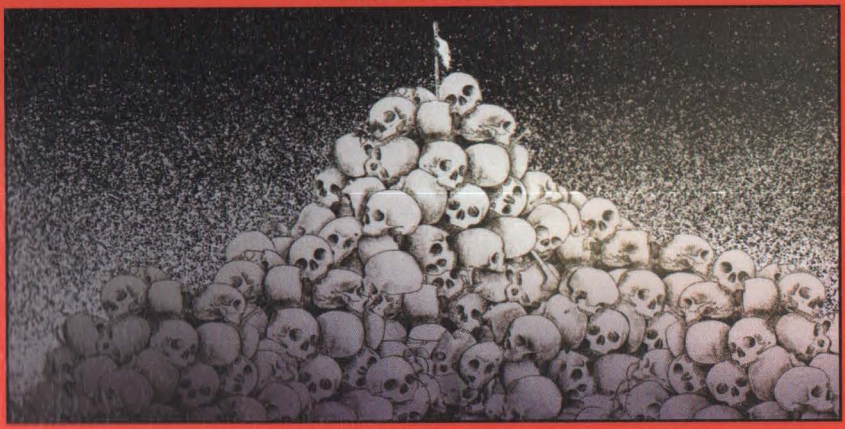
308
İnceleme

Kitle Katliamları

Abram De Swaan

CİNAİ BÖLMELER

İngilizceden Çeviren: Mine Karataş

KİTLE KATLİAMLARI • Abram De Swaan

AYRINTI

1260

ABRAM DE SWAAN

8 Ocak 1942'de Amsterdam'da doğdu. 1973'ten beri Amsterdam Üniversitesi'nde sosyoloji profesörü olarak görev yapmakta. Asmterdam Sosyal Bilimler Araştırma Okulu'nda 1987'den 1997'e kadar dekan olarak görev yapan Swann, *De Gids* adlı bir dergiye 1969'dan 1991'e kadar hem editör hem de yazar olarak katkıda bulundu. Akademik-bilimsel mecraların yanı sıra, haftalık yayımlanan *NRC/Handelblad* adlı ulusal gazete de köşe yazarlığı yapmakta.

Ayrıntı: 1260
İnceleme Dizisi: 308

Kitle Katliamları
Cinai Bölmeler
Abram De Swaan

Kitabın Özgün Adı
The Killing Compartments
The Mentality of Mass Murder

İngilizceden Çeviren
Mine Karataş

Yayıma Hazırlayan
Selin Aktuyun

Son Okuma
Ahmet Batmaz

Bu kitabın Türkçe yayım hakları
Ayrıntı Yayınları'na aittir.

© 2015 by Abram de Swaan
Originally published by Yale University Press

Türkçe yayım hakları Anatolialit Agency aracılığıyla alınmıştır.

Kapak İllüstrasyonu
Bilal Uğur Liman

Kapak Tasarımı
Arslan Kahraman

Dizgi
Esin Tapan Yetiş

Baskı ve Cilt
Kayhan Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
Merkez Efendi Mah. Fazılpaşa Cad. No: 8/2 Topkapı/İstanbul
Tel.: (0212) 612 31 85 – 576 00 66
Sertifika No.: 12156

Birinci Basım: *Ocak, 2019*
Baskı Adedi *2000*

ISBN 978-605-314-349-9
Sertifika No.: 10704

AYRINTI YAYINLARI
Basım Dağıtım San. ve Tic. A.Ş.
Hobyar Mah. Cemal Nadir Sok. No.: 3 Cağaloğlu – İstanbul
Tel.: (0212) 512 15 00 Faks: (0212) 512 15 11
www.ayrintiyayinlari.com.tr & info@ayrintiyayinlari.com.tr

twitter.com/ayrintiyayinevi facebook.com/ayrintiyayinevi instagram.com/ayrintiyayinlari

Abram De Swaan

Kitle Katliamları

Cinai Bölmeler

İNCELEME DİZİSİ
SON ÇIKAN KİTAPLAR

MODA-LOJİ
Yuniya Kawamura

MARKSİZM'İN ANLAMI
Paul D'Amato

CİNSELLİĞİN ÖNEMİ
Arzuya Yeniden Kavuşmak
Dr. Ghislaine Paris

ÇALIŞMA DÜŞÜNCESİ
John W. Budd

YORUM VE AŞIRI YORUM
Umberto Eco

HAYATIN GİZLİ HAZLARI
Theodore Zeldin

HAYATIN KIRILGANLIĞI
William E. Connolly

DEVLET VE HUKUK
Friedrich Engels, Karl Marx

İYİMSER OLMAYAN UMUT
Terry Eagleton

TEKNİK, SERMAYE, MEDYA
Peter Trawny

PROTESTO
Toplumsal Hareketlere
Kültürel Bir Giriş
James M. Jasper

SOSYALİZMDE EĞİTİM
KÜBA
Celil Denktaş

HERMENÖTİĞİN KÖKENİ
Kendilik Hakkında - Dartmouth
Konferansları, 1980
Michel Foucault

YAŞAM SANATI
Zygmunt Bauman

LENİN
Farklı Bir Yol
Lars T. Lih

HERMENÖTİK VE SOSYAL BİLİMLER
Anlama'ya Dair Yaklaşımlar
Zygmunt Bauman

LENİN 2017
Hatırlamak, Tekrarlamak ve Kafa Yormak
Vladimir İlyich Lenin , Slavoj Žižek

EKİM
Rus Devriminin Hikâyesi
China Miéville

DÜNYAYA VE KENDİMİZE DAİR
Zygmunt Bauman & Stanislaw Obirek

FAŞİZM VE KAPİTALİZM
Faşizmin Sosyal Kökenleri ve
İşlevleri Üstüne Teoriler
Angelo Tasca, Arthur Rosenberg,
Otto Bauer, August Thalheime

TANRI'YA VE İNSANA DAİR
Stanislaw Obirek, Zygmunt Baumane

İSTİSNA HÂLİ
Giorgio Agamben

BENLİK PRATİKLERİ
Zygmunt Bauman & Rein Raud

EŞYA VE İNSAN
Bir Pratik İlişkinin Felfesefesi, Pedagojisi
ve Sosyolojisi
Arnd-Michael Nohl

KUŞATILMIŞ TOPLUM
Zygmunt Bauman

KAPIMIZDAKİ YABANCILAR
Zygmunt Bauman

DEMİR KAFES
Max Weber ve Weberci Marksizm
Michael Löwy

YEMEK VE ULUSAL KİMLİK
Gündelik Yaşamdan Küresel Siyasete
Atsuko Ichijo & Ronald Ranta

Carrie de Swaan
anısına ithafen,
1946-2010

İçindekiler

— Önsöz 9

1. Giriş 11

2. Sıradan Suçlular ve Modernlik Durumcu Mutabakat 31
EICHMANN KUDÜS'TE: KÖTÜLÜĞÜN SIRADANLIĞI 34
MILGRAM'IN CEZALANDIRMA DENEYLERİ VE MUĞLAK SONUÇLARI 38
SIRADAN İNSANLAR YA DA SIRADAN ALMANLAR 49
TOPTAN İMHA VE MODERNİTE 56

3. Özdeşleşme ve Özdeşleşmeme Çevrelerinin Yaygınlaşması 67
ÖZDEŞLEŞME, ÖZDEŞLEŞMEME VE GRUP OLUŞUMU 70
BİRİNCİL ÖZDEŞLEŞMELER: 74
AKRABALIK VE YAKINLIK 74
ULUS DEVLETLERİN DOĞUŞU VE ÖZDEŞLEŞME ÇEVRELERİNİN YAYGINLAŞMASI 80
ÖNEMSEMEME VE KAYITSIZLIK, ÖZDEŞLEŞME VE ÖZDEŞLEŞMEME 88

4. İnsanlık Tarihi Boyunca Şiddet Dönüşümleri 91
TARİHÖNCESİNDE ŞİDDET 92
TARİHTE KİTLESEL İMHA 99

5. Ruanda 112
KENDİ KENDİNİ YOK ETME 112
HUTU-TUTSİ AYRIMININ SÖMÜRGE İNŞASI 115

ÖTEKİLERİN ÖZDEŞLEŞMESİ ÜZERİNE BİR PARANTEZ 120
HUTULAR VE TUTSİLER: KİŞİSEL ÖZDEŞLEŞMELERDEN GENEL ÖZDEŞLEŞMEMELERE 123
FANTAZİLERİN HAREKETE GEÇİRİLMESİ 125
RUANDA SOYKIRIMI 127

6. Soykırım Rejimleri ve Toplumun Bölmelenmesi 142
DEVLETLERİN OLUŞUMU VE SOYKIRIM REJİMLERİ 143
BÖLMELEME (PARÇALAMA) 146
TOPTAN İMHANIN DÖRT TARZI 164

7. Toptan İmhanın Dört Tarzı 173
VAKA ÇALIŞMALARI 173
FATİHLERİN CİNNETİ 174
TERÖR EGEMENLİĞİ 183
KAYBEDENLERİN ZAFERİ: 202
PASİFİN AKTİFE ÇEVRİLMESİ 202
ERMENİ İMHASI 204
MEGAPOGROMLAR 225

8. Soykırım Suçluları ve Kişiliğin Bölmelenmesi 239
ORTAK ANILAR, KOLLEKTİF ZİHNİYET VE GAYRİMEDENİLEŞME 242
TOPLUMSAL BAĞLAMDA SOYKIRIM DURUMLARI 247
FAİLLER VE DİĞER SIRADAN İNSANLAR: FARKLAR 252
GÖNÜLSÜZ SUÇLULAR, KAYITSIZ SUÇLULAR VE HEVESLİ SUÇLULAR 258
SOYKIRIM SUÇLULARI VE DİĞER SIRADAN İNSANLAR: VİCDAN, EYLEMLİLİK, EMPATİ 264
ZİHİNSELLEŞTİRME VE ZİHİNSELLEŞTİRMEME: EMPATİ VE EKSİKLİĞİ 269
CİNAİ BÖLMELERDE ZİHİNSELLEŞTİRMEME 276
SOYKIRIM SONRASI SOYKIRIMCILARI 280
SONUÇ 288

9. Sonuç 294

— Kaynakça 311

Önsöz

Taslağın birkaç okuru yorumlarını ve düzeltmelerini getirdi: Boudewijn Chabot, Nico Frijdan Wouter Gomperts, Johan Goudsblom, Johan Heilbron ve Ton Zwaan. Uzak bir arkadaşım her şeyden önce beni cesaretlendirdi: Edmund Leites. Her birine çok minnettarım.

Bu kitabın 3., 5. ve 6. bölümleri *Bakens in niemandsland* kitabımda yayımlanan önceki denemelerden alıntılar yapar ve ayrıntılara iner.

1
Giriş

Barış içinde olduğumuz zamanlardayız. İnsanlar hemcinsleri tarafından çok nadiren öldürüldüğü gibi diğer hayvanlar tarafından (mikroorganizmalar hariç) katledilmeleri de çok istisnai durumlarda karşımıza çıkmaktadır. Gelgelelim, yapılan istatistikler bireylerin kaygılarını giderebilecek nitelikte olsa da, toplumun çoğunluğu tek tabanca katillerin, cinai çetelerin ve terörist grupların korkusuyla yaşamaktadır. Ayrıca içinde bulunduğumuz bu barış dolu günlerde, pek çok insan savaşlarda öldürülmüş yüz binlerce, hatta milyonlarca savaşçıdan ancak belli belirsiz haberdardır. Oysaki savunmasız sivillere yönelik kitlesel şiddet, geçen yüzyılda yaşanan savaşlara kıyasla üç ila dört kat kadar daha fazla can almıştır: En az 100 milyon

ve büyük olasılıkla çok daha fazlası. Bu geniş çaplı cinayetler yüz binlerce suçlunun aracılığını gerektirmiştir. Böyle adamlar (neredeyse tamamı erkekti) ara vermeden saatlerce, günlerce, haftalarca –bazı durumlarda da aylarca, hatta yıllarca– ayrım gözetmeksizin öldürmeye hazır haldelerdi.

Kitle katilleri, tek tabanca ya da birkaç suç ortağıyla birlikte toplumun ana akımlarına karşı gizlice işleyen adi suçluların aksine, hemen her seferinde topluluklar halinde, yetkili mercilerin talimatları doğrultusunda hareket ettiler. İstisnasız hepsi toplumun destek verdiği bir bağlamda hareket etti ve çoğunlukla iktidardaki rejime ait kurumların fiilen bir parçası oldular. Bu katillerin teröristlerden farkı ise eylemlerinin yaygın olarak bilinmesini istememiş olmalarıydı.

Genellikle, düşman tarafların askerleri savaşlarda oldukça eşit ölçüde donanım, eğitim ve koordinasyona sahip şekilde karşı karşıya gelirler. Tersinden bakarsak da, donanımlı, hazırlıklı ve örgütlü toptan imha suçlularının kurbanları çoğunlukla kendilerini öldürmeye gelen bu adamlara karşı hiçbir şansı olmayan, savunmasız, donanımsız ve örgütsüz kişilerdi.

Geçen yüzyılda meydana gelen en kötü kitlesel imha vakaları kısaca özetlenirse, çoğu milyonlarca hatta on milyonlarca zayiatla sonuçlanan bir grup hadise görülür. 19. yüzyılın sonlarına doğru Alman birlikleri 80 bin kişinin hayatına mal olduğu Güneybatı Afrika'da (günümüz Namibya) Herero halkını yok etmekle meşguldü. Hollandalılar birçok kayba sebep oldukları Açe'yi fethetti. Belçika Kralı II. Leopold'un himayesindeki düzenli ordu ve paralı askerler kralın özel mülkü olan Özgür Kongo Devleti'nde milyonlarca Kongoluyu öldürdü. 1910 ile 1920 yılları arasında Meksika'daki "devrimci" iç savaş takriben 2 milyon sivilin hayatına mal oldu. Teşkilat-ı Mahsusa'nın I. Dünya Savaşı esnasında kabaca 1 milyon Ermeni vatandaşın yaşamını yitirmesine neden olduğu iddia edilir. 1930'larda Sovyetler Birliği'nde yapılan Büyük Terör milyonlarca can aldı ve rejim milyonlarca Ukraynalıyı açlığa mahkûm ederek öldürdü. Nanking Katliamı esnasında Japon işgalciler yüz binlerce Çinli yurttaşı öldürdü;

ayrıca muhtemelen II. Dünya Savaşı boyunca Asya'da birkaç milyon savunmasız sivilin öldürülmesine yol açtılar.

Tüm bu insan hayatını imha vakaları içinde Holokost olarak bilinen, Nazilerin takriben 6 milyon Avrupalı Yahudi'yi ve başka pek çok halkı yok etmesi, en korkuncudur. Nazilerin savaş gücünün çöküşüyle, Orta Avrupa'da geriye kalan yaklaşık 1 milyon Alman öldürüldü; sürgün edilen 10 milyon civarında Alman da karşılaştıkları güçlüklere dayanamayarak öldüler. 1947'de Hindistan'daki bağımsızlık ve bölünme esnasında çıkan "halklar arası ayaklanmalar"da 1 milyon insan yaşamını yitirdi; takriben 10 milyonu da ülke dışına çıkarılmıştı.

1958-1962 yılları arasında Başkan Mao döneminde Çin'de gerçekleşen Uzun Yürüyüş sırasında on milyonlarca köylü açlıktan ölüme terk edildi ve 1966'dan itibaren baş gösteren Çin Kültür Devrimi muhtemelen 1 milyon kişinin hayatını olumsuz yönde etkiledi. Aşağı yukarı aynı zamanlarda, 1965'de, Endonezya'daki askeri darbenin ardından yaklaşık olarak 1 milyon "Komünist" öldürüldü. 1971'de, Doğu Pakistan'ın (Bangladeş) Pakistan'dan ayrılması sırasında (Batı) Pakistan ordusu en az 1 milyon Bangladeşliyi katletti. 1975 ila 1979 yılları arasında Kamboçya'daki Kızıl Kmerler 1,7 milyon devrim düşmanını yok etti. 1982 yılında Guatemala'daki askeri cunta uzayan kontrgerilla savaşını 1 milyon Mayalı İşil halkının topraklarından sürüldüğü ve bir sürü sivil kaybın verildiği ihraç seferine dönüştürdü.

20. yüzyılın sonunda kan gövdeyi götürürken, Sırp birlikleri 10 bin kadar Boşnak Müslümanı katletti. 1995 yılında Ruanda'da Hutu Gücü hareketi neredeyse 1 milyon Tutsi ve "şüpheli" Hutu'nun katliamına neden oldu.

Bu liste ne eksiksiz ne de sistematiktir. Sadece geçen yüzyılda yaşanan kitlesel imha eylemlerinin sıklığına, boyutuna ve çeşitliliğine dair genel bir bilgi verir. Bu vakaların tümünde, silahlı ve örgütlü kişiler genellikle örgütsüz ve savunmasız çok sayıda halkı öldürdü. Uygulanan şiddet daima büyük çaplı ve orantısız oldu. Hatta bu katliamları, iki tarafında silahlı ve örgütlü olduğu ve az çok orantılı şiddetin kullanıldığı savaşlarda süregelen geniş

çaplı katliamlar gibi, diğer kitlesel şiddet eylemlerinden ayıran da kullanılan orantısız güçtür.[1] Tarafların donanım ve örgütlenme bakımından aşağı yukarı eşit güce sahip olduğu askeri mücadeleler bu kitabın kapsamı alanına girmemektedir. Geçen yüzyılda yaşanan bu "nizami harplar" (gerçekte pek nizami olmasalar da) takriben 35 milyon zayiata yol açmış olabilirler.

Diğer bir kitlesel şiddet biçimi ise savunmasız sivillerin kitleler halinde uçaklardan gönderilen toplara veya mermilere maruz kaldığı, topçu ateşi ve bombalama eylemleridir. Burada da orantısız bir yıkım eylemi söz konusudur. Tüfeğin gelişimi, öldürme hızı ile mesafesini büyük ölçüde artırdı (gerçi yüzyıllardan beri yay ve ok, tüfeğe bu açıdan benzerdi). 19. yüzyılın ortalarından itibaren teknolojik yenilikler, ağır toplarla daha uzun mesafelerden verdikleri büyük acıyı tasavvur edemeyen topçuların, doğrudan görüş açılarının çok ötesinde, giderek artan sayıda sivili öldürmesini mümkün kıldı.

I. Dünya Savaşı'nda, havadan bombalama eylemleri ilk sivil kayıplarını verdi ve çok geçmeden havadaki katillerle olay yerindeki kurbanları arasındaki mesafe giderek daha da büyüdü. Çok sayıda sivilin öldürülmesi amacıyla, kentsel bölgeleri bombalama tekniğini II. Dünya Savaşında Üçüncü Reich [Nazi Almanyası] başlattı. Bu uzun mesafe imha eylemleri, Almanya ve Japonya'ya çok daha büyük ve yıkıcı bir etki yaratan Müttefik hava kuvvetleri vasıtasıyla, Tokyo'ya atılan yangın bombaları ve Hiroşima ve Nagazaki'ye atılan atom bombalarıyla doruğuna ulaştı. Müttefik bombardımanları 750 bin can aldı.

Soğuk Savaş sırasında kıtalararası kullanılan nükleer başlıklı balistik füzeler, operatörlerine altı bin mil uzaklığa kadar, on milyonlarca kişiyi öldürme kapasitesi sağladı. Uzmanlar operasyon odalarında, haritaların, grafiklerin, istatistiklerin rehberliğinde "olay yerinde" yapılan saldırıların sadece uydu görüntülerine sahipken, balistik füzeler uzaktaki bir kıtayı dehşet verici bir isabetle vurabilirdi. Kitlesel şiddet orantısız ve uzak mesafeli olmasına rağmen, insan türünün hayatta kalmasına karşı en büyük

1. Bkz. Suedfeld, "Theories of the Holocaust", s. 51.

tehlikeyi teşkil etmektedir; şimdiye kadar kitlesel şiddetin diğer biçimleri kadar ağır kayıplara yol açmamış olmasının sebebi, muhtemelen mutlak bir yıkım potansiyeline sahip olmasıdır.

Çok daha yakın zamanlarda geliştirilen "yerden kumandalı hava uçakları" manipülatörlerine aynısını çok daha küçük ölçekte, fakat daha itinalı şekilde gerçekleştirme imkânı sağlamaktadır. Bu tür uzaktan kumandalı cinayetlerin kontrolünü sürdüren operatörler, olaylardan, bu kitabın konusu olan yakın mesafeden yapılan kitlesel imha suçlularına kıyasla çok daha farklı şekilde etkilenmiş olmalıdır.[2] Bu uzaktan kumandalı operasyonların etik ve hukuki statüsü yeterince tanımlanmamıştır ve en önemlisi de Batılı demokrasiler, sürekli ahlaki belirsizliğe yol açan bu tahribat biçiminin galip gelen suçluları olmuştur. Uzak mesafeden, orantısız şekilde uygulanan kitlesel şiddet bu kitabın araştırma alanının dışında kalır.

Bir diğer toptan imha biçimi de, en azından geniş kapsamlı cezai ihmal olan kıtlık gibi, taksirle adam öldürmedir. Kesinlikle İngiliz hükümetinin, 1840'ların sonundaki İrlanda Patates Kıtlığı esnasında, İrlandalı köylüler arasında kitlesel açlığa sebep olması durumları kötüleştirdi. Britanyalı otoriteler Hindistan'da da aynı politikayı izledi: 1876–1879 ve 1896–1902 yılları arasında yaşanan yetersiz hasat döneminde, kırsal topluluğa yönelik her türlü desteği ve iş olanağını esirgeyerek çok daha geniş boyutlarda sefalete neden oldular. Ölenlerin sayısı 10 milyonlara ulaşmış olabilir.[3] 1930'larda Joseph Stalin döneminde Ukrayna'da, daha sonra 1950'lerde Mao Zedong Çin'inde ve Kuzey Kore'de "doğal" sebeplerden dolayı tekrar tekrar yaşanan kıtlık yıllarında, rejim

2. Bu nedenle uzak mesafeli öldürme eylemlerinin sorumluları "soykırımcı" şöyle dursun, "infazcı" ya da "suçlu" olarak bile nitelendirilmezler; sadece "operatörler" olarak adlandırılırlar.

3. Davis, *Late Victorian Holocaust*, s. 7'den alıntı: Hindistan'da 1879 ila 1902 yılları arasında yaşanan kıtlıkta 12 ila 29 milyon arası kişinin öldüğü tahmin edilmektedir ve aynı dönemde Çin'de de benzer rakamlardan söz edilmektedir. Ayrıca, Britanyalı otoriteler tekrardan, açlığa mahkûm edilen milyonlarca köylüden yardımlarını esirgeyerek 1943 yılının sonuna kadar Bengal'de de yaşananlara benzer bir kıtlığa izin verdiler.

yandaşları çiftçilerin gıda stoklarına el koydu ve böylece hem bir sonraki hasat için çiftçileri tohumlarını ekmekten alıkoydular hem de başka yerlerde kurtuluş aramalarına engel oldular. Bu politikalar açlıkla karşı karşıya kalan milyonlarca kırsal aileyi kasıtlı olarak yavaş ve ıstıraplı bir ölüme mahkûm etti. Üstelik bu politikalar, olağanüstü sayılarda parti yetkisinin intikalini ve köylülerin stoklarını ortadan kaldırarak gıda arayışlarını engellemekle görevli polisi gerekli kıldı. Bu koşullar altında –köklü rejimler tarafından gerçekleşmesine (ya da suç işlenmesine) izin verilmiş– kitlesel açlığa sebep olma durumu bir tür toplu imha biçimidir.

Bu kitabın konusu kitlesel imha eylemleridir; yani katillerin ve kurbanların doğrudan karşı karşıya geldikleri, yakın mesafeden yapılan, büyük çaplı, orantısız şiddet eylemleridir.[4] Bu eylemler çoğu kez savaş, iç savaş, devrim ya da darbe bağlamında gerçekleşmektedir. Bu tür büyük çaplı ve şiddetli çatışmalar mevcut nefreti, korkuları ve öfkeyi artırarak daha fazla şiddete yol açmaktadır.

Kitlesel imha, *kitlesel yok etme* ve *kitlesel katliam* terimleri uluslararası hukuk bakımından türetilen *soykırım* terimine kıyasla çoğu hususta daha geniş bir anlam taşımaktadır. 1948 Birleşmiş Milletler Soykırım Sözleşmesi, suçluları adalete teslim etmek ve kitle cinayetlerini sonlandırmak ya da engellemek maksadıyla dış güçleri geçici bir müdahaleye teşvik etmek anlamına geliyordu. Soykırım vakalarının çoğu aynı zamanda toptan imha eylemleridir. Ne var ki kitlesel imha eylemlerinin çoğu, kimi koşulları karşılamadığından sözleşme gereğince soykırım olarak sayılmamaktadır. Örneğin rejimin "yıkım gayesi" ya da kurbanların, sözleşmede yazdığı gibi "ulusal, etnik, ırksal veya dini bir gruba" ait oldukları için değil, kendi politik inançları ya da sınıfsal arka planları sebebiyle öldürüldükleri kanıtlanamamaktadır.[5]

---

4. "Kitlesel imha", "kitlesel yok etme", "kitlesel yıkım" ve "kitlesel katliam" kelimeleri birbirlerinin yerine geçecek şekilde kullanılmaktadır.
5. Bu terimlerin daha ayrıntılı tartışması için bkz. 4. Bölüm. *Genocide* teriminin ilk sosyolojik tanımı için bkz. Helen Fein'in yaptığı öncü çalışma *Genocide*.

Kitlesel imhaların pek çoğu büyük ölçüde unutulmuştur ve bu eylemlere dair bilinenler oldukça kısıtlıdır. Çoğu zaman, bu dönemlerin ardından gelen rejimler olup bitenleri örtbas etmektedir. Sağ kalanlar suçlularla birlikte yaşamaya mecburdur; geçmiş hakkında sessiz olmalıdır ve sessiz oldukları gerçeği hakkında da sessiz kalmalıdırlar. Resmi baskılarda sansürün her bahsi geçtiğinde bizzat sansüre maruz kalması gibi, geride kalanlar tuttukları bir sır olduğu gerçeğini de gizli tutmalıdır: Baskının sınırsız gerileticiliği.

Kitle katillerinin eylemlerini hangi koşullar altında gerçekleştiğine ve bu suçlulara dair temel olgular, ancak kamplar tamamıyla bozguna uğratıldığında ve kimi suçlular adalete teslim edildiğinde bilinir hale geldi. Milyonlarca kurbanın arasından hayatta kalan sadece birkaç kişi yaşadıklarını anılarında ya da mahkeme ifadelerinde dile getirdi. Cinayetlere tanık olan nadir sayıda kişi, etraf güvenli sayılabilecek duruma gelince, dış dünyayı uyarmaya ve tanıklık etmeye çalıştılar. Bu katliamlarda sayısız katil aktif bir rol oynadı; fakat çok az bir kısmına dair bilgi mevcuttur. Öldürmekle meşgul oldukları müddetçe, kendilerini açıklayacak havada değillerdi. En fanatik rejimlerin nezaretinde bile, yetkililer toptan imha seferlerine dair hep ketum davranmaya çalıştılar.[6] Ordudakiler arasında bile pek saygı duyulmayan ve en iyi ihtimalle zaruri infazcılar olarak bakılan suçlular da sessiz kalarak en iyisini yaptılar. Cinai rejimlerin çöküşünden ya da bozguna uğratılmasından sonra, suçluların da eylemleri hakkında alenen konuşmaları için neredeyse hiçbir neden yoktu: Muhtemelen toplumun aşağılamalarına maruz kalacaklardı ve pek yüksek bir ihtimal gibi görünmese de tutuklanmaları ya da yargılanmaları mümkündü. Suçlulara dair bildiklerimizin çoğu davalarda yapılan suçlamalardan, kurtulan

6. "Fakat 20. yüzyılda hiçbir ülke soykırım suçuna maruz kalmadı": Smith, "Human Destructiveness and Politics" s. 28. Yine de kararlı bir şekilde yenilgiye uğrayan ülkelerde, daha sonra gelen ve öncekilere nazaran radikal farklılıklar gösteren rejimler seleflerin işledikleri suçları tanıdı. Örneğin, (Doğu ve Batı) Almanya ve Ruanda.

mağdurların ve görgü tanıklarının ifadelerinden, arşivlerden ve savunucuların kendi ifadelerinden gelmektedir: Müdafiler yargıçlar nezdinde eylemlerini asgari düzeyde göstermek için ideolojilerini ılımlaştırarak olabildiğince dürüst, tarafsız ve sıradan insanlar olarak görüldüler.

Kitlesel imha eylemleri, geçen yüzyılda ve daha öncelerinde en çok zayiat veren kitlesel şiddet biçimidir. Pek çok durumda, bu eylemler iktidardaki rejimlerin belirlediği, yarattığı ve devam ettirdiği bir bağlamda gelişti. Böyle bir ortamda, suçlular tamamen savunmasız olan kurbanlarını küçük düşürmeye, istismar etmeye, sömürmeye, onlara işkence etmeye ve öldürmeye teşvik ve çoğu zaman da mecbur edildi. Katiller hiçbir cezalandırılma korkusu olmadan hareket ettiler. Suçlular sahip oldukları gücün keyif veren sınırsızlığına kapılmış olsalar bile, aslında üstlerinin izni olmadan hareket edemezlerdi. Sahip oldukları hâkimiyet, üstlerinin buyruğu üzerine kurulmuştu.

Kurbanlarıyla doğrudan etkileşim halinde olan suçluların, her türlü merhamet çağrısına karşı soğukkanlı olmaları, hiçbir taviz vermeden ve sonradan cezalandırılma korkusu duymadan, vicdanlarını bir kenara bırakmaları gerekiyordu. Diğer bir deyişle kurbanlarının insanlığını göz ardı etmeleri, onları haklı olarak katledilmeye hazır birer küçümseme ve nefret objesine indirgemek zorundalardı. Ayrıca pek çoğu duyduğu tiksinti, dehşet ve acıma duygusunu da göz ardı etmeye mecburdu.

Bu tür son derece asimetrik koşullar altında bile, suçlular ve kurban, tamamen eşitsiz, sapkın ve çarpıtılmış bir şekilde olsa da -ki böyle olması durumu ne daha basit, ne de daha düzenli kılıyordu- toplumsal simgeleştirme oluşturdu. Simgeleştirme, kişileri ait oldukları suçlular ya da kurbanlar taraflarına göre, pek çok bakımdan birbirinden farklılık gösteren talepleri yerine getirmeye zorluyordu. Hatta cinayet bölmelerinde bile, katillerle kurbanlar arasında çok kısa ya da aylarca süren toplumsal etkileşim mevcuttu.

Bu kitap temel olarak kurbanlarıyla yakından temas kuran, alt kademeden suçlular üzerinde duruyor. Suçluların eylem-

leri ilk olarak kurbanıyla kendilerinin aksi uçlarda bulduğu durumlar bağlamında açıklanıyor. Lakin ne denli ayrı tutulsa tutulsun, soykırım durumu bu eylemlerden bağımsız değildir. Soykırım vakaları adeta her durumda, kitlesel imhaya meyilli bir rejim tarafından yaratıldı ve sürdürüldü. Dolayısıyla bu vakalar sadece iktidar rejimin yarattığı etkinin dikkate alınmasıyla anlaşılabilirler.

Suçlular, ya da soykırımcılar (Fransızcadan gelen *génocidaires* sözcüğü, soykırımı işleyen kişiler) rejimin hizmetindedir ve eylemlerini rejimin kendilerine dayattığı çalışma koşulları altında gerçekleştirilmeye mecburdur. Fakat bu bakış açısının daha da genişletilmesi gerekir: Soykırım rejimi, daha doğrusu herhangi bir rejim, iktidara gelmektedir ve yerel toplumda meydana gelen uzun vadeli gelişmelerin bir sonucu olarak, bu toplumu daha geniş bir kapsamda yönetmektedir. Dahası iktidara gelen rejim, değişkenlik gösteren uluslararası bir ortamda yabancı rejimlerle etkileşim kurarak işlemektedir.

Bu oldukça genel, uzun süreçli dönüşümler, ilk bakışta soykırım ortamında sıkışıp kalan birinin yaşadığı günlük deneyimlerden çok uzak görünebilir. Ancak durum daha farklıdır. Bu dönüşümler aslında o zamanlarda yaşayan insanları dolaylı olarak etkilemektedir. Yavaş yavaş kolektif anı ve yaygın olarak ortak mahkûmiyet aşılamaktadırlar: Muhtemelen gruplara yönelik nefreti ve şiddeti besleyen kolektif bir zihniyet. Dolayısıyla soykırım rejimi altında yaşayanlar, birbirine husumet besleyen grupların varlığını ve kimi kişilerin farklı bir tarafa ait olduğunu kabul etmektedir. Diyelim ki "esmerler", "baritonlar" ya da "terziler" yerine "Komünistler"in ya da "Müslümanlar"ın bu tür gruplar oluşturması, onlara daha "normal" görünmektedir. Aslında rejim kendi çıkarları uğruna, uzun bir tarihsel sürecin ürünü olup, atıl kalan bu düşman kategorilerinin yeniden ortaya çıkması sağlar. Başka bir deyişle, bu kategoriler nadiren sıfırdan icat edilirler.

Şayet bu düşmanca kategoriler uzun ömürlü toplumsal süreçlerin sonucu ise, insanların fiziksel şiddete başvurması ya

da ondan uzak durması da aynı sürecin sonucudur. Toplumda, nesiller boyunca çoğunluk tarafından yaygın olarak paylaşılan *habitus*,* kanıta ihtiyaç duyulmayacak kadar açık ve belli bir yığın yerleşmiş alışkanlıklar gelişir. Toplumun bireyleri, ayrıntılarıyla açıklanmasına veya üzerinde derinlemesine düşünülmesine ihtiyaç duyulmayan, ortak bir "aynen öyle" zihniyeti edinir.

Açıkçası geniş çaplı toplumsal dönüşümler, soykırım ortamının yanı sıra, barışçıl ortamda da kişilerin gündelik bireysel davranışlarını etkilemektedir. Rejim bu düzeylere, toplumun ortak habitus ve zihniyetinde yer alan belirli ögeleri seçerek, vurgulayarak ve kendi amaçlarının dışında kalanları da geçiştirerek aracılık eder. Rejimin düşman grupları mevcut tarihsel konular yardımıyla yaratması, soykırım ortamının oluşturulmasında önemli bir faktördür. Aynı zamanda rejimin mevcut ahlaki argümanların arasından ulaşılması en kolay olanı seçerek, uygulanan şiddetin gerekçesi olarak göstermesi de soykırım ortamı için uygun bir faktördür. Rejimin katilleri askere alması, cinayet bölmeleri oluşturması ve hedef kitleleri bir araya toplaması da pekâlâ elzemdir.

Şayet şiddet doğal verili olmadığı gibi, düşmanlık da doğuştan gelmemektedir. Husumetler toplumsal yaşamın sürekli bir hususiyetidir. Tüm gruplaşmalar beraberinde dışlanmaları getirirler. Psikolojik düzeyde, bu hem kişinin kendi halkıyla özdeşleşmesi, hem de yabancılara dönüşen diğer halklarla özdeşleşmemesi anlamına gelir. 3. bölümde, bu özdeşleşmelerin ve özdeşleşmemelerin çok uzun vadeli dönüşümleri ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Kısaca ifade etmek gerekirse, bu özdeşleşmeler ve özdeşleşmemeler, yüzyıllar boyunca tüm insanların avcı-toplayıcı gruplardan köyler, şehirler ve ulus devletler gibi sürekli genişleyen sosyal birimler halinde yaşamaya başlamasıyla, kapsamını ve boyutunu artırdı. En son aşamalarda halklar, uluslar, etnik gruplar, sınıflar, ırklar ve dinler gibi geniş gruplaşmalarla, güçlü özdeşleşmeler ve özdeşleşmemeler geliştirdi. Çoğu kez

---

* (Lat.) Yaşam modeli.

halklar, uzaktaki bu sayısız yabancıyı sanki kendi akrabaları ya da komşuları kadar tanıyor gibi gözükür. Bu aynı zamanda, çağdaş toplumsal çatışmaların –neredeyse samimi olan– duygusal yoğunluğunu ve devasa ölçeğini açıklamaya yardımcı olur.[7]

Toptan imha, kolektif şiddetin patlak vermesidir. Binlerce, belki de on binlerce insan, yüz binlerce hatta milyonlarca insanın yok olmasına neden oldu. Halbuki önceleri bu kişilerin pek çoğunun hiç kimseye zarar vermesi mümkün değildi. Eylemleri biter bitmez, büyük bir kısmı fiziksel olarak başka bir kişiye asla tekrardan zarar vermeyecektir. Peki, bu aşırı şiddet nereden geliyordu ve ardında hiçbir iz bırakmadan nasıl tekrardan ortadan kaybolabiliyordu? Şiddetin aslında insan doğasında olduğu, insanların hemen her zaman öfkelerini frenledikleri ya da aksine, yaratılışları gereği barışçıl olan tüm insanların yıkıcı bir şekilde hareket etmeye bir hayli ayartılmış veya mecbur edilmiş oldukları sonuçlarına varmak yeterli değildir.

İnsan şiddetinin doğal ve toplumsal bir tarihi vardır (bu ikisi birbirinden ayrılamaz). Geçirdikleri evrim süreçlerinde, tüm insanlar şiddetli içgüdülerini ve şiddet kadar içgüdüsel olan korkularını düzenlemeye başlamıştır. İnsanlar bunu karşılıklı olarak birbirlerini kontrol ederek ve kendi içgüdülerini bireysel olarak yöneterek yapmışlardır: Şiddetin bireysel düzenlenmesinin toplumsal düzenlemesi olan bu durum 4. bölümün konusudur.

Öncelikli olarak bu düzenlemenin en azından "Batı" toplumlarında, çok uzun vadede, daha sıkı, kapsamlı, düzenli ve esnek hale geldiğini belirtmeliyiz. Norbert Elias'ın dediği gibi bu durum, "medenileşme süreçleri"nin bir cihetidir. Soykırım rejimleri, şiddetin ve korkunun bu toplumsal ve bireysel düzenlemesini derinden değiştirmeyi başarmıştır. Bunu bilhassa şiddetin çekinilmeden ve cezalandırılmadan irtikâp edilebileceği ve etmesi gerektirildiği cinayet bölmelerini yaratarak yapmışlardır. Cinayetler hemen her yerde çabucak vahşi, barbar ve

7. Bkz. Chirot ve McCauley, *Why Not Kill Them All?*, s. 47: "Devletin ulusla özdeşlemesi, pek çok insanın geçmişte kendini özdeşleştirdiği köy, klan, aşiret ya da küçük bir şehir devletinin modern ulusa dönüşmüş olduğu anlamına gelir."

kanlı hale gelirler. Suçlular infazları yerine getirilmesi gereken kirli bir iş olarak görürler. Bu süreçte, pek çoğu katliama da alışmış hale gelirler. Giderek kendilerini alıkoyan her türlü normu kaybederek, eylemlerini ya gönülsüzce ya mekanik bir kayıtsızlıkla ya da öfke ve açgözlülüğün etkisiyle, hatta belki de öldürmenin yol açtığı şehvetle hevesli infazcılara dönüşerek sürdürürler. Suçluların güdüleri ne olursa olsun, duruma razı oldukları müddetçe, rejimin ölümcül amaçlarını başarmasına yardımcı olurlar. Cinayet bölmelerinde, suçlular rejimin hizmetinde gerileme yaşarlar.

Kaotik ve barbar gözükse de kitlesel şiddetin belli bir usulü vardır. Şayet durum böyle olmasaydı, katiller dilediği zaman ve dilediği yerde herhangi bir kimseye, hatta birbirlerine saldırabilirlerdi. Hedef alınan kurbanların, nüfusun geri kalanından ayırt edilmesi ve cinayetlerle gündelik yaşam arasında bir nevi ayrışma olması gerekmektedir.

Sınır çizgileri bütün toplumlarda, pek çok düzeyde faaliyet göstermektedir. Kitlesel imha eylemlerine yol açan süreçte, bu tür bölücü çizgiler daha net ve yaygın hale gelir. Hedef alınan kişiler, rejim yanlısı halktan her açıdan giderek daha fazla ayrılır. Kitlesel imha, her düzeyde giderek daha fazla *bölmelere ayrılan* toplumlara özgü bir fenomendir. *Zihinsel açıdan*: Baskın gruptakiler, her açıdan –duygusal, zihinsel ve ahlaki– benzer olduklarından, birbirleriyle daha yakından özdeşleşmeye ve kendilerini her açıdan farklı gördükleri diğerleriyle de daha kesin şekilde *özdeşleşmeme*ye başlarlar. *Toplumsal açıdan*: Baskın gruptakiler bu yabancılarla temastan kaçınacaklardır; böylelikle dışlananlar ayrı bir kategori olarak giderek daha fazla tecrit edilirler. *Kurumsal açıdan*: Dışlanan grup toplumdan ayrılmaya ve bir köşeye çekilip yaşamaya zorlanarak okulların, hastanelerin, mahkemelerin, ticaretin, toplu taşımanın, idari hizmetlerin dışında bırakılırlar. *Siyasi açıdan*: Rejim, ordusu, milisleri ve kitlesel eylemleriyle hedef kitleye olan mesafeyi büyütür, meşrulaştırır ve güçlendirir. Sürecin son safhalarında, hedef kitlenin mensupları toplanırlar ve rejimin katilleri tarafın-

dan imha edildikleri ayrı bölmelere sürülürler. Bölmelemenin yaygınlaşması, toplumun diğer alanındaki kişilerin hiçbir şey olmamış gibi işlevlerini yerine getirmelerine izin verir. 6. bölüm bu bölmeleme süreci üzerinde durur.

Kitlesel imha eylemleri başlar başlamaz, katiller toplumun geri kalanından hemen hemen itinayla ayrılmış cinayet mekânlarına dağılırlar. Cinayetler kolordulardaki şiddet uzmanlarının ya da tek başlarına veya kalabalıklar halinde katliamlara katılan üçüncü şahısların görevi olabilirdi. Her birinin cinayet mekânlarına sahip olduğu ve katillerin farklı ölçüde ve usulde bölmelere ayrıldığı, dört farklı tür büyük çaplı yıkımdan bahsedilebilir.

Fatihlerin cinneti, yurttan uzakta ve yurtiçindeki halkın büyük ölçüde habersiz olduğu, özel olarak muzaffer ordu tarafından galip gelinen yabancı topraklardaki nüfusa karşı icra edilir.

Terör egemenliği, kurulu rejimin profesyonel şiddet uzmanlarına başvurduğu yalıtılmış tutuklama sistemine ve imha mekânlarına dayanır.

Kaybedenlerin zaferi, ufukta görünen düşman ordunun saldırısı yüzünden yenilgiyle karşı karşıya kalan soykırım rejimlerinin, silahlı düşmanlarına karşı savaşı kaybetme pahasına, şaşırtıcı derecede, hedef alınan grubu imha etme seferlerini sürdürmesi ve muhtemelen şiddetlendirmesidir.

*Megapogromlar** ise aksine, genel olarak belli belirsiz şekilde seçilen bir hedef kitleye yönelik katliama isteyen herkesin katıldığı bir meydan kavgası, görünürde kendiliğinden meydana gelen, ölümcül yerel isyan dalgası olarak ortaya çıkar. Savaş yenilgisi ya da sahip olunan toprakların bir kısmının ayrılma tehdidi gibi bellibaşlı olaylar, iktidardaki rejimin el altından ya da hatta alenen destekleyerek görmezlikten geleceği, eşzamanlı başlayan ve büyük imha seferleriyle sonuçlanan bu halklar arası olaylara yol açar.

7. bölümde bu dörtlü sınıflandırma vasıtasıyla 20. yüzyılda meydana gelen bir grup kitlesel imha eylemleri analiz edilir.

---

* (Rus.) *Pogrom*: Dinsel, etnik veya siyasi nedenlerle bir gruba karşı yapılan şiddet hareketleridir.

Kitlesel şiddeti anlamaya yardımcı olan bu dört sosyolojik analiz düzeyi 8. bölümde ayrıntılı olarak açıklanmaktadır. *Makrososyolojik* (uzun süreli, büyük ölçekli toplumsal) süreçler, gruplar arasında az çok grup düşmanlığı ve şiddeti destekleyen genel habitusu ve ortak zihniyeti oluşturur. Bu tür büyük ölçekli süreçler aynı zamanda, nadir durumlarda kitlesel imhaya yönelebilecek bir rejimi de şekillendirir. Burada analizin *mezososyolojik* (çoğunlukla kurumsal) düzeyi devreye girer. Bu tür rejimler daha sonra suçluların kurbanlarını öldürdüğü soykırım durumunu yaratır ve sürdürür. Bu da *mikrososyolojik* (küçük gruplar) analizin (ve sosyopsikolojik deney) konusudur. Soykırım dönemlerini yeterli bir derecede anlayabilmek için bu üç düzey hesaba katılmalıdır.

Analizin dördüncü düzeyi olan *psikososyolojik* düzey ise suçluların kendileriyle alakalıdır. Suçlular tamamen ve sadece koşulların ya da doğrudan içinde bulundukları durumların ürünü müdür yoksa kendilerine ait bir yaşamöyküleri var mıdır? Suçlular kitlesel katillere dönüşmelerini müsait kılan belirli güdülere ve eğilimlere sahip midir? Bu sorulara verilecek çok fazla yanıt mevcuttur, fakat karşınıza tam bir yanıt çıkmayacağını burada belirtmek adil olacaktır. Her soru pek çok yeni soruyu doğurur; bazı sorular kısmen cevaplanabilirken çoğu açık kalmalıdır ve bu sorulara yanıt sunmak da bir o kadar zordur.

Aslında, kolay olan iki yanıt mevcuttur, fakat ikisi de tatmin edici değildir. Birincisi kitlesel katillerin hepsini hayvanlar, hilkat garibeleri ya da psikopatlar olarak nitelendirmektir. Hakikaten savaş propagandalarında ve kimi zaman da popüler kitle iletişim araçlarında çizilen resim budur. Suçluların bazıları bu tanımlara uyarlar fakat bu kişiler sadece küçük bir azınlığı oluşturur. İtibar duyulan hiçbir araştırmacı, kitle katilleri arasında bir miktar ciddi şekilde ruhen/aklen rahatsız olan kişilerin bulunduğuna inanmamaktadır.[8]

8. Aksine, psikoanalitik bakış açısıyla yazan Erich Fromm, Nazi döneminin mevcut tanıklarına dayanarak, Hitlere dair hem titiz hem de tedbirli bir portre sunmuştur (*Anatomy of Human Destructiveness*, s. 369-434).

İkinci yanıt suçluların "olağanüstü kötülükler işleyen sıradan insanlar" olmasıdır. Aslında, bu neredeyse yarım asırdır rağbette olan bir görüştür: Bu sıradan insanları katillere dönüştüren, içlerinde bulundukları olağanüstü durumdur. Bu iddiayı çürütmek ilkine nazaran daha zordur fakat bu "durumcu"* görüş pek çok şeyi ihmal eder. 2. bölümün konusu budur. Bu bölümde, Hannah Arendt'in kötülüğün sıradanlığı kavramı, eleştirel açıdan yeniden incelendi. Bunu takiben Stanley Milgram'ın otoriteye itaat deneyi yeniden değerlendirildi. Milgram'ın Yale Sosyal Psikoloji laboratuvarında düzenlediği meşhur deneylerin öncesine nazaran, yaşanan durumların insanların otoriteye uymaya hazır olması üzerindeki etkisi artık daha fazla kabul edilir görülmektedir. Ardından Christopher Browning'in Doğu Cephesi'nin gerisindeki birçok Nazi imha çetelerinden biri olan 101. Kıta'yı oluşturan "sıradan Almanlar" üzerindeki tarihsel araştırması gelir. Browning'in araştırması yoldaşlara bağlılıkların da önceden düşünülenlere nazaran daha büyük bir rol oynadığını gösterir. 2. bölüm kitlesel imhanın "modernlik" ya da "demokrasi" ile olan bağlantısının değerlendirilmesiyle sona erer.

Durumcu görüşe göre, olağanüstü koşullar altındaki sıradan insanlar, olağanüstü kötülükler yapar. Bunu takiben de, aynı koşullar altında, siz ve benim gibi sıradan bireylerinde aynı şeyi yapacağı görüşü gelir;[9] yani en basit şekilde, daha fazla soruya ihtiyaç duyulmamalıdır.[10]

Ne var ki bu "durum", sadece uzun vadeli gelişmelerle, geniş bağlamda ortaya çıkan soykırım rejimi politikalarının sonucu

---

* (İng.) Sitüasyonist, durumcu.

9. Waller, *Becoming Evil*, s. 18: "Benim temel argümanım şudur: *Siz ve benim gibi, olağanüstü kötülük işleyen sıradan bireyler*" (Vurgular yazara ait); Mann, *Dark Side of Democracy*, s. 9'da şöyle yazıyor: "Benzer durumlarda kaldığımızda ya da ve benzer toplumsal yandaş tabanlarına yerleştirildiğimizde siz ya da ben de cinai etnik temizlik suçu işleyebiliriz.

10. Waller, *Becoming Evil*, s. 133'de şöyle yazıyor: "Bu insanların *kim* olduğunu daha fazla sorgulamaya gerek yoktur. Onların kim olduklarını biliyoruz. Onlar sizler ve benim gibi kişiler." Ya da bkz. Roth'un bizatihi başlığı: "Hearts of Darkness: 'Perpetrator History' and Why There Is No Why".

olarak anlaşılabilir. Bu dönemlerde yaşayan nesiller kolektif kavramlar ve ortak alışkanlıklar edindiler. Peki, bu nesillerin aralarından bazıları katil ordularına katılmaya daha eğilimli, askere alınmaya daha hazır ve gözü korkutulmaya daha müsait olabilir miydi? Ya da aynı şartlar altında kalan herkes, "siz" ve "ben" de dahil olmak üzere, otomatik olarak öldürmeye kalkışır mıydı ve cinayete katılır mıydı?

Paradoksal açıdan durumcu argümanın mihenk taşı olarak kabul edilen Stanley Milgram'ın deneyleri de, kişisel yatkınlığın davranış şekillenmesi üzerindeki önemine dair deliller ileri sürer: Milgram'ın titizlikle belgelediği gibi, çok sayıda denek yüksek elektrik şoku vermeye devam etmeyi reddetti ve bu kişiler, şahsi tercihlerinin nedenleri konusunda oldukça açıklardı. Yine de bir yorum baskın çıkmıştır: "Yatkınlık değil durum", sihirli sözler haline dönüşen bu formül herhangi bir şahsi tercih ve kişisel eğilim düşüncesini ortadan kaldırmaya yaramıştır.

Ne laboratuvar deneylerinin ne de yasal belgelere dayanarak yapılan tarihsel araştırmaların, suçluları diğerlerinden farklı kılan kişilik özelliklerini göstermediği doğrudur. Öte yandan araştırmacılar da bu konunun yeteri kadar üzerinde durmamıştır.

Soykırım katillerinin araştırılması güç bir konudur. Dışarıdaki kimselerin eylemleri üzerindeki soykırım suçlularının arasına girmesi mümkün değildi ve suçluların da olaylardan sonra geçmişlerini gizlemeleri için pek çok gerekçeleri vardı. Soykırımcılara dair bilinenlerin çoğu, adli mahkemelerden gelmektedir. Suçlular yargıçlar nezdinde ortalama, tarafsız, sıradan kişiler gibi görünmek için ellerinden geleni yaparak, soykırım eylemlerine şahsen katıldıklarını inkâr etmeye çalıştılar. Her ne kadar yargıçları her seferinde buna ikna etmeyi başaramamış olsalar da, en azından akademik literatürde bu şekilde tasvir edilmeyi başarmışlardır.

Şayet suçlular gerçekte oldukları gibi, yani kendilerine özgü bir geçmişle ve kişilikle tasvir edilirlerse, ortaya üç soru çıkmaktadır: Suçlular başlangıçta, kendilerini muhtemelen soykırım ortamında bulacaklarını gösteren, belirli özelliklere sahip miydi?

Soykırımcılar olarak kendileri bu durumla nasıl baş ettiler? Ve eski soykırımcılar olarak geçirdikleri kitlesel imha döneminin ardından yeni ortama nasıl uyum sağladılar?

Bu sorular 8. bölümde ele alındı. Bugün bile, pek çok soykırım suçu duruşmalarından, görev başındaki katillere yönelik giderek artan tarihsel çalışmalardan, önemli sayıda anı yazısından, biyografilerden ve geniş kapsamlı röportajlardan elimize geçen kanıtlar olduğu halde bunlara dayanarak yapılacak pek fazla bir şey yoktur. Görünüşe bakılırsa, katiller büyük çaplı kitlesel katliamlardan asgari düzeyde kişisel hasarla kurtulmayı başardılar. Çoğu bu koşullar altında ahlaki endişe duymadan, kişisel sorumluluk duygusu hissetmeden ve özellikle de acımasızca davranabilme yeteneğine sahipti. Belki önceden de bu tür duygulara sahiptiler ya da olaylar esnasında bile bu tür hislere kapılmış olabilirlerdi, fakat görünen o ki bu duyguların soykırım görevlerini engellemesine izin vermediler. Bu tür bir yaklaşım, suçluların değişiklik gösteren kişisel yatkınlıklarını yeniden inşa etme çalışmasının çıkış noktası olmalıdır. Bu perspektife göre suçluların, erken kişilik gelişim teorisinden aşina olunan akıl yürütme becerisinde başarısız olan kişiler oldukları az çok görülmektedir.

Suçluların çoğu sadece soykırım ortamına değil, aynı zamanda bu dönem sona erdikten sonra çok daha farklı koşullar altında yaşamaya başlayan bir topluma da adapte olabildiler. Bu durum da aynı şekilde birtakım özelliklerin (ya da yoksunlukların) sürekliliğinin sağlanmasını gerektirir: Yalan söylemek, inkâr etmek, unutmak, kendini aldatmak, durumu çarpıtmak, meydan vermemek; yani kısacası *sanki hiçbir şey olmamış gibi* davranmak.

Kitlesel imha eylemlerinin çağdaş öğrencileri olarak bizler –tarihçiler, hukukçular ya da sosyal bilimciler– pek çok durumda kısıtlı mevcut kanıtları değerlendirmeyi bir kenara bırakalım, acaba bunları anlayabilecek bir konumda mıyız? Nihayetinde pek çoğumuz devrim şiddetinin, yabancı istila ve işgalinin, iç savaşın ya da kitlesel imhanın nesiller boyunca bizlerden uzak

olduğu barışçıl zamanlarda, güven içerisinde ve müreffeh toplumlar içinde yetiştik. Sadece birkaçımız dış savaşlarda mücadele etmek için gönüllü oldu, askere çağrıldı ve dolayısıyla geniş çaplı şiddeti birinci elden yaşamış oldu. Ara sıra askerler etraftaki silahsız kişilere karşı şiddet eylemlerine kalkışsa da (olsa olsa "ikincil hasar", en kötü ihtimalle de savunmasız sivillere karşı cinai çılgınlık), bu tür savaş deneyimleri bile kitlesel imhadan çok uzaktır. Sonuçta eski kuşaklar arasında Nazilerin kitle katliamlarından sağ kalmış kimseler (ve suçlular) ve daha yakın zamanlarda meydana gelen soykırım eylemlerinden kurtulanlar da mevcuttur. Yine de, dünyadaki siyasi açıdan güvenli ve refah ülkelerin yurttaşları, şiddete ve bunun yarattığı korku, yıkım, acı deneyimlerine maruz kalmaktan çok uzaktır. Bu durum kitlesel imhanın anlaşılmasını daha da zorlaştırıyor olabilir.[11] İstikrarlı devletlerin çağdaş yurttaşları, fiili şiddet eylemlerinden uzak kaldıkları için, bu eylemleri işleyen kişilerin bir hayli istisnai olduklarını –eşsiz derecede kötü ya da hastalıklı– ya da aksine, diğerleri gibi olduklarını fakat olağanüstü koşulların korkunç durumunun onları bu tür eylemlere sürüklediğini düşünmekten kendilerini alıkoyamazlar.[12] Gerçekten de devletin yurttaşlara dayattığı sınırlamalar olmasaydı, insanlar pek çok sebeplerden dolayı –fakat daima bir nedenden ötürü– birbirlerine zarar verebilir ve öldürebilirdi.[13]

---

11. Daha da kötüsü, entelektüeller çoğu kez toptan imhaları önemsemedi, reddetti, gizledi, göz yumdu, haklı gösterdi ve hatta cesaretlendirdi ya da yüceltti: "Basitçe söylemek gerekirse akademisyenler ve entelektüeller sık sık kitlesel suça ve gaddarlığa verilen destekte ön plandaydılar ve bu kişilerin çoğu kez olağanüstü siyasi körlükleri ve ahlaki duyarsızlıklarıyla kendilerini gösterdiklerini hatırlamamız gerekir." (Bartov, "Extreme Violence and the Scholarly Community", s. 511).

12. Bkz. Neitzel ve Welzer, *Soldaten*, s. 89.

13. Hiçbir anlam taşımayan "ototelik", yani kendine özgü bir amacı olan, şiddet fikri romantik filozofların hayal ürünüdür. Antropologlar ve psikologlar görünürde hiçbir anlamı olmayan nedensiz eylemlerin bile, şayet suçlular psikotik değillerse, bir anlam taşıdığını keşfetmiştir. Bkz. Blok "Zinloos en Zinvol Geweld"; ve Reemtsma, *Trust and Violence*, s. 56: "Her eylem, eylemi icra eden kişiye –bu kişinin kim olduğuna ve ne olmak istediğine– dair bilgi verir. Her eylem, diğer bir deyişle, *iletişimsel bir yöne sahiptir*" (Vurgular yazara ait).

Öte yandan şimdiki neslin araştırmacıları, kitlesel şiddet eylemlerinden etkilenmedikleri için, eylemlere ne suçlu ne de kurban olarak dahil oldular. Bu durum araştırmacıları, soykırım geçmişini daha tarafsızca araştırmaya ve kurbanlarla "yersiz" özdeşleşmelerden ya da aynı şekilde suçlularla yersiz özdeşleşmemelerden kaçınmaya yöneltmelidir: Gerek "sempati" gerekse "tiksinti" duymaktan uzak durmalıdırlar.[14] Lakin bu bir yöntem olarak değil, neyin nasıl elde edileceğinden ziyade, sadece neyin amaçlanması gerektiğini belirten yöntemsel bir talimat olarak görülmelidir.

Bu amaçla, Roy Baumeister'in öğütlediği gibi "kurbanlara duyulan sempatiyi askıya almak ve olaylara suçluların açısından bakmak için ciddi ve dürüst bir çaba göstermek gerekir."[15] Bu bir nevi yöntem önermeye benzer; fakat bunun nasıl başarılacağını açıklamaya yetmez. Gene de bunu yapmanın bir yolu, kurbanların ıstıraplarını ve suçluların vahşetlerini, olayların dışında kalan kişilerde, yani bizlerde uyandırdığı hisleri kendi içimizde gözlemlemek olabilir. Kurbanların ve suçluların anlatılarının iç gözlem yoluyla kendi duygularımızı nasıl etkilediğini keşfetmek, onların duygularını daha iyi anlamaya yardımcı olabilir.[16] Bu tür yöntemsel olarak kendi kendini gözlemleyen nadir anlatılardan biri, görüştüğü katil doktorların hissettiklerini, kendiyle özdeşleştirmeden, kurbanlarının yazgısını ve kendi ahlaki inançlarını daima aklında tutmaya çalışarak, gerçekten de paylaşmaya çalışan Robert Jay Lifton tarafından sunulur: "Empati kurmamın belirli bir amacı vardı: Tanık toplamak."[17]

Buna rağmen, bu yaklaşım da durumu anlamaya dair temel bir engel teşkil eder: Suçluların hissettiği, düşündüğü ve sahip olduğu bir görüş olmalı. Lakin belki de suçluların zihinsel işleyişlerinin önemli bir kısmı hiçbir his, düşünce ve kendilerine

14. Zajonc, "Zoomorphism of Human Collective Violence", s. 238.
15. Baumeister, "Holocaust and the Four Roots of Evil", s. 243.
16. Bkz. Devereux, *From Anxiety to Method in the Behavioral Sciences*; ve Heilbron, "Tegenoverdracht en mensenwetenschap".
17. Lifton, *Nazi Doctors*, s. 502.

ait görüşe sahip olmamalarına dayanmaktadır. Aslında bunu da incelemek zordur.

Soykırım döneminin sonuna gelindiğinde, rejim ve suçlular olup bitenleri saklamaya, delilleri yok etmeye, sessizliği dayatmaya ve geçmişte yaşananların ortaya çıkmasına yönelik atılan her adıma engel olmaya çalıştılar. Bu bakımdan, yaşananları incelemeye dair her türlü çaba da dayatılan baskıyı ortadan kaldırmaya yönelik bir adımdır ve dolayısıyla taraf seçme durumudur.

Elbette son analizde araştırmacının tarafsızlığı –her ne kadar bu durum suçluların yaşadıklarını benimsemeyi ikiye katlansa da– ne samimiyetsiz, ne de tamamen samimi akademik bir adım, bir yöntem meselesidir. Nihayetinde insanların diğer insanlara çektirdiği felaketlerden dolayı duyduğum tiksintiyi inkâr edebileceğim bir yöntem yoktur; zaten buna herhangi bir ihtiyaç da yoktur.

2
Sıradan Suçlular ve Modernlik

DURUMCU MUTABAKAT

Soykırım suçlularını diğer insanlardan ayıran kişilik özelliklerinin neler olduğu sorusuna dair, sosyal bilimler çevrelerinde yaygın ve güçlü bir mutabakat egemendir: Suçlularla diğer insanlar arasında kişilik özellikleri bakımından hiçbir farklılık yoktur. Katillerin küçük bir yüzdesi, toplumun tamamında görülenle kabaca aynı miktarı, yüzde 5'i diyelim, gerçekten de psikopatolojik rahatsızlıklar sergileyebilmektedir ve bu da onları başkalarının acılarına karşı hissizleştirmektedir ve hatta bundan zevk almalarına yol açmaktadır.[1] Ne var ki soykırımcıların bü-

1. Baron-Cohen, *Zero Degrees of Empathy,* s. 67'de şöyle yazıyor: "ABD'li erkeklerin %3'ü ve kadınların %1'i toplum karşıtı (antisosyal) kişilik bozukluğu

yük çoğunluğu nüfusun geneliyle aynı özelliklere sahiptir ve bu özellikler benzer sıklıkta ortaya çıkmaktadır. Her ne kadar beşeri bilimlerde nadir görülen bir durum olsa da, akademisyenler arasındaki mutabakata göre, suçluların kişiliklerindeki hiçbir şey, onları başkalarına nazaran cinai eylemlere daha yatkın hale getirmemektedir. Bu tezi savunanlar görüşlerini kitaplarının bizatihi başlıklarında da belirtirler: Katiller "sıradan insanlardır."[2] Öyleyse açıklanması gereken şey, "sıradan insanların olağanüstü kötülükleri nasıl işledikleridir."

Bu argüman daima aynı yolu izler: Müttefiklerin kararlaştırdığı psikologların ve psikiyatristlerin Nüremberg Duruşmaları'ndaki Nazi savunmacılarına uyguladığı psikolojik testlerle başlangıç yapılır. Nazi rejimine hamilik edenleri araştıran psikiyatrist, aralarından bazılarının gerçekten de patolojik vakalar olduğuna inandı.[3] Nihayetinde bu insanlar yıllar boyunca milyonlarca insanı evlerinden sürmek, esir kamplarında öldüresiye çalıştırmak ve mermi ya da zehirli gazlarla işlerini bitirmek için çaba harcamışlardı. Kendilerini tamamen Adolf Hitler'e adayarak, fanatik Yahudi düşmanları olmuşlardı. Lakin psikolojik testler, bazı durumlarda elde edilen ortalamanın üstünde zekâ skorları hariç (ki bunun da yüksek merkezi ya da idari şube

---

kategorisine girer"; hastada "sıfır empati" ile kendini gösteren hastalıklardan biridir bu.

2. Browning, *Ordinary Men*; Welzer, *Täter*; Dutton, *Psychology of Genocide*; Mann, "Perpetrators of Genocide"; Waller, "Perpetrators of the Holocaust"; Goldhagen, *Hitler's Willing Executioners*; Katz, *Ordinary People and Extraordinary Evil*; Conroy, *Unspeakable Acts, Ordinary People*; Askenasy, *Are We All Nazis*; Jensen ve Szejnmann, *Ordinary People as Mass Murderers*; Hughes, "Good People and Dirty Work"; Zimbardo, *Lucifer Effect*; Todorov, *Face à l'extrême*, s. 131 ve devamı: "Des gens ordinaires" şeklinde devam eder...

3. Sanıkları cezaevinde ziyaret eden psikolog Gustave Gilbert, yaptığı ayrıntılı görüşmeler ve Rorschach gibi psikolojik testler sonucunda pek çoğunun ağır zihinsel patolojileri olduğunu fark etti. Meslektaşı Douglas M. Kelley da bu durumun tam tersi sonucuna vardı. Tartışmalar, 1980'lerin ortalarında Eric A. Zillmer ve meslektaşlarının test verilerini yeniden incelemelerinin ardından savunucuların "teşhis edilebilir bozukluklar" sergilemediğini söylemelerine kadar, kesik kesik sürdü (Waller, *Becoming Evil*, s. 66'da alıntı yapar).

yetkilileri arasında alışıldık bir durum olduğu söylenebilir), genelde olağandışı bir sonuç vermedi.

Nazi rejimi şeflerinin her biri, kendine has, bilhassa dikkate değer kişiliklere sahipti. Bu kişilere uygulanan psikolojik testlerin herhangi bir aykırı durum yansıtmaması, testlerin eksik yönleri olduğunun değil; aksine test edilen kişilerin zihinsel sağlığının yerinde olduğunun kanıtı olarak görüldü.[4] Ancak yapılan testlerde, aslında patolojik olmayan özelliklerde de yüksek skorlara rastlandı: Büyük hedefler, aşırı güven ve sorunların "çevresel" (ambient) bir üslupla çözülmesi.[5]

Nuremberg sanıkları Nazi hiyerarşisinde en üst basamakta yer alıyordu. Nazi suçlularının binlercesi, işgal edilen Almanya'daki askeri mahkemelerde ya da ayrı Müttefik güçlerin mahkemelerinde yargılandı (bunun dışında on binlerce kişi de Sovyet mahkemelerinde yargılandı). Holokost suçluları, suçlanan Naziler arasında küçük bir azınlık oluşturuyordu. 1948'den sonra, Almanya Federal Cumhuriyeti'nde, 1960'lara kadar suçluların aleyhinde çok fazla dava açılmadı. Yine de, Yahudilerin uğradığı kitle cinayetlerine katılan kabaca yüz binlerce suçludan, sadece yedi yüz kadarı yargılandı ve beş yüz suçlu da 1992 itibarıyla Batı Almanya mahkemeleri tarafından mahkûm edildi.[6] Bu yüzden sıradan kitle katillerinin adli belgelere dayanan psikolojik araştırmaların konusu haline gelmeleri belirli bir zaman aldı. Gelgelelim, bu duruşmalar Nazi suçlarına dair bilinçlendirme üzerinde büyük rol oynadı; suçlular ve eylemlerinin toplumsal

4. Charny, "Genocide and Mass Destruction" s. 155'te, "soykırımcı ve suç ortağı olma potansiyelinin hepimizin içinde olduğuna" katılıyor fakat normallik kavramımızı gözden geçirmemiz gerektiğini ileri sürüyor ve "hayatın nedensiz yere katledilmesini bir çılgınlık olduğuna" karar veriyor. Charny, sözde-kabiliyet (pseudocompetence), incinmezlik (invulnerability) ve başkalarına zarar verme eğilimi gibi ruhsal bozuklukların da dahil edilmesini ve insanların herhangi bir kolektif süreçte kişisel kimliklerini ve benliklerini ne ölçüde terk ettiklerinin göz önünde bulundurulmasını öneriyor.

5. Bkz. Waller, *Becoming Evil*, s. 74.

6. Bkz. De Mildt, *In the Name of the People*, s. 21. Müttefiklerin davası için, bkz. *Encyclopaedia Judaica*, ikinci baskı, "War Crimes Trials" başlığı altında, s. 634-49; Federal Cumhuriyet için, bkz. De Mildt, *In the Name of the People*, s. 21.

bağlamına dair eşsiz deliller sundu. Daha sonra yapılan tarihsel araştırmanların çoğu bu adli delillere dayanır.

EICHMANN KUDÜS'TE: KÖTÜLÜĞÜN SIRADANLIĞI

Şayet dünya çapında Nazi suçlarına dair dikkat çeken bir şey varsa, o da Adolf Eichmann'ın Arjantin'de gizlendiği yerden çarpıcı bir şekilde kaçırılması ve ardından da 1961 baharında Kudüs Bölge Mahkemesi'ne çıkarılmasıdır. Savaş suçları mahkemelerinin çoğunda sanıklar kendilerini vazifeleri için özel bir heves duymayan, ılımlı ideolojik inançlara sahip, kariyer yapmaya müsait, fakat pek hırslı olmayan, belli bir ırksal ve etnik nefret hissetmeyen ya da parti liderine tutkulu bağlılık duymayan, ortalama yurttaşlar olarak tanıtmıştır. Nihayetinde kuvvetli güdüler, cinai vazifelere duyulan kişisel bağlılığı ortadan kaldırabilirler ve şahsi sorumlulukları ön plana çıkarabilirler.

Bu kamuflaj stratejisi, Eichmann'ın savunucusu Robert Servatius tarafından mükemmel hale getirdi: Servatius yargıyı ya da yargıcı kandırmayı başaramasa da, kuşkusuz dava üzerine araştırma yapanlardan bazılarını, herkesin bildiği gibi Hannah Arendt'i (ve hatta Hollandalı yazar Harry Mulisch'i) etkilemeyi başardı.[7] Hatta o dönemlerde bile Eichmann'ın, avlarının ka-

7. Arendt hakkında bkz. Browning, "Revisiting the Holocaust Perpetrators", s. 12; ve Browning, "Introduction", s. 4: "Arendt'in, aslında Nazi eylemcisi olup hem rejimle yaptığı ideolojik özdeşleştirme, hem de bastırılması güç bir hırsla hareket eden Eichmann'ın verdiği taraflı ifadeyi, eleştirmeden kabul ettiği konusunda pek çok tarihçinin artık hemfikir olduğunu düşünüyorum." Fakat Browning şöyle devam ediyor: "Arendt verdiği en iyi örneği yanlış yorumlamış olsa da, devletin kitle katliamları düzenleyebilmesini alt kademeden vazifesine bağlı sivil memurların duruma göz yummasına ve uysallığına borçlu olduğu fikrinde ikna edici olmuştur." Mulisch, *Criminal Case 40/61*, s. 119'da Eichmann'ın duruşmasıyla ilgili şu sonuca varıyor: "O [Eichmann] bir hiçtir. Bu son derece kullanışlı, kesinlikle yozlaşmamış, oldukça tehlikeli adam "asi" kelimesinin tam tersidir. O kötü olmak isteyen bir kişinin tam tersidir. Her işe yarayan bir mekanizmadır o. Doğru yerdeki doğru kişidir. O psikoteknolojinin idealidir. Yeryüzünde onun gibi milyonlarca kişi dolaşmaktadır." Duruşmaya katılan diğer yazarlar, nefret teorisinin yarattığı bu hatalardan kaçındı. Bkz. daima derin görüş ve vukufa dayanan Herzberg, *Eichmann in Jeruzalem*'de görevlerinin sınırlarını geniş ölçüde aşan Eichmann'ın kişisel inisiyatiflerine dair pek çok örnek sunar.

derini nasıl yazacağını çok iyi bilen, fanatik bir Yahudi avcısı olduğundan herkes haberdardı. Eichmann, Arjantin'de tanıştığı Waffen-SS'li Willem Sassen ile yaptığı ve Sassen ailesi tarafından sansürlenen kısmının davadan önce *Time*'de yayımlandığı röportajlarda, eylemlerinden hiçbir pişmanlık duymadığını, şayet 10,3 milyon Yahudi'nin tamamını öldürmüş olsalardı, tatmin olmuş olacağını söylemişti: "Şöyle diyecektim: "Tamamdır, bir düşmanı imha etmiş olduk."[8] Arendt, Eichmann'ın savaş esnasında ve sonrasında sürekli olarak kendini methettiğinden söz eder: "Güle oynaya mezara gireceğim, çünkü 5 milyon Yahudinin ölümü yüzünden vicdan azabı çektiğimi bilmek bana olağanüstü bir tatmin hissi veriyor." Gene de Arendt, bu bilhassa alışılmadık günah çıkarma şeklini "kuru laf" (palavra) olarak değerlendirip umursamaz ve şöyle ilave eder: "Eichmann'ın sonunu hazırlayan felaket bu kadar yüksekten atması oldu."[9] Fakat işin doğrusu Eichmann yüksekten atmıyordu; söyledikleri az çok doğruydu. Felaketini hazırlayan da kesinlikle bu kusuru değil, gerçekten de milyonlarca Yahudinin imha edilmesinde çok önemli bir rol oynamış olmasıydı.

Arendt ve duruşmayı inceleyen diğer pek çok kişi, düşünmeden söylenenlere itaat eden, sisteme bağlılıkları dışında hiçbir kişisel inançları olmayan ve devlet aygıtının basit elemanları olan meçhul bürokratlar ve askerler tarafından yönetilen, Nazi ve Sovyet devletlerinin güçlü bir mekanizma olduğunu belirten, dönemin yaygın fikrinin esiri oldular. Lakin Eichmann'ın davasında, bu durum kesinlikle savunmacının çıkarlarını gözetmek için yarattığı aracı bir kılıftı ve bu kılıf dönemin ruhuna pekâlâ uyuyordu: 1960'ların ironik parolası haline gelen "Befehl ist Befehl" (Emir emirdir) deyişi, insanların bir daha asla üstlerinin emirleri arkasına saklanmamaları, kendi kendilerine yargılamayı öğrenmeleri ve kişisel vicdanlarını

8. Cesarani, *Eichmann*, s. 119.
9. Arendt, *Eichmann in Jerusalem*, s. 46'da Eichmann'ın "Yahudiler" yerine hep "Reichsfeinde" (Reich düşmanları) dediğini iddia eder, fakat muhtemelen bu doğru değildi.

bireysel olarak dikkate almaları gerektiğini ima ederek, zıt anlamda kullanıyordu.[10]

Arendt Eichmann'ı abartılı bir aptal olarak tasvir eder, "sahiden klişe olmayan tek kelime edemiyordu." Eichmann'ın sözcükleri uygunsuzca kullanmasıyla alay ederek, onu derin bir dikkatle gözlemler, "Konuşma konusundaki yetersizliğinin düşünme, daha doğrusu başkalarının bakış açısına göre düşünme konusundaki yetersizliğiyle yakından ilişkili olduğunu daha iyi anlıyoruz."[11]

Milyonları ihraç, tehcir ve imha çalışmalarıyla aldığı emirlerin sınırlarını oldukça aşan, Heinrich Himmler gidişatı değiştirdiğinde bile eylemlerini sonuna kadar sürdüren ve sadece verilen talimatları izleyen görev arkadaşlarını küçümsediğini söyleyen Eichmann, Nazi devletinin devasa eşitliğinde, ortalama bir bürokrat ya da basit bir tip örneklerine en az uyan kişiydi.[12] Hitler ve Nasyonal Sosyalizme gönülden bağlı olan Eichmann fanatik şekilde hırslıydı ve kurbanlarıyla doğrudan karşı karşıya geldiğinde bile vicdan azabı çekmemiş ya da en ufak bir yakınlık göstermemişti.

Peki, suçlular sıradan insanlar mıydı? Arendt'in "kötülüğün sıradanlığı" hakkındaki tezi, Adolf Eichmann'a ya da diğer Nazi liderlerine ve hatta sıradan katillere yönelik, kesinlikle eleştirel bir inceleme oluşturmamaktadır. Öte yandan Arendt'in sunduğu model, Holokost'a ikinci derece aracılık eden sayısızca kişiye uygulanabilir: Gelecekteki kurbanların adlarını ileten nüfus

10. Aslında 1960'ların sonunda Almanya savaş suçları mahkemesinde, suçlunun mahkûm edilebilmesi için savcıların sanığın verilen emirlerin sınırlarını aşarak cezai eylemler işlediğini kanıtlaması gerekiyordu. Daha sonra gelen hukuk sisteminde, üstlerin talimatlarına itaat bahanesi kabul edilmemeye başlandı ve sanıklar cezai eylem talimatları almış olsalar bile mahkûm edilebiliyordu. Dahası şayet deliller Alman mahkemesini şüpheye düşürse, sanığın lehine karar veriliyordu (*in dubio pro reo*) [şüphe varsa davalının yararına karar verilir]. Bkz. De Mildt, *In the Name of the People*, s. 302-25.

11. Arendt, *Eichmann in Jerusalem*, s. 48.

12. Bkz. Arendt, *Eichmann in Jerusalem*, s. 57; ve Lipstadt, *Eichmann Trial*, s. 169: "Nitekim Arendt'in Eichmann duruşması analizi şaşılacak derecede tarihsel kaydın gerçekliğinden habersiz görünüyor.

müdürlüğü yöneticilerine, bu kurbanları toplayan zabıtalara, onları tren vagonlarında taşıyan makinistlere, gaz odalarını inşa eden ve imha kamplarının gereksinimlerini karşılayan müteahhitlere... Bu kişilerin çoğu elbette bir bakıma sıradandı.

Hannah Arendt'in, türünün tek örneği olmasa da, çağın *genel kanılarını* (*idées reçues*), Adolf Eichmann hakkındaki gerçeklik taşımayan fakat yaygın kavramlarla bir araya getirerek, bu düşünceleri kendisine ait derin ve yenilikçi içgörüler olarak sunması büyük başarısı oldu.[13] Arendt'in yazarsal ve felsefi onayıyla bu zamana kadar düşündükleri her şeyin yenilikçi ve derin olduğunu duyan Arendt okurları, yazılanların hepsini yalayıp yuttular.

Hannah Arendt, *Eichmann Kudüs'te* kitabının altbaşlığı olan *Banality of Evil*'e (*Kötülüğün Sıradanlığı*) kendisi bile inanmadı.[14] Arendt daha sonra bu yanıltıcı ifade tarzını, kötülüğü icra edenlerin sıradanlığını ifade etmeye çalışmış olduğunu söyleyerek düzeltti.[15] Lakin söyledikleri hemen rağbet görmüştü ve bugün Holokost ya da genel olarak soykırıma dair az ama yaygın olarak alıntı yapılan klişeler dizininin muhtemelen en büyük *saçmalığını* (*bêtise*) ifade etmektedirler.[16] Milyonlarca

13. Dönemin entelektüel görüşlerinin genel çerçevesi için, bkz. Shapira, "Eichmann Trial". Arendt'in Eichmann hakkındaki kapsamlı, özenli ve bazen de gereksiz ayrıntılara yer verdiği ilk çürütmeci incelemesi için, bkz. Robinson, *Dark Side of Paradise*, 1965.

14. Arendt'in kitabının altbaşlığı *Kötülüğün Sıradanlığı Üstüne bir Çalışma* şeklindeydi. Arendt'in 6 milyon kadar kişinin katliamını bir bakıma "sıradan", yani *Oxford English Dictionary* (OED)'nin deyişiyle "özgünlükten yoksun, apaçık ve can sıkıcı" olarak tanımladığını hayal etmek zordur. Muhtemelen Arendt "kötülüğü" "sıradan" olarak değil, "kötülüğü icra edenleri" ifade etmeye çalıştı; bu da en azından kitabındaki bakış açısıyla tutarlılık gösterir.

15. Bernd Naumann'ın yirmi iki Auschwitz Waffen-SS muhafızının yargılanması için 1963'de Frankfurt'ta gerçekleşen duruşma hakkında yazdığı *Auschwitz* kitabının önsözünü yazan Arendt, Eichmann hakkındaki önceki görüşlerine yer vermedi ve "korkunç eylemler", kasti canavarlık ve "garip bir şekilde yaptıklarından pişmanlık duymayan" muhafızların sadist sapkınlığı (v-xxx) şeklindeki vurgulamalarıyla, toplama kamplarında olanları sonunda fark etmiş olduğunu gösterdi.

16. Arendt'in Eichmann hakkındaki düşüncelerine dair daha güncel deliller sunularak yapılan kapsamlı ve acımasız eleştirisi için bkz. Cesarani, *Eichmann*.

insanın tecrit edilmesi, sürülmesi, aşırı derecede sömürülmesi ve sonunda da imha edilmesi sıradan bir durum değildir. Bunu bu şekilde değerlendirmek manasızdır.[17]

MILGRAM'IN CEZALANDIRMA DENEYLERİ VE MUĞLAK SONUÇLARI

Aynı dönemde ve hiç şüphesiz Eichmann'ın davasından esinlenilerek, bir dizi olağanüstü psikolojik deney ABD'de ve dünya çapında büyük bir ilgi gördü. Stanley Milgram eğitici olarak sunduğu deneyine katılmaları için gönüllü kişileri Yale Üniversitesi'ne davet etmişti. Deneklere gelişigüzel olarak "öğretmen" ya da "öğrenci" rollerinin verileceğini söylenmişti. Aslında gönüllülerin hepsine öğretmen rolü verilmişti ve öğrenciyi oynayan, deneyi yapanların ayarladığı bir aktördü. Öğretmenlerden öğrenciye rastgele bir dizi sözcük okumasının ardından, öğrenciden aklında kalanları tekrar etmesini ve yapılan her hatada elektrik şoku uygulaması istemesi bekleniyordu. Kurgu, farklı öğretmenler tarafından verilen cezaların öğrencinin ezberleme kapasitesi üzerindeki etkilerini araştıran bir deney olarak sunuldu. "Şoklar"ın şiddeti arttıkça öğrenciyi oynayan aktör de duyması gereken rahatsızlığı taklit edecek ve ardından gittikçe daha yoğunlaşan acı çekme sinyalleri vererek

17. Hannah Arendt'in "Yahudi Konseyleri"nin oynadığı role dair anlatısı oldukça serttir. Waller, *Becoming Evil*, s. 254'de şöyle yorumlar: "Hannah Arendt Holokost kurbanlarının ölümlerine kendilerinin de katkıda bulunduklarını öneren tanınmış ilk araştırmacıdır." Arendt, Naziler en ufak bir aykırılık söz konusu olunca bile tutukluları, rehineleri ve sıradan vatandaşları kitleler halinde öldürerek cezalandırsa da, Yahudilerin daha aktif bir şekilde direniş göstermeleri gerektiğini düşünüyordu (Arendt, fiili Yahudi direnişinin boyutunun farkında değildi). Ayrıca Arendt Yahudilerin saklanmaya ya da kaçmaya çalışmış olmaları gerektiğini iddia eder. Lakin yargılanan Yahudilerin büyük çoğunluğu için bu imkânsızdı. Elbette, pek çoğu bunu istedi, denedi fakat yurttaşların sadece çok küçük bir kısmı onların saklamalarına yardımcı olmaya hazırdı ya da Yahudileri ağırlamaya hazır yabancı ülke çok azdı. Arendt'in yine bu görüşünde de o dönem yaygın olan *peşin hükmün* (*parti pris*) izleri görülür: Bu görüşe göre Yahudiler kendilerini gaz odalarında mezbahalardaki koyunlar gibi kurban etmelerine izin vermişlerdi.

sonunda da sessizliğe bürünecekti. Elektrik şokları "güçlükle hissedilen"den "tehlikeli"ye (300 volt ve üzerinden 450 volta kadar) şeklinde değişiklik gösteriyordu. En azından denekler buna inandırılmıştı.

Milgram'ın ve herkesin beklentilerine karşı, deneklerin üçte ikisi deneyin sonuna kadar giderek en şiddetli ve görünüşe göre oldukça tehlikeli olan şokları uyguladı. Bunu deneyi sürdürmelerini inatla ısrar eden araştırmacının rehberliğinde gerçekleştirdiler. Acıma ile itaat duyguları arasında belirgin ve işitilebilecek şekilde dehşete düşen deneklerin pek çoğu itirazda bulundu. Yine de deneyi yapan kişiye itaat etmeyi sürdürerek talihsiz öğrenciye şok uygulamaya devam ettiler. Ancak, deneklerin önemli bir kısmı –üçte biri ila dörtte beşi kadarı– deneyin safhasına bağlı olarak, itaat etmeyi reddetti. Böylece araştırmacının inatla verdiği talimatları görmezden gelebilen hatırı sayılır sayıda karşıt fikirli kişiler daima mevcut oldu.

Görünüşe bakılırsa dönemin genel beklentisi, bireyin kişisel vicdanına ters gelen bir duruma itaat etmeyecek olmasıydı. Çoğu kişinin hatta pek çok kişinin itaatkâr davrandığı görülünce, bu sonuç deneyin önde gelen mesajı haline geldi. Ama başından beri pek çok kişinin genellikle söylenenleri yaptığını düşünenlere göre, Milgram en sonunda deneklerin değişiklik gösteren, fakat hayli büyük bir kısmında itaatsizliğin baskın çıktığını kanıtladı.[18]

Stanley Milgram itaat deneylerinden bir film yaptı. Daha ilk sahnede, her bakımdan sıradan bir kişi, usulüne uygun bir şekilde deneyi yapan kişinin dediklerini yapmaya başlar. Voltaj seviyesi arttıkça öğretmenin tedirginliği de belirgin bir şekilde artar. Ardından aniden, denek sandalyesinde fır dönerek, kayıtsız bir şekilde deneyi yapan kişiye bakar ve kollarını göğsünde kavuşturarak, birisi içeri girip öğrencinin sağlığının yerinde olduğunu onaylamadığı müddetçe deneyi sürdürmeyi doğrudan reddeder. Deneyi yapan kişi, öğretmene metindeki

18. Johan Goudsblom deneyi yapan kişinin ve saf katılımcıları ağır zihinsel şoklara maruz bırakarak Milgram'ın talimatlarını harfi harfine icra eden aktörün, deneklere kıyasla daha itaatkâr olduğunu belirtir (*Fire and Civilization*, s. 157).

argümanlar doğrultusunda devam etmesini söyler ve sonunda şöyle der: "Seçeneğiniz yok." Bu noktada öğretmen "Ne demek istiyorsunuz? Birçok seçeneğim var" şeklinde yanıt verir ve deneyi durdurur. Tıpkı "sizler ve benim gibi" sıradan bir adam, aynı şartlar altında başka bir insana zarar vermeyi reddetti.

Başka bir sahnede de, Milgram öğretmenlik şartlarına sessizce razı olan bir kadının öğrencideki rahatsızlığı fark edince, aynı şekilde deneye devam etmeyi sessizce reddettiğinden bahseder. Deneyden sonra yapılan röportajda aynı kadın Milgram'a, Nazi Almanya'sında büyüdüğünü anlatır: "Belki de bizler çok fazla acı görmüştük."[19] Gariptir ki Milgram bu direniş eylemlerini çok fazla önemsemedi; oysa deneklerden pek çoğu "kurban"a şok vermeyi reddetmişti.

Tersine, pek çok öğretmen de çok tehlikeli hatta öldürücü şiddette olduğuna inandırıldıkları elektrik şoklarını vermeye sonuna kadar devam etti. Kimileri bunu açıkça korkusuzca veya çekinmeden gerçekleştirdi. Bu denekler sadece kendilerine söylenenleri yaptıklarını ve yapılanlarla ilgili hiçbir sorumlulukları olmadığını söylediler. Deneyin başından sonuna kadar soğukkanlıydılar ya da öyle göründüler.

Koşullar deneylerin her birinde aynı kaldığından, elde edilen farklı sonuçların deneklerin kişilik farklılıklarına atfedilmesi gerekiyordu. Milgram'ın elde ettiği sonuçların perde arkası da burada ortaya çıkar: Kişisel yatkınlıklar, yetkili biri insanları başka birine zarar vermeye (ve büyük olasılıkla öldürmeye) zorladığı zamanlarda insanların ne yaptığını belirlemede elzemdir. Durumculuk (situationism) teorisinin en önemli kanıtı olan Stanley Milgram, aynı zamanda kendi delillerini kısmen çürüten deliller de ortaya koydu.

Milgram deneyi genellikle, sıradan insanların büyük bir çoğunluğunun, şayet yetkili konumdaki birinden zulmetme taahhüttü alırlarsa, bunu yerine getirebileceklerinin bir göstergesi olarak hatırlanmaktadır. Bu sonuçlar doğrultusunda, pek çok

19. Milgram, *Obedience to Authority*, s. 85.

insanın gerçek bir soykırım rejimiyle işbirliği yapabileceğini çıkarmak oldukça alışılmış bir durumdur. Fakat hiç kimse bunun tersi bir fikri düşünmemiştir ve tamamen aynı önermelerle yola çıkarak, çok büyük bir azınlığın, hatta çoğunluğun, soykırım rejiminde direnişe geçebileceği sonucuna varmamıştır. Muhtemelen, buradan çıkarılacak en mantıklı sonuç laboratuvar deneyleri neticelerinin her halükârda, gerçek hayattaki durumlara doğrudan aktarılmaması gerektiğidir.

Milgram itaat eden denekler ile direnenler arasında önemli farklılıklara rastlamadı. Deneklerinin yaşı, mesleği ve eğitimi gibi birtakım temel bilgilerini kaydetti. Deneyden bir süre sonra, bireylerden bilgi alındı ve daha sonra da grup toplantısı yapıldı. Fakat hepsi bu oldu.

İki kategori arasındaki oranlar, Milgram'ın deney düzeneğine getirdiği ayarlamalar doğrultusunda değişiklik gösterdi: Otorite unsuru azaldığında (laboratuvar önlüğünün olmaması; sade bir binada sıradan bir oda kullanılması; ortamda deneyi yapan kişinin değil sadece "diğer denekler"in olması, deneyin bir parçası olmayı reddedecek ya da tam tersine dikkat çekecek şekilde razı olacak diğer –aktör– "öğretmenler"in varlığı) ya da empati unsuru güçlendirildiğinde (göz önündeki bir "öğrenci;" öğrencinin elini tutma olanağı) reddedenlerin sayısı arttı. Bu durum, deney esnasında deneklerin verdiği tepkileri, birbirine ters olan itaat ve empati eğilimleri arasındaki dengenin belirlediğini fazlasıyla gösterir. Tepkiler, deney düzeneği doğrultusunda ve ayrıca deneysel ortamın her birinde yer alan denekler arasında değişir. Açıkçası, belirli bir ortamda, itaatkârların ve karşı gelenlerin otoriteye itaat etme ve kurbanın duygularını paylaşma derecesinde farklılıklar yaratır. Ve görünüşe bakılırsa bu kişilik farklılıklarını dönemin mevcut testleriyle hesaplayabilmek mümkün değildi: "Deneğin kişiliği ve davranışları arasında bağlantı kurmakta çektiğimiz zorluk, kişiliğin nasıl ölçüldüğünü gerçekten de bilmiyor olmamızdan kaynaklanmaktadır."[20]

20. Milgram'ın kendisi pek teorik bir durumcu değildi: "Şüphesiz itaat ve başkaldırı, karmaşık bir kişilik temeline dayanır. Fakat bunu henüz bulamadığımızın

Milgram ve hiç şüphesiz deneylerini tekrarlamış olan diğerleri, herhangi bir tereddüt ve hatta rahatsızlık duymadan, deneyin "sonuna kadar giden" deneklerle de düzenli olarak karşılaştılar. Daha sonra bu deneklerden biri Milgram'a şöyle bir açıklama yaptı: "Talimatları izlemek zorundayım. Durumun çaresine bu şekilde baktım." Bu itaatkâr denek, kurbanın "az çok inatçı bir kişi" olduğundan cezalandırılmaya kendisinin sebep olduğunu savundu. Evet, şayet deneyi yapan kişi öğrenciye uyguladığı şoku kesmesini söylemiş olsaydı bunu yapabilirdi.[21] Milgram'ın tesadüfen bulduğu şey, soykırım araştırmalarının çözülmesi zor olan gizemini aydınlatan en önemli ipucu oldu: Masum soykırımcı. Geçmiş suçlarıyla ilgili sorulara utanmadan ve ilerde cezalandırılma korkusu duymadan ya da suçluluk duygusu hissetmeden cevap verebilen, kitle katili zihniyetine sahip kimse. Ancak oldukça aydınlatıcı bir dizi vaka tanımının ardından, Milgram bu konuyla daha fazla ilgilenmedi. Ne yazık ki Milgram ve deneylerini tekrarlayan takipçileri, deneysel verilerin ötesine geçerek, ele aldıkları deneklerin kişiliklerini daha derinlemesine araştırmaya kalkışmadı.

Bazı kişiler hem deneyi yapana uyma ve hem de kendilerini öğrencinin yerine koyma konusunda güçlü bir eğilime sahip olabilirler: Bu kişilerin giderek güçlenen bir iç çatışma yaşamaları ve deney sürdüğü müddetçe kontrollerini gitgide daha fazla kaybetmeleri kaçınılmazdır. Deneklerin deney esnasında şok vermeye duydukları istek belirsizliğini korur; çünkü birbirine tamamen zıt olan iki eğilim kararının üstünlüğünü yarıştırır. Diğer kişiler de otoriteye ya da başkalarının acı çekmesine karşı duyarsız olabilirler ve her halükârda deneyin gidişatından pek fazla etkilenmezler. Fakat bu kişilerin tercihlerini de güçlü bir saik eksikliğinden tahmin etmek zordur. Bunlar "ılımlı" kişilerdir. Geriye kalan iki "bileşim"in, yüksek itaat-düşük empati ve düşük itaat-yüksek empati, deneğin deneysel ortamların

---

farkındayım. (*Obedience to Authority*, s. 205).

21. Milgram, *Obedience to Authority*, s. 46-7. Sadece birkaç cümleyle bile, denek kendi davranışlarının sorumluluğunu görmezden gelerek, kurbanı ve deneyi yapan kişiyi sorumlu tutmayı başarır.

her birinde şok ölçeğinin hangi safhasında duracağını güvenle tahmin etmemize izin vermesi gerekir.

Paradoksal açıdan, otorite figürlerine olan itaatin pek çok kişinin tahmin edebileceğinden daha yaygın olduğunu kanıtladıktan sonra, Milgram'ın takipçileri kişinin psikolojisinin otoriteye itaatle ilişkisinin olmadığını ileri sürdü. Bu varsayımlara göre, kişinin psikolojisi sadece duruma bağlıydı. Lakin bu, deneklerin hayli büyük bir kısmının tek ve aynı deneysel bağlamda bile aksi yönde gitme durumunu açıklayamamaktadır. Kişisel yatkınlıkların hiçbir şeyi açıklamaması, bu tür kişisel tercihleri, sadece hata ya da şans eseri sonucunda yapılır hale getirecektir.[22] Milgram'ın karşı çıkanlar ve itaat edenler arasında sistematik farklılıkları gösteren hiçbir kanıtın olmadığı sonucuna varması, iki taraf arasındaki benzerliklerin kanıtı oldu. Lakin göreceğimiz üzere, delil eksikliği, eksikliğin delilini oluşturmamaktadır.

Milgram'ın deneyinin her türlü varyasyonu, pek çok kez tekrarlanmıştır, fakat bunlar sadece bulunan sonucun defalarca onaylanmasına yaramıştır: Şayet otorite figürü ısrar ediyorsa, deneklerin çoğu ya da pek çoğu, üçüncü bir şahsa mühim acılar, hatta potansiyel olarak ölümcül zararlar vermeyi kabul edecektir.

Milgram'ın deneyi bu durumu en çok açığa çıkaran deney oldu ve halen de öyledir. Fakat Milgram'ın elde ettiği sonuçların tam olarak neyi açıkladığı pek net değildir. Deney sonuçları genellikle, prestijli üniversitelerin araştırma laboratuvarlarındaki beyaz önlüklü psikoloji profesörleri gibi, otorite figürlerine itaat etmeye yönelik yaygın eğilime güçlü bir delil olarak yorumlandı. Ve gerçekten de deneklerin üçte ikisi deneyin standart versiyonunun "sonuna kadar" gitti.

Peki, ama Milgram'ın denekleri öğrenciye verdikleri cezanın "gerçekliği"ne inanmış mıydı? Buna doğrudan itibar etmek zor. Aklı başında hiç kimse, Connecticut'un New Haven bölgesindeki

22. James Waller deneklerin geçmiş deneyimlerinin ve psikolojik karakterlerinin, deney anındaki "ruhsal yatkınlığın" yarattığı "temel atıf hatası" olarak değerlendirdiği davranışları en azından kısmen açıklayabileceği fikrini reddeder (*Becoming Evil*, s. 228).

Yale Üniversitesi kampüsünde, bir psikoloji laboratuvarında, diplomalı araştırmacıların huzurunda, herhangi bir kişiye elektroşok uygulanabileceği fikrini kabul etmeyecektir. Böyle bir durum ya da buna uzaktan dahi benzeyen bir durum, ne daha öncesinde ne de daha sonrasında meydana gelmiştir.[23] Deneye katılanların bunun gerçek olamayacağını anlaması için bir süre düşünmesi yeterli olacaktır. Bununla birlikte deneklerin Milgram'ın deneyini oldukça ciddiye aldığı ve pek çoğunun deneyi yapan kişinin talimatlarına itaat ederek, talihsiz "öğrenci"ye, şiddetli acı verme mecburiyetinden dolayı yoğun bir şekilde zarar gördüğü açıktır. Ne var ki durum gerçekten "gerçek" olsaydı, itaatkâr denekler kendilerine elektroşok uygulanma tehlikesini göze almış olacaktı, çünkü Connecticut eyaletinde adam öldürme cezası için halen elektrikli sandalye kullanılıyordu. Deneklere öldürücü şokları uygulamaları için güçlü şekilde baskı yapılmış olduğuna ya da deneyi yapan kişinin kendilerine bütün sorumluluğu üstlendiğini söylemiş olduğuna dair savunmalar, suçlarını affettirmeyecekti. Dahası hemen hemen yetişkin yurttaşların tümü, bu olgulardan haberdar olmuş olmalıdır. Bunlar kaçınılmaz olarak o zamanlarda deneklerin akıllarından geçmiş olmalı.[24]

Tartışmasız, durumun oyun gibi bir yanı olmalı. Deney "öğretmen" denekler tarafından çok ciddi bir oyun gibi yaşanmış

23. Milgram çalışmalarını sürdürürken gizli bir deney daha yapılıyordu: Güneyli fakir siyah erkeklerin kasten ve ciddi şekilde zarar gördüğü bu deney, 1971'de büyük yankı uyandıran bir olaya dönüştü. Haklı olarak, bu yine de deneklere inatla elektroşok uygulamaktan oldukça uzaktır. Tuskegee Çalışması, 1932 ile 1972 yılları arasında Alabama'nın Tuskegee bölgesinde, ABD Toplum Sağlığı Servisi'nin, federal hükümetten ücretsiz sağlık hizmeti aldığını düşünen hastalar üzerinde, onların haberi olmadan, tedavi edilemeyen frenginin doğal ilerleyişini araştırmak üzere yürüttüğü tıbbi bir deneydi. Bu deney tam olarak, "insanlar üzerindeki deneylerin HEW [Department of Health, Education, and Welfare] (-eski- Sağlık, Eğitim ve Refah Bakanlığı) tüzüklerinin baştan başa yeniden düzenlenmesine" yol açtı. (bkz. Jones, *Bad Blood*, s. 214).

24. Milgram deneyden sonra deneklerine, şokların gerçek olduğuna inanıp inanmadıklarını sordu ve gerçekten de cevap verenlerin çoğunluğu buna inanmıştı (ve "karşı gelenler"in oranı "itaatkârlar"ın oranına kıyasla daha yüksekti (Milgram, *Obedience to Authority*, s. 172).

olmalıdır. Görünüşe göre, tıpkı herhangi bir ciddi oyuna katılanların yaptığı gibi, denekler de kuşkularını askıya almıştı. Üstelik deneyin deneklere sunulma şeklinde birtakım dikkate değer belirsizlikler mevcuttu: Deneyi tanıtmak amacıyla yapılan konuşma esnasında, yani denekler henüz deneye katılıp katılmayacaklarına karar vermemişken, deneyci kendilerine, deneyin "hiçbir tehlikesi" olmadığına dair teminat verdi. Deneyi yapan kişi deney esnasında deneğin bütün sorularını, şokların "kalıcı zararlar" vermediğini söyleyerek yanıtlayacaktır.[25] Oysa denekler deney odasında, en sağ köşesinde en son basılması gereken (375 volt ve üstü), üzerinde "tehlike, şiddetli şok" şeklinde açıklamaların olduğu düğmelerin bulunduğu, bir kumanda panelinin önüne oturtuldu. Belirtilen güçlü kanıtlardan daha büyük bir önem taşıyan bu belirsizlik, deneklerin uyguladıkları şokların şiddetini artırdıkça, deneyi yapan kişinin öğrenciye hiçbir zarar gelmeyeceği şeklindeki sözlerine daha büyük bir inanç duyduklarını düşündürür.[26]

Milgram'ın deneyi gerçek hayatta insanların çoğunluğunun, şayet otorite böyle bir talimat verirse, başkalarına şok vermeye hazır olduğunu mu gösteriyor? Hayır. Deney, insanların deneysel bir bağlamda kendinden geçebildiğini ve otorite olan kişiye karşı gelmemek için hemen her şeyi yapacağını, hatta üçüncü bir şahsa şok verirmiş gibi yapacağını mı gösteriyor? Evet.

Diğer bir deyişle deneyler bir tür ciddi oyundur. Şayet denek pek çok bakımdan "aldatılmış" ise (deneyi yapan kişinin rolü, "öğrenci kurban"ın uydurma işlevi ve sözde şoklar hakkında), deneyin tam olarak gerçek olmadığı ve bir tür oyun olduğu katılımcıların gözlerinden kaçmamış olmalıdır.

Bugünlerde etik komisyonlar, aynı ya da benzer deneylerin gerçekleştirilmesine izin vermeyecektir. Şüphesiz ahlaki dış kısıtlamalar psikolojik deneysel araştırmalarda daha katı hale

25. Alışıldık cümle şuydu: "Şoklar acı vermesine rağmen kalıcı tahribatlar yaratmamaktadırlar. Lütfen devam ediniz" (Milgram, *Obedience to Authority*, s. 21).
26. Bkz. Blass, "Psychological Perspectives on the Perpetrators of the Holocaust", s. 34.

gelmiştir. Psikolojik deneylerde etik kanunların güçlendirilmesi kendi içinde ve sosyolojik araştırmalarda merak uyandırıcı bir konudur, fakat buradaki konumuzla ilgisi yoktur. Dahası eğer aynı deney bugün yapılsaydı, deneye çağrılanların önemli bir yüzdesinin Milgram'ın araştırmasından haberdar olması ve deneklerin gizlice yerleştirilen "öğrenci"ye verdiği cezanın "gerçekliği"ne artık inandırılamayacak olması olasılığı yüksektir.[27]

Psikolog Jerry Burger bu nedenden ötürü, daha sonraları titizlikle tekrarladığı deneyi, psikoloji alanında ikiden fazla üniversitede eğitim görmüş gönüllüleri (Milgram deneyini duymuş olma olasılıkları olduğundan) dahil etmeden ve yenilenen etik koşulları korumak maksadıyla şokları 450 volt yerine 150 voltla sınırlandırarak gerçekleştirmiştir. Burger deneyden önce deneklere birtakım psikolojik testler uyguladı. Empati ve kontrole daha müsait olan insanların gerçekten de 150 volta kadar çıkma yatkınlığının biraz daha az olduğu sonucuna vardı. "Nitekim veriler tamamen tutarlı değildi ya da kolayca yoruma açık değildi." Deneyde empati bakımından yüksek sayı kaydeden katılımcılar, şok uygulamaya isteksizdi, fakat bu durum deneyin sonuna kadar devam etme olasılıklarını azaltmadı.[28]

Bir başka psikolog, Thomas Blass'da tekrarlanan Milgram deneyinin birçoğunu gözden geçirmiştir. Blass deneyin durumsal kurgusunda yapılan temel değişikliklerin, neticeyi çok fazla değiştirmediğini tespit eder. Ancak katılımcıların davranışlarındaki birtakım kişilik özellikler farklılıklara yol açtı: "Otoritarizm" önlemleri, deneyi yapan kişiye duyulan "güven" ve aynı zamanda öğrenciye karşı empati (ya da eksikliği) önemli bir rol oynadı. Blass hem durumsal hem ruhsal yönleri hesaba katan otoriteye itaat sorununa, "etkileşimci" (interactionist) bir yaklaşım önerir.[29]

---

27. Burger, "Replicating Milgram", s. 10.

28. Muhtemelen değiştirilen deney kurgusu sonuçlarda fark yaratmadı; çünkü deneyin orijinalinde 150 V şok vermiş olan deneklerin yüzde 80'i, en yüksek 450 V şoka kadar çıkmıştı.

29. Blass, "Understanding Behavior in the Milgram Obedience Experiment";

Milgram yaptığı yorumlarda bir hayli çekingen davrandı.[30] Fakat yaptığı deney çağdaş benlik bilincinin (self-consciousness) simgesi haline geldi: "Durum katil olmayı gerektiriyorsa herkes birer katildir." Milgram'ın hedefi, çoğu insanın otoriteye gönüllü olarak boyun eğdiğini ve –dolaylı olarak– bilim ve bilim insanlarının sıradan insanların üzerindeki muazzam otoritesini göstermekti. O zamandan beri Burger şöyle yazar: "Sosyal psikologların pek çoğunun bir noktada anlaştıkları görülür: İtaat üzerine yapılan araştırmalar, bireylerin başkalarının davranışını açıklarken, durumsal kuvvetlerin iktidarını genel anlamda nasıl küçümsediğine dair çarpıcı bir kanıt oluşturur."[31] Elli yılın ardından en çok göze çarpan şey, laboratuvar deneylerinin, özellikle beşeri bilimler alanında araştırmalar yapanların gözünde otoritesini sürdürüyor olmasıdır.

Bu konuyla ilgili sıradaki tespit, Philip Zimbardo tarafından yapılan bir grup gönüllü öğrencinin gelişigüzel şekilde "mahkûmlar"a ve "gardiyanlar"a ayrıldığı Stanford hapishane deneyidir. Sadece birkaç gün süren rol oynama durumunun ardından, öğrenciler senaryonun belirlediği şekilde davranmaya başlamıştı: Mahkûmlar her zamankinden daha itaatkâr, gardiyanlar ise giderek daha otoriter, bazen de oldukça saldırgan hareket etmişti. Bir meslektaşının ısrarı üzerine Zimbardo tüm deneyi, "daha fazla ileri gitmeden" sonlandırdı. Dolayısıyla grupların ne kadar ileri gidebilecekleri –gardiyanlar küstahlık bakımından, mahkûmlar ise itaat bakımından– çözümsüz bir soru olarak duruyor: Her iki tarafın katılımcıları gerginliğin artmasını engellemek amacıyla bir yol bulabilecekler miydi, ya da "kaygan zemin" giderek daha da kayganlaşacak mıydı? (Bu "kötüden daha kötüye" doğru kademe kademe düşüş şekli,

---

Blass, "Milgram Paradigm After 35 Years"; Blass, "Psychological Perspectives on the Perpetrators of the Holocaust" eserlerinde, Holokost faillerine uyguladığı bu "etkileşimcilik" (interactionist) yaklaşımının taslağını çizer.

30. Milgram, *Obedience to Authority*, s. 204'de "itaatkâr deneklerin, buna karşı gelenlere nazaran daha fazla otoritarizm (daha yüksek bir F puanı) gösterdiğini" keşfeden yardımcısı A.C. Elms'in yaptığı kişilik testlerinin sonuçlarını da belirtir.

31. Burger, "Replicating Milgram", s. 2-3.

elbette Milgram'ın deneyinin bir özelliğidir: Giderek artan şiddette şok vermeye yarayan düğmelerin kullanılması.) Zimbardo deney serüveninden birtakım önemli dersler aldı: "Herhangi biri tarafından işlenen bir suçu, ne kadar dehşet verici olursa olsun, doğru ya da yanlış durumsal şartlar altında, herkesin gerçekleştirmesi mümkündür. Bunu bilmek yapılan kötülüğü haklı çıkarmak değildir: Bilhassa sorumlulukları sıradan eylemciler arasında paylaştırılarak, sadece sapkınların ve despotların –"Biz" değil, "Onlar"– üzerine yıkmak yerine, kötülüğün "demokratikleşmesi"ni sağlamaktır. Bu oldukça radikal bir ifade olsa da, durumcu duruşu ve ahlaki tutumu pekâlâ özetler.[32]

Zimbardo'nun rol oynama durumunun ana teması tam olarak "otoriteye itaat" değil; aksine "grup içindeki tektipleştirme (konformizm)" oldu, bu da kuşkusuz kitlesel şiddetin aynı ölçüde temel olan cihetlerinden biridir. Zimbardo'nun deneyi muhtemelen otoriteye olan tepkilerle de ilgilendi; bu sefer otorite kontrolden vazgeçerek öğrencilerin en azından bir kısmına, uygunsuz davranma izni verdi... "Gardiyanlar" "istedikleri gibi davranmaları"na ve "esirler" de "onlara bunu çektirmeleri"ne deneyi yapan kişinin izin verdiğini anlamış olmalı. Zimbardo düzenli olarak yeni unsurlar ortaya koyarak ya da katılımcılardan bazılarına talimatlar vererek "deney"e müdahalede bulundu.[33] Burada da durum, oldukça ciddi şekilde oynanan bir oyun olarak ele alınmalıdır. Lakin bu durumda da, şayet öğrenciler olayların "gerçekten" çığırından çıkmasına engel olunacağını düşündülerse, bunu düşünmekte haklıydılar. Milgram ve Zimbardo'nun deneyleri –hapishane deneyi şok testlerine nazaran içeriği bakımından eksik olsa da– kuşkusuz büyük anlam taşırlar, fakat bu deneylerin ne anlama geldikleri çözümsüz bir soru olarak duruyor.

32. Zimbardo, *Lucifer Effect*, s. 211. Hemen hemen benzer terimler Waller, *Becoming Evil*, s. 228'de de görülür.
33. Örneğin, Zimbardo, *Lucifer Effect*, s. 104-10.

SIRADAN İNSANLAR YA DA SIRADAN ALMANLAR

Soykırım suçlularına yönelik tartışmanın üçüncü aşamasının konusu, Arendt'in Eichmann raporu ve Milgram'ın itaat deneyinin ardından, kitlesel şiddet üzerine araştırma yapanların, Nazi soykırımcılarına ait adli belgeleri araştırmaya başlamasıyla açılır. Christopher Browning'in öncü ve titiz araştırması *Ordinary Men* (Sıradan İnsanlar) bu alanda üretilen bir klasiktir. Bu başlığı *Reserve Police Battalion 101 and the Final Solution in Poland* (Yardımcı Polis Taburu 101 ve Polonya'daki Nihai Çözüm) altbaşlığı izler. Kitabın mesajı bitişiktedir: Doğu Avrupa'daki milyonlarca Yahudinin toplu infazı aslında "sıradan insanların" eseriydi. Browning bu görüşünü ikna edici bir şekilde ortaya koyar. Bulgularının çoğu onaylanmıştır ve bazıları da Daniel Goldhagen'in *Hitler's Willing Executioners: Ordinary Germans and the Holocaust* (Hitler'in İstekli İnfazcıları: Sıradan Almanlar ve Holokost) adlı, aynı taburu konu edinen çalışmasında hiddetle eleştirilmiştir.

Browning ve Goldhagen'in topladığı deliller, pek çok yönden en çok tedirgin edenlerdir. En önemlisi, Polis Taburu 101'e alınan askerler özel olarak görevlerine istinaden seçilmemişlerdi; bu kişiler, Waffen-SS'i bir kenara bırakın, cephedeki görevler için bile yetersiz, hiçbir askeri serviste kaydı bulunmayan, yaşlılardan oluşan gruplar arasından seçilmişti. Başlangıçta Polis Taburu 101'in bir parçası olan Hamburg polisleri, 1941 baharında başka birliklere atandı. İnfazlara katılmaları için geride bırakılan kişiler, Alman (erkek) nüfusunun tamamına bütünüyle örnek teşkil ediyordu. Bu kişiler polis görevlerini yerine getirmek için askere alındıklarını düşündüler ve kendileri bekleyenlere dair önceden, en ufak bir fikirleri yoktu.

Bu noktalarda, Browning ve Goldhagen tamamen hemfikirdir. Aralarındaki temel fark eserlerinin altbaşlıklarından çıkarılabilir: 101. Kıta'nın adamları "sıradan"dı fakat, Browning'in dediği gibi, sıradan "insanlar" mıydı yoksa, Goldhagen'in deyişiyle, sıradan "Almanlar" mıydı?

1960'lardaki polis soruşturmasında, savaştan uzun bir süre sonra, 101. Kıta'nın adamlarının çoğu, Yahudilere karşı belirli bir düşmanlık ya da Nazi ideallerine karşı özel bir bağlılık duyduklarını reddettiler. Kitleler halinde öldürme vazifelerine zemin hazırlayan güdülerini saklamaya çalışmış olmalılardır. Browning ve Golghagen yapılan korkunç ve barbar zulümlere dair bol miktarda delil sunmuştur. 101. Kıta'ya katılan kişilerin çoğu, sadece verilen emirlere uyarak, planlar doğrultusunda, binlerce Yahudiyi öldürmekle kalmadı, kendi inisiyatifleriyle de vazifelerinin sınırlarını aştılar. Daha sonraları aşırı Yahudi karşıtı olduklarını inkâr etmiş olsalar da, o zamanlar bu zulümler Yahudilere duyulan fanatik nefret ve küçümsemeyle yapılmıştı.[34] Bu açıdan 101. Kıta'ya alınan askerler tamamen "sıradan insanlar" olmamalıydı.

1930'ların başında Almanya'daki Yahudi karşıtlığının, Fransa'ya kıyasla ne daha yaygın ne de daha korkunç olduğu, ayrıca kesinlikle Avusturya'daki ya da bazı Doğu Avrupa ülkelerindeki kadar azgın olmadığı doğru olabilir.[35] Ne var ki Yahudi karşıtlığı sadece Nazi Almanya'sında rejimin resmi ideolojisi için oldukça önemli bir unsurdu ve devlet kurumlarını doğrudan soykırım için harekete geçirmişti.[36] Üstelik Alman kültürü, özellikle Prusya egemenliği etkisiyle, uzun süreden beri otoriterizm ve militarizm izlerini taşıyordu. 1918'de Alman savaş mekanizması aniden çökünce, muhafazakârlar ve muharipler arasında suçlama, kin ve

34. Bu kişilerin Yahudi karşıtlığı, davranışlarının nedeni değil, kısmen sonucu olmuş olabilir: Yahudi nefreti o zamanlar kabul edilen, hatta talep edilen bir gerçeklik olduğu için daha sonraları eylemlerini meşrulaştırmak için kullanılabiliyordu.

35. "Alman dayağı" konulu bir makalede Randall Collins, o dönemlerde Almanya'daki Yahudi karşıtı eylemlerin komşu ülkelerle karşılaştırıldığında, bilhassa kuvvetli ve yaygın olduğunu inkâr eder (Macrohistory, s. 173-5).

36. "Belki de en önemlisi, Goldhangen'in çalışmasının akademisyenleri, sağ kalanların çoğunun daima bildiği şeyi, yani katillerinin her şeyden önce Yahudi düşmanlığı güdüleriyle hareket ettiklerini kabul etmeye mecbur bırakmasıdır ve bu da, Alman tarihindeki Yahudi karşıtlığı kuvvetinin yeniden değerlendirilmesini gerektirir" (Weiss, "Review of Goldhagen, *Hitler's Willing Executioners*", s. 268).

intikamla dolu bir altkültür gelişti. 1920'lerin yüksek enflasyonu ve 1929'daki dünya ekonomik krizi güvensizlik, umutsuzluk ve kin atmosferine katkıda bulunurken, Weimar Cumhuriyeti'ndeki şiddet tekeli de Freikorps askeri terörist birlikleri tarafından sarsıldı.[37] Naziler iktidara geldiği ve Hitler'in fanatik Yahudi karşıtlığını yaydığı bağlam bu olmuştu. Bu bakımdan Almanya ve Almanlar –"sıradan Almanlar"da dahil– gerçekten de özel bir vakaydı. Şayet Almanlar bu açılardan farklı olmuş olsalar da bu kesinlikle onlara has bir durum değildi. Alman milletinin kitleler halinde soykırım suçlusu üretmiş olduğu doğrudur, fakat 20. yüzyılda ve II. Dünya Savaşı boyunca bunu yapan sadece Alman ulusu değildi.

Tüm bunlardan, toplumsal durumu tümüyle kapsayan uzun bir sürecin, o dönemde yaşayan insanların eğilimlerini dönüştürebileceği sonucu çıkarılmalıdır. Otoriter ve militarist bir geleneğin, savaş yenilgisinin, siyasal şiddetin ve ekonomik krizin, devlet ideolojisine dönüşen yaygın Yahudi karşıtlığıyla birleşmesi, dönemin Almanlarını derinden etkiledi ve aralarından pek çoğu, "yarı insan", hatta "insan olmayan" olarak hesaba katmayı öğretildikleri insanları, kitleler halinde katletmeye, yavaş yavaş daha yatkın hale getirmiş olmalıdır. Lakin bu, Alman Yahudi karşıtlığını benzersiz kılmaz. Başka uluslar arasında da Yahudi nefreti en azından bu kadar yaygın, fanatik ve cinai olmuştu. Browning ve Goldhagen Yahudilerin imhasının izahat ederken Alman antisemitizmine verilmesi gereken ağırlık bakımından farklılık gösterir.

101. Kıta'nın adamlarına ilk başlarda saldırılarda yer almama şansı tanınmış olsa da, sadece çok az kişi (beş yüz kişiden on ikisi) bu imkânı değerlendirdi. Browning ve kendisini izleyen, Doğu Cephesi'nin gerisinde gerçekleşen "Mermilerle Holokost" konusunun diğer öğrencileri, Yahudileri yok etme talimatı alan kişilerin büyük çoğunluğunun ve partizanların verilen emri pek fazla itiraz etmeden gerçekleştirdiklerini göstermişlerdir. Bu kişi-

37. Bu argüman Norbert Elias'ın, *The Germans* (Almanlar) kitabında pek çok tarihsel ayrıntılıyla geliştirdiği argümanın kabaca aynısıdır.

ler vazifeleri bünyesinde Ukraynalılar, Letonyalılar, Litvanyalılar ve onlar kadar ya da onlardan daha fazla ölüm saçan diğer Doğu Avrupalılar tarafından desteklenmişlerdi. Bu Hiwilerin (*Hilfswilliger*'in kısaltması) çoğu, "gönüllü yardımcılar" Sovyet sınır bölgelerindeki açlığın neredeyse kaçınılmaz bir şekilde sebep olduğu ölümden kurtulan savaş esirleri arasından toplanmıştı.

Artık iyice belgelenmiş olan 101. Kıta vakası, soykırım davranışlarının anlaşılmasında kritik rol oynar. 101. Kıta, toplumsal bağlamın bireysel tercihler ve eylemler üzerindeki baskın etkisini gösterir. Ayrıca toplumun "diğer insanlar"a yönelik ortak kanaatlerini ve duygularını içeren kültürel geçmişinin önemini belirtir: Bu tür kolektif kavramlar, talimatı verilen cinai davranışları pekâlâ kolaylaştıran, bireysel eğilimleri ortaya çıkarır. "Durum" ve "eğilim" bu yüzden birbirine ters düşmez. Eğilimler zaman içerisinde yaşanan durumlarla, yani sosyal süreçlerle şekillenirler. Sosyal süreçler de, kısmen eğilimlerine göre hareket eden insanlar arasındaki sayısız etkileşimin bir sonucudur.

Kültürel bağlamda derinlemesine kökleşmiş ortak eğilimlerin özel bir türü, soykırım dönemlerinin izahatının merkezini oluşturur: Bir grubun diğer insanlarla özdeşleşme ve özdeşleşmeme kapasitesi. Bu özdeşleşme ve özdeşleşmeme süreçleri 3. bölümün konusudur. Kapsama ve dışlamanın sosyopsikolojik ilişkisi, kitlesel imhanın gerçekleşmesi için temel şartlardan olan çok daha geniş bir *toplumsal ve zihinsel bölmeleme* sürecine bağlıdır; bu 6. ve 8. bölümlerde ele alınmıştır.

Yardımcı Polis Taburu 101 ve Nazi rejiminin benzer imha birliklerine dair bilinenlerin çoğu neredeyse tamamen adli belgelerden, polisin dönemin infazcılarına yönelik soruşturma raporlarından gelir.[38] Bunlar mevcut en iyi kaynaklar olmalarına rağmen, olanları halen ciddi sistematik bir taraflılıkla çarpıtırlar. Sorgulanan kişiler, kendilerini hangi görevle askere alındıklarına dair hiçbir fikri olmayan kişiler olarak sergilemek için her yolu

38. Ayrıca bkz. Desbois, *Holocaust by Bullets*. Desbois ve ekibi, Nazilerin Yahudileri yok etme eylemlerini yeniden araştırma çalışmaları çerçevesinde, ihtiyar Ukraynalılarla görüştü ve pek çok kurbanın mezarının yerini tespit etti.

denemişti: Görevleri için hiçbir inisiyatif almadan ya da yaratıcılık duymadan öylece seçildiklerini, sadece söylenenleri yapıp bunun dışına çıkmadıklarını, belirli bir inanç ya da gayret içinde olmadıklarını, kurbanlarına yönelik hiçbir nefret (ve acıma) duygusu hissetmediklerini söylediler. Onlar yasal ve zorlayıcı olduğunu düşündükleri emirlere uydular: Her iki tarafta da katliamların yaşandığı ve bir tarafın işlediği suçların diğer tarafınkileri meşrulaştırdığı savaş zamanında faaliyet gösterdiler. Avrupa Yahudilerine yapılan toptan imhanın hiçbir durumla karşılaştırılamayacağını görmezlikten gelmeyi tercih ettiler. Adalete ve insanlığa aykırı barbarlık olaylarını reddettiler. Bunların bir parçası olduklarını yalanladılar. Emir gelmeden ateş etmekten kaçınmış ya da silah arkadaşlarını engellemeye çalışmış olan ve ellerinden geldiğince zulümlerden uzak durmaya çalışarak yer yer kimi kurbanların kaçmasına yardım etmiş kişiler bile, sorgu esnasında bunları dile getirmekten genellikle kaçınmıştır; çünkü sanık arkadaşlarının kendilerine kıyasla daha kötü gözükmesini istemediler.

Adli deliller, suçluların kendilerine yabancılaşmalarına yönelik izlenimi pekiştirirler. Yargıçlar nezdinde, suçlular inisiyatiflerini, inançlarını, duygularını, tutkularını ve arzularını asgariye çektiler. Kişilikleri sıvışıp gitti. Gitgide daha fazla, aynı sebeplerden ötürü kendisini bu şekilde tanıtmayı tercih eden Eichmann'ın Hannah Arendt versiyonu gibi gözükmeye başladılar.

Duruşma delillerinde en sık kaybolan şey, soykırım durumunu idare etmedeki bireysel hallerin çeşitliliğidir. Hakikaten de dayatılan imha planına yardım eden birçok karakter mevcuttu: Kimileri "istekli infazcı"ydı, bu yüzden Yahudi avına gönüllü olarak katılıyorlardı, Yahudilerin toplanmasında yer almaktan ve onlara ateş açmaktan memnunlardı. Gelişigüzel yürütülen zulümlere meraklı olan bu kişiler, kimi zaman iyiliklerini dışa vurmaya da aynı ölçüde meraklıydı; zira birdenbire ortaya çıkan, beklenmedik iyilikler diğer insanlar üzerindeki mutlak iktidarlarını ispat etmelerinin bir yolu olacaktı. Diğerleri de herhangi bir sempati duymadan, fakat itiraz da etmeden, açıkça katılımlarını gerektiren vazifeleri yerine getirmekle yetindiler. Ve

son olarak, Yahudilerin toplanmasından, cebri yürüyüşlerden ve infazlardan uzak durmak için fark ettikleri manevra alanından istifade etmeye çalışan kişiler de mevcuttu.

Bireysel kişilikler ve eğilim farklılıkları, tek ve aynı durumdaki bu davranış varyasyonlarıyla açığa çıkmaktadır. Fakat nadir vakalarda bile, soykırım bağlamındaki bireysel davranışlar belgelenmiştir, bu belgelerden bireyin eğilimlerine dair sonuçlar çıkarmak zordur, hatta bu kişilik özelliklerinin çocukluk ya da gençlik dönemlerindeki yaşama dair ilk deneyimlerini tayin etmek daha da zordur. Şimdiye kadar, bu tür bir araştırma denemesi ne Holokost ne de daha sonraki kitlesel imha suçluları için yapılmıştır.

Soykırım suçlularının bir grup olarak, nüfusun geneliyle benzer eğilimlere sahip olduğu fikri, tarih, siyasi bilimler, sosyoloji ve sosyal psikoloji alanlarında mutabık kalınan çarpıcı bir durumdur. Bu, Çeşitli geçmişlere ve eğilimlere sahip insanları kitle katillerine dönüştüren bu durumdur.

Görünüşe göre objektif olan bu sonuç, "çağdaş insanlar ve modern toplum"a yönelik ahlaki düşünce üzerinde inanılmaz bir etki yaratmıştır. Arendt-Milgram-Browning doksasının bayağılaştırması, çağımızın büyük bir klişesine yol açmıştır: Potansiyel olarak herkes birer soykırım suçlusudur fakat herkes sadece bu potansiyeli gösterebileceği bir durum içinde bulunmamıştır.

Toplumsal bir durumun uyguladığı baskıların, hemen her zaman egemen olduğu ve bu durumun hemen herkes için geçerli olduğu argümanının gizli bir kusuru vardır: Görünüşe göre, şayet insanların büyük bir çoğunluğu durumlarına tamamen ve çabucak uyum sağlamaya, otoriteye itaat etmeye ve yoldaşlarına uymaya meyilliyse, bunun nedeni bu şekilde davranmalarına yol açan durumlardaki iç tabiatları olmalıdır. İnsanlar doğuştan değişime açıktır. Ne var ki bu insanlık görüşü, tüm insanların bir şekilde başa çıkmak zorunda olduğu çelişkili dış baskıların ve aynı ölçüde çatışan iç yatkınlıkların kusurlarını örten, "aşırı toplumsallaşmış insan anlayışı"nı yansıtır. [39]

39. Wrong, "Oversocialized Conception of Man".

Buna rağmen en korkunç vahşetleri tasvir ederken soğukkanlılığını korumuş olan akademisyenler, insanlığa dair geniş kapsamlı bir karara varacakları zaman oldukça duygusallaşırlar. Tüm akademik metinlere yakışacağı gibi, araştırmacılar başından sonuna kadar üçüncü kişi ağzından yazarlar. Metinlerinde "ben" kullanılmaz, birinci kişi ağzına yer verilmez. "Siz" de yoktur, okura ikinci kişi ağzında, doğrudan hitap edilmez. Lakin bu yazarlar ne zaman ki çok ciddi sonuçları olan ifadeler ortaya atacak olsalar, daima kitaplarının ya ilk ya da son sayfalarında, aniden, "ben" ve "siz" ortaya çıkar ve şöyle yazarlar: "Siz *ve* ben, *aynı şartlar altında, benzer şeyi yapmış olabilirdik.*" Böylece "Ben" (yani yazar) ve "siz" (yani okur) birbirleriyle tanıştırılırlar. Bu cümleden sonra, ikili birbirine başka hiçbir şey söylemeyecektir. Lakin bu yeterli olacaktır: Siz ve ben binlerce insanın ırzına geçecek, onlara işkence edecek, ateş açacak, yakacak, gazla zehirleyecektik... *aynı şartlar altında.*[40]

Öncelikle bu önemli cümle: "Şayet siz ve ben aynı şartlar altında olmuş olsaydık" bir hipotezdir (karşı olgusaldır) ve ne doğru ne de yanlış olarak değerlendirilebilir. Ayrıca, aynı hatta benzer şartların, sizin ya da benim hayatımda tekerrür etmesi son derece ihtimal dışıdır. Üstelik bu deyiş sezgilere de aykırıdır; zira insanların kendilerini kitlesel infazcılar olarak hayal etmesi oldukça güçtür. Gene de bazı toplumsal bağlamlarda, belirli bir durumda, kimi insanların başka türlü hayal edemeyecekleri eylemlere kalkışabilecek olması fikri, oldukça akla yatkın gelir. Bu tür davranışlar bazı insanlar için daha muhtemeldir. Bazıları da ciddi bir risk altında olsalar bile direniş gösterecektir. Diğeri de söylenenleri yapmaya gönüllü ve hatta istekli olabilirler. İnsanların davranışları kesinlikle ânın durumuna bağlıdır. Ama

40. Durumcu bir sonuca varan Christopher Browning, kitabının kışkırtıcı başlığına rağmen, *Ordinary Men* (Sıradan İnsanlar), tarihsel ve kültürel yönlere de dikkat çeker ve kişisel eğilimlerdeki farklılığa oldukça incelikli bir açıklama getirir (s. 159-89). Başka bir durumcu, fakat sonuçlanmamış bir duruş için, bkz. Frijda, "Emotions and Collective Violence", s. 30: "Browning'in, aramızdan çoğunun, şayet pek çoğumuz değilse, Polis Taburu 101'dekiler gibi hareket edeceği sonucuna katılmak gerekiyor." Ve Fridja şöyle ekler: "Kendi adıma, bilemiyorum."

sadece buna değil: Ayrıca önceki deneyimlerine ve şahsi geçmişlerine de bağlıdır ya da tek kelimeyle –bu terim çoğu kez yetersiz kalsa da– kişinin şahsi *eğilimleri*ne bağlıdır. Diğer bir deyişle: Kişinin *tekil kişiliği*ne.

Durumun tek başına davranışı tamamen şekillendirdiği argümanı, eylemcilerin yaptığı tercihlerin sorumluluğunu üstlenmesini reddeder ve bu yüzden suçluların peşin olarak temize çıkarılmasına oldukça yardımcı olur.[41] Fakat eylemcilerin eğilimlerinin eylemlerini tamamen şekillendirdiği aksi yöndeki bir tutum da suçluların sorumluluklarını aynı şekilde reddedecektir. Bu sonuç her iki tez için de aynı ölçüde geçerlidir, fakat sadece belirlenimci (deterministic) versiyonunda, durumun ve eğilimin her ikisinin de kişinin davranışlarını toptan dikte ettiği farz edildiği takdirde.

Asıl mesele, insanlar bazen ahlaki tercihlerle karşı karşıya gelir. O an bunu fark edememiş olsalar bile yine de yapmaları gereken ahlaki bir tercih mevcut olmuştur ve infazcılar yanlış tercihi yaptılar. Bu tutumu hiçbir zaman takınmamış olanlar, çanların asla kendileri için çalmadığı kişiler, şimdiye dek şanslıydılar ve hakikat ânı geldiğinde doğru tercihi yapacaklarını söyleyerek kendilerini kandırmayı sürdürebilirlerdi. Suçluların çoğu yanıldığını anladı. Yüzleşmeleri gereken hakikat budur ve suçluların pek çoğu hayatı boyunca bundan kaçmaya çalışır.

TOPTAN İMHA VE MODERNİTE

Buraya kadar, nadir bir kısmı açıkça talepleri reddederken, aralarından pek çoğunun ellerinden geldiğince duruma ayak uydurmaya çalıştığı, soykırım durumlarında sıkışıp kalmış

41. "Özellikle, kötülük icra edenleri sadece vazifesine bağlı bürokratlar olarak tanımlamaya çalışan kötülüğün sıradanlığı tezinin (örneğin bkz. Milgram, 1974; Zimbardo, 1995) dramatik bir şekilde gözden geçirilmeye ihtiyacı vardır; çünkü bugün, suçluları temize çıkardığı için, özellikle yanlış anlaşılmaya müsait olan, aşırı kolaylaştırılmış durumcu bir anlatı sunmaktadır (Mandel, "Instigators of Genocide", s. 279). Fakat karşılaştırmak için bkz. Browning'in şu deyişi: "Açıklamak mazur görmek, anlamak bağışlamak değildir" (*Ordinary Men*, xviii). Ayrıca bkz. Miller, "Explaining the Holocaust".

infazcılar üzerinde durulmuştur. Fakat bu durumlar, soykırım rejimleri ve kurumları tarafından yaratılmıştı: Ordu, polis, milis, nüfus müdürlüğü, ulaştırma ve haberleşme şebekeleri ve resmi medya... Peki, bu tür rejimler nasıl ortaya çıkabildiler ve nasıl işlediler?

Daha öncelerinde olduğu gibi, suçlulara psikopat canavarlar olarak bakan, soykırım rejimlerini ilkel ve barbar zamanlara dönüş olarak gören, masum bir tez mevcuttu. Bu kavramların hiçbiri akademik literatürde ciddiye alınmaz, fakat yazarlar bu görüşlerden herhangi birini argümanlarının zıt arka planı olarak kullanırlar. Beklendiği üzere, konu soykırım rejimlerine gelince, yazarlar onların geçmiş kuşaklara dair bir iz taşımadığını, aksine modernliğin özünü temsil ettiklerini iddia ederler.

I. Dünya Savaşı'nda milyonlarca Avrupalı genç, makineli tüfeklerle ve hardal gazıyla karşı tarafa ait kişileri imha etmek zorunda kaldı. O zamanlar pek çok kişi, bunun barbarlığın tersyüz edilip edilmemesi ya da aksine, sanayi toplumunun, bürokratik devletin, rasyonel planlamanın ve kitle siyasetinin, sözün kısası, modern çağın bir ürünü olup olmadığını kendine sordu. Sonradan ortaya çıkan Komünist, Faşist ve Nasyonal Sosyalist rejimleri bu soruyu daha da acil kıldı.

Bu tartışma uzun ve saygın bir kökene sahiptir. Yakın zamanlarda sesini duyuranlardan biri, soykırım üzerine geniş ün kazandıran bir düşünme yazısı olan *Modernity and the Holocaust* (*Modernite ve Holocaust*) yayımlayan Zygmunt Bauman'dır: Kitabın temel tezi Holokost'un çağdaş medeniyetin bir tür sapması değil, fakat "modernliğe özgü kültürel eğilimlerin ve teknik başarıların oluşturduğu bağlam dışında anlaşılması güç karakteristik bir modern fenomen" olduğunu gösterir. Modern devlet ve bürokrasi sadece yurtiçinde barışı ve dışarıdan gelen saldırılara karşı bir savunma sağlamış olmadı, aynı zamanda bu ikili özünde cinai yıkım potansiyelini de bulundurdu. Ayrıca, Bauman'a göre, daima yaygınlaşan bir akılsallığa (rasyonaliteye) rehberlik eden medenileşme süreci özünde çift taraflı bir fenomendir: Bu süreç sadece toplumsal varlığın insani ve yasal

şekillerini desteklemekle kalmaz, aynı zamanda ahlaki hesaplardan ya da etik normlardan yoksun sınırsız şiddet kullanımının "akılsallaşmasını" (rasyonelleşmesini) da kolaylaştırır.[42]

Holokost'un içinde bulunduğumuz çağdaş dünyada meydana geldiği inkâr edilemez (şayet biri buna niyetliyse). Aynı şey, Sovyet Rusya ve Komünist Çin'deki imha seferlerine ve yakın geçmişte meydana gelen pek çok başka imha epizotları için de geçerlidir. Aslında, benzer kitle cinayetlerinin günümüzde, dünyanın herhangi bir yerinde devam ediyor olması mümkündür.

Sorun şu ki *modernlik*, *medeniyet* ve *akılsallık (rasyonalite)* gibi sözcükler o kadar genel anlamlara sahiptir ki neredeyse çağdaş toplumun bütün veçhelerine gönderme yaparlar. Bu sözcükler tek başlarına her şeyi kapsarlar ve dolayısıyla hiçbir şey ifade etmezler. Gayet kolaylıkla, "modernlik eleştirisi" çağdaş toplum ve sakinlerine, bizlere yönelik bir ayıplamaya çabucak sürükleyebilir: İnsanlar çok yol katettiklerini, atalarına nazaran daha çok şey bildiklerini düşünebilirler. (Bu bir bakıma doğrudur: Çağdaşlarımız önceden yaşananlara dair birtakım bilgilere sahipken ataları geleceğe, günümüze, dair hiçbir şey bilmiyorlardı.) İnsanlar daha iyi, daha makul, daha vakıf bir dünyada yaşadıklarına inanmak istiyor olabilirler ama ne görsünler, bunların hepsi, bu modernlik eleştirişine göre, küstahça bir kibirden, böbürlenmeden, gururdan başka bir şey değildir.

Bauman mevcut toplumu anlayabilmek için Holokost çıkarımlarını tanımlamaya çalıştı. Esasen toplumbilimini temel olarak değiştirmeyi umdu. Nihayetinde Holokost gerçekliği, günümüz toplumuna dair düşüncelerimizi tamamen tersine dönüştürür ya da dönüştürmelidir. Bauman bu vazifesini tam olarak yerine getirememiş olsa da, durumun aciliyetinin sinyalini geniş bir okur kitlesine vermeyi başarmıştır. Ve Holokost gerçekliğinin ve daha sonraki soykırımların, toplumbilimi (sosyoloji) alanında neredeyse hiçbir iz bırakmadığı durumuna dikkat çekmekte haklıdır.

42. Bauman, *Modernity and the Holocaust*, xiii, s. 28.

Bauman'a göre sosyologlar kendilerini kültür bilimiyle özdeşleştirirler ve bu nedenle etik görüşlere yönelik her türlü referanstan kaçınmayı tercih ederler. Bu, metodolojilerinin bir parçasıdır: "Sosyoloji amacının temeli olarak kabul ettiği akılcı (rasyonel) eylemin ilkelerinin aynısını, kendi özgülüğüne ölçüt olarak geliştirdi."[43] Bunların hepsi haksız bir değerlendirmedir; sosyal bilimcilerin sadece küçük bir azınlığı rasyonel tercih teorisini izler. Sosyologların çoğu, rasyonel tercih teorisyenleri dahil demokratik, eşitlikçi ve özgürlükçü ideallere bağlıdır ve bu bağlılıkları çoğu kez eserleri aracılığıyla öne çıkar.

Bauman, özel olarak inşa edilmiş ölüm fabrikalarında milyonlarca hayatı endüstriyel olarak imha etmeyi ve kalıntıları da etkin şekilde elinden çıkarmayı hedefleyen, soğukkanlılıkla tasarlanmış, hesaplanmış, bürokratik, acımasız, kasti, özerk bir seferin dehşet verici vizyonuna giderek daha fazla kapıldı. Gerçekten de, Nazilerin Yahudileri ve bir sürü başka insanı yok etme veçhelerinden biridir bu. Bu veçhe aslında, Nasyonal Sosyalistlerin imha projelerine yönelik kurdukları hayallerin, kısmen gerçeğe dönüştürdükleri bir fantezinin, modernist tarafını yansıtır.[44]

Nazi *Endlösung* (Nihai Çözüm) çabucak ilerleyen savaş tiyatrosunun sunduğu imkânlara ve sorunlara tepki olarak, bilhassa

---

43. Bauman, *Modernity and the Holocaust*, s. 29.

44. Vetlesen, *Evil and Human Agency*, s. 44: "Bauman bürokratik amacı gerçeklikle karıştırır." Dan Stone, "Holocaust and Historiography", s. 371-2'de şunu tavsiye eder: "Diğer bir deyişle, modernite çağında, şiddet, *Zweckrational* (amaçla ilişkili rasyonel davranış) olmayan formlarda varlığını sürdürür, fakat modernleşmenin sözde medenilik retoriği nedeniyle, bu gerçeklik reddedilir... Eleştirmenlerin çoğunun aynı bastırmayı yinelemesi ve katillerin yorumlarını çabucak kabul etmeleri ironiktir." Ve şöyle devam eder: "Lakin [Einsatzgruppen (Alman Mobilize Katliam Birlikleri) tarafından ortaya koyulan] bu raporlar herhangi bir fanatizm duygusunu saklamak için 'katillerin fanatik gayretkeşliği'ne tanıklık etmeden tasarlandı... Holokost şiddetinin bir duygu patlaması, toplumun normlarına yönelik bir ihlal olması böylece gizli kaldı. Fakat hissizleşmiş savaşçılarıyla, askeri disiplinin beden ve duygulara dayattığı engellerle, bu gerçeği kendisinden saklanmak zorunda olması faşizmin doğasındaydı. Katiller için sorun yaratan Yahudileri öldürmek değil, işledikleri cinayetlerin, bastırılması gereken ihlal arzusuyla bağlantılı olabileceğini kabul etmekti."

uydurma ve koşullara bağlı bir önlem oldu.[45] Alman sosyolog Hans Joas'ın Bauman'a ithaf edilen bir konuşmada belirttiği gibi, bu Bauman'ın çoğunlukla ihmal ettiği bir yöndür.[46] Yahudilerin cinayet mekânlarındaki fiili katliamı çoğu kez sınırsız, vahşice, barbarcaydı. Öldürmek yeterli değildi; Yahudilere öldürülmeden önce acı çektirilmesi gerekiyordu.[47] Holokost'un sadece bir kısmı Polonya'daki gaz odalarında cereyan etti. Holokost toplu infazların sonsuz bir halefiyeti olarak başladı: Doğu Cephesi'nin gerisindeki özel imha mangaları tarafından "Mermilerin Holokost'u" olarak gerçekleşti.[48] İnsanlara yönelik endüstriyel mezbahalar olarak faaliyet veren toplama kampları, korkunç bir vahşete ve ürpertici bir barbarlığa sahne olmuştu. Bauman tüm bunları görmezlikten gelmeyi seçer.[49]

---

45. Vetlesen, *Evil and Human Agency*, s. 44'de şöyle yazar: "Nazi rejimi, demokratik Weimar döneminden miras kalan kurumsal aygıtı, tedricen ve parazitlik yaparak dönüştürdü ve (hatta) kökten değiştirdi. Belirlenen yöntemsel normların saptırılmasının ve hukuk kuralının apaçık hiçe sayılmasının gösterdiği gibi, imha politikalarını kolaylaştıran ve onlara eşlik eden şey, tepeden tırnağa bürokratikleştirmeme (de-bureaucratization) sürecidir" diye yazar.

46. Joas, "Sociology After Auschwitz", s. 168'de şöyle yazar: "İlk olarak, Zygmunt Bauman'ın Holokost konulu mükemmel kitabında, Holokost'un savaş esnasında meydana geldiğine daha fazla vurgu yapmalı mı yapmamalı mı diye merak edilmelidir." Zwaan, "'Modernity' and 'Barbarity' in Genocidal Processes", Zygmunt Bauman ve Norbert Elias'ın "medeniyet" ve Holokost arasında olan ilişkiye dair birbirine tamamen karşıt olan görüşlerini karşılaştırır. Ayrıca bkz. De Swaan, "Dyscivilization, Mass Extermination and the State".

47. Levene, *Meaning of Genocide*, s. 121'de birkaç insanlığa aykırı, haksız zulüm örneklerinden alıntı yaptıktan sonra sözlerini şöyle sonlandırır: "Burada kitle katliamına yönelik açık bir faydacı yaklaşımın dışında, başka bir açıklama gerekiyor gibi gözüküyor."

48. Desbois, *Holocaust by Bullets*; Snyder, *Bloodlands*; Berkhoff, *Harvest of Despair*.

49. Bkz. Stone, "Holocaust and Historiography", s. 375: "Goldhagen tartışmasından ortaya çıkan iyi şeylerden biri, katillerin verdikleri şiddetten zevk alabileceğinin ya da en azından, sağ kalanların ifadelerinde yer alan sayısız vahşet listelerinin, alışılmadık, münferit eylem anekdotlarına nazaran, daha fazla şey ifade ettiğini kabul etmemeye yönelik yaygın bir istek olduğunun kanıtı oldu." Ayrıca bkz. Weitz, *Century of Genocide*, s. 135: "Yahudilerin öldürülmesi, toplama kamplarında bile asla bir 'temizlik' eylemi olmadı. 'Endüstriyel cinayet' Yahudilerin düzenli ve tekrarlanan yöntemlerle, geniş kapsamlı öldürülmesi anlamına gelir; fakat bu eylemler şahsi vahşilikten ya da halka açık gösteriden de

Tarihçi Dan Stone'a göre, "Auschwitz'in ölüm dünyasına acımasızca neden olan disiplinli, medikalize ve rasyonalize edilmiş bir toplum usullerine inanmanın yol açtığı belli bir sapkın konfor mevcuttur." Rasyonel toplum iddiası, (farkında olunmasa da isteyerek) aşırı şiddet ve daha da kötüsü, katillerin Holokost deneyimini karakterize eden şiddet arzusu karşısında kör kalmamıza yardımcı olur.[50]

Önceki ve daha sonraki toptan imha vakalarında olduğu gibi, Holokost'ta da bilhassa modern unsurlar mevcuttur.[51] Sosyolog Randall Collins, Almanya'nın 20. yüzyılın başındaki en modern toplumlar arasında olduğunu belirtir ve pek çok bakımdan Britanya ve ABD'nin ilerisinde olduğu modernliğinin dört boyutunu şöyle ayırt eder: Bürokratikleşme, demokratikleşme, sekülerleşme ve kapitalist tarzda sanayileştirme. Gelgelelim, Collins'e göre, "Almanya'da Nazilerin iktidara yükselişi, modernleşme süreçlerine karşı gelen rastlantısal bir etkenin sonucuydu." Nazileri iktidara getiren, 20. yüzyılın başından itibaren, Almanya'da rüzgârı dinen (Avusturya ve Doğu Avrupa'da gemi azıya almış olsa da) Yahudi karşıtlığı değil, I. Dünya Savaşında yaşanan yenilgi ve ardından gelen ekonomik kriz oldu.[52]

---

mahrum kalmadı. Ve Weitz şöyle ilave eder: "Serbestçe yönetilen böylesi bir kudretin verdiği heyecanın, olaylara yardım edenleri kendinden geçirmesi mümkündü, tıpkı Mengele ve yardımcılarının gelişigüzel bir şekilde, yoklanan beş yüz çıplak kadına vücutlarının tamamen görüş açılarında olabileceği şekilde kendi etraflarında dönmeleri emrini vermesi gibi... ayrıca gazlamadan önce kadınların cinsel organları tıraş edildi" (s. 137-8).

50. Stone, "Holocaust and Historiography", s. 375.

51. Gerçekten de, Avrupa nüfuz alanı dışında da selefler mevcuttur. Örneğin 1820'lerde Güney Afrika'da yaşayan Zulu kabilesi lideri Shaka'nın başlattığı terör ve fetih seferleri, pek çok bakımdan, insan hayatının hesaplanmış ve disipline sokulmuş toptan yıkımı konusunda Nazi pratiklerinden önce geldi; bkz. Walter, "Terror Under Shaka": "Shaka Nazilerden önce davrandı" (s. 225) ve "Şiddet, donanımlı piyade oluşumlarıyla benzerlik taşıyan, yüksek disipline sokulmuş Zulu kabilesine ait silahşörler tarafından itinayla gelişen kitlesel saldırılar gerçekleştirilerek, kısa ve keskin mızrak kullanılarak uygulandı (s. 227).

52. Aslında Colins *Interaction Ritual Chains*'de, ekonomik kriz ve savaş yenilgisinin birleşerek, "antimodernist bir hareketi" (Almanya'daki Nazi Partisi gibi) iktidara getirmesine dair bir senaryo geliştirir.

Modernlikte her an her yerde bulunan soykırım eğilimine karşı, Bauman'ın en güçlü vakası elbette Nazi Soykırımına işaret eder (Sovyet terörü ikinci sırada gelecektir). Diğer kitlesel şiddet vakaları modernlik tezi kanıtlarında alıntı yapılmak için açıkçası çok acımasız ve kaotikti. Bauman zaman zaman Holokost'tan uzaklaşarak, geçerken Ruanda ya da Kongo'dan bahsederek, diğer soykırım epizotlarına da yorumlar yapar ve *Postmodern Ethics* (*Postmodern Etik)* kitabını şu ünlü sloganıyla bitirir: "Modern çağ soykırım üzerine kurulmuştur ve artan soykırımlarla yürütülmesi sağlanmıştır."[53] Bunlar da, yakın ve çok yakın geçmişte sürdürülen, insan yaşamının sert ve hesaplanmış yıkımın farkındalığına yönelik, insanları şoke eden retorik ifadelerdir. Fakat bu ifadeler, "modernlik", "soykırım" ya da ikisi arasındaki bağlantılara dair hiçbir şey açıklamaz. Soykırıma yönelik ahlaki infialin sadece modernitede ortaya çıktığı ve İspanyolların Meksikalı Kızılderilileri imha edişinin, sadece yenilenler arasından değil, galipler arasında da genel ahlaki muhalefetle çarpışan soykırım seferinin ilk örneğini oluşturduğu daha adilane bir şekilde iddia edilebilir.[54]

Eichmann'ı totaliter bir rejimin adamı olarak örnekleyen Hannah Arendt'in izinde, Zygmunt Bauman'da modernlik üzerine genel tezlerini göstermek için Holokost vakasını kullanır. Bu amaçla Bauman, çağdaş toplumdaki rasyonel fikirlerin ve bürokratik pratiklerin pek çok rahatsız edici yönlerini belirtebilir fakat bu aynı zamanda soykırım girişimlerinin, barbarca ve gerici yönlerini göz ardı edilmesini gerekir. Bauman'ın bilimsel

53. Bauman, *Postmodern Ethics*, s. 227.

54. Bartolomé de las Casa'nın yazılarının ve diğerlerinin yazılarının, hem yeni kolonilerde hem de İspanya'daki etkisi için bkz. Bernard ve Gruzinski (*Métissages*, s. 53 ve devamı). Ayrıca bkz. orada Montaigne'den ("les Coches") alıntılanan yorum (s. 164), konu hakkındaki okumalarıyla anımsatılır: "Tant de villes rasées, tant de nations exterminées, tant de millions de peuples passés au file de l'épée et la plus riche et plus belle partie du monde bouleversée pour la négociation des perles et de l'ivoire !" [Bunca şehir dibinden yıkılıyor, bunca ulusun kökü kurutuluyor, milyonlarca insan kılıçtan geçiriliyor, dünyanın en zengin, en güzel ülkesinin altı üstüne getiriliyor, niçin? İnciler, biberler, alıp satacağız diye.]

yaklaşımının en sınırlı özelliği yetersiz araştırılmış ve aşırı teorikleştirilmiş olmasıdır.

Sosyolog Michael Mann yaptığı araştırmada tutumlu davranması kesinlikle kusurlu olduğunu göstermez. Mann'ın eserleri, tarihsel araştırmayı genel ve net sosyolojik teorilerle yürütme konusunda uzmandır. Toptan imha konusunda, Mann 20. yüzyılın soykırım kroniklerini düzenleyen ilk istatikçi Rudolph Rummel'in ana teziyle doğrudan çelişen fikirdedir. Rummel'in son kitabı *Death by Government* (Faili Devlet) açık şekilde şu düsturla başlar: "İktidar öldürür; mutlak iktidar mutlak olarak öldürür."[55] Mann ise aksine, incelemesine *The Dark Side of Democracy: Explaining Ethnic Cleansing* (*Demokrasinin Karanlık Yüzü: Etnik Temizliği Açıklamak*) başlığını vererek, soykırımları açıklamaya koyulur ve bir çırpıda 20. yüzyılda meydana gelen soykırımları şöyle belirtir: "Cinai temizlik moderndir, çünkü demokrasinin karanlık yüzüdür."[56]

Mann'ın haklı olduğu bir yön vardır. Demokrasi, azınlıkların haklarını koruyarak, insanların liderlerini seçmesi hususunda, özünde barışçıl bir prosedür olsa da, seçimler çoğu kez azınlıklara karşı yapılan yaygın ve bazen de oldukça kanlı geçen şiddete vesile olmuştur. Siyaset bilimci Ward Berenschot, Hindistan'ın Gujarat eyaletinde, "semt patronları"nın yerel eşkıyalarla ortak olarak, Hindu ya da Müslüman seçmenlerin, kendi liderlerinin saflarını sıklaştırmak amacıyla, nasıl şiddetli ayaklanmalara yol açtığını göstermiştir.[57] Bu tür seçim öncesi yaşanan etnik ayaklanmalar diğer demokrasilerde de yaygındır.

Aynı şekilde, otoriter ya da diktatör rejimlerin düşüşü, siyasi girişimcilerin farklı etnik, dini ya da sınıf arka planlarına sahip gruplar arasında husumetler yaratarak, destek aramasına yol

55. Rummel, *Death by Government*, s. 1; Lord Acton'nun deyişlerinin bir varyasyonu.

56. Mann, *Dark Side of Democracy*, s. 2. Ya da Adrew Bell-Fialkoff'tan yaptığı alıntı: "Asıl suçlular özgürlük, kendi kaderini tayin ve temsili demokrasi idealleridir." Ve Mann şu şekilde ekler: "Demokratikleşmenin karanlık yüzü de vardır." (s. 69).

57. Berenschot, *Riot Politics*; bkz. Wilkinson, "Froids calculs et foules déchaînées".

açabilir. Tıpkı Yugoslavya'da Mareşal Tito'nun ve Irak'ta Saddam Hüseyin'in düşüşünün ardından olduğu gibi. Gelgelelim, bu gruplar pek "demokratik" değil, olsa olsa "demokrasi öncesi"dir. Rakip gruplara karşı şiddetli tutkulara teşvik eden ve böylece muhaliflerine karşı bu grupların saflarını sıklaştırmalarına sebep olan politikacıların halkçı çağrısıdır.

Son olarak, Mann'a göre, cinai etnik temizlik seferleri, Kuzey Amerika, Avusturalya ve Güney Afrika'daki "yerleşimci demokrasiler" tarafından işlenmiştir, "hatta daha otoriter sömürge hükümetlerinin ötesine geçmiştir." Bu ifade, Belçika Kralı II. Leopold'un adamlarının Kongolulara, Güneybatı Afrika'daki Almanların Herero halkına ve Rusların Orta Asya'daki Kırgız Kazaklarına karşı eylemlerinin aralarında bulunduğu bir dizi soykırım seferi tarafından çürütüldü. Hepsi otoriter rejimle yönetilen bu örnekler, demokratik rejimle yönetilenleri geçmiştir.[58]

Mann'ın "yerleşimci demokrasiler" görüşüne yönelik başka karşıtlıklarda da bulunulabilir. Bu cinayetler ve katliamlar –uzakta kalmış– ulusal hükümetin desteği olmadan (ve pek fazla muhalefeti de olmadan), hudut bölgelerdeki çoğunlukla yerel yerleşimci milislerin işiydi.[59] Kendilerini "ilerici" ve "aydınlanmış" olarak gören yurttaşlar, bu katliamlara karşı çıktı. Bu tür toplu katliamların, modern zamanların ahlaki ve yasal başarılarına tamamen aykırı olan barbar geçmişi akla getirdiğini düşündüler. Peki, eleştirenlerin dediği gibi "modernite projesi" bilhassa "azgelişmiş yerliler"in konuşma, eğitim, sağlık hizmeti ve iş eğitimi aracılığıyla tam kapsamaya (inclusion) uygun ve iş piyasasında ücretlerini kazanmaya hazır yurttaşlara dönüştürülmesini içermeyecek miydi? Başka bir deyişle modernite o kadar geniş bir kavramdır ki, hem soykırım devletini hem de

58. Bkz. Arnold Toynbee alıntısı için bkz. Rummel, *Death by Government*, s. 400.
59. Mann, *Dark Side of Democracy*'de, Thomas Jefferson (s. xi) ve Kuzey Amerikalı Kızılderililerin imhasının, "hem kaçınılmaz hem de son tahlilde faydalı" (s. 94) olduğunu düşünen Theodore Roosevelt gibi, Amerikalı başkanlara ait huzursuz edici bazı yorumlardan alıntı yapmaktadır.

refah devleti kucaklar. Demokrasi pratiği, refah devletle daha uyumlu olmuştur; fakat cinai etnik temizlik ve sömürge vahşetlerine, kendi marjlarında izin verecek kadar da esnek olmuştur.

Michael Mann, Stalin ve Hitler (hatta Mao ve Pol Pot) rejimlerini şu şekilde kabul eder: "[Bu rejimler] demokrasi değil diktatörlüktü; fakat müstakbel demokratikleşme bağlamlarında doğmuş, sonra da bu bağlamları sömürmüştür."[60] Bu anlaşılması güç ve muhtemelen anlamsız bir cümledir. Kitabin başlığında ima edilen bağlantının temelleri bu noktada oldukça sağlıksız hale gelir.[61] Öte yandan, Mann etnik, dini ve sınıf ayrılıklarının karşılıklı etkileşimi ve bu boyutlardan birinin diğerlerinin "yerini aldığı" süreç hususunda aydınlatıcı bir tartışma sunar ve şiddetli uyuşmazlıkla toplu katliamların gidişatını belirler.

Mann 20. yüzyılda meydana gelen kitlesel imha eylemlerine dair pek çok örneğin geniş ve isabetli tanımlarını sunar; fakat bunları genel bir açıklama çerçevesine uydurmak amacıyla, "aşırı teorik" iddialarda bulunur. Mann'ın argümanı, ideolojik bir suçlama taşır (italik deyiş Mann'a aittir): "Sıradan *insanlar normal toplumsal yapılar tarafından cinai etnik temizlik failleri haline getirilir.*" Bu bağlamda, *normal toplumsal yapılar* ifadesi şaşırtıcıdır: Araştırmacıların çok azı Hitler'in idam mangalarını ve imha kamplarını, hatta Pol Pot'un Kamboçya ölüm tarlalarını ya da Ruandalı Hutu Gücü çetelerini "normal toplumsal yapılar" diye nitelendirecektir. Lakin ilk sözcükler, "sıradan insanlar" kitlesel imha konulu literatürde artık oldukça bilindiktir. Mann artık herkesçe kabul edilmiş üslubunu şu şekilde yeniden ifade eder: "Benzer durumlarda kaldığımızda ya da benzer toplumsal

60. Mann, *Dark Side of Democracy*, s. 4.

61. Mann'ın tezine ters düşen konuyla ilgili örneklerden biri, türünün tek örneği olmasa da, 1980'lerde Guatemala'da gerçekleşen dağ köylüsü Kızılderililerin katliamıdır. Amerika'nın desteklediği bir darbenin ardından, Guatemala'daki demokratik hükümetin ortadan kaldırılması ve iktidara sağ kanattan askeri rejimin getirilmesiyle, ordu Kızılderililere karşı süregelen baskınları fazlasıyla yoğunlaştırdı ve en sonunda, "Guatemala'nın 85.000 İşil-Maya Kızılderili halkının takriben üçte biri" yok edildi. (Totten, *Dictionary of Genocide*, s. 282). Ayrıca bkz. Mann, *Dark Side of Democracy*, s. 512; ve 7. bölüm.

yandaş tabanlarına yerleştirildiğimizde siz ya da ben de cinai etnik temizlik suçu işleyebiliriz."[62]

Mann'a göre, söz konusu olan modernliğin hükmüdür: "Modernlikte özellikle bu kötülüğü kitlesel ölçekte serbest bırakan bir şey vardır." Burada "bir şey" sadece "ırkçılığı", "fanatikliği", "körü körüne bağlanmayı" ya da "gayrişahsileşmiş bir bürokrasiyi" simgelemez. Bu çok teselli edici olacaktır. Suçlu aslında bize çok daha yakındır; pek çoğumuzun kabullendiği şeyin özünde gizlidir: Demokrasi. Daha da kötüsü, suçlu neredeyse hepimizin içinde gizlidir: "Hemen hepimiz yanlış koşullara ve yandaş tabanlara yerleştirildiğimizde böyle bir kötülük yapabiliriz; hatta bundan keyif alabiliriz."[63]

Bu izlek çağdaş literatürde Holokost konusunda yayılır. Modern insanlık koşulları üzerine pek çok ağıtın nakaratı olur. Oldukça genel, eğitimli çağdaş halk arasında rezonansa giren bu izleği yükselten ve yaşatan oybirliği, daha derin bir anlam dehlizini işaret etmelidir.

Fransız teorisyen Charlotte Lacoste gibi, gizli amacın soykırım faillerini normalleştirerek ya da "banalleştirerek" suçtan kurtarmak olduğuna inanmıyorum: Şayet suçlular bizler gibilerse ki bizler "iyi insanlarız", o zaman onlar da bizler gibi iyi insanlar olmalıdır.[64] Fakat Lacoste, işlenen suçların yayıldığına dair bir eğilim olduğuna işaret etmekte ve suçluluğu sadece soykırım rejimlerine ve suçlularına değil lakin ait oldukları devrin tümüne ve hatta insan türüne bir bütün olarak, yani modernliğin tüm sıradan insanlarına iliştirmekte haklıdır.

---

62. Mann, *Dark Side of Democracy*, s. 9.
63. Mann, *Dark Side of Democracy*, s. 9. Mann şöyle ilave eder: "Kötülük yapma kapasitemiz ancak bu kitapta bahsedilen koşullarda gerçekleşmektedir" (s. 9). Kitlesel imhaların kötülüklerin en kötüsü olduğu konusunda pek çoğumuz Mann'a katılacaktır; fakat kötülüğün insanlarda kendini göstereceği *tek* ortam gerçekten bu mudur?
64. Lacoste, *Séductions du bourreau*, s. 4.

3
Özdeşleşme ve Özdeşleşmeme Çevrelerinin Yaygınlaşması

Özdeşleşmenin kapsamı genişliyor.*
–Norbert Elias

Toptan imhanın her epizodunda, suçlular kurbanlarına karşı ölümcül şiddet uyguladı. Bu durum, ânında iki temel soruyu ortaya atar; bunlardan ilki: Büyük insan grupları arasındaki bu tür ağır yüklü ayrılıklar nasıl ortaya çıkmaktadır? Ve ikincisi: Vahşice hareket etmek için evrensel bir insan yatkınlığı mevcut mudur ve şayet öyleyse, bu nasıl düzenlenmektedir? Bu bölüm ilk soruya, sonraki bölüm de insan şiddeti sorusuna ayrılmıştır.

* (Alm.) Özdeyiş: "Die Reichweite der Identifizierung wächst": Elias, "Society of Individuals III", s. 225.

İnsanlar sadece akrabalarına ve yakın tanıdıklarına dair değil, fakat asla karşılaşmadıkları ve karşılaşma ihtimalleri olmayan, uzaktaki ve bilinmeyen, yaklaşık binlerce, milyonlarca insana dair de çok güçlü duygular beslerler. Uzak oldukları bu yabancılara sadık ve bağlı hissedebilir, ya da tam tersine aralarından biri bile karşılarına çıkmaksızın onlardan nefret edebilir ve hor görebilirler. Bu tür kategorik uzun mesafeli duygular kişinin kendi ulusuna karşı düşman ulus, kendi etnik, ırksal ya da dini grubuna karşı başka insanların inancı, ırkı ya da etnik kökeni ve daha düne kadar da kendi sınıfına karşı diğer sınıfla alakalıdır.

Neden insanlar asla karşılaşmadıkları ve pekâlâ karşılaşmama ihtimalleri olan diğerlerine karşı bu tür ciddi oranda benimsenen kavram ve duyguları akıllarından geçirmelidir? Pek çok bakımdan durum, sanki muadillerini yakından ve uzun süredir tanıyorlarmış gibidir.

İnsanlık tarihinin büyük bir kısmı boyunca, pek çok insan gezegendeki diğer insanların büyük çoğunluğunun varlığından haberdar bile değildi. Nitekim başkalarının varlığından haberdar oldukları zaman bile, öyle ya da böyle genellikle umursamadılar. Şayet bu kişiler çağdaş avcı veya toplayıcı gibi kimseler ise, Neolitik halklar bu komşu grupların sadece gıda arayışında rakipleri, ticarette ve genç kadın ya da kimi zaman genç adam değiş tokuşunda ortakları olduğunun son derece farkında olmuş olmalıdır. Aynı şekilde bu komşu gruplar, potansiyel saldırganlar, soyguncular, tecavüzcüler, adam kaçıran kişiler ve katiller olarak onları korkutmuşlardı. Büyük olasılıkla, yakınlarındaki bu gruplara karşı benzerlik ve çoğunlukla birtakım karşılıklı yakınlık düşüncesi içindeydiler. Bu tür karışık duygular en ufak bir tehdit ya da provokasyonda çabucak düşmanlığa dönüşebilirdi.

Düşmanlıklar pekiştikçe ve gruplarla olan sınırlar daha sağlam hale geldikçe, "bizci" ve "onlarcı" duygular kuvvetlendi. Diğerlerinin, kişinin kendi saflarına ait olmayan ve önemli olan her açıdan tamamen yabancı olarak algılanmış olması mümkündür. Bu tür gruplar arası süreçler oldukça tanıdıktır. Lakin çok uzun süreler boyunca "bizci" ve "onlarcı" duyguların

kapsamındaki gelişim o kadar bariz değildir. Uzaktaki yabancıların uyandırabileceği güçlü tutkular, kişinin kendinden olana kendini feda etme derecesindeki bağlılığından, yabancı ama anonim düşmana karşı da cinai nefret noktasına kadar duygu ve görüşteki bu dönüşümünün sonucudur. Bu süreç en iyi şekilde "özdeşleşme ve özdeşleşmeme çevrelerinin yaygınlaşması" açısından tarif edilir.

Kitlesel imha epizotlarında bazen katiller sanki ayrım gözetmeksizin öldürüyor gibi gözükür. Fakat katillerin "kendilerinden olanlar"a saldırmaları çok nadirdir. İnsanların öldürdükleri ve *kitleler halinde* öldürdükleri zaman, genellikle kimin peşinde olduklarına dair gayet net fikirleri vardır ve doğru kişileri öldürdüklerinden emin olmaya özen gösterirler. Kitlesel şiddet tanımı gereği çok büyük sayılardaki potansiyel kurbanlara yöneliktir. Hedef kitle önceden tanımlanmalıdır ve bunun için salt bilişsel terimlerden daha fazlası gereklidir; yapılan adlandırmanın yoğun bir duygusal yük taşıması da gerekir. Katiller kurbanlarını soymaya, onlara işkence ve tecavüz etmeye ya da katletmeye hazır olmalıdır; fakat her şeyden önce onları ayırt edebilmelidir.

Silahlı ve örgütlü kişiler yabancı bir nüfusla karşı karşıya kaldığı zaman, onların gözünde herkes diğer gruba aittir ve dolayısıyla meşru bir hedeftir. Bu yüzden 21. yüzyılın başlarında, Alman sömürge birlikleri, günümüz Namibya'da bulunan Herero halkının hemen hepsini yok etti. 1930'larda Çin'deki muzaffer Japon işgalcileri karşılarına çıkan Çinli olduğunu düşündükleri herkesi öldürdü. Pek çoğu savunmasız sivillerden oluşan kurbanlar başından beri, ayrı bir ahlaki ve duygusal bölmeye ait "düşman nüfus" olarak sınıflandırıldı.

Halbuki, çoğu kez olduğu gibi katiller düşmanlarıyla görünüşe bakılırsa pek çok açıdan oldukça barışçıl şekilde nesiller boyu birlikte yaşamıştır. Bu yüzden, Kamboçyalı köylüler şehirlilere yönelik derin bir kin besler gibi görünmedi; Endonezyalı ya da Balili köylüler de Komünist hareketindeki komşularına karşı aşırı düşmanca bir tavır takınmadı. Hırvatlar ve Sırplar Yugoslavya'nın çözülüşünden önce, özgürce iç içe yaşadı, Ru-

anda köylerinde yaşayan Hutu ve Tutsi köylüleri de böyleydi. Bu vakalarda katiller yanlış kişiye, kendilerinden birine saldırmamak için dikkatli olmak zorundaydı. Düşmanca duygular şayet mevcut olduysa, çoğu kez gizli kalmışlardı; fakat cinayetler başladığında dayanışma ve acıma hislerinin tümü tamamen ortadan kalkmış gibi göründü. Katliamlar meydana geldikten birkaç yıl sonra, sanki her şey unutulmuş ve neredeyse hiçbir nefret ve kin belirtisi yüzeye çıkmamış gibi durdu.

Soykırım rejimi, nüfusun bazı gruplarını kitlesel nefret konusu olarak seçip ayırır. Daha sonra bu nefret mesajının, "rejimin kendi halkı" arasında yayılması için yoğun ve sürekli bir çaba gerekir. Lakin rejim bunu, sadece propagandası hedef nüfusa yönelik yaygın fikirlerle, duygularla ve ortak kültürde mütemadiyen dolaşan, ister uyur halde olan ister başından beri ön planda kalan konularla örtüşüyorsa yapabilir. Nefret propagandası kampanyasında işlenen "hammadde" budur. Anlaşılmaz popüler kavramların mutlaklaştırılması (hedef insanlar sadece "daha kötü" değil, "tamamen kötüdürler"); özcüleştirilmesi (hedef halk ne söylerse söylesin ya da ne yaparsa yapsın, onları özellikle nefret edilecek kişiler olarak farklı kılan *onlardır*, değişmez özleridir) ve genelleştirilmesi (istisnasız her biri ve hepsi iğrençtir) gerekir. Katiller görevlerini yerine getirmeye başlar başlamaz, rejim yanlısı halk arasındaki yaygın duygu ve inançları dışa vurur.

ÖZDEŞLEŞME, ÖZDEŞLEŞMEME VE GRUP OLUŞUMU

Sosyal özdeşleşme, kimi insanların ahlaki ve duygusal olarak ilişkili yönlerin pek çoğunda ya da tümünde, "daha bizim gibi" ve diğerlerinin "bizden daha farklı" olarak algılandığı zihinsel bir aktivitedir. Başka bir deyişle sosyal özdeşleşme, ilgili kişiler için önemli olan benzerlikler ve farklılıklarla alakalıdır. Özdeşleşme ve özdeşleşmeme, kapsama ve dışlama diyalektiğinin parçaları olarak, psikolojik bakımdan ilişkili olduğu grubun oluşumu sürecinde meydana gelir. Bu süreç daima rekabet dinamiği içinde ilerler. Bu hem bilişsel hem de duygusal bir süreçtir: Algılanan

benzerlikler ve farklılıklar, duygusal katılım ve ayrılma için temel oluşturur ya da tam tersi.[1]

Sosyal özdeşleşmeler grup ilişkilerinin bir ciheti olduğundan, insan toplumlarının dönüşümleriyle gelişirler. Akrabalığa dayanan özdeşleşmeler insanlık kadar ve fiziksel mesafeye dayananlar da yerleşik tarım kadar eski olabilirler, diğerleri de geçtiğimiz birkaç yüzyıl içinde, sınıf, ulus, köken ya da ırk gibi, nispeten yeni toplumsal oluşumlara dayanarak gelişmiştir.

Bu tür bir özdeşleşme hissi bir duygu değil; bilhassa kişinin yaradılışıyla özdeşleştirdiği diğer kişilerin eylemlerinden ve değişimlerinden etkilenmesidir. Bu his, duyguları inceleyen psikolog Nico Frijda'nın sözcükleriyle, duyguların oluşması için gerekli bir koşul olan "ilgidir": "İlgi olmadan, duygu olmaz."[2]

Sigmund Freud bu tür özdeşleşmeyi "bir başka kişiye duygusal bağlanımın en erken ifadesi" olarak gördü.[3] Freudcu bakış açısında, özdeşleşme genellikle "yansıtma" sonucu meydana gelir: Kişiye kabul edilemez gelen içgüdüler ve duygular reddedilir ve başkalarına ("nesneye") atfedilir: "Onu kıskanmıyorum, o beni kıskanıyor." Buna "yansıtmalı özdeşleşme" denir ve bu, sadece gruplar arasında düşmanlığın nasıl arttığını değil, aynı zamanda, tehlikeli ve saldırgan grup, dışarıdan ne kadar güçsüz gözükürse gözüksün bir grubun ötekini algılama eğilimini de açıklamaya yardım eder. Antropolog Howard F. Stein'in yazdığı gibi: "Düşman, yansıtma vasıtasıyla kişinin kendi grubuna dair reddettiği özelliklerin sembolü olarak algılanır ve bu durum psikokültürel bir boşlukla sonuçlanır." Bu şekilde inşa edilen düşman grup tehdidi, daha sonra kişinin kendi grubu içindeki bütünlüğü güçlendirmeye yarar. Stein "simbiyotik düşman"dan (adversary symbiosis) söz eder.[4]

1. Bkz. McCauley, "Psychology of Group Identification", s. 343 ve devamı.
2. Frijda, *Emotions*. Fridja "ilginin kaynakları" arasında, "diğerlerinin ve özellikle yakın akrabaların refahına olan" ilgiyi açıkça belirtir (s. 344).
3. Freud, *Group Psychology*, s. 60.
4. Stein, "Indispensable Enemy", s. 71. Yansıtmalı grup özdeşleşmesi hakkında, ayrıca bkz. Bion, *Experiences in Groups*, s. 149.

Çoğunlukla, soykırım rejimi önceden belirlenmiş kurbanlarını, nefret ve iktidar şehvetiyle dolu, ölüm saçan ve asıl kurbanlar olan rejim ve halkını tehdit eden gerçek saldırganlar olarak tasvir eder. Siyaset bilimci Donald Horowitz söylentilerin "zulmedenlerin içgüdülerini gelecekteki şiddet mağdurlarına yansıtma"ya nasıl yaradığını göstermiştir.[5]

Dolayısıyla özdeşleşme mekanizması, benzerlik ve yakınlık hissine zemin hazırlar, reddetme ve yansıtma da farklılık ve mesafe hissine, yani "özdeşleşmeme" hissine yol açar. Özdeşleşmeme, kişinin kendisinden olanı idealleştirilmesini, kendi çevresindeki "kabul edilemez" özelliklerin reddedilmesini ve bu tür özelliklerin "diğerlerine" yansıtılmasını gerektirir; bu yüzden bu kişilerden kaçınılmalı ya da bu kişiler dışlanmalıdır, uzaklaştırılmalıdır ya da öldürülmelidir. Asgari farklılıklar, çoğu kez olduğu gibi, özdeşleşmemeyi dürtebilir: Freud bu durumu "küçük farklılıkların narsisizmi" olarak adlandırdı.[6] Bu sıradan ayrımlar, "biz grubu"nu çok fazla üstün ve "onlar grubu"nu tamamen değersiz kılan temel özelliğe genişletilebilirler.

Psikanalitik özdeşleşme kavramını benimseyen ilk sosyal bilimcilerden biri olan ve 1930'da bu kavramı geliştiren siyaset bilimci Harold Lasswell oldu.[7] Lasswell, toplumsal veya "karşılıklı" özdeşleşme çevrelerini, öncelikli ilişkilerin dar kapsamının ötesine genişleterek işe başladı: "Ayırt edici özelliği herhangi biriyle yüz yüze yaşanan deneyimin ötesinde, sembolik referans alanındaki kişileri kapsayan "*karşılıklı özdeşleşme*" siyasal açıdan büyük önem taşır.[8] Bu tür "referans alanı" ölü ya da diri, örneğin tüm Amerikalıları, kapsayabilir. Zaten erken çocukluk döneminden itibaren, semboller ve anlamlar, çocuğun kendini devletin ve diğer herkesin kendini özdeşleştirdiği aynı nesneyle

5. Horowitz, *Deadly Ethnic Riot*, s. 75.
6. Anton Blok, "Narcissism of Minor Differences", diğerleriyle birlikte Freud'dan da, *Civilization and Its Discontents*, bahseder.
7. Lasswell, *Psychopathology and Politics*, özellikle s. 256-9; Lasswell, *World Politics and Personal Insecurity*. Ayrıca bkz. Parsons, *Social Structure and Personality*, s. 106-7.
8. Lasswell, *World Politics and Personal Insecurity*, s. 37.

özdeşleştirdiği şekilde manipüle edilir: "Gerçekten de, çocuğun kendini anlayışına devlet sembolünün dahil edilişini haklı olarak sağlayan özdeşlemenin birbirine kenetleme özelliğidir."[9] Ve Lasswell bu argümanı, "dünya özdeşleşmesi" yani dünya üzerindeki tüm insanlarla özdeşleşme, sorusu belirene kadar geliştirir. "'Asgari Dünya'dan (World Minimum) bahsedebilecek miyiz ve bunun aktif hisleri netleştirmesini bekleyebilir miyiz?"[10]

Lasswell'in erken çocukluk dönemindeki yakından özdeşleşme süreçleriyle, daha geniş toplumsal özdeşleşme dinamiği arasında kurduğu bağlantı, daha büyük insan gruplarındaki dayanışmanın duygusal yoğunluğunun büyük bir kısmını açıklar. Erken özdeşleşmeler hakkında yazan psikiyatrist Vamık Volkan, kişinin hem kendi saflarındakilerle hem de onların diğerleriyle özdeşleşmeme davranışlarına yönelik olumlu bağları vurgular: "Çocukların kendi grubundakilerle paylaştıkları, hem gerçek hem de elle tutulmaz özelliklerden zevk almayı öğrendiklerine ve özellikle öteki etnik ve milli grup düşman olarak görülüyorsa ya da kendi gruplarındaki yetişkinler tarafından reddediliyorsa, diğer grubun mensuplarının paylaştıklarını arzu edilmeyen, hatta "kötü" olarak gördüklerine inanıyorum.[11]

İnsanların özdeşleşmeleri ve genel ruh halleri hayatları boyunca kendi toplumsal bağlamlarında gelişir. Fakat özdeşleşme hisleri ve diğer duygular, toplumda bir bütün olarak yaygın olduğundan, bulunduğu toplumun tarihi boyunca gelişir. İnsan duygularının belirli bir toplumda ve özel bir çağda, özgül bir doğrultuda gelişebileceğini ileri süren Hollandalı tarihçi Johan Huizinga oldu.[12] Huizinga'nın bolluk dolu ortaçağ kişilik tasvirinden yola çıkan Norbert Elias, 20. yüzyılın başından itibaren sık rastlanan ve hoşnutsuzlukları Freud tarafından oldukça canlı bir biçimde tanımlanan daha "medeni" kişilik çeşitlerine dair bir "sosyojenez (sosyoköken)" sağlamaya kalkıştı.

9. Lasswell, *Psychopathology and Politics*, s. 257.
10. Lasswell, *World Politics and Personal Insecurity*, s. 245.
11. Volkan, "Overview of Psychological Concepts", s. 33.
12. Huizinga, *Geschonden wereld.*

Elias, Avrupa'da yarım binyılda meydana gelen "medenileşme süreci" hakkında yazar. Medeniyet, Elias'ın nazarında tarihsel süreçlerin sonucudur. Farklı koşullar altında tam tersine gayrimedenileşme ya da barbarlaşmaya yol açabilecektir. Elias, Almanya'da Nazizm yükselir hale geldiğinde de yaşanılanın bu olduğunu ileri sürer.[13]

Elias'a göre, şahsi habitus dönüşümleri çevre toplumdaki dönüşümlerle sıkı sıkıya örülüdür. Bunlardan en önemlisi, Avrupa devlet sistemi içerisinde, devletlerin "öteki devlette ve ona karşı olarak" şeklinde oluşması olmuştu. Gelişen bu devlet sistemi çerçevesinde, pazarlar ve değişim (exchange) ağları daha da gelişti. Bu yeni doğan devletlerden bazılarında, özellikle Fransa'da, bir önceki çağın savaşçı şövalyeleri arasında yaygın olanlara nazaran, şiddet düşkünü, cinsel ve diğer bedensel içgüdüleri düzenlemeye yönelik çok daha talepkâr kısıtlamalar koyan bir "mahkeme toplumu" ortaya çıktı. İnsanlar arasındaki "bağımlılık zinciri" bu bağlamda uzadı ve güçlendi. Giderek artan ve genişleyen karşılıklı bağımlılıklar, bu zincirleri oluşturan insanlarda karşılıklı bir özdeşleşme hissini destekledi. Bu medenileşme süreci, daha geniş ve güçlü toplumsal özdeşleşmelerle uyuyordu. İnsanlar birbirlerini öncesine nazaran, daha benzer ve pek çok açıdan daha eşit görmeye başladı.

BİRİNCİL ÖZDEŞLEŞMELER: AKRABALIK VE YAKINLIK

İnsanlar yeryüzünde geçirdikleri zamanın en büyük kısmını akrabalığa dayanan küçük gruplar halinde geçirmiştir. Özdeşleşme çevreleri, bir düzine kişiden, birbirini şahsen tanıyan ve muhtemelen onları birbirine bağlayan akrabalık ilişkilerinden oldukça haberdar olan, en fazla birkaç yüz kişiye yayılmış olabilir. Evrimsel bir perspektiften bakıldığında, seçim (seleksiyon), akraba özgeciliğini, ailesel bağlılıkları ve soylar arası özdeşleşmeleri güçlendirmeye katkıda bulunmayı etkilemiş olmalı.

13. Elias, *Germans*.

Ancak birkaç yüz nesil geriye gidildiğinde, yaklaşık beş on yıl öncesine, akrabalık bağlarıyla birlikte başka bir toplumsal örgütlenme ilkesi egemen olmaya başladı: Fiziksel yakınlık. İnsanlar yerleşik tarımla uğraşmaya başladığında, genellikle sadece uzaktan ilişkili oldukları ya da hiçbir akrabalık bağlarının olmadığı, bitişiklerindeki komşuların yakınlarına yerleştiler. Köyde, tarım toplumunda toplumsal örgütlenmenin ilkçağdan kalma unsuru olarak; özdeşleşmenin iki ilkesi akrabalık ve komşuluk bağları, ya birbirlerine müdahale ettiler ya da uydular. Bağların her iki türü de, savunma, polislik, tarla sulama, inşaat ve diğer müşterek görevler için gerekli olan karşılıklı güvenin yavaş yavaş aşılanmasına yardımcı oldu. Dolayısıyla köy, dış düşmanlara ve doğaya karşı yürütülen toplu eylemlerde bütünlüğünü kazanan, yeni bir yaşam ünitesi çeşidi gibiydi. Köy sınırlarını aşan klan hisleri her an köy yakınlık bağlarıyla çatışmaya girebilirdi.[14] Kan davalarının kalıcılaşması, bu tür çatışan hislere bir örnek sunar.[15]

Aralarında illaki bir kan bağı olmayan köylüler arasında özdeşleşme hissinin harekete geçirilmesi için, uzun süreli bir çabaya gerek duyulmuş olmalı. Toplu eylem, özellikle dış saldırılara karşı toplu savunma, paylaşılan başarı ve ortak çıkar deneyimlerini ve anılarını temin etmenin özünü oluşturmuştu: "Bizim köyümüz"e karşı "onların" komşu köyleri kıyasıya çarpışarak yeni bir "biz duygusu" ortaya çıkardı. Hayatta kalma ve savunmanın temel birimi olarak, köy aynı zamanda rakip köylerle olan rekabetin de önde gelen birimiydi.

Bugün müminler arasındaki birliğin dini retoriğinde, iki tür metafor baskın çıkmaya devam eder. Her ikisi de karşılıklı özdeşleşmeleri artırmayı hedefler. İlki, kan bağı ve akraba ilişkilerine işaret eder: Çok güçlü bir babayı, merhametli bir anneyi, iyi niyetli kardeşleri, aynı babanın çocuklarını... Fakat diğer imge, yakınlığı öne sürer: Komşuları. Kelime haznesi elbette

14. On yedinci yüzyılda Ruanda'da meydana gelen kan bağına dayalı aile (kült) dernekleriyle toprak bazında düzenlenen aile (kült) cemaatleri arasındaki gerilimler hakkında bkz. Vansina, *Antecedents to Modern Rwanda*, s. 39.
15. Bkz. Black-Michaud, *Cohesive Forces*; ve Black-Michaud, *Sheep and Land*.

tarım toplumlarının gerçekliğinden alınmıştır ve bu yüzden dini yaptırımlar yoluyla, köylülerin özdeşleşmelerini güçlendirmeye yaramış olmalıdır. Bu nedenle birkaç binyıl boyunca insanlar, köy düzeyinde karşılıklı özdeşleşmeleri aşılayabilecek semboller ve ritüeller, formlar ve ritimler geliştirdi.

Askeri tarım rejimlerinde, köyler başlangıçta rahip egemenliği altına girdi. Zaman içinde, savaşçılar tarafından birer birer devralındılar.[16] Bu süreçte, köylüler arasındaki özdeşleşmelerin doğası da değişti: Sapkınlara ve kâfirlere karşı tek bir inanç altında birleşerek abi kardeş oldular ve düşman efendininkilere karşı tek hükümdarın özneleri haline geldiler. Özdeşleşmenin iki çevresi –inanç ve yönetim– köy topluluklarını epeyce aştı; fakat bu geniş bağlantıların günlük köy yaşamında fazla bir şey ifade edip etmemiş olduğu tartışmaya açıktır.

Bu askeri tarım toplumlarında, her biri köye nazaran çok daha geniş alanı kapsayan, başka üç özdeşleşme ağı ortaya çıktı: İlki hanedan, ikincisi manastıra özgü ve üçüncüsü askeriydi. Yönetici klanlar karışık evlilikler yaptı, miras aldı ve böylece akrabalık ilkesine dayanan kapsamlı ağlarla uzun süreli hanedanlar oluşturdu. Köylüler kendilerini sembolik akrabalık (hükümdar babanın çocukları) bakımından, kimi yönetici ailelerle özdeşleştirmiş olabilir. Günümüze kadar varlığını sürdüren her şey, hükümdarların kendileri tarafından yayılan propagandalardır; köylü öznelerinin kendilerini gerçekten onlarla özdeşleştirip özdeşleştirmemiş olduğunu artık tespit etmek mümkün değildir; fakat bu pek muhtemel değildi: Hayatta kalmak için aile çevresine ve köy topluluğuna bel bağlamayı sürdürdüler, hükümdarların faaliyet gösterdikleri yerlerde olanlar daha kapsamlı düzeyde hayatlarında pek fazla önem taşımamıştı.[17] Yönetici elitlere göre de, tam tersine, karşılıklı özdeşleşmeler aynı mevkilerdeki rakipler arasında karşılıklı tanınmaları ve sıradan insanların değersiz ve onursuz olarak ortaklaşa dışlanmaları bakımından en anlamlı rolü oynamış olmalı.

16. Bkz. Goudsblom, *Fire and Civilization*, s. 55-71.
17. Bkz. Scott, *Weapons of the Weak*.

İkinci tür özdeşleşme ağı, manastır düzeni (monastic order), dini bağları bir arada getirdi, en az hanedan bağlantıları kadar genişledi: Manastır düzenleri ortak bir kutsal baba, Tanrı'nın annesi ve oğlu adına aşırılıkçı kardeşlik imajıyla özdeşleşme hissi aşılamak için dini sembolizmi kullandı. Fakat fiili akrabalık, manastır düzenlerinde hiçbir rol oynamadı; aksine askeri örgütlenmeler gibi dini bürokrasiler, örgütün hiyerarşik bağlarıyla çatışmaya girme ihtimalleri korkusuyla içlerinde akrabalık grupların oluşturulmasını önlemeye çalıştı.[18] Ayrıca ne ortak kökenler ne de geçmişteki coğrafi yakınlıklar önem taşıdı.

Sıradan köylülerin, uzaktaki yandaş müminlerle duygusal bir özdeşleşme hissi paylaşıp paylaşmadığı ve bunun ne ölçüde olduğunu incelemek de zordur. Modern tarih öncesine dair hemen hemen tüm kaynaklar din adamları tarafından yazıldığından dolayı bu konunun izinden giden sadece resmi propaganda mevcuttur. İşte bu yüzden, tarihçilerin ve tarihsel sosyolojiyle ilgilenen sosyologların yöntemsel teokrasi karşıtlığı (antiklerikalizm) uygulaması gerekir.[19]

Özgül özdeşleşmelerin ortaya çıktığı üçüncü tür özdeşleşme ağı askeriyeden oluştu. Ordularda da, tek başına akrabalık ya da yakınlık bağlarına nazaran diğer bağlar yaygındı. Savaşçıların karşılıklı özdeşleşmeleri, "olumsuzlanmaların olumsuzlanması" ortak bir düşmanı dışlayarak ve onunla savaşarak aşılanan dayanışmayla oldukça güçlendi. Kişinin düşmanının düşmanı, kişinin arkadaşı olmalıdır.

Elbette, yerleşik tarımın baskın olduğu toplumlarda, ilk modern şehirlerdeki lonca üyelerinin karşılıklı özdeşleşmesi gibi başka özdeşleşme formlarına da rastlanabilir. Ancak insanların büyük çoğunluğuna göre akrabalık ve coğrafi yakınlık sınırları, özdeşleşmenin gelmiş geçmiş en önemli hatları olarak kaldı: Kan ve toprak, "kişinin kendi halkını" hemen hemen "benzer" olarak algılanan halkları, kişinin kiminle acısını paylaşacağını, kısacası kiminle özdeşleşeceğini belirledi. Akrabalık ve köy

18. Bkz. Simmel, *Sociology*.
19. Bkz. De Swaan, *In Care of the State*.

çevreleri dışında, kural olarak özdeşleşmeler zayıftı; zira farklı ve genellikle ast olarak algılanan yabancılarla alakalı oldular. Hiçbir çıkar söz konusu olmadığı müddetçe, bu yabancılarla ilgilenilmesine gerek yoktu; önemsememe ve kayıtsızlık hâkimdi. İnsanlar sadece çıkarları tehlikede olduğu zaman, yabancılarla alakalı ve "ilgilenir" hale gelirdi. Onları daha farklı şekilde (her anlamda değersiz) görmeye başlayabilirlerdi ve onlara karşı pekâlâ toplu bir özdeşleşme duygusu geliştirebilirlerdi.

Dünyanın büyük dinlerinin hepsi, insanlık ya da en azından bir gün bütün insanlığı kapsama ihtimali olan bir inanç topluluğu fikrini iletmek amacıyla bir konsept dağarcığı sunar. Bu dinlerin tümü, muhtaç olan bir yabancıya yardım etme buyruğunu içerir. Fakat hiçbir inancın ilanı tek başına yeni, daha kapsamlı özdeşleştirmeler oluşturamadı ve oluşturamaz ya da çile çeken yabancılara yardımcı olmak için insanları ikna edemedi ve edemez. Bu durum sadece toplumsal koşullar, insanlar arasındaki karşılıklı bağımlılıklar izin verdiği müddetçe gerçekleşir. Bu izin çıktığı vakit, dindeki (ya da bilimdeki) yaygın olarak paylaşılan kavramlar insanları neyin mümkün, uygun ve zorunlu olduğuna dair duyarlı hale getirir. Zira diğer kişilerin pek çoğunun aynı fikirlere aşina olduğunu bildiklerinden, insanların çabalarını koordine etmelerine ve toplu eylemlerini yönlendirmelerine yardımcı olacaktır.

Hayatta kalmanın, savunmanın ve bu yüzden rekabetin etkili birimi köydü. Müminlerin kâfirlerle kıyasıya çarpışması nadirdi; köylüler genellikle bu dini muharebelerin dışında kalmıştı. Girdikleri mücadelelerin hemen hepsi müminleri tek ve aynı inanç uğruna birbirilerine karşı kışkırttı. Oysa sıradan köylülerin hayatlarına pek dokunmasalar da, manastır düzenleri yeni bir toplumsal örgütlenme ilkesi temsil ettiler. Üstelik din, köylüler arasındaki bağlılığı güçlendirmek için zengin bir kelime haznesi sunmuştu. Sonunda, dine kazandırma yolu izleyen büyük dinler, Hıristiyan âlemi, Budizm ve İslam insanlığı ya da en azından müminleri Tanrı'nın yarattığı tüm insanları birleştiren, tek bir mevcudiyet olarak tasavvur etmek için kavramsal dağarcık sundu. Ama esasen, insanlar akrabalık ve yakınlık çevrelerinde,

klanlarda ve köylerde, bir arada yaşamayı sürdürdü ve kendilerini yoldaşlarıyla akrabalar ve komşular olarak, özdeşleştirmeyi sürdürdü.

Ağırlıklı olarak yerleşik tarımla uğraşan toplumlarda klanlar, bugün "kabileler" ya da "etnisiteler" olarak adlandırılabilecek feodal koalisyonlara genişleyebiliyordu. Bunlar karşılıklı koruma ve yarar sağlayan kan bağıyla bağlı savaşçılar tarafından idare edilmişti: Örneğin 12. yüzyılda Güney Almanya ve İtalya'da bulunan Guelfler ve Ghibellinler ya da 15. yüzyılda Hollanda'da yaşanan Hoekse (olta) ve Kabeljauwse (morina) savaşı. Son zamanlarda, benzer silahlı hizipler Afrika'nın ve Ortadoğu'nun büyük kısımlarında birbirleriyle karşı karşıya gelmiştir. Bu tür klan koalisyonları, halen yapım aşamasında olan devlet aygıtı çerçevesinde askeri kabiliyetlerinden feragat etmeden işler.

Şehirlerde bile, duygusal özdeşleşme esasen geniş aileler ve komşularla sınırlı kalmış olmalıdır. Loncaların ve diğer kurumların oluşturulduğu yerlerde nispeten yeni bir dayanışma türü ortaya çıktı, kardeşlik özdeşleşmelerinin sembolizmini yeniden harekete geçiren "biradercilik". Özellikle ticari şehirlerde, farklı kökenden insanlar iç içe yaşamıştı. Sık sık şehirliler bu "azınlıklar"ı çok daha geniş, dini mevcudiyetlerle ilişkilendirildi; Yahudileri Yahudilik, Müslümanları İslam ve Kalvinistleri de Reformasyonla vs. Bu sembolik bağlar çok geçmeden yabancılarla özdeşleşmemeye, kimi zaman da yabancıların dışlanmasına ve arada bir de göçlere, pogromlara ve katliamlara neden olabilirdi.[20] Diğer dönemlerde ise, bu tür sınır çizgiler uyur durumdaydı, günlük ilişkiler, iş ve ticarette anlamları kalmadı.

Her toplumsal ortamda, kolektif özdeşleşmeleri aşılamak ve sürdürmek sürekli bir çaba gerektirir. Halkların, her şeyden çok, özgül bir toplumsal mevcudiyetle özdeşleşmesine ilham veren ve onu ayakta tutan şey, mensuplarının fiziksel güvenliğine ve maddi varlığına dayanan bir hayatta kalma ünitesi temsil etmesi oldu.[21]

20. Bkz. Nirenberg, *Communities of Violence.*
21. Bkz. Elias, "Society of Individuals III".

ULUS DEVLETLERİN DOĞUŞU VE ÖZDEŞLEŞME ÇEVRELERİNİN YAYGINLAŞMASI

Özdeşleşme duygularının bir sonraki temel yapılandırması, ulus devletlerinin son birkaç yüzyıldaki yükselişiyle gerçekleşti. Bu durum sadece kentsel sanayi tarzının doğuşu ve kitle politikasının kaydettiği ilerlemeyle hızlandı: Halk büyük ölçüde ilk kez, sadece akrabalık, yakınlık ya da dar sınırlar çizen hanedan, manastıra özgü, askeri ya da kurumsal ilişki ağlarıyla değil, çok daha geniş kapsamlı ortak bir payda olan "ulus" temeline dayanarak özdeşleşmeler yapmaya başladı. Bir ulusun mensupları, Benedict Anderson'un deyişiyle, ortak bir geçmiş ve ortak bir kader "hayali kurdu".[22] Kökenlerini ortak bir ataya bağlamazlar ama ulusun saygıdeğer kurucusu metaforu çok geniş bir aile babasını çağrıştırır. Bölünmez, kapalı ve değişmez olarak simgelenen ulusal topraklar ("baba" ya da "anavatan") büyük ölçüde yayılmış yakınlık imgesini çağrıştırır.

Uzun vadeli devlet oluşturma ve sanayileşme sürecinde hayatta kalma ve savunmanın temel birimi, yani rekabet birimi ulusal devlet olmaya başladı ve özdeşleşme dinamikleri, kapsama ve dışlama mekanizmaları, bu bütünleşme düzeyinde yeniden üretildi. Gerçek Fransız ulusunun özü daima belirsiz olabilir, fakat durum komşu uluslarla, İngilizler ve Almanlarla, rekabet bağlamında kavranırsa, "İngilizlerden farklı" ya da "Almanların zıttı" olarak ansızın daha somut hale gelir.[23] Özdeşleşme ve "ayrımcı bölünme" diyalektikleri, ulusu temsil eden, yeni bir ehemmiyet ve daha yüksek bir toplumsal entegrasyon düzeyinde tekrarlanır.

Bu perspektife göre, çok uzun vadeli bir kalkınmanın son aşaması olarak, milliyetçilik, ya da sınıfçılık ve hatta ırkçılık, sadece bölücü ve dışlayıcı değil; ayrıca birleştirici ve kapsayıcı olarak da görülür; zira birliklerine tamamlayıcı olarak, diğerlerini titizlikle dışlama pahasına nispeten yeni ve muazzam dü-

22. Anderson, *Imagined Communities.*

23. Fransız "civilisation" (medeniyet) fikrinden ayrımını belirleyen (ve sağlayan) Alman "Kultur" (kültür) kavramı için bkz. Elias, *Collected Works*, "Giriş" (Cilt 1).

zeyde yayılmış insan dayanışması ağlarını oluşturmak amacıyla, klan ve köy toplumunun sınırlı özdeşleşmelerini aşar. Burada da bu yeni, milliyetçi özdeşleşmelerin, bir önceki akrabalık ve yakınlık özdeşleşmelerinin üstüne eklenmesi için sembolizasyon, iletişim ve eğitime dair muazzam çalışmalar gerekliydi. Bir ulusun mensupları birbirlerini tanımamalarına rağmen benzer olduklarını bilirler: Birbirlerine hem yabancı hem de tanıdıklardır. İnsanlığın geri kalanı ise tamamen yabancılardır. Hemen hemen aynı durum çok daha net şekilde tamamlayıcı kutuplara ayrılmış, sınıf ve ırk hatlarına dayanan özdeşleşmeler hakkında da söylenebilir: İşçi sınıfı (proletarya) ve burjuva, *Herennvolk* (efendi millet) ve *Untermenschen* (alt insanlar).

Sanayileşme, kentleşme hayat tarzı ve kitle politikasının kaydettiği ilerleme, bir siyasal iktisadın katılımcıları arasında aşinalık, yakınlık ve karşılıklı bağımlılık hissini artırmıştır. Bununla birlikte bu durum yeni özdeşleşme yapılarına yol açmıştır: Sınıflar, ırklar ve uluslar, aynı zamanda da etnik ve dini gruplar.

Kitle siyasetinde –demokratik siyasetten farklı olarak– siyasi girişimciler, işe yarayan bir versiyon bulana kadar söylemlerini tanımlayarak ve yeniden tanımlayarak, herhangi bir özdeşleşme yapısını harekete geçirmek için faaliyet gösterir. Doğu Avrupa ve eski Sovyetler Birliği'nin bazı bölgelerinde her türlü milliyetçiliğin yeniden dirilişi, sanki derinden kökleşmiş, zamanı aşan grup bağlılıkları uzun Komünist baskı sürecinin ardından sonunda insanların zihnindeki kaçınılmaz etkilerini kaldıkları yerden devam ettirdiler gibi göründü. Gerçekten de milliyetçi eylemcilerin kendilerine sunduğu anlatı bu minvaldeydi. Fakat her modern devlette, devletin milletiyle belirlediği tanımlamalara uymayan, siyasal sınırları aşan ya da din, dil ve tarih yönünden milletin ana akımından farklı kategoriler mevcuttur. Ama yine de, bu ayrımlar ve müşterek özdeşleşmeler vakaların büyük çoğunluğunda uyur durumda kalır.

Eski Komünist ülkelerdeki etnik özdeşleşmelerin yeniden dirilişini açıklayan şey, özünde var olan önüne geçilememe durumu değil, Komünist devlet aygıtının parçalanması ve bunun

sonucunda toplumsal çevre koşullarının kötüleşmesi, mülklerin kamulaşması ya da fiziksel tehlikeleri önlemek ve yeni boşalan iktidar ve kazanç konumları uğruna rekabet etme nedeniyle insanları yeni örgütlenme biçimleri bulmaya zorlayan kaosu doğurmasıdır. Bu koşullar altında, eylemci siyasetçiler deneme yanılma yoluyla, en büyük yanıtı, yani en sağlam halk desteğini uyandıracak bu özdeşleşmeleri canlandırmaya çalışır. En etkili ortak paydayı bulmaya yönelik bu tür deneyimler en yoğun şekilde, geçiş ve kargaşa zamanlarında, mevki mücadeleleri yoğunlaştığında ve rekabet hatları yeniden çizileceği zaman meydana gelecektir, tıpkı Yugoslavya ve Irak'ın çöküşünden sonra yaşandığı gibi.

Sembolik kelime haznesi, ulus, ırk, sınıf ve ülke gibi geniş insan kümelerinden söz etse de, genellikle yoğun bir şekilde duygusal, temel ilişkilerin örneğin, çocuğunu savunan ya da koruyan bir aile figürü ya da kardeşlerin aynı inanç ve amaç altında birleşmesi çağrışımlarını yapar. Ve bu her ne kadar kitle siyasetinin bir fenomeni olsa da, bu özdeşleşmelerin yapılaşması ve sağlamlaşması sadece ya da temel olarak büyük mitingler ya da medya yayınları gibi çok geniş ortamlarda gerçekleşmez. Bu kanallar vasıtasıyla sadece kelime haznesi ve sembolizm yeniden harekete geçer ve geniş ölçüde yayılır. Fakat özdeşleşmenin yeniden yapılandırılmasının çoğu, fiilen sadece yayılma yoluyla değil bilhassa iletme yoluyla, yani öncelikli ortamlardaki doğrudan temaslarla yapılır: Ailede ya da arkadaşlar arasında. Başka bir deyişle, küçük gruplar büyük ölçekli özdeşleşmelerin yeniden yapılandırılması için taban oluştururlar ve bazen bu tür öncelikli gruplar özellikle bu amaç için türetilirler.

Yaygın ve büyük ölçüde genişlemiş "toplumsal simgeleştirmeler" çoğunlukla, çabucak öncelikli grup ilişkilerine indigenerek, akabinde nesneyi tümüyle kapsayan *pars pro toto* (bir bütünü açıklayan bütünün parçası) olarak temsil eder: Askerler ve teröristler, mücadele bir süre devam ettikten sonra önemli olan şeyin soyut ve idealize edilmiş millet ya da ordu, parti veya kitlesel hareket, yani genişletilmiş simgeleştirmeler değil,

lakin bilhassa silah arkadaşlarının kendi takımları ya da eylemci hücresi olduğunu bildirirler. Başka bir deyişle, en kapsamlı ve soyut özdeşleşmeler (örneğin Amerika işçi sınıfı (proletarya), Komünist Partisi ya da Aryan ırkı) bile, görünüşe göre çok daha sıkı ve doğrudan ortamda daha kolay hayatta kalır ve istikrarını sürdürür: Bu yüzden toplumsal bağlamda bu durum özdeşleşmelerin ilk başta geliştiği ilk insan kalabalıklarıyla aynı boyutta ve yoğunlukta etkileşimi temsil eder.

Çocuklar ilk olarak aile ve okuldaki sınıf ortamlarında, daha geniş toplumsal ortamlarla, özellikle dini, sınıf, milli ya da etnik karakterle özdeşleşmeler yapmayı öğrenir ve pek çok ailedeki en duygusal sahneler, tam olarak bu tür görünüşe göre genel ve soyut özdeşleşme kategorilerini içerenlerdir. Başka bir deyişle bu çoğu kez ebeveynliğin ve özellikle babalığın "yapılma" ve "dışa vurulma" şeklidir: Çok daha geniş ve kapsamlı sembolleri, ebeveynlik otoritesi hizmetinde harekete geçirerek. "Bu evde hiç kimse bayrağı kirletmeyecek", "Kim ne derse desin, okula giderken haç işaretini üzerinde taşımaktan utanmamalısın" ya da "Tüm hayatımız boyunca çok çalıştık ve bununla gurur duyuyoruz". Nihayetinde, sınıf, inanç, milliyet ve ırkın kelime haznesi ve sembolizmi, herhangi bir aile bireyinin ailevi tartışma esnasında ortaya atabileceğinden, çok daha zengin ve ikna edicidir; ve her zaman ailelerin (ayrıca daha sonra da yeniyetme gençlerin intikam yoluyla otorite karşıtı seferberliklerinde) kullanımına hazırdır. Bilhassa bu yeni ve somut kelime haznelerinin fevkalade etkisini anlamak için, çoğunlukla primer (birincil) ortamlarda duygusal yüklerini ardından daha geniş bağlama yayılan samimi ilişkilerden alarak başvurulduklarını farkına varmalıyız. Başka bir deyişle insanlar vatan uğruna ölmeye o kadar da hazır olmayabilirler, fakat ailelerinin onurunu kirlettiğine inandıkları bir durumun öcünü almak için öldürmeye ya da arkadaşlarının gözünde korkak olarak gözükmemek için silah arkadaşlarına yardıma gelmeye hazır olabilirler.

Geniş özdeşleştirmelerin küçük ortamlara indirgenmesi, aynı zamanda daha materyalist bir perspektiften analiz edi-

lebilir: Sınıf, millet, inanç ve ırk, yakın geçmişte neredeyse daima kitle hareketlerinin taşımış olduğu sembolik paydalar olmuştur. Her ne kadar duygusal etkileri geniş ölçüde primer (birincil) grup düzeyinde gerçekleştirilebilir ve pekiştirilebilir olsa da, güdüsel etkileri aynı zamanda bu hareketlerin yarattığı toplumsal imkânlarla da beslenebilir. Her hareket liderlik vaat eder; hareketin kendi içindeki kadrolarda mevki, iktidar ve itibar umudu vaat eder. Bu toplumsal hareketin bir parçası olanlar ve temsil ettiği özdeşleşmeleri paylaşanlar için bu tür mevkiler oldukça çekicidir; çünkü "haklı" olunduğunu hissettirirler, hırs herhangi bir kişisel çıkar olarak değil, amaca hizmet olarak hissedilir. Hatta basit bir üyelik bile, kendine özgü simgelerle ve festivali andıran toplanmalarıyla, kişiyi yabancılardan daha üst seviyeye çıkarabilir.

Başarılı kitle hareketleri, girişimci bireylerin yeni ağ içinde toplumsal ve ticari temaslarını attırmalarına, saflarında iş, müşteri ve işçi bulmalarına olanak sağlar. Ve hareket, devlet mekanizmasında kaleleri fethetmeyi başardığında ya da hatta kendine özgü devlet aygıtı kurduğunda, mensuplarını kariyer ve iş imkânlarıyla ödüllendirir. Toplumsal hareketlerin pek çoğu dışarıdan bakanlara ne kadar marjinal ve ütopik gözükseler de, takipçileri için zor işin büyük çekiciliğini, yüksek risk yüksek getiri stratejisini temsil ederler. Kitle hareketi taraftarlarının başarı şansını gözlerinde büyütmelerine sebep olabilir: Beklentilere yönelik manipülasyon, kolektif eyleme yelken açmanın hemen hemen vazgeçilmez koşuludur.[24] Dahası, taraftarların pek çoğunun kitle hareketi dışında iktidarlarını, itibarlarını ya da çıkarlarını artırabilme şansı muhtemelen hiç yoktur.

Bu yüzden milis üyelerine küçük bir iş ve az maaşla birlikte yakın çevrelerinde itibar sözü verilir. Mücadele için yola çıkıldığında dükkânları yağmalayabilir, kiracıları ve sahipleri dışarı atabilir, mülklerine ya da mallarına el koyabilirler. Hareket zaferle sonuçlandığında iktidarın ganimetlerine ortak olabilirler. Kişinin

24. De Swaan, *In Care of the State*, s. 26-8.

ailesi ya da arkadaşları bu inançları ve beklentileri paylaştığında ve pekiştirdiğinde, hırs haklı bir arzuya hizmet eder hale gelir ve açgözlülük de aynı büyük amaca hizmet ederek, meşru bir iddiaya dönüşür.

Fakat bu tutkuların etkin biçimde harekete geçirilebilmesi için, diğerine karşı rekabet birimini en etkili biçimde bir araya getiren doğru paydanın bulunması gerekir ve bulunduktan sonra bunun sürdürülmesi, kitle iletişim ve organizasyon kaynaklarının tümüyle pekiştirilmesi ve primer (birincil) grubun duygu yüklü yuvasının güçlendirilmesi gerekir.

Toplumsal özdeşleşmeler hem kapsayıcı hem de dışlayıcıdır ve çok geniş toplumsal yapılarla özdeşleşmeler, insanlık tarihinde, tüm ayrıcalığıyla aynı zamanda önceki akrabalık ve yakınlık özdeşleştirmelerinin ötesinde gelişmekte olan ve birleştirici bir kuvvet teşkil eden, nispeten yeni bir fenomendir.

Gene de toplumsal özdeşleşmeler, ne kadar yoğun şekilde düzenlenirse düzenlensinler özünde çok boyutlu ve istikrarsızdır. Çoğu birey açısından, aile ve köyü, arkadaş çevreleri ve komşuluğu ve daha geniş sınıf ya da ulus yapılarıyla bu çoklu özdeşleşmelerin belirttiği tüm çelişkileri kapsarlar. Belki de, günümüz insanları için gerekli olan, farklı düzeylere göre değişen şiddetli özdeşleşmelerdir. Spor bu bakımdan çarpıcı bir örnek sunar: Yerel özdeşleşmeler turnuvanın ilk aşamalarında harekete geçer ve sezon ilerledikçe, bağlılıklar çok daha geniş bölgesel yapılara geçiş yapar, uluslararası karşılaşmalara kadar, taraftarlar milli takımlarıyla özdeşleşirler ya da hatta dünya şampiyonluk maçları oynanırken, beklenmedik bir anda kendilerini kıtalararası düzeyde komşu ülkeyle özdeşleşirken bulurlar.

Küresel insanlığın tamamıyla özdeşleşme, diğer toplumsal özdeşleşmelerin tümünden kesin bir yönde farklılık gösterir: Sanki hiç kimse dışlanmıyormuş gibi her şeyi kapsayıcı gözükürler. Kapsama ve dışlama diyalektikleri, rekabet dinamikleri görünürde durma noktasına gelir. Tabii ki evrensel benimsemeyi halen reddeden dik kafalılar hariç, onların neredeyse herkesin hemen herkesle barış içinde olduğu bu ortamdan artık dış-

lanması gerekir. Dahası, özdeşleşme mekanizmasını yeniden harekete geçirmek için diğer tehlikeler hatırlatılacaktır: Yeryüzünün dışında bulunan düşmanlar ya da kaynağının insanlar olmasına rağmen tüm insanlığı tehdit eden bir tehlike: Nükleer felaketler ya da çevre felaketleri. Bu nedenle dünya barışı ve birleşmiş insan ırkı adına halen nefret etmek mümkündür, savaş yanlılarından, çevreyi kirletenlerden ya da evrensel değerleri reddeden herkesten.

İnsanlığa yönelik bu tür insan kaynaklı tehlikeler de ya da en azından bu tehlikelerin farkındalığı, en fazla iki nesil öncesinden gelen yeni bir fenomendir. Nükleer karşıtı ya da ekolojik hareketler, küresel kapsama-dışlama ve rekabet diyalektiklerini harekete geçirmek için tanımlayabildikleri yanlış yapan kişileri tanımlayarak en etkili faaliyetlerini gösterirler.

Küresel özdeşlemelerin gelişiminin altında uzun vadeli süreçler yatar. Norbert Elias, devletin şiddeti tekelleştirmesi ve görevlilerin çağdaş toplumdaki insanlar arasındaki karşılıklı bağlılık zincirlerini uzatması ve güçlendirmesi sayesinde yurtiçinde huzurun önemine dikkat çeker. Ve kentsel yaşam ve kitle (popüler) kültür ritimlerinin kıtada yayılmasıyla, halklar pek çok bakımdan daha benzer hale geldiler ve birbirlerini az çok "aynı" görmeyi daha kolay buldular.

Bu gelişme her zaman sürekli yayılan özdeşleşmelerin doğrultusunda ilerlemedi. Bu süreç kimi zaman tersine dönmüş olmalı. 1620 civarında Batı Afrika'da seyahat eden Richard Jobson, Afrikalı bir tüccarın kadınları köleler olarak kendisine nasıl satmaya çalıştığını şöyle anlatır:

> *[Afrikalı tüccar] bana bir köşede kendi kendilerine duran, vücutları beyaz bir iple çevrili, genç birkaç siyah kadın gösterdi ve bu kadınların satın almam için getirdiği köleler olduğunu söyledi. Biz bu tür ticaretler yapan bir halk değiliz ve birbirimizi ya da bizlerle aynı dış görünüşe sahip kişileri ne satın alıyoruz ne de satıyoruz şeklinde yanıt verdim. Tüccar buna oldukça şaşırdı ve bize ihtiyaçları olan tuzu bulmaya geldikleri bu ülkede, geçindikleri tek ticaret kaynağının beyaz adamlar tarafından içtenlikle arzulanan bu kadınlar –özellikle bizler için getir-*

diği genç kadınlar– olduğunu söyledi. Kendisine onların bizlerden farklı, başka türlü halklar olduğu yanıtını verdik.[25]

Jobson teklifi reddetti; çünkü "birbirimizi ne satın alıyoruz ne de satıyoruz" ve kadınlar "bizlerle aynı dış görünüşe sahipti". Bu durum sadece ve açıkça Jobson'un ortak insanlık adına ırk ve cinsiyet farklılıklarını önemsemediği anlamına gelebilir. Jobson ahlaki zeminlerde kendini –Portekizli– köle tüccarlarından uzak tuttu; çünkü "onlar [Portekizliler] bizlerden farklı, başka türlü insanlardı". Daha sonraki yıllarda büyük Atlantik köle ticaretinde İngilizlerin suç ortaklığı Afrikalılarla kökten özdeşleşmemeyi gerektirecekti.

Çarpıcı bir makalede tarihçi Thomas Haskell, 19. yüzyılın başında kölelik karşıtı hareketle kendini gösteren "insani duyarlılık" olarak adlandırdığı kavramın ortaya çıkışını açıklamaya çalışmıştır. Batı dünyasının burjuvazisi arasında, algısını ve bilişsel üslubunu etkileyen ve "belirli bir hesaplı, orta derecede iddialı davranış biçimine" teşvik eden "piyasaya yönelik bir yaşam formu" yaygınlaşınca, bu aynı zamanda "insanlara verdikleri sözleri tutma"yı ve "eylemlerinin dolaylı sonuçları beraberinde getirdiği"ni öğretti.[26] Bu "yöntemsel bilgi" Haskell'in deyişiyle daha sonra kapitalist sanayi toplumlarının işçi sınıfı arasında yayıldı. Bilişsel üslup değişimleri toplumdaki dönüşümlerin sonucudur. Bu değişimler insanlarda, Frijda'nın "kaygılar" olarak tanımladığı, aynı zamanda çok daha geniş kapsamlı özdeşleşmeleri hazırlayan ve insanlığın tümünü kapsayan yeniden yapılanmaya yol açar. Lakin bu tür küresel özdeşleşmeler zayıf ve deneme kabilindendir. Özdeşleşmenin iç halkalarında kendini gösteren daha zorlayıcı kaygılarla azaltılabilirler. Rekabet ve dışlama dinamiklerinin sadece ayrıksı olarak işlemesi nedeniyle, bu küresel özdeşleşmeler primer gruplarla ya da hatta artık insanların akıllarına hükmeden insanlığın geniş altbölümleriyle

25. Jobson, *Golden Trade*, s. 112.
26. Haskell, "Capitalism and the Origins of the Humanitarian Sensibility", s. 342, 550-551.

özdeşleşmeleri karakterize eden katılıkla asla yükümlü hale gelemeyebilirler.[27] Ve yine de insanların temel eşitliklerinin farkındalığını inkâr etmesi giderek zorlaşır.

Çağdaş ulus devletlerin vatandaşları yüzyıllar zarfında çok geniş kapsamlı özdeşleşme ağlarında paylaşmayı ve aldırış etmeyi öğrenmiştir. Aynı şekilde, tamamlayıcı özdeşleşmeme ağlarında aynı ölçüde pek çok insan kümelerini dışlamayı ve hor görmeyi öğrenmiştir. Bu durum sadece hukuk yönetimi ve refah devlet için değil; aynı zamanda kitlesel imhanın nadir fakat felaket düzeyindeki epizotları için de zemin hazırlar.

ÖNEMSEMEME VE KAYITSIZLIK, ÖZDEŞLEŞME VE ÖZDEŞLEŞMEME

Özdeşleşme ve özdeşleşmeme birbirlerinin karşıtı değildir; bilhassa, temelini önemsememe ve kayıtsızlık oluşturduğu duygu yüklü bir üçgenin iki tarafını işgal ederler. İnsanların çok büyük bir çoğunluğu birbirlerinden tamamen habersizdir. Tarih boyunca, pek çok insan, birlikte yaşadığı insanların büyük bir kısmının varlığından habersizdi ve bu sadece son birkaç yüzyılda hızlı adımlarla değişmeye başlamıştır. Fakat bugün bile, pek çok insan uzak diyarlardaki diğer halklardan en azından belli belirsiz haberdar olduğu halde, kayıtsızlık bazen yayılmayla eşleşerek, pek fazla inanılmayan fantezileri baskın çıkarır.

İnsanların uzaktaki yabancılara karşı birtakım duygular beslemeye başlamaları için bile, ilk önce onların varlığından haberdar olmaları gerekir ve şayet daha sonra onlardan nefret edeceklerse, ilk önce bu yabancıların nefret uyandıran özelliklerinin kendilerine söylenmesi gerekir. İki grup arasında karşılıklı bağlılıklar fiilen mevcut olmasaydı bunların hepsi bilhassa anlamsız ve sonuçsuz bir uygulama olacaktı. [Afrikalı] Ludimango halkının fena haldeki alışkanlıkları; erkeklerin kadınları sömürme, yamyamlık etme, geyik ve kümes hayvanlarını diri diri pişirme, yılanbalıklarına, kedilere ve boğalara eziyet etme,

27. Elias, "Society of Individuals III", s. 270.

küçük erkek çocuklarına işkence etme, küçük kız çocuklarını kesme, dul kadınları yakma tarzları; bunların hiçbiri Ludimango halkıyla herhangi bir işleri olmadıkları müddetçe diğer grupları heyecanlandırmayacaktır.

Önceki gafleti ve kayıtsızlıkların yerini alan ikili bir özdeşleşme ve özdeşleşmeme hareketinde, duyguların dönüşümünü beraberinde getiren toplumsal ilişkilerdeki dönüşümdür. Bu duygusal kaygıların kapsamındaki artış, fetih, dönüşme ve ticaretin yol açtığı toplumsal ilişkilerin boyutundaki artışla örtüşür. Atlantik köle ticareti, özdeşleşmenin yeni örüntülerini ve çok daha fazlasıyla özdeşleşmemeleri biçimlendiren, ticari ve akıncı ilişkilerin kritik bir vakasıdır.

Avrupalı köle tacirleri ve akıncı suç ortakları, Yeni Dünya'da yaklaşık 10 milyon Afrikalıyı ve onların soyundan gelenleri avladığında, tehcir ettiğinde, sattığında ve sömürdüğünde bunu itinayla gerçekleştirdiler; çünkü onlara hammadde ya da yem olarak değil, emirleri anlayacak, ödül ve ceza bekleyecek, sömürge tarımın emek isteyen el işlerini ve hizmetçiliğin incelikli vasıflarını ustalıkla yerine getirecek becerikli işçiler, el işçileri, bilinçli kişiler olarak ihtiyaçları vardı. Başka bir deyişle köle tacirleri ve sahiplerinin kurbanlarıyla hem benzer donanımla sahip insanlar olarak özdeşleşmeleri, hem de benzer ahlaki değer duygulara ve insan ruhuna sahip kişiler olarak özdeşleşmemesi gerekti.

Kölelik modern dünya düzeninin yükselişinin –Avrupa, Afrika ve Amerika arasındaki büyük Atlantik ticari üçgeninin ortaya çıkışının– doğal sonucuydu. Afrikalıları kölelere dönüştürmek, toplumsal ve duygusal açıdan yoğun bir çalışmayı gerektirmişti. Hem insan olarak kabul edilmeleri hem de "büyük baş hayvanlar", "maymunlar" (halen insana en yakın canlı türü), yarı hayvanlar, alt insanlar olarak dışlanmaları gerekmişti. En iyi ihtimalle, "çocuksu" yani "henüz" tamamen insan olmayan, fakat inkâr edilemez bir şekilde, sert ama hayırsever muhafızların himayesinde tamamen insan olmaya doğru yola çıkmış kimseler olarak görülmüşlerdi.

Kölelik teması burada sadece söz arasında, duygusal kaygıların yayılan boyutunun dinamiğini oluşturan karşılıklı iki hareketi göstermek için dikkate sunuldu. Atlantik ticaret üçgeninin ortaya çıkışıyla, toplumsal simgeleştirme öncesine nazaran daha geniş bir boyut kazandı. Toplumsal ilişkilere erişimdeki bu artışa duyguların yayılan boyutunun ortaya çıkışı eşlik etmişti. Özdeşleşme ve özdeşleşmemenin iki katlı sosyo-duygusal süreci önceki gaflet ve kayıtsızlığın üstesinden geldi. Sömürge köleliği, ırkçı teorilerle giderek daha fazla meşrulaştırılan kitlesel tehcire, muazzam düzeyde sömürüye ve aşırı yoksunluğa büyük ölçüde zemin hazırladı. Ayrıca özdeşleşme ve özdeşleşmenin sosyo-duygusal etkisinin ilk vakalarından birini kıta ötesi boyuta taşıdı.

Sadece muazzam düzeyde sömürüde değil hatta çok daha fazlasıyla kitlesel imhada da, bu özdeşleşme ve özdeşleşmeme örüntüleri kurban edilecek hedef grubu ve diğerlerini, yani kurbanlardan çıkar sağlayan "rejim yanlısı halkı" belirledi. Suçlular vazifelerini, rejimin pekiştirdiği ve yanlısı halkın yaygın şekilde paylaştığı bu duygu yüklü ayrılma örüntülerine uygun şekilde yerine getirir.

4
İnsanlık Tarihi Boyunca Şiddet Dönüşümleri

Günümüzde insanlar kötülüğü düşündüğünde, bunu pek fazla Tanrı'ya karşı bir isyanla ilişkilendirmez: Din değiştirme, sapkınlık, putperestlik ve dine küfretme, büyücülük ya da batıl inançlarla. Düşünceleri daha çok insanların birbirlerine verdikleri zarara çevrilir. Kötülük kavramında dikeyden yataya bir geçiş yaşanmıştır. Bugün insanların işleyebileceği en büyük kötülük şiddettir: İşkence, tecavüz ve cinayet şiddeti. Kitlesel boyutlu cinai suç, soykırım, kötülüğün zirvesi ve Holokost da insanlık tarihinin en karanlık dönemi olarak değerlendirilir.[1]

1. Bkz. Staub, "Roots of Evil", s. 179: "Kötülüğün taşıdığı anlam 'şiddet'in taşıdığı anlamdan nasıl ayrılmaktadır? Kötülük, şiddetin geçirdiği evrimin son nok-

Yine de ufukta üçüncü bir kötülük formu görünür; (doğal) çevreye karşı işlenen suçlar.

Fakat toptan imha şimdiye kadarki en iğrenç suç olarak kabul edilir. Evrensel yargıya dair yeni yasal kavramlar –savaş suçları, soykırım ve insanlığa karşı işlenen suçlar– suç sayabilmek ve cezalandırmak için geliştirilmiştir. Toplumsal şiddetin güçlü ve neredeyse evrensel olarak reddedilişi, toptan imhanın ahlaki ya da siyasal tavır almadan araştırılmasını oldukça zorlaştırır. Üstelik kitlesel şiddete yönelik ilk bakışta tamamen bilimsel değerlendirmelerle hareket eder gibi gözüken bazı tartışmalar, Kötülüğün Kaynağı (Origins of Evil) ve İnsanın Düşüşüne (Fall of Man) dair bir anlamda teolojik olan kaygılarını pek gizleyemezler. Hayvan davranışlarının bilimsel araştırması olan etoloji, bugünün felsefi Tanrıbilimi, dünyadaki kötülüğün varlığının modern izahatı haline dönüşmüştür. Bununla birlikte *etoloji, teoloji* kelimesinin anagramıdır.

TARİHÖNCESİNDE ŞİDDET

Antropolog Richard Wrangham ve bilim yazarı Dale Peterson, düşündürücü *Demonic Males* (Şeytani Erkekler) başlığı altında, günümüz şempanzelerinde halen gözlemlenebileceğini düşünerek erkeklerdeki şiddet eğilimlerinin insansı atalarına uzanan izini sürdüğü bir kitap yayımladı. İşin ilginç yıllarca bu maymunlar arasındaki şiddet, aralarında Jane Goodall'ın bulunduğu alanının en tanınmış gözlemcileri tarafından neredeyse tamamen göz ardı edildi.[2] Şiddet davranışları hayvanat bahçesindeki şempanzeler arasında gözlendiğinde, uzun süre

---

tası mıdır?" Ayrıca bkz. McCauley, "Psychology of Group Identification", s. 343 ve devamı. *Özdeşleşmeye* karşı *özdeşleşmeme* terimlerinin temel bir tartışması için bkz. Brubaker ve Cooper, "Beyond 'Identity,'" s. 14: "Yüklemden doğan, aktif, oluşumsal bir terim olarak, 'özdeşleşmede (kemikleşmede)', 'özdeşliğin (kimliğin)' şeyleştirme çağrışımları eksiktir. Bu özdeşleşmeyi yapan araçların belirtilmesine yol açar... –Kendiyle ya da diğerleriyle– özdeşleşme sosyal hayatın temelinde mevcuttur; 'özdeşlik (kimlik)' güçlü bir anlamda böyle değildir."

2. Ardrey, *African Genesis*, başka bir örnektir.

esir edilmenin eseri olarak değerlendirildi.[3] Bu yüzden, görünüşe göre uyum içerisinde yaşayan insana benzeyen bu maymun toplulukları, aynı zamanda insanlık için daha barışçıl bir varoluş tarzı vaat ediyor gibi göründü: İnsanlar ve özellikle yetişkin genç erkekler daha doğal ve barışçıl özlerine dönmeliydiler.

The Fall of Chimpanzee (Şempanzenin Düşüşü) genç bir araştırmacı olan Goddall'ın, 1960'ların başından beri incelemiş olduğu kolonideki ciddi bir şiddet olayını incelemesi sonucunda 1974 yılında ortaya çıktı.[4] Durum başından beri kontrol altına alınamadı. Sadece rekabet halindeki erkek şempanzeler arasında değil, aynı zamanda yetişkin şempanzelerin eşlerine yönelik ve son olarak da -çoğunlukla- akıncı erkek tarafların bitişik gruplara yönelik birbirini izleyen şiddet epizotları aktarıldı: Tanrıbiliminde şempanzeler yer değiştirmişti.[5] İnsanlar bundan sonra *Pan* cinsi (insan soyu şempanze cinsi) altında şiddete dayanan evrim kökenleriyle ebediyen lanetlenmiş sayıldı.

Oysa Wrangham ve Peterson'un kitabı umut vericidir: Son bölümde bonobolar (pigme şempanzeler) insan selametinin etolojik vaadi olarak ortaya çıkarlar. Aralarından dayanışma içindeki dişiler birlik içindeki erkeklerden üstün olmayı başarırlar. Dişiler aynı türden hemcinsleriyle parazit temizleme, yalama ve karşılıklı sürtünme gibi çeşitli pratikler sayesinde ahenkli ilişkiler yürütürler. Frans de Waal bu değerlendirmeyi, tutsak şempanzeler ve bonobolara yönelik kendi gözlemlerini kaydettiği *Our Inner Ape* (*İçimizdeki Maymun*) kitabında onaylamıştır. Bir zamanlar insan türünün hayvanlarla melekler arasında bir

3. Konu hakkında son zamanlardaki kaynakların genel çerçevesi için bkz. Gat, *War in Human Civilization*, s. 6 ve devamı.

4. Birbiriyle rekabet halindeki erkek şempanzeler hakkında bkz. Wrangham ve Peterson, *Demonic Males*, s. 5-6: "Godi atağı (genç erkek bir şempanzenin diğer sekiz şempanze tarafından saldırıya uğraması) maymunların şiddet eylemlerinin herhangi bir (insan) gözlemci tarafından izlendiği ilk örnek oldu." Bu akla pek yatmayan bir iddiadır; zira on binyıldan beri bu bölgede yaşayan insanlar komşuları şempanzeleri izlemiş olmalıdırlar.

5. Bkz. De Waal, *Chimpanzee Politics*.

yerlerde olduğu söylenmişti. Bugün ise şempanzelerle bonobolar arasındaki yolun ortasında yer alırlar.

Belki de çıkartılacak en önemli ders, primatlar* arasındaki davranış çeşitliliğidir: Yine de birbiriyle çok yakından ilişkili olan ve doğrudan bitişik doğal ortamlarda yaşayan iki canlı türü; şempanzeler ve bonobolar son derece farklı toplumsal düzenlemeler sergilerler ve tamamen farklı bir şiddet ve şiddet kontrolü dağarcığına sahiptirler. Hatta bu açıdan bakıldığında aralarındaki kültürel farklılıklar, ailelerin yavrularına öğrettiği gruba özgü özellikler bile olabilir.

Bu araştırmanın tümü şiddet içeren davranışların insanlarda, özellikle yetişkin genç erkeklerde en azından bir olasılık olduğu mefhumunu kesinlikle daha makul kılar. Bu potansiyel uyur halde kalabilir, hiçbir zaman harekete geçirilemeyebilir ve kimi bireylerde bütünüyle yoksun olabilir, fakat pek çok insan şiddete başvurabilir ve birçoğu da bunu zaman zaman yapar. Bu sürekli olarak saldırı ya da kendini savunma dürtülerini kontrol etme gereksinimi ya da ihtiyacı duydukları anlamına gelmez. Sadece belirli koşullar altında insanların birbirlerine karşı oldukça şiddetli şekilde davranabilecekleri anlamına gelir. Bu şiddet kapasitesi gerçekten de çok derin evrimsel köklere sahip olabilir ve ayrıca şiddetli içgüdüleri kontrol etme ve barış içerisinde işbirliği yapma kapasitesi de. Randall Collins standart kavramı geri çevirerek tartışmayı nöropsikolojik alana taşır: "İnsanlar etkileşimsel kenetlenme ve dayanışmaya doğuştan sahiptir ve şiddeti bu kadar güç kılan da budur."[6] Aslında pek çok insan için, uzayan şiddet eylemi öncesi bir hazırlığı ve eğitimi, uygun bir ortamı ve buna karşı gelen tereddütlerin üstesinden gelinmesi için büyük bir çaba gerektirir.[7] İnsanların birbirleriyle

* Primat (Zooloji): Maymun ve insanları içeren memeliler takımı.

6. Collins, *Violence*, s. 27.

7. Collins, *Violence*, s. 43 ve devamı. Konuyla ilgili çoğu kaynağa göre insanlar özellikle de erkekler kabadayılık taslarlar ve tehdit ederler, fakat çoğu zaman fiili fiziksel saldırıdan çekinirler; askerler düşman ateşi altında bile, muhaliflerine fiilen ateş açmakta zorlanırlar. Ayrıca bkz. Grossman, *On Killing*. Ve bkz. van Doorn ve Hendrix, *Het Nederlands / Indonesisch conflict*, s. 176: "Bu durum in-

oldukça şiddetli etkileşimler kurabildiği gibi, aynı zamanda bu tür şiddetin önlenmesi ya da bastırılması amacıyla etkileşime girebildikleri de barizdir. Diğer maymun türleri arasında olduğu gibi şiddet eylemleri ve düzenlemelerinin ikisi de, esasen grup bağlamında meydana gelen toplumsal fenomenlerdir. En saldırgan topluluklarda bile fiili şiddetli çatışmalar sadece ara ara meydana gelir, her ne kadar tehlike mütemadiyen mevcut olsa da ve buna karşı sürekli olarak korunmak gerekse de.

Şiddete teşvik eden birtakım genetik faktörler olduğu gibi saldırma isteğini engelleyen başka faktörlerin de mevcut olduğu kesindir; tıpkı empatiyi akla getiren güçlü genetik belirleyiciler ve onu sınırlayan ya da bastıran belirleyicilerin olması gibi. Diğer bir deyişle omurgalı her canlı türünde seçici denge ve canlı türlerinin her birinde de duygusal denge hâkimdir.

Söylediklerimin çoğu pekâlâ bariz gibi gelebilir ve gerçekten de öyle olmalıdır. Fakat korkarım ki aynı konu hakkında söylediklerimin zıttı olan birtakım ifadeler de yanlış oldukları halde, aynı şekilde (habersiz okurlara) bariz gelmiş olabilir.

"Belirli koşullar altında insanlar birbirlerine karşı oldukça şiddetli şekilde davranabilirler." Temel soru şudur: "Sahiden, hangi koşullar altında?" (Ve sorunun tersi içinde aynı durum geçerlidir: "Hangi koşullar altında insanlar birbirlerine karşı barışçıl davranacaktır?) Elbette böyle bir genelleme yaparak bu soruyu yanıtlamak imkânsızdır. Sorunun parçalara ayrılması gerekir ve bu haliyle bile muhtemelen sadece taraflı yanıtlar elde edilebilir.

---

sanları öldürme emri alan birinin yaşadıklarını göz ardı eder. Sıradan askerler öldürme eylemlerini sadece belirli çabalar sonucunda gerçekleştirirler. Tereddütsüz yerine getirilen emirler, genellikle 'gönüllü' ve eşi benzeri olmayan zalimlikleri sebebiyle seçilen uzman kişileri gerektirirler." Eğitimli öldürme uzmanlarına yönelik bir çalışma, bu nişancıların uzaktan ateş açarken tereddüt etmediklerini, ancak düşmanı öldürme güçlerinden belirli bir memnuniyet duymalarına rağmen, hedef kişilerin ölümünden genellikle büyük rahatsızlık duyduklarını gösterir (Bar ve Ben-Ari, "Israeli Snipers in the Al-Aqsa Intifada"). "Sıradan" (yani hazırlıksız) kişilerin, kışkırtıldıkları durumlarda bile öldürmeye gönülsüz olması "durumcu" görüşe açıkça karşı gelir.

Bir zamanlar insanların birbirleriyle barış içerisinde yaşadıkları ("tıpkı insana benzeyen maymun ataları gibi") ve ardından bir şeyler olduğu ve bu ahengin bozulduğu görüşü dediğim dedik olur. Argüman şu şekildedir: İnsanlar araç ve gereçlerin ortaya çıkışından önce saldırılardan mahrum kalmış olmalıdır. Belki de öldürmeye teşvik eden şey avcılığa dönüş ve et yeme ihtiyacı oldu. Ya da mülkiyetin ortaya çıkması veya sermaye birikimi şiddeti doğurdu.[8] Aynı şekilde "devlete benzer" kurumların ortaya çıkışının da saldırıların bağlarını çözmüş olabilme ihtimali akla yatar. Ya da barışçıl halkları akıncılara ya da katillere dönüştüren Batı medeniyetiyle karşılaşmaları mı oldu? Hayır, insanları doğal merhamet duygularından yoksun bırakan ve rejim gerektirdiği takdirde, onları ölüm makinelerine çevirmeyi başaran modernite olmuş olmalıdır. Karl Marx'ın uzun zaman önce ilkel birikim konusunu ortaya koyarken belirttiği gibi, bu spekülasyonların tümü Fall from Grace'e (Gufran'ın Düşüşü) yönelik pek çok metaforu akla getirir.[9]

Açıkçası tarihöncesi toplumlarda sıklıkla yaşanan tecavüz, soygun, kundakçılık, cinayet ve (amacımız açısından özellikle önemli olan) gruplar arası toplu katliamlara yönelik bol miktarda kanıt mevcuttur. Antropolog Lawrence Keeley, *War Before Civilization* (Tarihöncesi Savaşlar) kitabında etnolojik ve arkeolojik kanıtların dökümlerini oluşturmuştur ve devletsiz toplumlar hakkında bilhassa umutsuz bir yargıya varır: "İlkel dünya kesinlikle modern dünyaya nazaran daha barışçıl değildi. Burada varılacak tek makul sonuç savaşların aslında devletsiz toplumlarda, devletli toplumlara –özellikle modern uluslara– nazaran, fiilen daha sık yaşanıyor olmasıdır."[10]

Ve kitabının son bölümünde, Keeley sözlerini şöyle sonlandırır:

8. Marx'ın ünlü deyişiyle: "Oysa tarihte, ele geçirmenin, köleleştirmenin, soymanın, öldürmenin kısacası kötülüğün büyük rol oynadığını herkes bilir. Ekonomi politiğin şefkatli sayfalarında sevimli bir saflık çok eskiden beri sürer gider." Marx ve Engels, *Capital*, Cilt 18. Kısım 26. bölüm.
9. Marx ve Engels, *Capital.*
10. Keeley, *War Before Civilization*, s. 33.

> Etnografların ve arkeologların topladığı bilgiler, ilkel ve tarihöncesi savaşların, tarihsel ve medeni versiyonları kadar korkunç ve etkili olduğunu doğrudan gösterir. İster tahta mızraklarla, ister napalm bombalarla savaşılsın savaş cehennemdir. Barışçıl devlet öncesi toplumlar çok nadirdi; aralarındaki savaşlar ise oldukça sıktı ve yetişkin kişilerin çoğu, yaşamları boyunca savaşlarla defalarca karşılaştılar. [¼] Aslında ilkel savaşlar, medeni devletler arasında yürütülen savaşlara kıyasla çok daha fazla ölümlere sebep olmuştu; bunun sebebi çok daha sık ve daha az merhamet göstererek meydana gelmiş olmalarıydı. İlkel savaşlar mülkiyeti yıkma, özellikle üretim ve barınak imkânlarını yok etme yoluyla zarar verme ve sıklıkla ani ölüm ziyaretleri gerçekleştirerek, kurbanlarını parçalayarak, terör estirme açısından oldukça etkiliydi.[11]

Keeley'in eserine yardımcı, Azar Gat'ın uygun olarak seçtiği *War in Human Civilization* (İnsan Medeniyetinde Savaş) başlıklı kitabında, insanlık tarihi boyunca meydana gelen savaşların genel bir haritası çıkarılır. Kitapta hiçbir eksik yoktur.

Gat'ın belirttiği gibi, devletsiz, düzensiz ve küçük grup savaşları çoğunlukla akınlardan ibaretti: Sık, kısa, ancak yine de cinai karşılaşmalar. "Grupların çoğalmasıyla grup kavgaları da boyut olarak büyüdü." Gat, savaşın seküler gelişimini şöyle özetler:

> Devletin ortaya çıkışından önce de, grup içi ile grup dışı cinayetler arasında birtakım farklılıklar mevcuttu, grup içi cinayetler küçük çaplı düzenlendi, Paleolitik (yontma taş devrine ait) insan topluluklarının art arda genişlettiği ve zayıflattığı akraba halkalarından, yüzlerce ya da en fazla binlerce bölgesel gruplara kadar. Her ne kadar anarşi, gönüllü katılım ve küçük sayılarda hem iç hem de dış mücadelelerde hâkim olmayı sürdürse de, tarım toplumlarında bu soğan katmanları gibi olan akraba halkaları giderek daha da genişledi. Ne var ki siyasi örgütlenme, grup dışı cinayetlere –savaşlara– devletin en karakteristik niteliği şeklini vererek bu iki mücadele "şekli" arasındaki farkı muazzam ölçüde büyüttü.

11. Keeley, *War Before Civilization*, s. 174-5 (ilkel savaşların başlıca sınırlayıcı etkeni lojistikti, s. 175). O zamandan beri Keeley'in sonuçları çeşitli paleantropolojik çalışmalarla onaylamıştır; bkz., diğerleriyle birlikte Walker ve Bailey, "Body Counts in Lowland South American Violence", s. 29-34.

Sonuç olarak Gat'ın iddia ettiği gibi, "toptan ölüm oranları devletin gelişimi ve "çatışma durumu (warre)" kavramından, "savaş (war)" kavramına geçiş sayesinde gözle görülür biçimde düşüş gösterdi. Elbette bu durum, devletin topraklarında şiddeti tekelleştirmesi ve yurttaşları birbirlerine ve şiddet düşkünü yabancılara karşı koruma kapasitesinin sonucuydu.[12]

Bu nizami harp, çoğunlukla eşit ölçüde eşleşmiş silahlı taraflardan oluşan iki grup arasındaki örgütlü muharebe meselesiydi. Fakat aynı şekilde silahlı kişiler tarafından işlenen ancak mağlup düşmanlara ya da savunmasız halklara karşı defalarca meydana gelen, farklı bir şiddet türü de ortaya çıktı: "Kitlesel imha."

Ve devletlerin tedrici ortaya çıkışının ya da bilhassa devletler sisteminin oluşumu, savaş kurbanları sayısında (genellikle ve uzun vadede) azalmaya yol açmış olabilir, fakat ölümcül şiddetin sıklığını gerektiği şekilde frenleyememiş olmalıdır. Uzaktaki devletin süratlendirdiği iyi donanımlı askerlerin örgütlü orduları, koordinesiz ve yetersiz donanıma sahip devlet sistemi dışındaki savaşçıların direnişini kolaylıkla bastırabilirdi ve düşman kuvvetlerini bozguna uğratınca pek fazla direnişle karşılaşmadan, özgürce yağma, tecavüz, soygun, işkence ve katliam eylemlerini gerçekleştirebilirdi. Ve fatihler çoğu zaman bu şekilde hareket ettiler. Ancak pek çok durumda, sonraki nesillere bu muzaffer orduların yönlendirdiği katliamları anımsatmak için geriye neredeyse hiçbir tanık ya da fiziki delil kalmadı.

En başından itibaren, insanlar kendi türlerine karşı büyük kıyım suçları işlemiştir. Neredeyse her savaş ve mücadele yağma, kundakçılık, mağlup kadınlara tecavüz ve sağ kalan düşmanların köleleştirilmesi ya da imhasıyla sona erdi. Arkeolog Bill Leadbetter antik tarihte meydana gelen soykırımları ayrıntılı

12. Gat, *War in Human Civilization*, s. 406, 408 (Vurgular yazara ait.) Gat burada Thomas Hobbes'un "warre of everyone against everyone (herkesin herkese karşı savaşı)" kavramından söz eder. Hobbes, insanlar bundan sonra toplumlarındaki şiddeti tekelleştirecek "Leviathan"a (bir din ve dünya devletinin içeriği, biçimi ve gücüne), tek bir otoriteye boyun eğmeye karar vermeden önce bunun onların doğal koşulu olduğunu savundu.

bir şekilde listelemesinin ardından şu sonuca varır: "Modernite soykırıma yeni ideolojiler ve teknolojiler kazandırmış olabilir fakat fenomen bizzat medeniyetin kendisi kadar eski olabilir."[13]

TARİHTE KİTLESEL İMHA

Kitab-ı Mukaddes zamanları ve antikçağlardan Ortaçağa, Modern Çağın başlangıcından bugüne, Batı'dan Doğu'ya, saldırgan fatihler ve bozguna uğrattıkları ya da kontrolleri altındaki insanların kurulu yönetimlerinin yaptığı sayısız toplu katliam örnekleri mevcuttur.[14] İsrailliler, Yunanlar ve Romalılar yenilen uluslara karşı işledikleri katliamları gururla tarihe yazdılar; zafer ânında çoğunlukla verdikleri kurbanların sayısını abartmayı da ihmal etmediler. Homeros yenilen Truvalılar hakkında Agamemnon'un Menelas'a şu sözleri söylemesini ister: "Hayır, [kollarınızla yuvarlanmaktan] kimse, hatta anasının karnındaki oğlan, [hatta kavgayı bırakıp kaçan] kurtulamamalıdır! [Truvalı] insanların hepsi yok olmalı, arkalarından yas tutacak kalmamacasına, soy soplarından iz bırakmamacasına!"[15]

Modern çağdan önceki kitle şiddetine dair incelemelerin çoğu, bozguna uğramış halklara yönelik *Kitab-ı Mukaddes* katliam hikâyeleriyle başlar ve bunu klasik zamanlarda yenilen milletlerin katliamına yönelik kadim raporlar izler.[16] Bu özetlerin çoğunda antikçağlarla Ortaçağların sonu arasındaki boşluk, binyıldan daha fazla bir aralık dikkat çekicidir. Bu, tüm anlatılarda belirtildiği gibi genellikle toptan yağma, kundakçılık, tecavüz ve toplu katliamla sonuçlanan sürekli bir muharebe dönemiydi.

13. Leadbetter, "Genocide in Antiquity", s. 275 (Vurgular yazara ait.)
14. Muhtemelen kitlesel imhaların tarihöncesi dönemlerine yönelik en ayrıntılı inceleme Steven T. Katz'a aittir, *Holocaust in Historical Context*.
15. Chalk ve Jonassohn, *History and Sociology of Genocide*, s. 58'den alıntıdır.
16. Eski Ahit örnekleri için bkz. Chirot ve McCauley, *Why Not Kill Them All?*: (Number [Sayılar, Tevrat]: 31), Moiz'in savaşçıları mağlup Medyen halkını imha etti, s. 29; (1 Samuel s. 15), Tanrı, Amalekleri kanlarının son damlasına kadar imha etmediği için Şaul'a öfkelenir, s. 39; ve (Genesis [Tekvin] 34:25), Hz. Yakub'un oğulları, Hiviteslileri imha eder, s. 63. Diğer yazarlar, mesela Kiernan, *Blood and Soil*, Güney ve Güneydoğu Asya tarihine dair konulara yer vermez.

Savaşlar yine de günümüze nazaran çok daha küçük ölçekliydi; zira dönemin lojistiği, büyük orduların uzatılmış seferler sürdürmesine izin vermemişti: Askerler hayatlarını sürdürmek için geçtikleri toprakları sömürmüştü ve bu bizzat yağma, cinayet ve açlığa neden oldu. Düşman bozguna uğratılınca, mağlup tarafın büyük bir kısmı genellikle öldürülmüştü ve yerel halklar soyulmuş, ihraç edilmiş ya da kılıçtan geçirilmiş, kadınlar tecavüze uğramıştı. Sadece kölelik, mağlupları bulundukları yerde öldürülmekten kurtarabilirdi. Bu tür sıklıkla meydana gelen kan banyoları kesinlikle "toptan imha" olarak sayılabilirler; zira galipler silahlı ve örgütlüydü; oysa mağlup savaşçıların ve savunmasız halkın herhangi bir direniş göstermesi pek de mümkün olmamıştı. Peki, bu çağdaş anlamda *soykırım* mıydı? Yasal olarak *soykırımı* tanımlayan, *millet*, *ırk*, *etnisite* ve *din* terimleri, o zamanlarda da kullanıldıkları varsayılarak, henüz son zamanlarda yaptıkları çağrışımları yapmamıştı. Ancak üyelerinin bir bakıma "farklı" sayılması sebebiyle tüm grubun toptan imha edilmesi, Karanlık Çağ boyunca oldukça sık rastlanan bir durumdu. Elbette cinayet silahları günümüzdekiler kadar gelişmiş değildi ama çok yakın geçmişte bile, milyonlar birkaç ay içinde taşlar, sopalar, demir çubuklar, baltalar, küçük silahlar ve av tüfekleriyle öldürüldü. Aralarındaki temel fark, geçmişte kalmış yüzyıllardaki idari tekniklerin halen tam olarak gelişmemiş olması ve hedef halkın sivil kayıtlarının ya da ölüm dosyalarının hemen hiç mevcut olmamasıydı. Muzaffer askerler sözü uzatmadan önlerine çıkan herkesi öldürdüler. Fatihlerin tarafında olan yerli halk, ganimetleri paylaşma umuduyla, katliamlara katıldılar. Modern halefleri kadar vahşi olan katiller, muhtemelen onlar kadar barbar ve belki de sistematik ve bağımsız değillerdi. Kurbanlarının miktarı binlere, on binlere, zaman zaman da yüz binlere ya da milyonlara ulaştı.

Kurbanlar kelimenin tam anlamıyla sayısızdır, tanıklar onları saymaya bile cesaret edememiştir ve sağ kalanların aklında da zaten başka şeyler vardı. Katiller eylemleriyle iftihar etmişti ve vakanüvisler de öldürdükleri kurbanların sayısını oldukça şişi-

rerek onları şereflendirmişti.[17] Bu yüzden Asurlular yaptıkları katliamların anısına zafer anıtları dikti. Büyük ölçekli katliamlara ilişkin ilk belgelerin arasında Haçlı Seferlerinin tarihsel kayıtları, Yahudilere karşı pogrom olayları ve Kutsal Topraklarda Müslümanlar arasındaki muazzam düzeyde kan banyoları bulunur. 1099'da Kudüs'ün ele geçirilmesini, "Savaşçılar dizlerine ve atlarının başlığına kadar çıkan kan birikintilerinin içinden geçiyorlardı" diye belirtir Raymond d'Aguilers coşkulu anlatısında: "Bana göre Süleyman Mabedinin, yıllardan beri Tanrı'ya küfreden kâfirlerin kanına ev sahipliği yapması ilahi adaletti... Yeni bir gün, yeni bir sevinç, yeni ve ebedi bir mutluluk ve zahmetlerimizi iyiye kullanmaktan doğan memnuniyet ve insan sevgisi, herkes için yeni kaviller ve ilahiler sundu."[18]

Hıristiyanlar aynı zamanda başka Hıristiyanlarla da savaştılar. Düşmanları "sapkınlar" olarak adlandırmak, ortak inançları arasındaki bağı ortadan kaldırmak için yeterliydi. En kanlı mezhep mücadelelerinden biri, Güney Fransalı Albililere karşı 1209'da başlayan ve yirmi yıl süren seferdi.[19]

Kıtanın diğer yüzünde, Avrupa'nın doğu sınırlarında, kâfirler saldırıya geçmişti. Asya'nın büyük bir kısmını bir dizi kanlı katliamlarla fethetmesiyle adı günümüze kadar Batı'da da dahil olmak üzere konuşulan Cengiz Han ve Moğol tehdidi ufukta görünmüştü.[20] Asyalılar Asyalılarla da savaşmıştı: Kıtanın güneydoğusunda Vietnamlılar Cham halkını, Uzakdoğu'da Japonlar Korelileri katletmişti.[21]

17. Smith, "Human Destructiveness and Politics", s. 28. 1864 gibi geç bir tarihte bile Albay John Milton Chivington, Sand Creek Katliamında "400 ila 500 veya 600" Cheyenne öldürdüğü için böbürlenmişti; oysa muhtemelen yaklaşık 150 kişinin ölümüne sebep oldu. Waller, *Becoming Evil*, s. 26.

18. Riley-Smith, *Oxford Illustrated History of the Crusades*, s. 47'den alıntıdır.

19. Strayer, "Albigensian Crusades"; Ruthven, "Albigensian Crusades".

20. Cengiz Han'ın İran fethi için bkz. Saunders, *History of the Mongol Conquests*, s. 56: "Moğolların soğukkanlılıkla ve kasten yaptığı soykırım, antik Asurlular ve modern Nazilerinkilerle hiçbir paralellik taşımaz."

21. Kiernan'ın, Vietnamlıların 1470'deki Cham halkı katliamları (s. 109) ve 1592'de Japonların Koreli katliamları ("Korelileri bire birer öldürün ve ülkeyi boşaltın") anlatısı için bkz. *Blood and Soil*, s. 129-133.

Avrupalıların Amerika'yı fethi, toplu imhalarda da yeni bir dönem başlattı. İspanyol fetihçilerin donanım ve örgütlenme açısından üstünlüğü o kadar büyüktü ki, Aztek ordularının bozguna uğratılmasının ardından Kızılderililer hayatta kalma mücadelesi vermiş olsalar bile "savunmasız" kaldılar. Üstelik Afrika'dan köle ithalatı İspanyolların gözünde Kızılderilileri gereksiz kıldı ve onları imha etmenin doğuracağı ekonomik sonuç tereddütlülerini ortadan kaldırdı. Ardından gelen kan dökme eylemleri milyonlarca can aldı. Bulaşıcı hastalıklar, özellikle çiçek hastalığı çok daha fazla Kızılderili'yi öldürdü; zira Amerikalılar bu bulaşıcı mikroparazitlere yeniydi. Yerli halkın bu hastalıklara karşı bağışıklık kazanma şansı yoktu. Daha evvel benzer bir durum, Asya ticaret yollarındaki tüccarlarla (ve bitler ve sıçanlarla) beraber yol alan kolera ve hıyarcıklı veba birbirini takip eden dalgalar halinde 14. yüzyılda Avrupa halkının büyük bir kısmı ortadan kaldırıldığında yaşanmıştı.

Kızılderilileri kitleler halinde öldüren "mikroplar ve çeliklere" karşın, 10 milyondan fazla Afrikalı ele geçirilerek köle olarak satıldı ve Atlantik'ten yüklenerek, nesilden nesle yüzyıllar boyunca, en kötü koşullar altında Amerika'nın tarım alanlarında çalıştırılmak için yeniden satıldı. 1 milyon ya da daha fazlası Atlantik aşırı deniz yolculuğuna yenik düşmüş ve pek çoğu enfeksiyon, açlık, bitkinlik ve şiddetli cezalar sebebiyle ölmüş olsa da, Batı tarihinin bu bölümü kitlesel imha vakası olarak sayılmaz. Kölelik bir imha yöntemi değil sömürü yöntemi olmuştu. İnsanlara çektirilen çile tahmin edilemeyecek boyutlardaydı.

En çok karşı çıkılan konulardan biri Kuzey Amerikalı Kızılderililerin felaketidir. Bazı akademisyenler, *American Holocaust*'un yazarı David Stannard gibi, Kızılderililerin felaketini tam olarak bir soykırım durumu olarak değerlendirir.[22] Diğerleri, 19. yüzyıl

22. Stannard, *American Holocaust*. "Uniqueness as Denial"da Stannard, Nazilerin yaptığı Yahudi soykırımının "eşsiz" olduğu iddialarına sertçe çıkar ve Kızılderililerin Amerika'daki toplu imhası gibi pek çok başka soykırım vakalarına haksızlık edilmesi sebebiyle bu tür iddiaları "entelektüel haydutluk" olarak adlandırır (s. 300).

esnasında sadece birkaç bin Kızılderili'nin yerleşimci milisler ya da ordu birlikleri tarafından açık ve net bir şekilde öldürülmüş olduğunu iddia eder.[23] Kuzey Amerikalı Kızılderili kabilelerin çoğu ABD birlikleri ve yerel birliklerle sertçe savaştı ve her ne kadar lojistik ve donanım açısından düşmanlarıyla boy ölçüşemese de, kesinlikle "savunmasız ve örgütsüz" kurbanlar olarak boyun eğmemişlerdi. Gelgelelim, bu dengesiz mücadeleler Kızılderili Savaşları olarak adlandırılmıştı. Sonunda Kızılderililerin, en azından en başında lojistiğe ve donanıma sahip sayıca üstün beyaz fatihlere karşı hiçbir şansı kalmamıştı.

Doğrudan öldürülenlere kıyasla çok daha fazla Kızılderili hiç olmazsa "kasıtsız ihmal", en kötü durumda da "ağır ihmal" kurbanı oldu: Mevcut kayıtsızlık ve alkolizmle birlikte, atalarından kalma av topraklarının gasp edilmesi, tehcir, zorunlu çalışma, bulaşıcı hastalık ve kasıtlı açlık.[24]

Yerel imha dönemleri aynı zamanda Avusturalya, Yeni Zelanda ve Tazmanya'da da meydana geldi.[25] Benzer kitlesel imhalar başka Avrupalı fatihler tarafından da 19. yüzyıl boyunca işlenmiştir, örneğin Kayzer'in [Kaiser II. Wilhelm] Namibya ve Kenya'daki askerleri, Endonezya'nın Açe bölgesinde Hollandalı sömürge orduları, çok daha büyük boyutlusu Orta Asya ve Kafkaslardaki Çarlar orduları ya da Belçikalı Kralı II. Leopold'un "Özgür Kongo Devleti"ndeki paralı askerleri.[26] Muhtemelen

23. Bkz. Barkan, "Genocides of Indigenous Peoples". Lewy, *Nazi Persecution of the Gypsies*, bazı kasti katliamlar dışında Kuzey Amerikalı Kızılderililer arasındaki pek çok kaybın, federal hükümetler ve yerel yönetimler tarafından tasarlanmadığını; aksine gemi azıya almış bulaşıcı hastalık karşısındaki bilinçsizlik ve ihmalden kaynaklandığını iddia eder.

24. Chalk ve Jonassohn, *History and Sociology of Genocide*, s. 199; ayrıca bkz. yazarların Yuki halkına dair çıkardığı sonuçlar : "California valisi, Yuki Soykırımına izin verdi" (s. 199). Apaçilerle yapılan savaşlar hakkında bkz. Cocker, *Rivers of Blood, Rivers of Gold*, s. 185-268.

25. Bkz. Kiernan, *Blood and Soil*, s. 249-309.

26. Namibya ve Kenya için, bkz. Hull, "Military Culture and the Production of 'Final Solutions' "; Olusoga ve Erichsen, *Kaiser's Holocaust*; ve Silvester ve Gewalt, *Words Cannot Be Found*. Açe için bkz. Van't Veer, *Atjeh-oorlog*. Rummel, *Death by Government*, s. 403'da 1900 ile 1917 yılları arasında, 1 milyondan fazla kurban veren emperyal Rusya'yı "en büyük katillerden" biri olarak sayar. Ve Kral Leo-

19. yüzyılın sonunda yaşanan bu sömürge seferleri çok daha fazla ölümcül oldu; zira Japon, Rus, Belçika ve Alman fetihçiler Avrupa'nın muazzam yayılma şölenine sonradan dahil oldular ve fetihlerini sağlamlaştırmanın acelesi içindeydiler. Bununla birlikte, diğer Avrupalı sömürge güçleri de büyük kapsamlı katliamlar işlediler.

Bu dönemlerin çoğu çok az belgelenmiştir ve sayılı bilinenler de rahatlıkla görmezlikten gelinmiştir. Avrupa fetih ve koloni alanının dışında kalan katliamlar hakkında Batılılar çok daha az bilgiye sahiptir. Zulu kabilesinin lideri Shaka'nın 1826'daki fetih çılgınlığının son derece kanlı bir mücadele olarak göze çarpması, kısmen Shaka'nın kimseyi tutsak etmemesine bağlıdır. Görünüşe bakılırsa Shaka'nın köleye ihtiyacı yoktu. Krallığını kuşatan toprakların büyük bir kısmına, mutlak bir terör ve yenilmiş düşmanlara ve akrabalarına yönelik toptan imha stratejisiyle girdi. Kaynaklar sağlam olmasa da, kurbanlarının on binlere yakın olduğu tahmin edilir.[27] Shaka'nın hikâyelerinin Batılıların hafızalarının bir kenarında ayakta kalmasının nedenlerinden biri, beyazların yerleştiği topraklara sınır olan bir bölgeyi yönetmesi ve Avrupalı birliklerle olan karşılaşmalarda zaman zaman başarıya ulaşmasıdır. Bu, ölümcül bir Batı genişlemeciliği değil, yerli fetihçilerin toplu imhası vakasıdır. Yerli halkların Afrika'da, hatta Asya ve Amerika'daki pek çok başka soykırım seferleri, olayları gelecek nesillere aktaran vakanüvislerin eksikliği yüzünden tamamen bir bilinmeyen olarak kalmış olmalıdır.

Avrupalı işgalcilerle savaşan yerli savaşçıların zulümlerine dair Batı delilleri, "ilkel" ve "barbar"lara yönelik sömürge seferlerini meşrulaştırmaya yaradı. Lakin çoğunlukla, deliller hiç değilse kısmen kesin delillere dayanıyorlardı. Büyük ölçekli katliamlar istisnasız Batı'nın nüfuz alanı dışında kalmıştı ve bu katliamlar kesinlikle sadece Avrupalı fatihlere karşı yapılan

---

pold'un fetihleri için bkz. Ascherson, *King Incorporated*; Hochschild; *King Leopold's Ghost*; ve Van Reybrouck, *Congo*.

27. Bkz. Knight, "Shaka Zulu", s. 226.

mücadelelerde meydana gelmediler. Yerli savaşçıların diğer yerel halklara ya da sömürgecilere karşı yaptığı katliamların tamamen inkâr edilmesi, antiemperyalizm ya da bir "modernlik" eleştirisi adına "masum Öteki"nin esasen duygusal bir şekilde kucaklanması anlamına gelir.

Modern zamanların en ölümcül toptan imhalarından biri neredeyse tamamen hafızalardan silinmiştir: 1850–1864 tarihleri arasında Güney Çin'in büyük bir kısmını yakıp yıkan ve –en ihtiyatlı tahminlere göre bile– takriben 20 milyon can alan Taiping Ayaklanması.[28] Tanrı'nın Çin'li oğlu Hong Xiuquan'a tapanlar, Hıristiyanlığın Protestanlık mezhebinin öğretilerinden etkilendiler ve *İncil*'in bazı unsurlarını kendi binyılcı vizyonlarına dahil ettiler. Taiping asileri Batı yeniliklerini geliştirmek istemişti fakat aynı zamanda Çin'in Qing hanedanlığına (1644–1912) ait Mançu hükümdarları yerine, yerel Han imparatorlukların yönettiği dönem olan Ming hanedanlığını (1368–1644) da yeniden yürürlüğe koymayı umut etmişlerdi. Kırsal alanlardaki sefalet ve dayanılmaz resmi baskı, yeni lider ve öğretilerinin esin kaynağı olduğu büyük miktarda köylüyü isyana kışkırttı. Eşi benzeri görülmemiş bir isyan çıktı. Sahipsiz Qing imparatoru iktidarı bırakmadı ve hatta çaresiz köylülerle mücadele etmeleri için İngiliz danışmanlar tuttu. Bu esasen ayaktakımı köylü birlikleriyle imparatorun eski ordusu arasında eşitsiz bir iç savaştı. Sistematik olarak tüm mağlup savaşçıların ve tesadüfen yakınlarda bulunan herkesin katledilmesi inanılmaz derecede yüksek rakamlarda kayıplara neden oldu.[29] Ayrıca hareket halindeki ordular geç-

28. Çok daha yüksek rakamlar iddia edilmiştir: Jen, *Taiping Revolutionary Movement*, s. 8: "Bu dönemde toplam 20 milyon kişi öldü... [Kimi] tahminler 50 milyon kadar yüksek rakamlara ulaşır... Belirtilen en yüksek rakam 100 milyondur, ya da Çin'in o zamanki nüfusunun takriben üçte biridir"; ve bkz. Spence, *God's Chinese Son*, s. xix: "1853'ten itibaren Nanking Taiping hareketinin temeli olarak kaldı, lakin 1864'te –bölgelerdeki 20 milyon ya da daha fazla insan savaş veya açlıktan hayatını kaybedene kadar– Hong ve ordusundan geriye kalanlar ya açlıktan öldüler ya da ateş veya kılıçtan geçirildiler."

29. Örneğin Jen, *Taiping Revolutionary Movement*, s. 425-7: Önceden teslim olmuş on binlerce asinin katliamının hemen ardından Nanking düştü ve imparatorluk ordusu on altı bin savaşçıyı ve on bin sivili daha katletti.

tikleri her yerde ekinleri ve stokları yağmalayıp açlığa sebep olarak ayakta kaldılar. Kuşkusuz, 20. yüzyıla kadar, orduların geçtikleri toprakların altını üstüne getirerek gıda ihtiyaçlarını karşılaması ve köylüler arasında toptan açlığa sebep olmaları savaşın doğal seyrinin bir parçasıydı.

Benzer binyılcı köylü ayaklanmaları zaman zaman Doğu Asya'da da meydana gelmişti, örneğin 15. ve 16. yüzyıllarda Japonya'daki İkkö isyanları (İkko-İkki) ve 19. yüzyılın sonunda Kore'deki Tonghak hareketi.[30]

Çoğu kez, örgütlenme ve lojistik üstünlüğü, uzak bölgelerdeki fethi ve sonrasında karşı koyan ya da kaderine boyun eğen halkların katliamını yüksek düzeyli silahlardan bile daha fazla kolaylaştırdı. Yurtiçinde geride kalan halk süregelen yıkımlardan neredeyse tamamen habersizdi ve zaten pek umurlarında da değildi. Yerli halklar ilerleme yolunda birer engel olarak görülmüşlerdi ve medenileşmeleri için ya katı bir disiplin uygulanması ya da şayet gözü kara direnişi sürdürürlerse yeryüzünden silinmeleri gerekmişti. Çok uç durumlarda, halkların tamamı imha edilmişti.

Sömürge fethi doğası gereği, kamuoyunda ya da sömürge toplumlarının hukuk mahkemeleri nezdinde haklarını korumak şöyle dursun seslerini bile duyuramayan, yabancı ve madun olarak görülen, bilinmedik halklara karşı, yurttan uzakta, bariz şekilde ayrılan bölmede meydana geldiler. Fatihler eylemlerinin yurtlarında çoğunlukla fark edilmeyeceğinden haberdarlardı. Eylemleri duyulduğunda bile, genelde göz yumulacağının farkındaydılar. Failler orantısız şiddet kuşatmaları içinde cezalandırılma korkusu olmadan hareket edebileceklerinden kesinlikle emin olmuştu.

Tarihte kaydedilenlerin çoğunda, galipler ne kadar fazla kan döktülerse şanları da o kadar büyük oldu. Katiller sadece son birkaç yüzyıldan beri döktükleri kanı sessizce geçiştirmeyi ve miktarını aza indirmeyi tercih ederler. Hatta günümüzün

30. Whitaker, "Tonghak Rebellion (Korea)".

en fanatik Neonazileri bile, "Hitlerciliğin" cani başarılarını göz önüne sermezler ve –tüm delillere rağmen– onları reddederler. Kitlesel imhayla ilgili modern olan durum aslında büyük ölçekli olmaları değil, çağdaşlarımızda uyandırmış olduğu korkudur.

Bu soykırım dönemleri, silahlı kişiler yerel direnişleri bastırdıkları ve fatihlerin çılgınlıkları olan kundakçılık, tecavüz, yağma ve katliama giriştikleri her yerde gerçekleştiler. 19. ve 20. yüzyıllarda farklı olan şey, galip sömürgecilerin yurtiçindeki toplumlarının uzun zamandan beri daha yatışmış durumda olması ve buna bağlı olarak daha medeni olmasıydı: Örf ve adetler yumuşamıştı, duyarlılık bir miktar daha incelik kazanmıştı ve hukukun üstünlüğü kurulmuştu. Ne var ki bunların hiçbirinin sömürge fetihlerine özgü bölmelerde sayılmadığı görülmüştü. Bu bölmelerde savaşçılar sıklıkla tereddütlerini geride bırakabilirdi ve bırakmalıydı: "Rejimin hizmetinde gerilemek".

Pek çok çağdaş yazar bu yerleşimcilerin sürdürdüğü katliamların ve sömürge seferlerinin "modern" niteliğini vurgularlar ve kimi zaman da toplu imhaların moderniteye özgü bir karakteristik olduğunu iddia edecek kadar ileri giderler. Tarihçi Ben Kiernan, yaşanan modern soykırımların hemen hepsinin uyandırdığı dört temaya işaret etmiştir. Bunlardan ilk ikisi açıkça karşı modernist temalardır: Antikçağlardan kalan miras ve tarımın idealleştirilmesi iddiası. Diğer iki tema ise etnik saflık ve fetihlerin gerekliliğidir.[31] Tacitus'un ifade ettiği gibi, Alman Naziler bile neredeyse efsanevi bir Cermanya'yı (Germania) idealleştirmişti ve insanlığı "dünya Yahudiliği"nden kurtarmak ve ardından Doğu ve Orta Avrupa'daki Slavları geniş tarım topraklarında köle olarak yönetmek anlamına gelen, saf Alman Herrenvolk'u [üstün egemenliği] yüceltmişti. Benzer arkaik fantezilere, aynı şekilde modernist ideoloji içerisinde olan Angkor Wat krallığının geçmişteki şanını yeniden canlandırmayı amaçlayan Kızıl Khmerler öğretisinde de rastlanılır.

31. Kiernan, *Blood and Soil*, s. 2.

Kitlesel şiddet insanlık tarihi boyunca var olmuştur ve bu şiddetin boyutu aynı dönemde etkili olan toplumsal örgütlenme boyutuyla uyumlu olmuştu. Devletlerin oluşması ve bir devlet sisteminin ortaya çıkışı, şiddetin tarzını ve boyutunu her şeyden daha çok biçimlendirdi. Özellikle Batı'da, bireysel, tesadüfi şiddet uzun vadede ve geniş anlamda azalmıştır. Savaş ve kitlesel imha gibi, kolektif ve uzun süreli şiddet sıklıkla yaşanmamıştır fakat yaşandıklarında da geçmiştekilerden bile çok daha kanlı olmuştur. İdari kapasite, lojistik kaynaklar, askeri teknoloji ve propaganda, devletin soykırımcı mücadeleler sürdürme potansiyelini muazzam ölçüde artırmıştır.[32]

Devletler modern dünyada insanlığın en büyük katilleridir. Hatta en fazla ölüm silahlı düşmanlarıyla savaşta olan bir devletten bile kaynaklanmaz. Devlet şiddeti kurbanlarının çoğu savunmasız siviller ya da mağlup ve silahsız düşman askerlerdir.[33]

Her kitlesel katliam BM 1948 Soykırım Sözleşmesi'nin resmi tanımını göre soykırım sayılmamıştı. Pek çok vakada rejimin "yok etme niyetini" kanıtlamak mümkün değildi ya da gözettiği amaç hedef grubu tamamen ve hatta kısmen yok etmek değildi. Diğer durumlarda ise öldürülmeye çalışılan kurbanlar hayali ırksal veya etnik kökenlerine ya da din veya milliyetleri göre değil, siyasi mahkûmiyetlerine ("siyasikırım") veya sınıfsal geçmişlerine ("sınıfkırım") göre seçilmişti. Bu iki payda özellikle siyasi muhalefet ve mülk sahibi sınıfları yok etmeye kararlı olan Komünist rejimlerin yönetimi altında geçerli olmuştu. Sonunda

32. Collins, *Interaction Ritual Chains*, s. 29, şöyle yazar: "Şayet tarihsel bir örüntü mevcutsa, bu, şiddet uygulama kapasitesinin toplumsal örgütlenme düzeyiyle artış göstermesidir. Şiddet ilkel değildir ve medeniyet onu ehlileştirilmez; bunun aksi gerçeğe çok daha yakındır." İlk cümle bilinen olgulara uygundur; ikincisinde ise bireysel ve toplumsal düzeyleri birbirine karıştırıldığı görülür.

33. İşte bu yüzden kurbanlar için, savunmasız bırakılan erkek (ve kadın) askerlerin yaptığı toplu katliamları hesaba katmayan, son derece karşı çıkılan yargısal bir kavram olan, sıklıkla kullanılan "savaşçı olmayanlar" ifadesi yerine, daha genel bir terim olan "örgütsüz ve savunmasız insanlar" tercih edildi. Ayrıca bkz. *katliam* kavramını en basit referans terimi olarak seçen ve "savaşa dahil olmayanların genellikle kolektif bir biçimde yok edilmesine yönelik eylem biçimi" şeklinde tanımlayan Sémelin, *Purify and Destroy*, s. 4.

bazı kitlesel cinayetlerin tüm direnişi felç etmek amacıyla yerli ya da yabancı halkla, mağlup halk, arasında gelişigüzel terör tohumları atmaktan başka motifi yoktu.

Rudolf Rummel, sadece soykırım değil ayrıca siyasikırım, sınıfkırım ve muazzam düzeydeki toptan terör cinayetlerini belirtmek için, "*demosid*" (yani "halk katliamı") terimini ortaya koydu[34] Rummel'in "demosid" tanımına göre devlet, katliamların hazırlanmasını ve suçların işlenmesini doğrudan baştan kabul eder.

BM Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi bundan bahsetmese de, *soykırım* teriminin gündelik kullanımı, BM'yi imzalayan ve soykırım faillerinin tümü olan bir devlet tarafından işlenen büyük ölçekli imhalar anlamına gelir.[35] Bu eksiklik tek başına soykırım kavramına ve değerlendirmesine dair kafa karışıklığının büyük kısmını açıklayabilir. Devlet ordusunun, polisinin veya özel servislerinin ya da iktidardaki partinin milis birliklerinin doğrudan katılımı pek çok durumda hiç şüphesiz kanıtlanabilir. İspatlanması çok daha zor olan şey, "kısmen veya tamamen ortadan kaldırma niyetidir"; zira özellikle rejimin en yüksek kademesindekiler katılımlarını dış dünyaya karşı örtbas etmeye (örneğin, yazılı izlerin tümünden kaçınarak) çoğunlukla özen gösterir.[36] Toplu katliamları icra eden kişiler

34. Rummel, *Death by Government*, s. 31 ve devamı.

35. Birleşmiş Milletler Soykırım Sözleşmesi'nin 2. Maddesi'ne göre soykırım terimi şöyle tanımlanır: "Ulusal, etnik, ırksal veya dinsel bir grubu kısmen veya tamamen ortadan kaldırmak amacıyla işlenen aşağıdaki fiillerden herhangi biri soykırım suçunu oluşturur. a) Gruba mensup olanların öldürülmesi; b) Grubun mensuplarına ciddi surette bedensel veya zihinsel zarar verilmesi; c) Grubun bütünüyle veya kısmen fiziksel varlığını ortadan kaldıracağı hesaplanarak yaşam şartlarını kasten değiştirmek; d) Grup içinde doğumları engellemek amacıyla tedbirler almak; e) Gruba mensup çocukları zorla bir başka gruba nakletmek (Charny, *Encyclopedia of Genocide*, s. 578). Pek çok yazarın ve Kuper'in *Genocide*'de (s. 161) belirttiği gibi, BM'nin tanımında eksik olan tek terim tam olarak *devlet*tir. Ayrıca bkz. Levene, *Meaning of Genocide*, s. 42.

36. Nazi rejimi bu duruma yerinde bir örnektir. Hitler, Yahudileri göç ettirme ve imha etme eylemlerine dair herhangi bir yazılı buyruk vermekten kaçındı. Lakin Holokost'taki öncülük ve yönlendirici güç rolü tamamen ortadadır. Örneğin bkz. Browning, *Origins of the Final Solution*, bölüm 370, s. 425-7.

kimi zaman isyancı birlikler, milisler ve hatta üstünkörü suç çeteleri ya da serseri çeteleridir ve devlet gözle görülür bir rol oynamaz. Gene de, böyle durumlarda bile, toplu katliamlar doğrudan yerel politikacıların ve çete liderlerinin kışkırtmasından kaynaklanır. Şiddet genellikle iktidardaki hükümetin üstü kapalı müsaadesi ve gizli teşvikiyle meydana gelir.[37] Soykırım Sözleşmesine göre, *soykırım* terimi aynı zamanda hedef grubu kısmen ya da tamamen yok etmek amacıyla "zihinsel zarar verilmesi"ni de kapsar. Gelgelelim, *toptan imha* terimi ve bu kitapta yer alan eşanlamlıları, her durumda "zihinsel zarar"ın daima eşlik ettiği, "ciddi surette bedensel zarar"a işaret eder, fakat fiili fiziksel zarar olmadan verilen zihinsel zarar durumları dahil edilmez.[38]

Soykırım gibi terimler, hatta *siyasikırım* ve *demosid*, tek başına işleyen gelmiş geçmiş en kötü seri katilden bile çok daha fazla kurban veren çok büyük ölçekli kitlesel imha demektir. Çok geniş bir terör saldırısı bile, 11 Eylül 2001 tarihinde New York'taki İkiz Kulelerin ortadan kaldırılması gibi, özgül bir grubu ortadan kaldırma amacı taşımadığından soykırım olarak değerlendirilmez. Ya da Rummel'in *demosid* teriminin tanımına da uymaz; zira bu terim sadece belirli bir halkı terörize etme amaçlı ve devletin dahil olduğu, ispatlanmış kitlesel cinayetlerini kapsar. Tam bir barış zamanında olan, neredeyse iki yüzyıldır yabancı birlikler tarafından kendi topraklarında saldırıya uğramamış bir ülkede 11 Eylül saldırısının sonucu korkunç oldu. Fakat günümüz kitlesel yıkımların boyutuna nazaran oldukça az miktarda kayıp verildi.

Toptan imha terimi bu kitap bağlamında, yaklaşık binlerce ve hatta on milyonlarca kişinin ölümüne sebep olan çok büyük ölçekli cinayetleri kapsar. Dahası bu terim, silahlı ve örgütlü personellerin, kendilerini etkili bir şekilde savunacak her şeyden yoksun insanlara karşı işledikleri cinayetlere işaret eder. Ve üçün-

37. Bkz. bölüm 6 ve 7.

38. Dolayısıyla *etnikkırım*, *dilkırım* ya da *dil soykırımı* (bir grubun kültürel mirasını veya dilini ortadan kaldırma girişimi) toplu imha örnekleri olarak değerlendirmiyorum.

cü olarak, katillerin destekleyici bir bağlamda, neredeyse her zaman yönetici rejimin doğrudan desteğiyle hareket ettiklerini açıkça belirtir. Bu üç kriter –miktar, asimetri ve destekleyici bir bağlam– bir araya gelerek *kitlesel imha*yı tanımlar.[39] Katliamların altında yatan niyet ya da hedef grubun doğası gibi, diğer kriterler de her olayın titizlikle değerlendirilmesini gerektirir. *Soykırım* terimi, Birleşmiş Milletler'in tanımının kapsamı içerisindeki kitlesel imha vakalarına saklanmıştır, fakat *soykırımcı* terimi daha geniş anlamda kitlesel imhadan ve faillerinden söz ederken kullanılmıştır.

"Çok büyük ölçekli" ya da "toplu" katliam nedir? Her ölüm fazladan bir ölümdür. Fakat konumuz binlerce, on binlerce, yüz binlerce, milyonlarca ve hatta on milyonlarca insanın katliamıdır.

Takip eden bölümlerde vakalar pragmatik olarak seçilmiştir. Burada belirtilen pek çok vakada, kayıpların miktarı yüz binler ve daha fazlasıdır, bazen de çok, çok daha fazlasıdır. Ancak herhangi bir sebepten ötürü uygun bulundukları zaman, daha küçük ölçekli toplu katliam eylemleri de dahil edilmiştir. Yüz binlerce, hatta milyonlarca hayatın kaybedildiği diğer durumlar, örneğin emperyal Rusya'nın Orta Asya'daki tahribatı, kolaylıkla ulaşılabilen kaynakların eksikliği gerekçesiyle sadece sırası gelince belirtilmiştir.

Böylece konumun sınırlarını çizmişken, bundan sonra kitlesel imhanın şaşırtıcı karmaşıklığını ve çeşitliliğini çözümlemeye çalışacağım. Fakat ilk olarak, örnek bir vakada eylemlerin gidişatına dair daha bilgilendirici bir izlenim aktarmak amacıyla bir olay ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır: 1994 yılında Ruanda'da yaşanan kitlesel cinayetler.

39. Bkz. Chalk ve Jonassohn, *History and Sociology of Genocide*, s. 23: "Tek taraflı toplu katliam"; ve Chirot ve McCauley, *Why Not Kill Them All?*, s. 19: "Gruplardan biri ezici bir askeri güce sahiptir."

5
Ruanda

KENDİ KENDİNİ YOK ETME

Her ne kadar Afrika'nın Büyük Göller bölgesinde bulunan ülkelerin yakın tarihinde pek çok benzeri kötü olaylar yaşanmış olsa da, 1994 baharında Ruanda'da Hutu Gücü hareketinin, Tutsileri ve "şüpheli" Hutuları toptan imha etmesi dış dünyada tam bir şoke etkisi yarattı. Gelgelelim, büyük dünya güçleri muhabirlerin ve yabancı gözlemcilerin ısrarlı ikaz ve uyarılarını göz ardı etmeyi tercih etti. Şiddet eylemleri başlar başlamaz, yabancı hükümetler "Koruma Sorumluluğu" öğretisini hiçe saymayı uygun gördüler.[1]

1. Power, "*Problem from Hell*"; Cohen, *States of Denial;* Dallaire, *Shake Hands with the Devil.*

Toptan imhanın en güncel örneklerinden biri olan Ruanda Soykırımı artık çok iyi bir şekilde belgelenmiştir. Bunun birkaç nedeni vardır. Soykırımcı rejimin sadece tamamen bozguna uğratılmakla kalmamıştı, aynı zamanda yüz binlerce suçlu Ruanda Yurtsever Cephesi'nin (RYC) muzaffer rejimi döneminde toplanmıştı. Ayrıca, ana savunmacılardan bazıları Tanzanya ve Arusha'da kurulan BM Ruanda Uluslararası Suç Mahkemesi ve diğer ülkelerin düzenli mahkemeleri tarafından yargılanmıştı. Çok sayıda şüpheli mülakata alınmıştır ve mahkemeler muazzam belgeler sağlamıştır. Dahası muhabirler ve akademisyenler gözlemlerini yayımlamıştır ve sosyal bilimciler Ruanda suçlularıyla kurbanlarına yönelik kendi alanlarındaki araştırmalarını rapor etmiştir. Ruanda'daki durum şüphesiz benzersizdi; fakat bu vaka, diğer kitlesel imha dönemlerinde görülen oldukça benzer eğilimleri belirlememize olanak sağlar.

Afrika'da, başka yerlerde olduğu gibi, Avrupa fetih ve ticareti giderek genişleyen bir kamulaştırma ve mübadele ağına yol açtı. Küçük krallıklar ve göçebe klanlar doğrudan ya da dolaylı olarak sömürgeci otoritelerin yetkisi altına girmişti ve daha geniş siyasal ve ekonomik varlıklar haline gelmeye zorlanmıştı. Avrupalı güçler, Afrikalı siyasi birliklerin alışkın olduklarından çok daha geniş alana yayılmış sömürgeleri yönetti. Yeni hükümdarlar, farklı krallıkları ve çok çeşitli insan gruplarını tek bir sömürge otoritesi altında topladılar. Fakat yine de, yeni sömürge sınırları eskiden tek bir yerel hükümdar yönetiminde birleşmiş ya da birbirlerine bağlı olduğunu düşünen halkların yaşadığı toprakların sık sık dışına taştığı için, birbirlerine herhangi bir yakınlık hissetmeyen diğer gruplar aynı idari bölgelerde yaşamaya zorlanmıştı. Bu yüzden özdeşleşme ve özdeşleşmeme hatları sürekli yeniden çizilmişti. Avrupalı sömürge güçleri, Avrupa'da ortaya çıkmış olan ulusları örnek alarak, yerli halklara daha küçük ölçekli, "kabile" şekli vererek, onları kendine has bir şekilde yeniden tanımladı. Çok geçmeden pek çok bakımdan "doğal" ve "eskiye dayanan" olarak görünmeye başlayan grup ayrılıkları kısa süre önce ortaya çıkmıştı ve aslında verilen izlenime na-

zaran daha akışkan ve değişkenlerdi. Aynı şekilde "yerli" ya da "bir yere özgü" halklarla, "göçmen" yabancılar ya da "işgalciler" arasındaki muhalefet, halkların geniş alanlarda süreklilik gösteren hareketlerinin tarihsel gerçekliğini maskeledi.[2] Halkların özdeşleşmelerini ve özdeşleşmemelerini yeniden inşa etmek, gruplar arasında bir grubun ötekine uygulayacağı kitlesel şiddete zemin hazırlamak bütün taraflarda ayrıntılı ve yoğun bir toplumsal çalışma gerektirmişti. Afrika'nın diğer kısımlarında olduğu gibi, aydınlar bu çalışmada da belirgin bir rol oynadılar.[3]

Ruanda'daki kitlesel imha dönemi, grupları arasında bu tür bir muhalefet ortamında meydana gelen değişimleri ve bu muhalefetin zaman içerisinde toplumsal olarak nasıl inşa edildiğini gösterir. 17. yüzyıldan beri, bugün Ruanda ve Burundi olarak bilinen toprakların her biri elitlerden oluşan bir kraliyet ailesi tarafından yönetilmişti; buna karşın Buganda ve Bunyoro Krallıkları bölgenin kuzeyindeki bugün Uganda olarak bilinen toprakları kaplamıştı. 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde Avrupalı sömürgeci güçler bölgenin tamamını bölüşmüştü. Bölgenin kuzey kısmı Uganda İngiliz egemenliği altındaydı ve Almanlar Ruanda, Burundi ve Tanganyika'yı ele geçirdi. Belçika Kralı II. Leopold, Kongo Bağımsız Devleti adlı özel loncası vasıtasıyla sömürdüğü Kongo'yu yönetti. Almanların I. Dünya Savaşı yenilgisinin ardından Büyük Britanya Uganda'yı muhafaza etti. 1908'de Kongo'yu II. Leopold'dan teslim alan Belçika, Milletler Cemiyeti mandası altında Ruanda ve Burundi'yi ele geçirdi.

1959'da, Hutular Belçika yönetimine ve sömürge hükümdarlarının Tutsilere ayrıcalıklı mevki atfetmesine karşı ayaklandı: Bunu Tutsilerin katliamı izledi. 1962'de gelen bağımsızlığın ardından, Ruanda'lı Hutular yeniden ayaklandı ve sayısız Tutsi'yi öldürdü. Komşu ülke Burundi'de kurulan Tutsi azınlık hükümeti 1972'de isyancı Hutulara karşı katliamlara başladı. En kötüsü, 1994 baharında 20. yüzyılın en sert soykırım eylemlerinden biri olan, Ruanda'daki Hutu Gücünün üç aylık bir zaman diliminde

2. Bkz. Mamdani, *When Victims Become Killers*.
3. Berkeley, *Graves Are Not Yet Full*, s. 10.

yaklaşık sekiz yüz bin Tutsi'yi ve "sadakatsiz" Hutu'yu silahlar, sopalar ve palalarla toptan imha ettiğinde yaşandı.

Başlangıçta, Batılı kamuoyu Ruanda'daki kitlesel katliamı, uzun zamandan beri devam eden bir "kabile nefreti"nin beklenmedik ve felaket düzeyinde bir patlaması olarak algıladı. Fiili katliam esasen köylülerin geleneksel silahları ve palalarla yürütülmesine rağmen Ruandalı yurttaşların toptan imhasının modern kitle iletişim araçları, propaganda, devlet görevlileri ve askeri lojistik kullanılarak, özenle hazırlanmış, iyi organize edilmiş, bürokratik seferlerin doruğa ulaşması olduğuna dair artık bolca delil mevcuttur.

HUTU-TUTSİ AYRIMININ SÖMÜRGE İNŞASI

Geleneksel krallıklara ait mahkemenin atadığı elitler olarak bilinen Tutsiler ve sömürge güçleri, nüfusun büyük çoğunluğunun Hutu köylülerinden oluştuğu Ruanda ve Burundi'deki yönetimleri için, Tutsili aristokratların desteğini kazanmaya çalıştı. Fakat sömürge rejiminde Hutu ve Tutsi'nin anlamı ve bu gruplar arasındaki ilişkiler tamamıyla değişmişti. Ruandalıların ve Burundililerin, Tutsi ve Hutu şeklinde kategorileştirilmesi uzun süre devam eden bir dizi değişim geçirdi. Bu durum, zaman içinde bir toplumdan diğerine değişiklik gösteren ve birbirinden ayırmanın neredeyse imkânsız olduğu çeşitli anlamlara yol açtı. Herkesi kapsayan toplumsal bağlam, birbirine bağlılıkların daha büyük ölçekli olduğu siyasi ve ekonomik dönüşümlere dayanıyordu.

Afrika'nın Büyük Göller bölgesinde bulunan topraklarındaki sömürgecilik öncesi krallıklara ait siyasi sistemler oldukça sabit ve girift olmuştur. Krallıkların her biri, bölgenin geniş kesimleri üzerinde önemli ölçüde güç kullandı. Hükümdar "il" müdürlerinin atamalarında belirleyici bir rol oynadı.[4] Gelgelelim, bu

4. Sagan, *Dawn of Tyranny*, s. 3-58; Reid, *History of Modern Africa*, özellikle s. 52-60; Lemarchand, *Burundi*; Newbury, *Cohesion of Oppression*; Prunier, *Rwanda Crisis*. Afrika kıtasındaki sömürge fetihlerinin siyasi tarihi için özellikle bkz. Wesseling, *European Colonial Empires*, s. 147-90.

mahut merkezi krallıkların, köylerdeki gündelik hayatlar ya da tebalarının ruh hali üzerinde fazla bir etkisi olmadı.[5]

17. yüzyıldan beri, Ruanda'nın geniş kesimleri Nyiginya hanedanlığı tarafından yönetilmiştir. Yeni bir iç çatışma tekrardan cezalarını kesene dek krallar mevkilerini sayıca artan ve güçlenen rakip aristokratik klanlara toprak vererek korudu. Çoğunlukla göçmen çobanlardan oluşan aristokratlar Tutsi olarak adlandırılmıştı ve bu çobanlar sıradan köylüleri, o zamanlar "çiftçi", "alt tabakadan biri" ya da "dağdan gelmiş" anlamlarını taşıyan, *kaba saba kimse*yi ifade eden, Hutu olarak adlandırdı. *Tutsi* terimi ise tedricen sadece çobanlık anlamına gelmekle kalmadı, aynı zamanda yüksek statü sahibi kimse ve savaşçı anlamına da gelmeye de başladı.[6]

Akrabalık ilişkileriyle bölgesel ittifaklar ve "kan"la "toprak" grupları arasındaki aralıksız çatışmalar yüzünden krallık parçalanmıştı ve 19. yüzyılın sonunda meydana gelen Alman işgaline kadar bölünmüş olarak kalmıştı. Jan Vansina'nın Nyiginya Krallığı tarihi konulu kitabında yazdığı gibi, "Dolayısıyla Ruanda'nın tam anlamıyla merkezi devlet olarak sömürgeciliğin bir ürünü olduğu sonucuna varılmalıdır."[7]

Açıkçası, geçen elli yıl boyunca Afrika'nın Büyük Göller bölgesi önemli sosyal dönüşümler geçirdi. Sömürge ve sonrası dönemlerde oldukça hızlanarak, özellikle bölünmüş ve ademimerkezileşmiş ekonomik ve siyasi durumlardan, çok daha merkezci devletlere ve günümüz Uganda, Ruanda ve Burundi pazarlarına dönüştüler. Fakat bu süreç, Afrika kıtasına özgü bir durum olmaksızın bölgedeki devlet oluşumunun ve ekonomik gelişmenin normal seyiriydi.[8] Bu yüzden Ruanda'nın toplumsal örgütlenmesindeki genişleme, bölgede meydana gelen olağanüstü (benzeri görülmüş olsa da) düzeydeki katliamları tek

5. Bäck, "Traditional Rwanda", s. 30; Trouwborst, "Political Economy of the Interlacustrine States", s. 99, 105.
6. Vansina, *Antecedents to Modern Rwanda*, s. 134-5.
7. Vansina, *Antecedents to Modern Rwanda*, s. 195.
8. Bkz. Bayart, *State in Africa.*

başına açıklayamaz. Bu genişlemenin gerektirdiği koşullardan biridir bu.

Afrika için istisnai olan durum Ruanda'nın devlet aygıtıdır: Oldukça sağlam olan bu aygıt, her biri kendi "belediye reisi"ne sahip "ilçeler"e, ilçeler de "şehir meclisi üyesi"ne sahip "sektörler"e ve son olarak da "sorumlu"dan oluşan "hücreler"e ayrılmıştır. Bu rütbeli sistem, önde gelenlerin yukarıdan gelen emirleri yaymasını ve geleneksel angarya işler için halkın harekete geçirilmesini sağlar.[9] Bu zorunlu kolektif görevler tam olarak 1994 baharında kötü yönde değişmeye başlayacaktır.

Geçen yüzyılda yaşanan toplumsal dönüşümler, duygusal kaygıların mutasyonu için bağlam oluşturdu: Kavramsal Hutu-Tutsi çiftinin anlamı ve duygusal önemi aşama aşama değişti. Anlam katmanlarından biri zaman içinde bir diğerine eklendikçe, bu terimlerin yaptığı çağrışımlar şaşırtıcı karmaşıklığını korudu ve hepsi günümüz kullanımlarında halen yankılanmayı sürdürmektedir.

Günümüz akademisyenleri, "Hutu" ve "Tutsi" terimlerini sabit ırksal kategoriler olarak tanımlayan önceki yorumları reddetme konusunda hemfikirdir. Fakat paradoksal açıdan, 20. yüzyılda bu sözcükler Ruanda politikalarında tam olarak bu anlama gelmiştir. Daha önceki akademik yazılar bölgenin Alman idaresine, 1900 civarında Avrupa'da rağbet gören ırk teorilerini tanıtmışlardır. Irkçı düşünce, Belçika sömürge idaresini ve dönemin Ruandalı aydınlarının çoğunu aynı ölçüde etkiledi.

İlk misyonerler ve etnologlar kendilerine bilgi aktaran kişiler olarak neredeyse sadece, kendilerine Tutsi diyen ve yandaşlarının kalıtsal yönetici grup olarak daima komutayı alan izlenimini yaratan mahkemenin atadığı aristokratları seçtiler. Bu durum kurulu oligarşilerin icat etmeyi alışkanlık haline getirdiği türde (ve bir ya da iki kuşağın ardından kendilerini inandırmaya başladıkları), muhtemelen geriye dönük bir kurmacaydı. İlk dönem Alman antropologlar, belirli fiziksel özelliklere, kültürel coğrafya

9. Straus, *Order of Genocide*, s. 68.

uzmanı Harry Hoetink'in deyişiyle, "bir vücut tipi normuna sahip, bu kalıtsal yönetici sınıfı "Hami" diye adlandırdılar: Uzun ince bir iskelet, yüksek alın, dar uzun el ve ayaklar, uzun ince burun.[10] Bu niteliklerin tümü, "Bantu" soyundan gelen düz, geniş burunlu ve kısa, tıknaz yapılı Hutu köylü sınıfındakilerin karakteristik özelliklerinin zıttıydı. Yönetici grup mensupları yabancı uzmanların kendilerine dair yaptıkları tasvirleri memnuniyetle kabul ettiler.

Bu tasvirler, aralarında Kont Arthur de Gobineau (1816–1882) gibi önde gelenlerin bulunduğu, dönemin ırkçı teorisyenlerine göre, esmer, kısa boylu ve Kelt soyundan gelen şeklinde betimlenen sıradan Fransız halkına kıyasla, Fransız aristokratlarının uzun boylu, mavi gözlü ve sarışın olan "Germanik" soyundan geldiğini belirten 19. yüzyılın ırkçı teorilerinin bir hatırlatmasıdır. Gobineau'nun ardından, Alman antropologlar, Büyük Göller bölgesindeki (Uganda, Ruanda ve Burundi) krallıkların yerli halklarının "Bantu" ya da "Zenci" kökenli, Tutsilerin ise "Hami" ya da "Sami" soyundan gelen "Etiyopya'ya özgü" ya da "Nil yöresine ait" oldukları üzerine spekülasyon yaptılar.[11] Toptan imha konulu çalışmasında, siyaset bilimci Mahmood Mamdani şöyle belirtir: "Rakip kolonicilerin tümü –Belçikalılar, Almanlar ve İngilizler–Afrika'nın her yerinde örgütlü bir devletin var olduğuna dair kanıtların bulunduğuna ve egemen grupların kesinlikle başka bir yerden gelmiş olmaları gerektiğine dair ortak bir fikir içindeydiler. Bu hareket halindeki gruplara "Hamiler" denmişti ve her bir medeniyet parçasının arkasında gizlenen bir el oldukları fikri "Hami hipotezi" olarak bilinmişti."[12]

Belçikalılar Almanların bilimsel fikirlerini kabul ederek onları idari uygulamaya koydular. Zaten Alman yönetiminde ayrıcalıklı olan Tutsilerin eğitim görmelerine izin verilmişti. Belçikalı otoriteler, "yerel özyönetimlerine" uygun olarak, çoğunun

10. Hoetink, *Two Variants in Caribbean Race Relations.*
11. Tutsilerin kökenlerine ilişkin ilk spekülasyonların eleştirel değerlendirmesi için bkz. Prunier, *Rwanda Crisis*, s. 5-13.
12. Mamdani, *When Victims Become Killers*, s. 80.

Tutsilerle özdeşleştirilen mahkemenin atadığı aristokratlardan oluşan yerli memurların (her ne kadar büyük bir kısmı Hutu kökenlerine sahip olsa da) yerel idareciler olarak atanmasını sağladılar. 1933'ten itibaren, tüm vatandaşların etnik kökenlerinin belirtildiği ve fotoğraflarının yer aldığı dosyaları içeren belediye sivil kayıtları oluşturuldu.[13]

Günümüz akademisyenleri seleflerinin kategorilerinin tamamını çürütmüştür. İlk olarak göçmen Tutsi çobanlarının yaptığı işgallere ve Büyük Göller bölgesinde bulunan Bantu halklarının arasına yerleştiklerine dair hiçbir delile rastlanmamıştır. İkinci olarak, grupların dilsel, dinsel ve kültürel pratiklerinin neredeyse tamamen aynı olması ve fiziksel özelliklerindeki dağılımın halihazırdaki kategorilerle uyuşmaması sebebiyle, akademisyenler artık Tutsi ve Hutuların yüzyıllardan beri tek ve aynı kültürel ve endogamik (içevlilik) kimliğe ve hatta aynı genetik gruba ait oldukları görüşüne doğru yönelirler.[14]

Ruanda konulu çalışmasında, Lucien R. Bäck şöyle yorumlar: "Hutu ve Tutsi halklarının aynı dili konuşuyor ve ortak bir kültürü paylaşıyor olmaları, aynı soydan gelmiyor olsalar bile, birkaç yüzyıldan çok daha uzun bir süredir beraber yaşadıkları gerçeğini ortaya koyar."[15] 1988 gibi geç bir tarihte, etnik bölünme elbette kırsal Ruanda'daki tek ve evrensel bölünme değildi. Hutu ve Tutsilerden oluşan "karma topluluklarda" bile, köylüler birbirlerine etnik ve "zararsız şakalar" yapmaktan geri kalmadı, köy politikaları etnik gruplardan ziyade yerli toplulukları yabancı memurlarla karşı karşıya getirme eğilimindeydi. Fakat bu durum kısa sürede, komşu Burundi'de meydana gelen etnik çatışmalar

13. Gourevitch, *We Wish to Inform You*, s. 56.

14. Mamdani, *When Victims Become Killers*'da birtakım genetik özellik farklılıklarından bahseder: Tutsiler süt şekerini düşürmek için gerekli olan laktoz enzimini daha sık üretir ve orak hücre anemisi genini daha az sıklıkta taşır. Bu iki nitelik, her ne kadar iki halkta ve kuşkusuz farklı ölçülerde tarım ve çobanlık yapmış olsa da, Hutulara nazaran Tutsiler arasında nispeten tarımdan çok çobanlık mirasına işaret eder. Bu iki genetik niteliklerin ayıklanması epeydir devam eden *kültürel* pratiklerin sonucudur, s. 41.

15. Bäck, "Traditional Rwanda", s. 15-33, (18); Lemarchand, *Burundi*, s. 1-16.

ve Ruanda basınında yer alan propagandaların etkisiyle değişecekti.[16] Günümüz Tutsi halkı, Hutularla aralarında ikili ya da kalıtsal ayrılığı reddederek, siyasi ve sosyoekonomik ayrımlar yapmayı tercih ederler. Bu pekâlâ genel bir bakış açısı olabilir. İki grup arasındaki doğuştan gelen farkların inkârı, Hutu Gücü ideolojisini en fazla küplere bindiren durum olmuştu. "Rasyonel olarak etnik amnezinin seçimi" şu anda kesinlikle iktidardaki Tutsi elitlerinin mevkilerini meşrulaştırmaya yarar.[17]

ÖTEKİLERİN ÖZDEŞLEŞMESİ ÜZERİNE BİR PARANTEZ

Ötekiler*le* özdeşleşmeler ve özdeşleşmemeler, her şeyden önce ötekilerin özdeşleşmesini gerektirir. Duygusal ve ahlaki kategorilerin öncelikle bilişsel, ya da sözde-bilişsel (pseudo-cognitive), bir yapıya ihtiyaçları vardır. Ruanda'da, bugüne kadar, bu yapı itibar, deneyim, sezgi ve izlenimler temel alınarak, günlük etkileşimler vasıtasıyla meydana gelmiştir. 1920'lerden itibaren bu gayriresmi pratiklere, özdeşleşmeye yönelik idari teknikler de eklenmişti: Sivil kayıtlar, kimlik kartları, pasaportlar, fotoğraflar vs. Fakat bu yeni inisiyatifler, Tutsilerin ve Hutuların kim oldukları ve birbirlerinden nasıl ayırt edilecekleri sorularına yanıt vermediler. Aksine, göreceğimiz üzere, Tutsiler ve Hutular arasında kalıtsal bir bölünme olduğu fikrini en fanatik şekilde destekleyenler, Tutsilerin kafa karıştırmak ve ara bozmak amacıyla Hutu kimliği altında gizlenme ihtimalini takıntı haline getirmişti. Görünüşe bakılırsa uzmanların bugün bile, sadece fiziksel ipuçlarına göre bir saptama yapması oldukça güçtür. Aksine, bu kişiler kimlik kartlarının kuşaklar boyunca kanuna aykırı şekilde değiştirilmiş olduğundan hayıflansalar da, sivil kayıtlara dayanan bu kartlara bel bağlarlar. Karışık evlilikler yüzyıllardır yaygın olmuştur ve halk baba tarafına dayanarak Hutu ya da Tutsi olarak sınıflandırılır, fakat insanlar çoğu kez kendini, içinde bulunduğu duruma hangi grup uygun düşerse

16. Murundi köyü hakkında bkz. De Lame, "Une colline entre mille", s. 73.
17. Lemarchand, *Burundi*, s. 30-3.

o grubun soyundan geliyormuş gibi tanıtmıştır. Bu pratik tüm sınıflandırmaları tamamen belirsiz kılmıştır. Buna rağmen, Ruanda soykırımı esnasında, Hutu Gücü cinayet çeteleri, Tutsi kökenli olduğundan veya Tutsilerle bağlantılı olduğundan ya da onlara karşı bir bağlılık duyduğundan şüphelendikleri sayısız Ruandalıyı öldürdü.

Toplum üzerinde etkisi olan ayrılıkların tümü (genetik farklılıklara dayanma ihtimali olan kolayca gözlemlenebilen fiziksel farklılıklarla yakından ilişkili olanlar bile) "esasen toplumsal"dır. Başka bir deyişle, bu ayrılıklar insanların birbirlerine anlattığı hikâyeler vasıtasıyla yeniden inşa edilirler, geliştirilirler ve aynı zamanda otoritelerin aldığı önlemler vasıtasıyla da yeniden yaratılırlar ve güçlendirilirler. Üstelik farklı bazı fiziksel özellikler bir kuşaktan diğerine sadece kısmen "kalıtımla kazanılmış" olabilirler: Kaliteli beslenme ve hastalıksız geçen bir çocukluk gibi faktörlerle yakından ilişkili olması sebebiyle "beden uzunluğu" bu duruma iyi bir örnektir. Çok yakın tarihe kadar ve dünyanın pek çok bölgesinde, yeterli beslenme servetlerini ve boy uzunluğunu torunlarına bırakan zenginlere özgü bir ayrıcalıktı. Sağlıklı bir cilt, sert bakış, dik duruş, çınlayan bir ses, güçlü adımlar –kısacası, fiziksel görünüşü tamamen karakterize eden ve özellikle kudretlilerle ast konumlardakilerin görünüşleri arasındaki tezatlığı belirten tüm "habitus (yaşam modeli)"– ailelerden çocuklara aktarılmış olabilir ama yine de ilk bakışta herhangi bir genetik altyapıya sahip değillerdir.

Zenginler sadece daha zengin değil, aynı zamanda daha da güzeldir. Zengin insanlar sağlıklı, biçimli, boylu poslu, toplumsal olarak istenmeyen kusurlara ve sakatlıklara sahip olmayan eşleri daha kolaylıkla seçebilirler ve böylece toplumca daha çekici bulunan fenotipler üretebilirler. Dolayısıyla aslen farklı soydan gelmeyen fakat sosyal açıdan atalarından farklı derecede zenginlik, prestij ve güç devralmış toplumsal gruplar arasında, önemli ölçüde genetik yolla intikal eden fiziksel farklılıklar bulunabilir. Daha sonra, cinsel seçimin –yani eş seçiminin– toplumsal süreciyle, bu toplumsal farklılıklar

çeşitli endogamik (içevlilik) gruplar arasında, sonunda genetik farklılaşmalara *sebep* olabilirler.[18] Sonuç olarak, tek bir fiziksel tip pekâlâ mümkün olmayabilir ve toplumsal gruplar, kelimenin tam ve Wittgenstein'ın kabul ettiği anlamıyla, "aile benzerlikleri" nedeniyle hâlâ fark edilebilirler.[19] Her biri aile benzerlik ağlarında bir düğüm noktası temsil eden ve muhtemelen özgül bir karışık evlilik ağından gelen, gruba özgü özellikler olarak görülen birbirinden farklı bir dizi fiziksel tiple bile karşılaşılabilir. Avrupalı Yahudiler bu fenomeni teyit eder nitelikte görünürler: Yahudiler birbirlerine hiç benzemezler ama gene de ilgili gözlemciler kimilerinin "aşırı Yahudi" yani, bir düzine Yahudi profiliyle ya da gözlemcilerin bir Gestalt formunda bellemiş olduğu "Yahudi tipleri"yle aile benzerlikleri sergilediği izlenimi bırakırlar. Dahası, görünürde farklılık gösteren insanlar benzer şekilde hareket edebilirler ve fiziksel benzerlikleri güçlü şekilde ortaya çıkaran ortak bir konuşma, jest, yürüyüş, duruş ve kılık kıyafet tarzlarına sahip olabilirler. Dolayısıyla kimi Tutsiler "fazlasıyla Tutsi" görünebilirler fakat bu durum farklı genetik soydan geldikleri anlamına değil, "Hutu olmayan" anlamına gelir. Pek çok farklı "Tutsi tipi" pekâlâ mümkündür. Tutsilerin her birinin toplumsal olarak devraldığı seçici karışık evliliklerin güçlendirdiği yetiştirilme ve sosyalizasyon farklılıkları sebebiyle, asgari fakat belirgin genetik farklılıkları olacaktı. Bu, Ruandalıların kimi zaman Tutsileri ve dolayısıyla Hutuları, "doğru şekilde" nasıl tespit edebildiklerini izah edebilecekti fakat Ruandalılar genellikle karar vermekte güçlük çekebiliyor ya da yanlış tayinler yapabiliyordu. Bu aynı zamanda Hutu Gücü propagandalarındaki bellibaşlı paradoksu da açıklayabilecekti: Öyle ki bir yandan Tutsilerin genetik miras nedeniyle, Hutulardan çok farklı oldukları –görünüşleri de dahil– söylenirken, bir yandan da netameli gelen sebeplerden, Tutsileri daima Hutu diye geçinmekle ve bunu oldukça iyi bir şekilde başarmakla suçladılar.

18. Bkz. Dawkins, *Blind Watchmaker*, s. 199-216.
19. Bkz. Blok, *Wittgenstein en Elias*.

Sık sık, hedef grubu nüfusun geri kalanından ayırt etmenin zorluğu, farklılıkların o kadar da büyük ölçüde olmadığının kanıtı olarak değil; aksine karışıklık çıkarmak ve kendilerini korumak amacıyla rejim yanlısı halk diye geçinebilen düşmanın fenalığına ek kanıt olarak yorumlandı. Soykırım rejimleri, "Hutu köylüleri Tutsi eşleri" ya da "Vietnamlı zihniyetli Khmer bedenli" kişilerden sürekli kaygı duydu. Hatta SS'ler de evlenmeden önce, torunlarına Aryan ırkından olmayan genlerin bulaşmayacağını garantileme maksadıyla, genetik köken testine tabi tutulmuşlardı.

Ruanda vakasında, son yüzyılda, araştırmacılar Hutu ve Tutsilerin kökenlerine dair tartışmaları defalarca yeniden alevlendirdi. Tartışmalı Hutu-Tutsi ayrımı sonunda bir dizi insan felaketlerine aracılık etti ve Ruandalı Tutsilerin soykırımıyla sonuçlandı.

HUTULAR VE TUTSİLER: KİŞİSEL ÖZDEŞLEŞMELERDEN GENEL ÖZDEŞLEŞMEMELERE

Peki, ama bu terimler başlangıçta neye işaret etmişti? Fiziksel antropolojinin Avrupalı ve sömürge söylemine katılmadan önce, Afrika'nın Büyük Göller bölgesinin siyasi ve idari kelime haznesinde ve sonra da Hutu Gücü hareketinin milliyetçi ve ırkçı retoriğince benimsendiklerinde ne anlama gelmişlerdi?

Yazılı kaynakların yetersizliğinden, bu sömürge öncesi çağrışımların yeniden inşası zordur. Terimlerin önceki anlamlarını halen hatırlayan bilgi aktaran kişilerden birkaçı, Almanya, Belçika ve sömürge sonrası yönetimde geçerli olan çağrışımları istemeden kavramışlardı. 1986'da antropolog Liisa Malkki, 1972 Hutu ayaklanmasının ardından Tutsi hâkimiyetindeki rejimin Burundi'de süregelen kanlı baskısından kaçan yaşlı Hutu mültecilere sorular sordu. Hepsi Tutsilerin "Nil" ve "Somali"den gelen yabancılar ve Bantu olmayan "Hami" halklarından geldiklerine inanmışlardı.[20]

20. Malkki, *Purity and Exile*, s. 71.

Tutsiler Ruanda'yı işgal etmişlerdi ve bir zamanlar Hutulara ait olan toprakları fethetmişlerdi. Lakin bunu sadece şiddet içeren yollarla yapmadılar: "Tutsiler, hile konusunda 'doğuştan parlak zekâlı' olup, aslen Burundi'de yaşayanlara inek hediye ederek onları *kandırdı*. Sonuç olarak, Hutular "Tutsilerin köleleri haline geldi". Aslında, genelde Hutu köylülerine inekleri ödünç veren ve karşılığında ürün ve iş hizmeti alan çoğunlukla Tutsi olan sürü sahibi çobanlar ve Hutular arasında müşteri ilişkisi ya da borç esareti mevcuttu. Bu ilişki ekonomik mübadeleyi kölelik bağına dönüştüren siyasi otorite ağıyla bağlantılı olmuştu. Bu borç yükümlülükleri, başlangıçta kolektif olarak soyların tamamı, *umuheto* tarafından ödenmişti fakat tedricen tek tek köylülerin üzerine yıkıldılar.[21] Burundi'deki çatışma üzerine çalışan René Lemarchand'in dediği gibi, "Hutu sözcüğünün ikinci anlamı alt-üst sisteminin üst düzeyindeki birine kıyasla, 'sosyal alt' demektir... Hatta 'sosyal mahdum' belki de daha uygun olacaktır; zira bu ifade sadece toplumsal astlığı değil, bir bakıma duygusallık ölçütünü de gösterir... Dolayısıyla çok daha zengin bir patrona karşı kendisini müşteri olarak tanıtan bir Tutsi, her ne kadar kültürel kimliği Tutsi olarak kalsa da, 'Hutu' olarak tanımlanabilirdi."[22] Bu bağlar, sömürge rejimleriyle gittikçe daha baskıcı ve sömürücü hale geldi. Bu süreçte, iki kişi arasındaki özgül, yerel, doğrudan ilişki kavramı, ebedi ve uzlaşmayan iki düşman kategori arasında genelleşmiş ve bağlam dışı ilişki kavramına dönüşmüştü. Bu durum, "yabancı Tutsiler"in, "yerli Hutuları buyruğunu altına almak" için yürüttüğü, efsaneden ibaret olan fethin ileri sürülmesinden kaynaklanmıştı. Bu son versiyona göre, Tutsilerin hepsinin yabancı fetihçilerin ve sömürgecilerin soyundan geldikleri söylenmişti. Mevcut Tutsilerin tümünün, her bakımdan siyasi ve ekonomik üstünlüklerini yeniden kazanmaya çalıştıklarına inanılmıştı. Bu iktidar hırsı Tutsi karakterinin özü haline gelmiştir. Bu açıklamaya göre

21. Newbury, *Cohesion of Oppression*, s. 115-140.
22. Lemarchand, *Burundi*, s. 10; bkz. Mamdani, *When Victims Become Killers*, s. 62-76.

Tutsiler bazı bakımlardan şaşırtıcı ölçüde Hutulardan üstündür: Daha zekilerdir ve kendilerinden olanlara daha bağlılardır. Tutsi kadınları daha çekicidir. Gelgelelim, bu özeliklerden sadece Tutsilerin iktidara susamış oldukları görülür. Hutu erkekleri Tutsi kadınlarını evlenme tuzağına düşürdüler, böylece eşlerine casusluk yaptırılabilir ve yakınlarına ihanet etmelerini sağlayabilirlerdi. Hutular kendilerini Tutsilere nazaran, "ilkel", "naif" ve "medenileşmemiş" ve aynı zamanda da "basit", "vahşi" ve "dürüst" insanlar olarak tanımlar. Pigme Twa azınlıkları çoğunlukla göz ardı edilir ya da "yerliler olarak idealize edilirler".[23]

FANTAZİLERİN HAREKETE GEÇİRİLMESİ

1980'lerin ortalarında Tanzanya mülteci kamplarında Liisa Malkk'ın mülakat yaptığı Hutular "naif" amatör partizanlar olabilirlerdi fakat temaları Hutu Gücü'nün *Kangura* bülteni ideologları ve 1990'ların başında Ruanda'daki Bin Tepeler (Mille Collines) radyo propagandacıları tarafından neredeyse satırı satırına tekrarlanmıştı. Bu açıdan, aşırı "milliyetçi" Hutu milislerin, Interahamwe ideologları kendi klişelerini icat etmediler fakat Hutular arasında uzun zamandan beri yaygın olarak dolaşan kavramları abarttılar ve şiddetlendirdiler.

İlk sayılarından itibaren *Kangura*, Tutsilere yönelik, hepsinin iktidar uğruna üçkâğıtçı manipülatörler ve Tutsi kadınların hilekâr ayartıcılar olduğu tarzında bilindik temaları yeniden işledi. Bu abartılı metinlerde zihinde yer eden retoriğin monoton ve yineleyen tonu yankılanır.

> Hutuların her biri, Tutsi kadınının nerede olursa olsun Tutsi ulusuna hizmet etmek için çalıştığını bilmelidir. Neticede, Hutulardan her biri:
> -Şayet bir Tutsi kadınıyla evlenirse;
> -ya da Tutsi kadınıyla yaşarsa;
> -Sekreter olarak onu işe alırsa ya da desteklerse...
> birer haindir.

23. Malkki, *Purity and Exile*, s. 82-88.

> Hutulardan her biri, Tutsilerin her birinin ticarette sahtekâr olduğunu bilmelidir. Ve Tutsilerin tek amacı uluslarının üstünlüğüdür.[24]

Burada, biri büyük biri küçük olmak üzere iki temel karşıtlık bulunur: Büyük olanı, Hutularla Tutsiler arasında, diğeri küçük olan ise, kadınlarla erkekler arasındadır. "Her" sözcüğünün tekrarından anlaşılacağı gibi, bu karşıtlıklar her şeyi kapsar ve hiçbir istisna teşkil etmez.

Yeni bir unsur ortaya koyulmuştu: "Hutular Tutsilere acımayı bırakmalıdır."[25] Kelimenin tam anlamıyla, neredeyse bir özdeşleşmeme tavsiyesidir bu. Ne var ki özdeşleşmenin önceden, en azından bazı Hutular arasında, gerçekleşmiş olduğunu varsayar. Bu noktada sinir bozucu hakaret *inyezi*, yani *cafard* (Fransızca "hamamböceği") sözcüğü su yüzüne çıkar. Hamamböcekleri ilerlemeyi ve kemirmeyi sürdürür dolayısıyla köylünün de onları öldürmeyi sürdürmesi gerekir. Tutsiler artık, herhangi bir toplumsal simgeleştirmeden ayrılmış, bağlamın ve zamanın dışına taşınmış, genel bir kategoriye dönüşmüştür. Tutsilerle özdeşleşme, Tutsilerle özdeşleşmeme ve Tutsilerle olan tüm özdeşleşmelerden kaçınma: Bunların hepsi *Hutu Gücü* kimliğini oluşturmak için gerekli koşullardır. Yansıma yoluyla, tüm kötülükler ama yine de insani olan özellikler Tutsilere atfedilmiştir; abartma yoluyla kötülüğün insanüstü şekillenmesi olarak şeytanlaştırılmışlardır ve son olarak insanlıktan çıkarma yoluyla mikrop olarak görülmüşlerdir. Bu noktada, "ötekiler klişesi" tamamlanmıştı. Kötü nitelikler bir ölçü meselesi değildir: *Mutlak* kötülüğü temsil ederler. İstisna teşkil etmezler ve "ötekiler"in tümü için geçerlidirler: *Genelleştirilirler*. Ve üçüncü olarak, "ötekiler"in ne yaptıklarının, söylediklerinin ya da ne gibi göründüklerinin önemi yoktur, bu nitelikler "ötekiler"in varoluşlarının doğasında bulunur: *Özcüleştirilirler*.[26] Özdeşleş-

24. Bu cümleler Hutu Gücü bülteni *Kangura* s. 6'da Kinyarwanda ve Fransızca dillerinde yazılmıştı ve Chrétien, *Rwanda*, s. 39-40'dan alıntılanarak yazar tarafından İngilizceye çevrildi.
25. Chrétien, *Rwanda*, s. 40.
26. Van Bruggen, *Hedendaagsch fetischisme*, s. 64-76.

meme süreci tamamlanmıştır; hatta nefretin ötesine geçmiştir ve duygusuz yıkıcılığın şeklini almıştır.

Gene de eşit ölçüde mutlak, kategorik ve özcüleşmiş Hutu klişeleri yaratarak tamamlayıcı bir özdeşleşme süreci devam eder. Hutuların arasında, bulundukları yere ya da sınıfa bakılmaksızın karşılıklı bir bağlılık olmalıdır: "Hutulardan her biri diğer Hutuyu kardeşi olarak görmelidir. Şayet yarın volkanlardan biri patlarsa, Rukigalı Hutular Nduga'ya gelebilecek, burada yaşayabilecek ve bu sebepten buradaki halklardan biri olabilecektir. Ayrıca şayet Nyuga'da bir kıtlık beklenirse, Nyuga'lı bir Hutu Rukiga'ya gidebilir, orada kalabilir ve orada yaşayanlardan biri olabilir. Lakin ne olursa olsun ne bir Hutu Tutsi'ye, ne de bir Tutsi Hutu'ye dönüşebilir. [27]

Yeni bir araç olan radyo, yayınlarda sürekli bu tür mesajlar iletmişti. 1980'lerin sonunda hükümet köylü halka çok sayıda radyo alıcısı dağıtmıştı. Afrika'nın pek çok yerinde olduğu gibi, insanlar artık nereye giderlerse kulaklarına yapıştırdıkları alıcıları yanlarında taşıdılar.

RUANDA SOYKIRIMI

Yıllar boyunca Ruanda ve Burundi'de özdeşleşme ve özdeşleşmeme halkaları, ulusal ve hatta ulusaşırı ölçüde köy ve soy boyutundan Tutsilerin ve Hutuların genelleşmiş kategorilerine yayılmıştı. Gündelik yaşamda akrabalık ve coğrafi yakınlık bağları, karışık evlilik ve toplumsal karışım nedeniyle Tutsi-Hutu ayrımını geniş kapsamlı kıldı. Öte yandan, her iki taraf da bağımsızlığı takip eden monarşi yönetiminin eziyet ve kan banyolarını unutmamıştı.[28] Olayların anısı iki grup arasındaki tüm etkileşimlerde sessiz bir zemin olarak kaldı ve karşılıklı temaslarda duygu çelişkilerine neden olmuş olmalıdır. Interahamwe propagandaları bu tür uyur haldeki duyguları uyandırmaya, radikalleştirmeye ve fanatikleştirmeye çalıştı.

27. Chrétien, *Rwanda*, s. 98. Yazarın çevirisi. Yer adlarına, yani ulusal harita referanslarına dikkat ediniz.

28. Chrétien, *Rwanda*, s. 57. Soykırımın kapsamlı siyasi tarihi için bkz. Des Forges.

1994 eylemlerinin anısına dair yapılan alan araştırmalarına göre, olaylardan on yıl sonra Hutu sanıkları -hem köylüler hem de mahkûm edilen failler- Tutsi akrabalarına veya tanıdıklarına yönelik düşmanlıklarını tutarlı bir şekilde reddettiler.[29] Bu demeçler kısmen desteklenmişti: Ruanda Yurtseverler Cephesi rejimi aslında Tutsilere yönelik herhangi bir düşmanca hareketin (ya da tersi) bastırılmasında rol oynamıştı. Bu durum kısmen savaş ve soykırım gerçekleşmeden önce koşulların idealleştirilmesi olabilir. Lakin soykırım öncesinde ve esnasında ardı arkası kesilmeyen nefret tacirliği, hiç kuşkusuz Hutu nüfusunun büyük bir kısmının değişen ölçülerde paylaştığı duyguları yansıttı ve güçlendirdi. Nefret, cinayetlerin tek güdüsü olmuş olabilir fakat paradoksal olarak cinayetlerin kendisi nefret uyandıran kurbanlarının hak ettiği kini dışa vuran suçlunun özfarkındalığını "meşru" bir katile dönüştürerek nefreti güçlendirdi.[30]

Interahamwe propagandacılar yerel düzeyde yaygın olan çelişkili duyguları etkilemeye çalıştı ve onları tüm Hutu ve Tutsiler arasında ulusal düzeyde amansız bir nefretle işledi. Bu objektif hiçbir zaman tamamen erişilememiş olsa da, soykırımı başlatmak için -tek başına yetersiz kalsa da- gerekli koşullardan biri oldu.

Ruanda ve komşu Burundi arasındaki gergin ilişkiler de aynı ölçüde önem taşımıştı: İki hükümette (ya da daha çok liderleri), başkanları 6 Nisan 1994 tarihinde Kigali'ye iniş yapan uçaklarına yapılan saldırı sonucunda öldürülünce uzlaşmıştı. Ruanda başkanı Juvenal Habyarimana'nın ölümü, aşırı Hutu milliyetçilerinden oluşan ve rejimin güçlü bir şekilde desteklediği Interahamwe Hareketinin ülke çapındaki toptan imha kampanyasına bir işaret oldu. Fransız birlikleri, terör infazlarıyla uğraşıyor olsalar da Başkanlık Muhafızlarını eğitmişlerdi. Bu muhafızlar daha sonra kitlesel imhalara önayak olacaktı.[31]

---

29. Bkz. Fujii, *Killing Neighbors*, s. 2-3 ; Straus, *Order of Genocide*, s. 7-9 ; ve Mironko, "Social and Political Mechanisms of Mass Murder", s. 2-3.
30. Fujii, *Killing Neighbors*, s. 188'de Hutu "Katılımcıları" (cinayetlere katılanlar) arasında gözlemlenen bu psikolojik mekanizmayı inceler.
31. Bkz. Kroslak, *Role of France in the Rwandan Genocide*.

1990'dan beri RYC Ruanda'nın kuzeyine baskınlar düzenlemişti: Ruanda Yurtseverler Cephesi, 1959'da ve sonrasında meydana gelen katliamlardan kaçan ve Yoweri Museveni'nin muzaffer isyancılarının yanında savaştıkları Uganda'da sürgün hayatı yaşayan Tutsi mültecilerinden oluştu. 1994'ün başından itibaren RYC Ruanda topraklarında geniş alanlara sahipti. Yurttaşları Tutsilerin kitleler halinde imha edilmesi RYC'yi yayılışını hızlandırmaya teşvik etti. RYC ordusu başkent Kigali'nin kapısına dayanınca ve Hutu birliklerini oradan kovmanın eşiğindeyken, Fransa Turkuaz Operasyonunu başlatarak bir kez daha Hutuların yardımına koştu. Dünyanın geri kalanın kılını bile kıpırdatmadan izlediği üç aylık bir soykırım sürecinin ardından Fransız birlikleri nihayet cinayetleri resmen durdurmak amacıyla hızla alana gönderilmişti. Boş yere, Kigali'nin RYC tarafından işgalini önlemeye ve Hutu birlikleri için güvenli bir bölge yaratmaya çalıştılar. Fakat Fransız birlikleri Hutu ordusu ve Interahamwa'nın sınırları geçmelerine ve Doğu Kongo'daki Bikavu'ya doğru kaçmalarına yardımcı olmayı başardılar.[32] Cinayetlerde parmağı olan ya da yalnızca yaklaşan Tutsi kuvvetlerinden korkan muazzam bir Hutu mülteci kitlesi, sınırın öbür yanında Hutu birliklerini izledi. Bikavu'da, soykırımcılar, eski Tutsi göçmenleri ve onların soyundan gelen yerel Banyamalenge halkına karşı cinai baskınlarını sürdürdüler. Bu, yeni Ruanda hükümetinin Doğu Kongo'yu işgaline ve otuz iki yıl Kongo'da iktidarda kalan Mobutu Sese Seko'nun düşüne yol açtı. Seko'nun yerine başlangıçta Tutsi rejimi himayesi altında olan Laurent Kabila geçmişti. O zamanda beri aralıksız haydutluk ve iç çatışmalar Doğu Kongo'da milyonlarca kurban vererek ölümleri ve yıkımları sürdürmüştür. Bu olaylar, bölgede yaklaşık yirmi yıl boyunca devam eden kan dökme eylemleri süresince uluslararası kamuoyunda neredeyse hiçbir etki yaratmamıştır.

Soykırım rejimlerinin tümü hedef aldıkları kurbanları gerçek bir tehlike ve kendilerini de potansiyel kurbanlar olarak

32. Bkz. Kroslak, *Role of France in the Rwandan Genocide*; Prunier, *Rwanda Crisis*, s. 281-311 ve Ba, *Rwanda*.

tanımlasalar da, RYC'nin askeri işgaline karşı duyulan hakiki korkuları o vakitler Ruandalı Tutsilerin şeytani doğası olduğuna dair kurulan fantezilerden ayırt etmemek anlamsız olacaktır.

1990 itibariyle, RYC Ruanda'nın kuzey eyaletlerinde gerçek bir askeri tehdit oluşturdu ve askerleri yerel Hutu nüfusuna pek çok zulüm yaptı.[33] Şüphesiz komşu Burundi'de, Tutsi azınlığı o zamanlar hükümeti ve orduyu kontrol etmişti. Hutu çoğunluğuna yaptıkları şiddetli baskı 1972'de Hutuların katliamıyla sonuçlanmıştı ve akabinde bir hayli kan dökülmüştü.[34] İlaveten, RYD kuzeyden yol alır almaz, Tutsilerin Ruanda'da beşinci kol faaliyeti yürütebileceğine dair anlaşılabilir bir korku doğdu. Üstelik mülteciler ve kuzeydeki çatışmadan dönen, pek çoğu yaralı ve sakatlanmış olan Ruandalı mağlup birlikler köylerine RYC'nin nefretini yaydılar.[35]

Soykırım nefret kampanyalarının hedef aldığı halkın "gerçek" anlamda herhangi bir tehlike oluşturmasına gerek yoktur: Almanya'daki Yahudiler kimse için bir tehlike oluşturmadı; Sovyetler Birliği'nde Kulaklar toptan imha edilmek yerine mülkleri kamulaştırılabilirdi ve Çin Kültür Devrimi kurbanlarının Komünist rejimi nasıl tehdit ettiklerini anlamak zordur. Bu anlamda kolektif fantezilerin göreli özerkliği, özellikle rejim propagandasıyla şiddetlendirildiği zaman, bir kez daha haklı çıkar.

Ruanda'da da tıpkı başka toptan imha vakalarında olduğu gibi özdeşleşme ve özdeşleşmeme diyalektiği, yurtiçindeki parçalanma ve dış tehlikenin birleştiği özgül bir siyasi bağlam içerisinde tamamlanmıştı. Ruanda'yı işgal etmiş olan Ugandalı Tutsi birlikleri, Hutu hükümeti kuvvetlerinin saldırısına uğramıştı. Tutsi egemenliğinde bulunan Burundi hükümetiyle ilişkiler güneyde taş çatlasa tedirgin ediciydi. Bu arada yarı otonom Interahamwa milisleri tam olarak Hutu egemenliğindeki Ruanda hükümetinin kontrolünde olmasalar da kendilerini destekleyen, eğiten ve

33. Görgü tanıklarının anlatıları için bkz. Braeckman, *Rwanda*; Keane, *Season of Blood*; ve Temmerman, *Doden zijn niet dood*.
34. Lemarchand, *Burundi*, s. 76 ve devamı.
35. Sémelin, *Purify and Destroy*, s. 251-2.

donatan düzenli ordu tarafından hoş görülmüştü. Kuzeyde RYC kuvvetlerinden kaçan halklar ve güneydeki Burundili mülteciler –toplamda 1 milyonun üzerinde kişi– ekonomik kaynaklar ve Ruanda toplumu için ağır yük teşkil etti.

Ruanda'da (ve Burundi'de) devlet artık güvenliği sağlayamadığından herkesin şiddetli ataklardan korkmak için yeterli sebebi vardı. Ruanda'daki "geçici" Hutu hükümetinin ılımlı kanadı, bir yandan Hutu Gücü hareketi diğer yandan kuzeydeki RYC ordusu tehdidi arasında sıkışıp kalmıştı. Neredeyse tamamen ordunun kontrolünde olan Burundi'deki Tutsi rejimi, Hutu çoğunluğu tarafından yok edilme tehlikesi olmadan azınlıklarının tekelini sağlayamamıştı. Her iki ülke de komşu ülkede yaşananların rejimin yardımıyla, kendi topraklarında da yaşanabileceği korkusuyla yaşamıştı. Ve yeni şiddet dalgalarının her biri, anıları canlandırarak karşı grubun niyetine dair daha fazla kaygıya sebep oldu. Böylece bir sonraki çatışmalar için tüm safhalar ayarlanmıştı.

Yurtiçindeki durum devletin şiddet tekelinin parçalanmasıyla belirlenmişti; yurtdışı bağlamında da komşu ülkelerle emniyetsiz ilişkiler hâkimdi. Ekonomik şartlar da aynı şekilde kasvetliydi: Zaruri ekonomik kaynaklardan biri olan toprak aşırı şekilde kıtlaşmıştı. 1934'te 1,6 milyon olan Ruanda nüfusu, 1990'da 7,1 milyona yükselmişti. 1997'de soykırım ve Hutu mültecilerinin toplu göçünün ardından, nüfus 5,5 milyona düşmüştü. Bu rakam 2010'da neredeyse yeniden iki katına, 10,6 milyona çıktı. Nüfus yoğunluğu ekilebilir araziler için fazlaydı ve bu durum şiddetli bir rekabet dönemi yarattı.[36] Ruanda'da o vakitler metrekare başına 407 kişi (ve ekilebilir alanın metrekaresi başına da 574 kişi) düşüyordu. Ruanda dünyanın en yoğun nüfuslu ülkelerinden biriydi ve tarım dışında neredeyse hiçbir alternatife sahip değildi. Bu koşullar çıkar çatışmalarının tümüne sıfır toplamlı, bilhassa patlayıcı bir oyun niteliği verdi: Birinin kazandığı toprak mecburen bir başkası tarafından kaybediliyordu. Dolayısıyla rakip

36. Prunier, *Rwanda Crisis*.

tarafların, taraflardan her birinin karşılıklı uzlaşma ve rızadan çıkar sağlayabileceğini hayal etmesi zorlaşır. Grupların çoğu kez karşılıklı algılarındaki uç (biz ya da onlar) kutuplaşmanın nedeni bu maddi temeldir. Üstelik 1993'te Ruanda'nın temel ihracat mallarından biri olan kahvenin fiyatı çarpıcı bir şekilde yüzde 70 düşmüştü ve bu durum dünyanın en fakir ülkeleri arasında olan Ruanda'da büyük bir mali gerginliğe neden oldu.[37]

Ruanda'da Hutu Gücü hareketi ve hükümet çevreleri arasında girift ve samimi bir dinamik vardı. Milisler bazen alenen azarlansalar bile gizlice devlet tarafından desteklenmişti. Neticede hükümet, soykırıma ve toplu cinayetlere katılan orduya göz yumdu. Lakin uzun sürede hazırlanan katliamlar, neredeyse bir yüzyıl zarfında şekillenen, önceden var olan yaygın özdeşleşme ve özdeşleşmeme şekillerinin fay hatlarının peşinden gelen, çok dikkatli planlanan bir kampanyanın doruk noktası olmuştu.

Kuzeyden gelen Tutsi işgal tehdidi Hutu Gücü haraketini radikalleştirdi. Cinayetler başladığı zaman, RYC'nin Tutsi birlikleri şiddetli saldırılarını hızlandırdı. Fakat sivil Tutsiler, Hutuların aşırılıkçı tehlikesine karşı koymaya ya da RYC'nin işgalini desteklemeye yönelik örgütlenmiş gibi durmaz. Aslında ilk kan dökme eylemlerinden itibaren başkanların uçağının düşürülmesinin hemen ardından, mahalli ileri gelenler köylerindeki barışı sürdürmek için hem Hutuları ve hem de Tutsileri içeren devriye birimleri kurdu. Rejimin vilayet yöneticilerine Tutsi nüfusunun toplu imhasını ilan ettiği resmi çağrıyı yapmasının ve itaati dayatmasının ardından, köylü otoritelerinin pek çoğu katliamlara direnmeyi kesti.

Gene de Hutu Gücü'nün propaganda mekanizmasının aralıksız vızıltısına rağmen, alt kademelerdeki suçluların büyük çoğunluğu Tutsilere yönelik nefret kampanyalarından etkilendiklerini reddettiler.[38] Suçlular, etnik nefretten ziyade öldürülme tehdidi altında kendilerini katillere katılmaya zorlayan,

37. Bkz. Powell, *Barbaric Civilization.*
38. Mironko, "Social and Political Mechanisms of Mass Murder"; Straus, *Order of Genocide.*

Interahamwe birliklerinden korkuttukları için öldürdükleri konusunda ısrar ettiler. Soykırıma katılan sivillerin çoğu ise ortada bir savaş olduğundan Tutsilerin her birinin öldürülmesi gerektiğinden bahsettiler: Erkekler, kadınlar, çocuklar ve hatta anne karnındaki bebekler. Bu, onlara göre, RYC'nin ilerleyen ordularına karşı direnme şekliydi. Milis mensupları ve erler, RYC'yle mücadele etmek için "cepheye katılmadan önce", sivil Tutsileri kitleler halinde öldürdüklerini açıkladılar.[39] Pek çoğu cepheye hiç gitmedi, gidenlerin çoğu da kaçtı ve savunmasız Tutsilerin katliamına katılmak için yurda geri döndü.

Ufak köylere kadar yayılan ayrıntılı bir şekilde hazırlanmış gözetim ve angarya sistemleri vasıtasıyla, mahalli ileri gelenler köylüler arasında kimlerin cinayet çetelerine katılması için gözünü korkutabileceklerini ve kimlerin bunu reddedebileceğini biliyorlardı. Hutu Gücü çetelerini kimlere yaklaşmaları gerektiği konusunda yönlendirdiler. Toptan imha çalışmalarında neredeyse tamamen ihmal edilen bu gizli bölüm, bazı Ruandalıların dönüşüm geçirmezken bazılarının da nasıl kitle katillerine dönüştüklerini büyük ölçüde açıklar.

Para kimi zaman cinayetlerin önlenmesinde ve kimi zaman da işlenmesinde etkili oldu. Kimileri olaylardan rahatlıkla paçayı kurtardı: Üç beş muz birası ve bir miktar nakit vermek katillere yol vermek için yeterliydi.[40] Bunlar genelde görünürde prestijli ve varlıklı kişilerdi, örneğin korkutulması daha güç ve istedikleri herkesi satın alabilecek işadamları. Oysa diğer pek çok kişi öldürülme tehdidiyle katillere katılmaya zorlanmıştı. Tutsileri korurken ve saklarken yakalanan Hutular, ya sakladıkları Tutsileri kendi elleriyle öldürmeye zorlanmıştı ya da soykırımcıların ellerinde öldürülmüşlerdi.

---

39. Straus, *Order of Genocide*, s. 142.

40. Straus, *Order of Genocide*, s. 145'te Hutulu bir işadamı şöyle aktarır : "Orada buldular beni ve suç ortağı muamelesi yapmaya başladılar. İneklerimi bile yiyeceklerini söylediler... –*Sizi zorla alıkoymaya çalıştılar mı?* Evet ama reddettim. Eğer onlarla gitmezsem beni ikiye ayıracaklarını söylediler. Ama reddettim.– *Reddetmek mümkün müydü?* Evet, şayet korkmuyorsanız. Palalarla tehdit edildim." Bu kişi onlara sonunda rüşvet vererek olaydan kurtulur.

Otorite konumu zarar verebilirdi: Resmi görevliler köylüler arasında kendini gösterdi ve katiller de çoğu kez köylüleri küçük düşürdü, gözlerini korkuttu ve üstlerine gitti; böylece kırsal kesimi Tutsilere karşı kışkırtmaları için onları zorladı. Pek çok kişi baskılara boyun eğdi, kimileri geri adım atmadı ve bazılarının da Tutsilere yönelik saldırılara öncülük etmek için kışkırtılmaya ihtiyacı dahi yoktu.

Peki katiller "sıradan Hutular" mıydı? Evet, Interahamwe ve Başkanlık Muhafızlarını saymazsak katillerin kitle katliamları için özellikle beyinleri yıkanmamıştı ya da eğitilmemişlerdi. Katiller aşırı acımasızca davranmalarına rağmen, genel nüfusa kıyasla daha psikopat ve cani olduklarına dair hiçbir belirti yoktur. Görünüş itibariyle katillerin büyük bir çoğunluğu gerçekten de "sıradan Hutu" gibiydiler.[41] Aynı durumla karşı karşıya kalan kişilerden kimileri coşkuyla, kimileri zorla, kimleri de kayıtsızca işbirliği yaptılar. Lakin suçluları bu tür tercihler yapmaya yönelten ya da onlardan uzaklaştıran nedenler tespit edilmemiştir, araştırmacılar da bunların içyüzünü anlamaya çalışmadılar.

Ruanda soykırımında yer alan suçluların sayısı olağanüstüydü. Tahminler 100 binle, 3 milyon arasında değişir. Lakin en iyi tahmin 200 bin kişi civarında olabilir; bunların dörtte biri katliamların yüzde 90'ını gerçekleştirdi.[42] Bu kişilerin çoğu Interahamwe mensuplarıydı. Suçlular genel olarak az çocuklu ya da çocuksuz, fakir, topraksız ve işsiz genç erkeklerden oluştu. Yerel koşullar oldukça çeşitliydi; fakat hiçbir yerde katillerden yana sıkıntı yaşanmamıştı. Gerçekten de ortada "genel soykırım" (génocide populaire) söz konusuydu.[43] Çeteler ellerinden geldiğince fazla kişiyi yanlarına almaya çalıştılar ve sık sık yeni

41. Bkz. Straus, *Order of Genocide*, s. 10: "Bulgularım soykırım suçlularının 'sıradan kişiler' olduğuna dair teorileri destekler."
42. Bkz. Straus, "How Many Perpetrators Were There?"
43. Kimonyo'nun başlığı, *Rwanda: Un génocide populaire*. Neticede 15-54 yaşındaki 3,4 milyon kişinden yaklaşık yarım milyon Ruandalı, yargı ya da köy mahkemeleri tarafından canice suçlarla suçlandılar ("Gacaca", s. 8).

"katılımcıları" cinayetleri çıplak elleriyle işlemeye ikna ya da mecbur ettiler.[44]

Aralarında kadınlar da bulundu ve onlar erkekleri cesaretlendirerek ve cesetlerin üzerindeki işlerine yarayabilecek her şeyi alarak katliamlara eşlik ettiler. Bazı kadınlar öldürme eylemlerine fiilen katıldılar ve birkaçı da en korkunç suçlular arasındaydı. Açgözlülük açıkça önemli bir güdü olmuştu. Tıpkı RYC'nin işgaline yönelik öfke ve Tutsi egemenliğindeki monarşinin tekrar kurulma korkusu gibi. Sonunda pek çok kişi, köy otoritesine itaat ve topluluğu oluşturan yoldaşlarına uyum gösterme sebeplerinden cinayetlere katıldı.

Başka pek çok Hutu da cinayetlere katılmadı. Baskılara maruz kalanlar ve öldürmeyi reddedenler öldürülme tehlikesi altındaydılar. Yine de, tanıdıkları ve hatta bazen de hiç tanımadıkları Tutsilere yardım etme amacıyla büyük risk altına girenler de mevcuttu.[45] Hatta yardım edenlerden bazıları gönüllü ya da gönülsüz olarak ölüm çetelerinin mensuplarıydı. Anlaşılan koşullar kişiye seçim yapma şansı tanıdı ve insanlar çok farklı sonuçlar doğuran seçimlerde bulundular.

Tutsilere yardım eden Hutuların, suçlu olanlar gibi, "sıradan" Ruandalılar olmadıklarını varsaymak gereksizdir. Şüphesiz, *sıradanlık* terimi hevesli katilleri gönülsüz suç ortaklarından, cesur kurtarıcılardan ya da kendini uzak tutmayı başaran kişilerden ayırmaz. Bu ifade, tek ve aynı soykırım bağlamında, bütün farklılıkları ortaya koyan kişisel deneyimlerdeki, bireysel eğilimlerdeki ve toplumsal görüşlerdeki çeşitliliğin tamamını kapsar.

Soykırım seferi, sabahın erken saatlerinde askeri kamyonlarla köye inen, daha sonra yerel belediye başkanı ya da *vali* yardımıyla toplanılacak olan yerli Tutsi ailelerin adlarının bulunduğu listeleri yanında taşıyan Interahamwe milisleri ve düzenli ordu tarafından başlatıldı.

---

44. Bkz. Afrika Hakları, *Not So Innocent*.
45. Bu ifadelerin pek çoğu eylemlerin hemen ardından Afrika Hakları, *Not So Innocent*'da yayımlandı.

Yerel otoriteler, topluluklarda kimlerin Tutsi olarak sayıldığını ve bu kişilerin nerede yaşadıklarını biliyordu. Bu yetkililer ise üstlerinin baskısı ve milislerle ordu birliklerinin tehdidi altındaydı. Kimi zaman Tutsi aileleri ateş edilmek için yakınlardaki bir koruya götürülmüşlerdi; çoğu zaman da makineli tüfekler ve el bombalarıyla imha edilmek için köy kilisesinde toplanılmışlardı.

Kendilerine ait mesleki bölmede faaliyet gösteren ve şiddet eylemleri konusunda uzman askerler ve milisler tarafından gerçekleştirilen çok daha "düzenli" katliamlardı bunlar.

Tersinden bakarsak da, gevşek şekilde örgütlenmiş katil birlikleri, bazen oldukça gelişigüzel şekilde olsa da genellikle peşine düşecekleri kişilere kendileri karar verdiler: En yaygın suçlama şu şekildeydi: "Suçlu Tutsi'ydi, Tutsilere benziyordu ya da Tutsileri destekliyordu."[46] Kurbanlar belirlendikten sonra, pek çoğu her bakımdan küçük düşürülmüş, yağmalanmış ve kötü muamele görmüştü. Ve bu durumda bile, önce işkence ve tecavüz edilip ardından palalarla yavaş yavaş parçalara ayrılmak yerine, doğrudan mermilerle öldürülme ayrıcalığının bedeli kurbanlara ödetilmişti.[47] "Cinayetler fiziksel yakınlık gerektirmişti" diye yazıyor antropolog Lee Ann Fujii *Killing Neighbors*'da (Öldüren Komşular).[48] Katliamlar sopalar, çapalar, baltalar, çekiçler, mızraklar ve kılıçlarla: Kısacası Ruandalı köylülerin ellerinin altındaki araçlarla işlenmişti. Kurbanlar, ölü ya da diri bir şekilde dışkı ve lağım çukurlarının yakınlarına atılmışlardı. Bitmeyen bir öfke ve korku atmosferi hâkimdi; fakat bu aynı zamanda katillerin, panik saçmak ve tanınmalarını engellemek amacıyla maskeler ve muz yapraklarına bürünüp oradan oraya koşuşturduğu dehşet verici bir karnaval ortamı olmuştu. Katiller kurbanlarını korkutmak ve eğlenmek amacıyla konserve kutularına vurdular, ıslıklar çaldılar.[49]

---

46. Fujii, *Killing Neighbors*, s. 185.
47. Mironko, "Social and Political Mechanisms of Mass Murder", s. 197.
48. Fujii, *Killing Neighbors*, s. 172.
49. Antropolojik açıklamalarda yapılan ayrıntılı tanımlamalar için bkz. Fujii, *Killing Neighbors*, s. 171 ve devamı.

Kanlı şölen genellikle Tutsilerle alay etmek ve onları korkutmak için, yağmacılar ellerinde palmiye (palm) biralarıyla Tutsi evlerinden birinin önünde toplandığında başladı. Ardından, şayet ev sahibi alaylar ve hakaretler karşısında çaresiz gözükürse bundan daha da cesaret alan katiller ev sahibinin ineğine saldıracak akabinde de karınlarını doyuracaktı. Aşağılanmaya karşı koyamayan ya da mülküne sahip çıkamayan ev sahibinin, ailesini ya da kendini koruyacak durumda olmadığı da barizdir. Palmiye (palm) biraları ve karınlarına nadir giren etin getirdiği heyecanla, yağmacılar çekinmeden eve akın ederek ellerine geçen her şeyi alacak ve kadınlara saldıracaklardı. Evin erkeği soyulduktan, dövüldükten ve çatısı altında yaşayan kadınların ırzına geçildikten sonra, hedef kişiler tüm saygınlığını yitirmişti ve artık hiçbir değerleri kalmadığı için öldürülmeleri gerekmişti. Üstelik ailenin hayatta kalması bir gün saldırganları suçlayabilecekleri ve tazminat isteyebilecekleri anlamına geliyordu. Görünüşe göre, katiller bir gün bir şekilde eylemlerinin hesabını vermekten korktular. Bu aynı zamanda insanları katliamları gözetmeye, katılmaya ve sıra onlara gelince de öldürmeye zorlayarak, ellerinden geldiğince fazla sayıda suç ortağı yaratmaya çalışmalarının nedenini de açıklar.[50]

Katiller geniş gruplar halinde hareket ettiler ve cinayetler bunların küçük bir kısmı tarafından işlendi; diğerleri gözetmeye zorlanmıştı ve yoldan geçenler de katliamları seyretmeleri için kenara çekilmişlerdi. Bunların hepsi suç ortağı çevresini genişletmeye, bireysel sorumluluğu silmeye ve katillerle "kendi halkları" arasında bir dayanışma yaratmaya yaradı. Öte yandan, suçlular alenen ve net bir şekilde hareket etmeleri nedeniyle geride eylemlerine dair ilerde suçlanmalarını kolaylaştıracak kanıt ve tanıklar bıraktılar. Fakat görünüşe göre, RYC birlikleri hızla yaklaşırken bile katiller misilleme korkusu duymadan, cezalandırılmayacakları illüzyonu içerisinde hareket ettiler.

50. Mironko, "Social and Political Mechanisms of Mass Murder", s. 200.

Cinai karnavalın tamamı, yerli Tutsilerin toptan imhasını kafasına koymuş olan Hutu Gücü rejiminin işine yaradı. Suçlular eylemlerinde ne kadar özgür olmuş olsalar da, soykırım rejiminin amaçlarını gerçekleştirilmesinde oldukça iş gören, vahşi ve barbar yıkım eylemlerine kendilerini teslim ettiler: *Rejimin hizmetinde kolektif gerilemeye* dair tipik bir örnek.[51] Tutsileri daha etkili şekilde öldürmek için, genellikle büyük bir kısmını okuldan ya da kiliselerden birinde toplayacaklardı. Fakat öncesinde kurbanlara ıstırap çektirmişlerdi, örneğin koşmak için çok yaşlı ya da genç olsalar bile kaçmalarını önlemek maksadıyla Aşil tendonlarını kesmişlerdi. Kalabalığa el bombası ancak o zaman atılmıştı ve pek çoğu öldürülmeden önce yaralanmıştı.[52]

Ruanda soykırımı aynı zamanda kendi kendine zarar veren bir yıkım eylemi olmuştu; çünkü soykırımcılar savunmasız ve örgütsüz Tutsileri öldürmekle meşgullerken, ağır silahlı ve sıkı örgütlü RYC'nin Kigali'ye ilerleyişine dair çok küçük bir direniş gösterdiler: "[RYC'li] askerlerle mücadele edemezdik. Sadece mücadele edebileceklerimizle savaştık."[53]

Ruanda hükümeti kuvvetleri, kendilerinden daha güçlü bir muhalif grupla karşılaştı ve işgalcileri ihraç edecek güce sahip olmamış olsa da, yine de kontrolleri altında olan yerleri korumak için çok az çaba harcadılar. Onun yerine Hutu Gücü rejimi, yenilgi ufukta görününce Tutsi vatandaşlarına kökten bir çözüm getirmek ve hepsini ortadan kaldırmak için kıt kaynaklarını kullandı: Hutu Gücü rejiminin gerçekleştirebileceği son eylem bu olmuş olsa da, ortada "ya şimdi ya hiç" durumu söz konusuydu.[54]

---

51. Bu kavram 6. bölümde ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

52. Fujii, *Killing Neighbors*, s. 55.

53. Straus, *Order of Genocide*, s. 161. Kimonyo, *Rwanda*, s. 8'de, yüz binlerce Hutu Tutsileri yakalayıp öldürmekle meşgulken, Ruanda ordusunda sadece 50 bin kişinin RYC'nin Kigali'de ilerleyişine karşı koyduğunu belirtir.

54. Straus, *Order of Genocide*, s. 11: "[Hutu Gücü rejimi] kaybetmek üzere olduğu savaşı kazanmak için soykırımı uç, kinci ve umutsuz bir strateji olarak seçti." Bu yorum bile Hutu Gücü çetesine, hükümet içerisinde çok fazla önem atfetder; zira bu tür bir "strateji" savaşın kazanılma olasılığını hiçbir şekilde artırmayacaktı. Kimonyo'nun *Rwanda*, s. 504'te dediği gibi, "soykırım mimarlarına göre, katliamların sürdürülmesi kaybetmekte oldukları savaşı durdurmaktan daha

Aslında Mayıs ayının ortalarında RYC'nin daha fazla saldıracak gücü kalmamışken, Ruandalı Tutsilerin yaklaşık olarak dörtte üçü öldürülmüşken ve soykırımcı faillerin çoğu katliamlardan yorgun düşmüşken; radyo halen tek bir Tutsi dahi kalmayana dek cinayetleri sürdürmelerine dair Hutulara acil çağrılar yapmıştı. Ruanda soykırımının bu durumu özgül bir kitlesel imha tarzına başlıca bir örnek teşkil eder: *Kaybedenlerin zaferi*, ufukta görünen askeri yenilgi tehdidiyle kitleler halinde imha çılgınlığı.[55] Hutu rejimi savaşı kaybetmek üzere olmuş olsa da, Hutu ırkı düşmanlarının ortadan kaldırılması tarih karşısında rejimin en büyük zaferi olacaktı. Ruanda vakası, silahlı örgütlü ve ilerlemekte olan düşman kitlesine karşı yenilgiyi bütün gücüyle önlemeye çalışmak yerine, savunmasız ve örgütsüz düşman kitlesini imha etmek için verilen nihai ve paradoksal çabanın çarpıcı bir örneğidir (başka örnekler de mevcuttur).

Soykırım şiddeti patlak vermeden önce Tutsiler ve Hutular aynı okullara, hastanelere ve kiliselere giderek sık sık bir araya geldiler. Bu anlamda Ruanda toplumu soykırım arifesinde etnik hatlar boyunca tamamen bölmelere ayrılmamıştı. Hutu Gücü rejimi Tutsilere karşı nefrete teşvik eden amansız bir propaganda kampanyası yürüttü; fakat hiçbir zaman kurumsal bir ayrımcılık inşa etmeye kalkışmadı.

Kitlesel cinayetler başladığı zaman suçlular eylemlerini gizlemek için pek çaba harcamadılar. Tutsiler öldürülmek için toplandıkları vakit ayrı kamplarda ya da idam mangalarında değil, köyün merkezindeki kilise ve okullarda tutulmuşlardı.[56] Genellikle katliamlar ayrı ve korunmalı cinai bölmelerde değil, halka açık alanlarda gösterişli bir şekilde meydan geldiler. Katiller de profesyonel şiddet uzmanlarının kapalı birimleri olarak sivil nüfustan ayrı hareket etmediler. Aksine, isteyen her Hutu katliama katılabilirdi, şayet henüz bunun için baskıya maruz

büyük bir önem teşkil etmişti." Ayrıca bkz. Des Forges, *Leave None to Tell the Story*, s. 344 ve devamı.

55. Bu kavram 6. ve 7. bölümlerde ayrıntılı şekilde ele alınmıştır.

56. Fujii, *Killing Neighbors*, s. 55.

kalmadıysa. Her bakımdan kitlesel imha Ruanda toplumunun düşük bölmelere ayırma koşulları altında gerçekleşti.[57]

Ruandalı köylüler, toplulukların ve küçük grupların mensupları olarak arada sırada angarya işleri için çağrılmaya alışmışlardı. Hutuların pek çoğu, otoritelerin verdiği yaşam alanlarını Tutsilerden temizleme emrini bu şekilde yorumladı. Emirleri bir *boulot* (iş), yani yapmaları söylenmiş bir vazife olarak ele aldılar. Başlangıçta pek çoğu gönülsüzdü; kan dökme ve cinayet korkusunun ve nefretinin üstesinden gelmeleri gerekmişti; fakat aşama aşama vazifeleri icra etmek daha kolaylaştı. Sabahın erken saatlerinde omuzlarında palalarla, sanki çalılıkları temizleyeceklermiş gibi hep beraber tarlalarda yürüyüşe çıktılar ve akşam işgününün ardından da evlerine döndüler. Bazı akşamlar köyde şölen düzenlenebilmişti: Kurbanlara ait inekler kesilmiş ve etleri içki ve kahkahalar eşliğinde eğlenenler arasında dağıtılmıştı.[58] Suçlu bulunan ve hapse atılan failler, hikâyelerini *Machete Season*'un (Pala Mevsimi) yazarı Jean Herzfeld'e bu şekilde anlattılar.

Başka köylerde genç erkekler Tutsileri avlamak için toplandı, onları tehdit etti, eşyalarını çaldı, ineklerini öldürdü ve mideye indirdi. Grup halinde toplandıktan, sopalarla ve palalarla silahlandıktan, maske ve kostümlerini giyinip kuşandıktan sonra çığlıklar, şarkılar ve küçük bir seyirci kalabalığı eşliğinde avlayacakları insanların peşine düşerek işlerini bitireceklerdi. Bu süreçte katiller kendilerine ait, her şeye izin verildiği, ahlaki kaidelerin yok sayıldığı, katillerin birbirlerini cinayete teşvik etmek için taşkınlığı abarttığı ve böylece daha fazla kargaşaya sebep olduğu değişken ve geçici cinai bölmeyi yarattılar.

Günün sonunda, katiller evlerine dönerek günlük faaliyetlerine sükûnetle devam ettiler. Ertesi gün ise ölüm çetelerinin ateşli heyecanına tekrardan katılabilmelerine hiçbir engel yoktu.[59] Bu açıdan bakıldığında, katiller oldukça masumane ve kolektif

57. Bölmelere ayırma süreci ve toptan imha hakkında ayrıntılı bir tartışma için bkz. 6. ve 7. Bölüm.
58. Hatzfeld, *Machete Season*.
59. Fujii, *Killing Neighors*, s. 175-7.

halde coşkulu ve taşkın bir atmosfer yaratan spor taraftarlarını andırır; içlerinden biri kalabalığın dışına çıktığında, bu büyüsüne kapıldığı ortama geri dönene kadar her zamanki ölçülü ve sakin halini sürdürür. Taraftarlar gibi katiller de, her zaman gruplar halinde hareket ettiler, fakat onlar iktidardaki rejimin yüreklendirdiği ve hatta kolektif halde yaratmaya zorlandıkları cani vahşet bölmesi içerisinde hareket ettiler.

Alenen gerçekleşen pek çok toptan imha vakasında, gözlemciler gösterişli bir biçimde menfur zalimliklerden, dramatik ve hatta şenliğe benzer katliam gösterilerinden söz ettiler ve bu durumu suçluların barbarlığının kanıtı olarak yorumladılar (Buna benzer pek çok vaka 7. bölümde ele alınmıştır). Lakin yıkımın dramatik etkisinin aynı zamanda bir işlevi olabilir: Tüm normallik anlayışının askıya alındığı muazzam bir fırsat olarak yerin ve ânın sınırlarını çizmek, örgütsel ayrılık ve fiziksel kapanma (seklüzyon) olmadan açıkça farklı cinai bir bölme yaratmak.

6
Soykırım Rejimleri ve Toplumun Bölmelenmesi

İnsanlık tarihi boyunca, gruplar halindeki silahlı kişiler sadece mücadele ettikleri silahlı ve koordinasyonlu düşmanlarını değil, aynı zamanda büyük miktarda örgütsüz ve savunmasız kadınları, erkekleri ve çocukları da öldürmüşlerdir. Toplu imha da, ne yazık ki bir istisna oluşturmaz. Kitlesel imha çağlar boyunca genellikle savaş, iç savaş ve ayaklanma zamanlarında ya da sonralarında defalarca yaşandı. Her ne kadar modern zamanlarda sıklıkta meydana gelmemiş olsalar da, boyutları önceki dönemlere nazaran daha büyük olmuştur. Toptan imhalardaki bu dönüşümün temel faktörü, devletlerin ve hatta devlet sistemlerinin ortaya çıkışıdır.

DEVLETLERİN OLUŞUMU VE SOYKIRIM REJİMLERİ

Kendi topraklarında şiddet kullanımını tekelleştirmeyi gittikçe daha etkili şekilde sağlayan devletler, bunun sonucu olarak rakip devletler hariç tüm kurumlarda benzersiz bir yıkım kapasitesi elde ettiler. Bu şiddet tekelleşmesi, yurtiçindeki rakipler peş peşe engellenerek ulusal toprakların yatışmasına neden olmuştu. Aynı zamanda, şiddeti tekelleştiren devletler rakip devletlerin şiddet tekelini tehdit ettiler. Modern çağlarda "devletler savaşları, savaşlar devletleri oluşturur."[1] Bu süregiden rekabet, devletler arasında diğer çatışma türlerine nazaran, çok daha yıkıcı olan büyük ölçekli şiddetli çatışmaları doğurdu. Aynı şekilde şiddet yollarının bir noktada toplanması, devlete kendi yurttaşlarını bastırması için benzersiz bir kapasite sundu.

Yine de devletin ülke içinde şiddeti tekelleştirmesi, Norbert Elias'ın ele aldığı medenileşme sürecinin temel koşullarını ortaya çıkardı. Fiziksel şiddet gündelik hayattan neredeyse tamamen kayboldu: İnsanların saldırılara karşı sürekli olarak tetikte beklemesine artık gerek kalmadı. Ve insanlar, özellikle genç erkekler, ötekilerle savaştıkları, onları yaraladıkları ya da öldürdükleri zaman daha fazla cezaya maruz kaldılar. İnsanların büyük çoğunluğunun mücadele becerileri azaldı ve fiziksel şiddete karşı meyilsiz, hazırlıksız, beceriksiz hale geldiler. Fakat aynı zamanda saldırgan eğilimlerini daha iyi kontrol etmeyi öğrendiler. Toplumsal düzenlemenin, saldırgan içgüdülerin özdüzenlemesi üzerindeki etkisi güçlendi ve giderek herkesi daha fazla kapsar hale geldi.[2] Özellikle Batı toplumlarında cinayet oranı sürekli azalıyordu.[3] Şiddet giderek uzmanların –askerlerin, polisin (ve

1. Tilly, *Coercion, Capital, and European States*, s. 20-8.
2. Elias, "On the Process of Civilisation", s. 403-17'de bunu öztahdidin toplumsal tahdidi" olarak adlandırır. *Tahdit* yerine *düzenleme* kelimesinin kullanılması söz konusu olanın sadece –saldırganlık gibi– fevri davranışların dizginlenmesi değil, aynı zamanda (korku, utanç ya da acıma gibi) eylemleri dizginleyen, genellikle aynı ölçüde saldırgan olan eğilimlerin *üstesinden gelme*yi ifade etmeyi de amaçlar.
3. Bkz. Muchembled, *Histoire de la violence*; Pinker, *Better Angels of Out Nature*; ve Body-Gendrot ve Spierenburg, *Violence in Europe*.

suçluların)– meşgalesi haline geldi. Bu kişiler giderek çok daha etkili ve fazla miktarda silaha sahip oldu.

Sosyolog Pierre Bourdieu'nün belirttiği gibi, devletlerin oluşum süreci, aralıksız "sembolik şiddet" kullanımı vasıtasıyla devletin ulaşabileceği insanların yaygın şekilde vatandaşlarına dönüştürülmesiyle birbirlerini tamamlar.[4] Devletlerin, özellikle ulus devletlerin ortaya çıkışı aynı zamanda insanların birbirleri hakkında sahip olduğu bilgi, önyargı ve duyguları da dönüştürdü. Özdeşleşme halkaları ulusun tamamını, devletin tüm nüfusunu içine alacak kadar genişledi. Benzer şekilde özdeşleşmeme halkaları da diğer rakip devletlerin tamamını ya da devletin sınırları içerisinde yaşamalarına rağmen yabancı olarak görülen grupları kapsayarak da genişledi. Millet özdeşleşmenin ve özdeşleşmemenin tek ortak paydasını oluşturmadığı takdirde inanç, ırk ya da sınıf bu paydanın üzerine eklenebilir ve hatta yerini alabilir. Önemli olan toplumsal örgütlenme duygusunun, dayanışma ve düşmanlığın, özdeşlemenin ve özdeşleşmemenin hem kapsama hem de dışlama boyutunu büyük ölçüde artırmış olmasıdır.

Toptan imha epizotlarının pek çoğu, 19. ve 20. yüzyıllarda bu geniş bağlamda gerçekleştiler. Toptan imha, aşırı orantısız ve çok büyük ölçekli olması sebebiyle özel bir şiddet türünü temsil eder: Örgütlü ve silahlı kimseler, çok sayıda savunmasız ve koordinasyonu olmayan kişiyi öldürürler ve bunu kurumsal destek ya da en azından hoşgörü çerçevesinde gerçekleştirirler. Böylesi bir şiddet genellikle fazlasıyla bölmelere ayrılmış toplumlar bağlamında ortaya çıkar: Hedef grup, toplumda her anlamda ve düzeyde baskın olan gruptan giderek daha ayrı hale gelir.

Orantısız kitlesel şiddet genellikle savaşın gölgesinde cereyan eder: Zaferin ardından ya da yenilgi arifesinde. Şiddet düşkünü ve saldırgan davranışlar üzerindeki ketlenme savaş zamanlarında ortadan kalkar. Askerler, düşmana karşı az çok eş güce sahip oldukları bir mücadele verdiği müddetçe, sebepsiz bir katliamın ortaya çıkmasına fırsat verilmez. Bu olasılık sadece askerler savunmasız halklarla (mağlup düşmanlar ya da savunmasız si-

4. Bkz. Bourdieu, *Raisons pratiques*, s. 107-20, 186-200; ve Bourdieu, *Sur l'état*.

viller) karşı karşıya gelirse ortaya çıkar.[5] Verdikleri mücadelelerle acımasızlaşan askerlerin kendilerine hiçbir tehlike oluşturmayan insanlara karşı mezalimlere başvurma ihtimali daha fazladır. Savaşçıların çoğu, düşmanın onlara ya da silah arkadaşlarına yaptıkları karşısında küplere biner. Bu durum savaşçıları intikam almaya iter ve çoğu zaman karşı gruba ait olduğunu düşündükleri herkesi hedef alırlar. Savaş medeniyetsizleştirir; başkalarının duygularını anlayabilmeyi köreltir, duygusuzlaştırır; kişiyi acı çeken insanlar karşısında kayıtsız kalmaya ve bizzat soğukkanlılıkla, hatta coşkuyla bu tür acılar çektirmeye hazırlar.

Savaş toplumsal imhada başvurulan tekerrür eden metafordur. Savaş, sadece kitlesel cinayeti kolaylaştırmakla kalmaz, aynı zamanda onların meşrulaştırılmalarına da yardımcı olur. Fiili bir savaş olmadığı zamanlarda bile, tek başına savaş metaforu düşmanın ortadan kaldırılmasını haklı çıkarmaya yarar; bütün neden nefsi müdafaa, ülkenin savunulması ya da buna eşlik eden aziz simgelerin savunulmasıdır: Şayet bugün düşmana karşı yeterince harekete geçmezsek, onlar bizlere karşı harekete geçecektir ve işimizi bitirecektir. Kanlı mücadele geçmişine sahip milletler yeniden silahlanmaya daha yatkındır ve bu milletler için savunmasız ve örgütsüz "hasımlar"a karşı şiddet uygulamak daha kolay olacaktır.

Hemen her durumda, rejim soykırım seferini hedef alınan çaresiz bir gruba karşı düzenler ve bunu fırsat ellerine geçmeden önce ortadan kaldırılmazlarsa üstünlük sağlayabilecek düşmanlara karşı, tek taraflı olsa da orantılı bir mücadele olarak gösterirler. Bu bağlamda, sirayet ve istila metaforları eşit ölçüde yaygındır: Hasım bir hastalık, virüs, bakteri, parazit ya da böcek gibi ev sahipliği yaptığı organizmanın ölümünden önce yok edilmelidir.[6]

5. Shaw'a göre, "General Hybridity of War and Genocide", "savaş" ve "soykırım" arasındaki bölücü çizgi nispeten keyfidir. "Savaş" ve burada tanımlanan "toplu imha" arasındaki fark keyfi değildir. Buradaki fark tedricidir ve iki taraf arasındaki orantısızlığın miktarına bağlıdır.

6. Aksine, hastalığı önleme ve tedavi etme girişimi bir mücadele, insan dışı patojenlere karşı bir savaş olarak algılanır; bkz. Sontag, *Illness as Metaphor*.

BÖLMELEME (PARÇALAMA)

Hemen her kitlesel imhanın arkasında bir devlet bulunur. Devletler kendi sınırları içerisinde ve ötesinde defalarca toptan imha eylemleri düzenlemişlerdir ya da buna göz yummuşlardır. Devletin şiddeti tekelleştirmesi, toplumun medenileşme düzeyini zamanla ileriye taşımış olsa da, bu uygar ilerleme bazen de uç durumlarda devlet tekelinin tüm şiddet kaynaklarına maruz kalan bütün yurttaş kategorilerini korumadan yoksun bırakmıştır. Rejim hedef gruba zulmetmek ve hatta onu toptan imha etmek maksadıyla, devlet aygıtının şiddet yollarını tam olarak tekelleştirmediği toplumlarda devletin tüm mekanizmalarını daha etkili bir biçimde harekete geçirebilir. Toptan imhaya başvuran rejimler, bunu genellikle ileri düzeyde bölmelere ayırma koşulları altında rejim yanlısı halkın hedef gruptan her anlamda ve düzeyde ayrılmasıyla yaparlar. İlk olarak hedef alınan halkın sınırları belirlenmeli ve kayıtları tutulmalıdır; ardından, tecrit edilmeleri ve devamlı olarak karalama ve insanlıktan çıkarma kampanyalarının konusu haline getirilmeleri gerekir. Nüfusun geri kalanı, hedef alınan halktan nefret etmeye ve tiksinmeye teşvik edilir. Burada "özdeşleşmeme"nin toplumsal vazifesi devreye girer ve uzun zamandır var olan (ve büyük ölçüde atıl kalan) önyargıları ve klişeleri faaliyete geçirir. Kısacası sadece güya yanlış yapanlara yönelik aşikâr propaganda kampanyalarını, provokasyonları, utanç verici ritüelleri, alenen küçük düşürmeleri değil, hedef grubun tamamının sorumlu tutulduğu hain manipülasyonları ve komplo iddialarını içeren aktif bir özdeşleşmeme süreci söz konusudur. Bu tür pratiklerin en çarpıcı örnekleri kuşkusuz, Stalin ve Nazi rejimleri tarafından düzenlenen gösteri niteliğindeki mahkemelerdir. Kurban adayları fiili bir tehlike, rejimin nüfusu da kurban olarak tasvir edilmiştir. Nefsi müdafaa pozisyonundaki rejim, halkını korumak amacıyla harekete geçmiştir: Nefret propagandalarının bu mesajı, rejimin koruması altındaki nüfus arasında olumlu özdeşleşmeleri güçlendirmeyi ve bu nüfusu "rejim yanlısı halk"a dönüştürmeyi amaçlayan, eşzamanlı yürütülen bir kampanyanın öteki yüzüdür. Bu noktada gerekli

olan şey, sembolik şiddetin fiziksel şiddete nasıl yol açtığını ve bunun karşılığında da fiziksel şiddet tarafından nasıl yaratıldığını açıklayan, henüz yazılmamış bir teoridir.

Bölmelere ayırma ilerledikçe, insanlar da hedef gruba karşı giderek daha önyargılı ve öfkeli olma eğilimindedir. Paralel olarak hedef gruba fiilen yapılanlara bir hayli kayıtsız kalmaya başlarlar ("zaten ettiklerini buluyorlar"dır) ve rejim yanlısı halk, "yansıtmalı özdeşleşme" mekanizması yoluyla, sahip olduğunu kabul etmediği içgüdülerin tümünü hedef gruba yükler: Hırs, açgözlülük, iktidara susama, şeytanlık, rejimin halkına yönelik kötü niyet, kendilerinden olanları kayırma ayrıca zayıflık, korkaklık, tembellik ve ahlaksızlık.

O yüzden hedef nüfusun mensuplarıyla temas kurmaktan kaçınmak ve onlardan biriyle alenen ya da özel olarak görünmemek daha iyi olacaktır. Bu belki de kişisel nefretin yanı sıra, aynı yolun yolcusu olma korkusundan gelir. "Tanıklar kendi eylemleri –ya da eylemsizlikleri– sonucunda öğrenirler ve değişirler... Hem huzursuzluk hem de suçluluk duygularını azaltmak için, pasif seyirciler kendilerini kurbanlardan uzak tutacaklardır." Bu insanlara değer verilmesine gerek yoktur; çünkü onlar muhtemelen hak ettiklerini buluyorlardır.[7] Günlük temasların azalması nedeniyle, klişeleri ve iftiraları engellemek daha da zorlaşır. Elbette rejim yanlısı kişilerin çoğu, hedef gruba ait, genellikle resmi profilde belirtilenlere kesinlikle benzemeyen kişilerden bazılarını kişisel olarak tanırlar: Bu "iyi" insanlar, görünüşe göre yönetimi onaylayan birer istisnadır. İşte bu yüzden, neredeyse her yabancı en azından içeridekilerden birine göre bir istisnadır.

Bölmelere ayırma süreci, bir yandan devletin resmi öğretisi, propaganda, kamusal ritüeller, diğer yandan da kişisel algılar ve duygular arasında yakın bir etkileşim yaratır. Bu anlamda rejimle yurttaşları arasında ilişki gerçekten de oldukça yakındır.

7. Straub, "Psychology of Bystanders, Perpetrators and Heroic Helpers", s. 24. Ve Straub şöyle ekler: Pasif seyirciler, "sessizliği uyguladıkları politikalara yönelik bir destek olarak yorumlayan suçluları desteklerler" (s. 27).

Daha sonra, bölmelere ayırma "yargı" alanına girer ve kurumsallaşır. Hedef alınan yabancıların okullara ya da hastanelere erişimleri yasaklanır, kendilerine "ayrılmış" kurumlara havale edilirler ya da eğitim ve sağlık hizmetlerinden yoksun bırakılırlar. Ayrıca hükümetin emriyle, yaşadıkları şehrin "gettoları", bulundukları topraklardaki "anayurtlar", "rezervasyonlar" ya da "kendilerine ayrılmış bölgeler" gibi, özel yaşam alanlarına tahsis edilebilirler. Kamusal alanları sadece belirli ve kısıtlı bir süre ortaklaşa kullanabileceklerdir ve bazen de özel bir karartmaya maruz kalabilirler. Rejim yanlısı kişilerle hedef grup arasındaki kendiliğinden etkileşimi önlemek ve hedef grubu daha fazla aşağılamak için dışlananlar, şayet doğrudan tanımlamıyorlarsa –örneğin, ten renkleri bakımından– üzerlerinde ayırt edici işaretler taşımaya zorlanabilirler. Güney Afrikalı apartheid (ayrılık) terimi, bu bölmelere ayırma sürecinin tüm cihetlerini aktarır.

Tehcir fiilen başladığı andan itibaren, bölmelere ayırma sıradaki safhasına geçer. Hedef halkı belirli bir noktada toplamak ve daha etkili biçimde kontrol etmek için, onları ilk olarak özel bölgelerde yalıtmak ya da toplama kampları gibi korunmalı alanlara taşımak olasıdır. Özel birlikler toplama, tehcir, ayrıştırma ve el koyma görevlerinden sorumludur: *Gözden ırak olan, gönülden de ırak olur.*

Kurbanların toptan imhası için artık zemin hazırdır. Özel bölgelerin konunun yabancısı olan kişilerden gizlenebilmeleri için, işkenceler ve katliamlar habersizce olmasa da halkın geneline fark ettirilmeden sürdürülebilir: Bu bir kamusal sır, gizli bilgidir. Rejim yanlısı halk olanlardan kuşkulanır ve doğal olarak gözü korkar: Ne var ki rejimi alenen olanlardan sorumlu tutmak şöyle dursun, hiç kimse konu hakkında açıkça konuşmaya bile cesaret edemez.[8] Tam olarak nedenini bilemeseler de, cezalandırılabileceklerinin farkındadırlar.[9]

8. Cohen, *States of Denial*, s. 153'de bu durumu "çifte söylem" olarak nitelendirir: "Devlet terörünün bilinir kılınmasıyla, olayın detaylarının gizlenmesi ya da yalanlanması arasındaki denge."
9. De Swaan, "Terror as a Governmental Service", s. 44.

Hedef halka uygulanan şiddet, idam mangalarının vazifelerini yerine getirdiği toptan imhaya tahsis edilmiş alanlarda gerçekleşir. Kitlesel katliamın profesyonelleşmesi başlı başına ileri derecede bölmelere ayırma belirtisidir: Rejim sivillerin katılımı olmadan durumu idare edebilir ve rejim yanlısı olan halkı kitlesel yıkım çatışmalarından koruyabilir. Bu açıdan, Nazi yönetimindeki Almanya, bölmelere ayrılmanın, soykırım dönemlerinde Endonezya ya da Ruanda'da gözlemlenenlerin çok daha ötesine itildiği bir toplum örneği sunar.[10]

Yurtiçinde nispeten uzun süreli barış dönemi yaşamış ve yabancı ülkelerle neredeyse hiç savaşmamış olan toplumlarda, şiddet dehşeti, şiddetle başa çıkma ve şiddet uygulama beceriksizliği de bu doğrultuda artmıştır. Bu, Elias'ın medenileşme süreci teorisinin temel varsayımıdır. Bu koşullar altında, hedef gruba karşı acımasızca uygulanan şiddet, toplumu doğrudan tehdit etmese de toplumun büyük bir kısmında kızgınlık ve tiksinti yaratır. Büyük ölçekli zulümlere, tehcirlere ve cinayetlere başlama hazırlığındaki bir rejimin, hedef gruba verilen zararlara karşı rejim yanlısı halkı bir yolunu bulup koruması gerekir. Bu nedenle rejim, toplumu daha fazla bölmelere ayırmaya çalışacaktır.

Konu toptan imhaya gelince, rejim yanlısı halkın duyarlılıklarından kaçınmak ve muhtemelen olası bir cezalandırılmaya karşı suçluların kimlikleri gizlemek amacıyla cinayetler çoğunlukla uzak ve yalıtılmış yerlerde, Elias'ın dediği gibi "hinder der Kulissen" (Kulislerin arkasında) yürütüldü. Nazi Holokostunun her iki imha evresi de –kurşuna dizerek infaz ve gazla öldürme– Almanya'nın merkezinden ve işgal altındaki Batı Avrupa topraklarından uzakta, Ukrayna ve Doğu Polonya'nın ücra bölgelerinde meydana geldi.

Fakat toptan imhaların en mesafeli bölmelere ayrıldığı dönemlerde bile yaşananlar tümüyle gizli kalmadı. Nitekim Polis Kıtası 101'in idam mangalarındaki askerler eşleri tarafından

10. Ayrıca bkz. Kürşat-Ahlers, "Über das Toten in Genoziden", s. 184.

ziyaret edilmişti; böylece eşleri de infazlara katılmışlardı. Wehrmacht askerleri, sıraya dizilmiş çıplak Yahudilerin vurularak öldürülmelerini izlemeye geldiler, aralarında bazıları da buna yardımcı oldu.[11] Pek çok "sıradan" köylü, para ve mücevher karşılığında kurban arayışına çıktılar, ardında da cesetlerin üzerindeki değerli olabileceğini düşündükleri her şeyi yağmaladılar.[12] İmha kamplarına dair şöyle der bir tanık: "Gizlilik? Tanrı aşkına! Treblinka'ya dair gizli olan hiçbir şey yoktu; kamptan Varşova'ya kadar, Polonyalılar hepsi kampın varlığından haberdar olmalıydı ve hâsılatlarından geçiniyor olmalıydılar. Köylülerin hepsi takas yapmaya geldiler, Varşovalı fahişeler Ukraynalılarla işlerini gördüler. Herkes için gerçek bir sirk söz konusuydu."[13] Ve kamp albayı, Franz Stangl, kendisiyle röportaj yapan Gitta Sereny'e şöyle ifade eder: "Her yer kilometrelerce öteden leş gibi kokuyordu. Orada iki hafta geçirdikten ya da 'gezindikten' sonra, pek çok kişi artık yemek yiyemeyeceğini söylüyordu. Ama hayır, tabii ki hiçbir şey görmediler ve bilmiyorlardı. Kesinlikle öyledir..."[14]

Yine de, Nazi SS'leri Avrupalı Yahudilerin son duraklarını gizlemek için en uç yollara başvurdular. Bunu hem tehcirleri kolaylaştırmak hem de geri kalan nüfusu çatışmaya özendirmek için yaptılar. Yenilgi kaçınılmaz hale gelince de, SS'ler eylemlerine ait tüm izleri yok etmek ve Müttefiklerin elindeki esaretten kurtulmak için her yolu denediler.

Milyonlarca insan hayatının yok edilmesi, parçalamanın en fazla gerçekleştiği koşullarda dahi mükemmel bir gizlilikle gerçekleşemezdi. Bölmelere ayırma düzeyi ne kadar düşük olursa, gizliliği korumak da o kadar güç olur. Yelpazenin diğer ucunda, Hindistan-Pakistan ayrılması sonucunda Güney Asya'daki ölümcül isyanlarda ve Ruanda katliamında ölüm çetelerinin topladığı seyircilerden hem tanık hem de eylem-

11. Klee, Dressen ve Riess, "*The Good Old Days*", s. 107-37.
12. Browning, *Ordinary Men*; Desbois, *Holocaust by Bullets*; Snyder, *Bloodlands*.
13. Sereny, *Into That Darkness*, s. 193.
14. Sereny, *Into That Darkness*, s. 238.

lerine suç ortağı yapması bulunur. Bir bakıma, kalabalıkların önünde gerçekleştirilen çarpıcı provokasyonlar ve zulümler, bulundukları yerde yaşanan sapkın mezalim ritüelleri vasıtasıyla, cinai bölmelere yol açtı: Ya katillerin tarafında yer almak ya da kurbanlar arasında bulunma riskini göze almak gerekti. Pek çok kişi bu cinayetlerden olabildiğince uzak durmaya çalışmış olmalıdır ve dolayısıyla röportajlarda bu kişilerden hiçbir zaman bahsedilmemiştir.

İleri düzeyde parçalama koşulları altında, kirli bir iş olan cinayet genellikle askerler, milis üyeleri ve polis gibi uzman kişilere bırakıldı ve birkaç avukat ve doktor da bu kişilere yardımcı oldu. Ayrıca adi suçlular da asgari bir disipline sahip oldukları ve üstlerine itaat ettikleri müddetçe, şüphesiz her zaman işe yaradılar. Her türlü "kardeşlik" eylemi tam manasıyla yasaklanarak, hedef grupla rejim yanlısı halk arasındaki ayrım daha da belirginleşir. Evlerinden koparılan insanlara hiçbir destekte bulunulmamalıdır ve sıradaki kurbanlara yardım etmeye kalkışanlar da onlarla aynı kaderi paylaşacaktır. Hedef alınan kişileri gizleyenler ya da koruyanlar da oldukları yerde öldürülebilirlerdi.[15]

Bölmelere ayırma süreci tamamlanma aşamasına geldiğinde bile, gruplar arasındaki ayrım, ne psikolojik ve toplumsal anlamda ne de zamansal ve mekânsal boyutta, hiçbir zaman kusursuz değildir ve daima tamamen beklentilerle bağdaşan mantıksal ve kronolojik çerçeveye göre ilerlemez. Cinayet mekânları aslında göz önündedir ve hatta nüfusun geri kalanı tarafından kolaylıkla ulaşılabilirler. Parçalama en azından zihinsel ve toplumsal anlamda devam eder. Etraftan geçenler kurbanlarla her türlü etkileşimden kaçınırlar, kendilerini onlarla özdeşleştirmemeye özen gösterirler ve mümkün olduğunca onları görmemezlikten gelirler. Alman sosyolog Wolfgang Sofsky'nin sözcükleriyle, "kayıtsız davrananlar kesinlikle masum değildir. Onlar bilmek istedikleri her şeyi biliyorlardır. Bilmek istemediklerini de bilmezlikten geliyorlardır. Zaten bu da daha fazla bilmek

15. Ukrayna'daki Yahudilerin toptan imhası hakkında bkz. Desbois, *Holocaust by Bullets*, s. 183. Ayrıca Ruanda hakkında bkz. 5. Bölüm.

istemedikleri durumları bilecek kadar bilgi sahibi olduklarını gösterir."[16] Kısacası: "Bilmiyormuş gibi davranırlar."[17]

Toptan imha epizotlarının pek çoğunda, toplumun geri kalanı huzur içinde hayatını sürdürür ve hukuk, örf ve görgü kuralları yurttaşların çok büyük bir kısmını korunmaya devam eder. Nasıl ki bir kasap dükkânın dışında kesim bıçağını kullanmıyor ya da onu sadece hayvanlar için kullanıyorsa, polis ve muhafızlar da hedef grubun dışındaki kişilere ve kurbanlarına cinayet için belirlenmiş yerler dışında saldırmayacaktır. Bu koşullar altında meydana gelen her şey bariz şekilde barbarlığın bürokratikleşmesidir. En korkunç zulümler bazen hesaplı ve tarafsız şekilde, bazen de vahşice, tutkuyla, hırsla ve coşkuyla yapıldı. Önemli olan barbarlığın sınırlı alanlarda, belirli zaman dilimlerinde, toplumun geri kalanından ve rejim yanlısı halkın gündelik yaşamından bir hayli ayrılmış olarak meydana gelmesidir. Barbarlık bölmelere ayrılır.

Yazar Mark Danner, "Bosna Soykırımı" tanıklarının söylediklerinden alıntı yapar:

> [Jon] Western ve meslektaşları [Amerika Birleşik Devleti Dış İşleri Bakanlığından] sadece suiistimallerin zalimliğine değil, ayrıca *sistematik* karakterlerine de vuruldular; Sırp askerler, özellikle "temizlikten" sorumlu "paramiliter" birlikler, alkolün etkisiyle vahşice sadist eylemlerde bulunmuş olsalar da, Amerikalı subayların da terörden rasyonel ve sistematik bir savaş metodu olarak yararlandıklarını hemen anladılar. Tecavüzler, kitlesel idamlar ve tahribatlar savaşın üzücü ama kaçınılmaz sonuçları olmak yerine bilhassa onun temel bir parçası oldular.[18]

16. Sofsky, *Traktat über die Gewalt*, s. 104: "Der Unbeteiligte ist keineswegs ahnungslos. Er weiss so viel, wie er wissen will. Wass er nich weiss, das will er nich wissen. Das aber heisst, dass er sehr wohl genug weiss, um zu wissen dass er nicht mahr wissen will".
17. Sağ kalanlardan bir babanın oğlunun yaptığı alıntı gibi: (Alm.) "er macht sich nicht wissen".
18. Danner, "America and the Bosnia Genocide", s. 59.

Müsamaha gösterilen ve hatta teşvik edilen mezalimler aynı zamanda özel amaçlar için çizilen sınırlar ve belirlenen zaman dilimi içerisinde araçsallaştırıldı: Başından beri hükmedilen zalimliğin hüküm sürdüğü kuşatma bölgesi.[19]

Devletin şiddeti tekelleştirdiği koşullar altında rejim hedef grubu tecrit ederken, baskın gruptan her anlamda ayırırken ve uç durumlarda da yıkım ve titizlikle yalıtılmış, hemen hemen gizli ve söz edilmesi neredeyse imkânsız yıkım ve barbarlık bölmelerini yaratırken ve bunların sürekliliğini sağlarken bile, belirli bir medeniyet seviyesini nüfusun büyük bir kısmı için hemen her bakımdan korur. Adeta toplumun bir kısmında medenileşme süreci devam ederken, diğer kısmında da tam tersi yaşanır gibidir: Hedef grubun tecrit ve yok edildiği bölmelerde, bir barbarlaşma süreci, *gayri*medenileşme süreci meydana gelir. Norbert Elias bu bağlamdan "medeniyetin çöküşü" diye bahseder.[20] Daha doğrusu, rejim ve sağ kolları kurbanlarını tehcir ettiği, topladığı ve imha ettiği zaman ve yerde ortada ortaya çıkan *yerel* bir gayrimedenileşme süreci söz konusudur. Bu bölmelerin sınırları içerisinde medeniyet askıya alınmıştır: Özenle kontrol edilen koşullar altında, hedef nüfusa karşı önceden planlanarak yürütülen barbarlıklar gayrimedenileşmenin ilerlemesine izin verir.

Gayrimedenileşme, zihinsel ve toplumsal düzeyde medeni etkileşim kriterlerinin kırılması, önceki daha ilkel ve az yapılanmış yaradılış evresine doğru bir gerileme olarak tanımlanabilir. Cinai kuşatmalarındaki katiller, *rejimin hizmetinde gerileme* yaşamaktadır.[21] Acımasızlaşan ve sertleşen katiller gene de reji-

19. Levene, *Meaning of Genocide*, s. 121, 124-5. Levene, "Changing Face of Mass Murder", s. 446'da Ermenilerin ölümü hakkında "Olaylarda parmağı olanların hayal edebilecekleri tüm işkenceleri serbestçe yapmalarına izin verilmiş ya da imkân sağlanmış olmasına karşın, eylemler örgütlü bir bağlamda gerçekleştiler." Ayrıca bkz. Sorabji, "Very Modern War".

20. Elias, *Germans*, s. 401-33.

21. Bu, psikanalitik "egonun hizmetinde gerileme" ifadesinin değiştirilmişidir; bkz. Ernst Kris, *Psychoanalytic Explorations in Art*, s. 312: "Belirli koşullar altında ego gerilemeyi düzenler."

min amaçlarına ulaşmak amacıyla kendilerine dayatılan sınırlar ve koşullar çerçevesinde hareket ederler. Rejim kendi amaçları için barbarlığı harekete geçirmiştir ve onu dikkatle yerel gayrimedenileşmenin özel bölmelerine yerleştirmiştir.[22] Vahşi yıkım içgüdüsü bile araçsallaştırılmıştır ve rejimin düşmanlarına karşı yürüttüğü seferlerde iş görmüştür.[23]

Medeniyet her taraftan ya da her yönden çökmemiştir. Toplumsal düzen parçalanmamış, barbarlık toplumun tamamına yayılmamıştır: Gayrimedenileşme sadece belirli zamanlarda ve sınırlı alanlarda meydana gelmiştir. Medenileşme süreci başka bir yola sapmıştır, gayrimedenileşmenin yalıtılmış ve sınırlandırılmış bölgelerini içinde bulunduran *kötü medeniyet* yoluna.[24] Devlet pek çok bakımdan bürokratik, planlı, "modern" ve hatta rasyonel (akılcı) bir şekilde işlemeyi sürdürür. Fakat bu çerçevede devlet mezalim rezervasyonları düzenlemiştir.

Bölmelere ayırma (parçalama), toplumun bir kısmında belirli bir medenileşme düzeyi hâkimiyetini sürdürürken, hedef grupların devlet koruması ve yurttaşlar arası dayanışmadan mahrum bırakıldığı, kötü muameleye maruz kaldığı ve mezalimlere ayrılmış kuşatmalarda katledildiği bir toplumda, toplumsal düzenleme ve mükemmel ruhsal savunma mekanizmasıdır. Bölmelere ayırma farklı duygusal ve etkileşimsel alanlar arasında hem katı ayrımları hem de özenle uyarlanan geçişleri gerektirir. Norbert Elias'ın Batı Avrupalıların uzun vadeli medenileşme sürecine yönelik çalışmalarında gözlemlediği gibi, neticede ilişkisel ve duygusal davranış biçimlerinin daha esnek ve çeşitli

22. Sofsky, *Traktat über die Gewalt*, s. 226'da, gerileme ifadesini bu bağlamda temelinden reddeder: "Mutlak şiddetin patlak vermesi ruhun önceki, ilkel haline doğru bir gerileme değildir. Şiddet bizzat insan kültürünün bir ürünüdür, kültür deneyiminin bir sonucudur."

23. Sémelin, "Rationalités de la violence extrême"de "akıldışılığın araçsallaştırılması"ndan bahseder. Ya da Nazi Almanyası hakkında bkz. Friedländer, *Years of Extermination*, s. 472: "Rejimin propaganda üslubunun tam bir timsali: Çılgın bir tutku alevlenişinin en özenli sahneleme ve uyarlamayla denetlenmesi."

24. Bkz. bazı bölümleri burada yeniden basılan, De Swaan, "Dyscivilization, Mass Extermination and the State".

bir bütünlüğe geçişi askıya alınır ve hatta bu koşullar altında tersine çevrilir.

Tümüyle bölmelere ayrılmış toplumlar oldukça güçlü, fakat aynı zamanda oldukça katı toplumsal denetim ve özdenetim türleri geliştirecektir. Gelişkin idare ve ifade şekillerinin en küçük detaylarına kadar muhafaza edilmesi mümkündür. Kişinin eşiği aşması, her türlü vahşete ve zulme izin verilen barbarlık bölmelerine girmesi ve bu rezervasyondan ayrılıp, *sanki hiçbir şey olmamış gibi*, kontrollü davranışlarına geri döndüğü ana dek: Bu davranışın bölmelere ayrılmasıdır.

"Rejimin hizmetinde gerileme", Norbert Elias'ın "duygusal kontrollerin kontrollü serbestliği" diye adlandırdığı durumun tamamen tersidir.[25] İlk olarak kontrol rejimin elindedir ve birey rejimin dayattığı kısıtlamalar çerçevesinde "duygularına serbestçe yol verir"; ikinci olarak birey kasten kontrollerin bazılarında "duygularına serbestçe yol verirken" diğerlerinde onları korur. Elias, Nazi Almanya'sında yaşananların hepsini "medeniyetin çöküşü", barbarlaşma ve gayrimedenileşme süreci olarak değerlendirir.[26] Fakat bu tarif dikkat çekici olsa da, yetersizdir; medeni davranışların uğradığı değişimleri ve kısıtlamaları belirtmeden bir kayba işaret eder. Ayrıca barbarlık kuşatmalarının, kuşatan toplumun içine nasıl alındığını ve bu toplum tarafından nasıl kontrol edildiğini göstermez. Bu durum, medeniyetin tamamen çöküşünden ziyade toplumun büyük bir kısmında medeniyetin bazı veçhelerinin katılaşması ve ritüelleşmesi ve yerel barbarlık kuşatmalarında da ortadan kaldırılmasıdır. Bu kadar istikrarsız bir dengeye sahip toplum sadece bölmelere ayrılmanın her düzeyde gerçekleşmesiyle devamlılığını sağlayabilir.

Suçlular da, sık sık toplumun geri kalanından ayrı tutulur. Gizli ve münhasıran birliklerin bünyesine katılan suçlular çok uzak ve yalıtılmış yerlerde hareket ederler ve çoğunlukla gizlilik yemini ederler. Genellikle dışarıdan gelen bilgiler kendilerine ulaşmaz; zira cinayet mekânlarıyla dış dünya arasındaki tüm

25. Elias, *Germans*, s. 41.
26. Elias, *Germans*, 4. bölüm.

iletişim sansürlenir ve dışarıdakilerin suçlularla temas kurması engellenir.[27]

Bu süreci daha iyi anlamak için geçişlerin, "medeni" davranışı "barbar" davranışa dönüştüren, yineleyen *rites de passages* (geçiş ritüelleri)nin daha yakından incelenmesi gerekir: Muhafızlar işgününün ardından eve nasıl dönmektedir? (Yıkanıyorlar mıdır, kıyafetlerini değiştiriyorlar mıdır, saçlarını tarıyorlar mıdır, farklı bir ifade takınıyorlar mıdır, eylemleri hakkında evde sessiz mi kalıyorlardır, yalan mı söylüyorlardır ya da tam tersine olanları tüm detaylarıyla heyecanla anlatıyorlar mıdır?) Katillerin şiddete karşı belirgin bir tolerans eşiği var mıdır? Uymaları gereken belli bir iş programı ya da takvim mevcut mudur? Muhafızlık ya da katil rollerine bürünmeleri gelişigüzel, düzensiz şekilde mi gerçekleşir?[28] Kamplar gizli midir, ulaşılması güç müdür, çöllerle, bataklıklarla, ormanlarla mı ayrılmıştır, duvarlarla ve çitlerle mi örülmüştür? Ya da bilhassa etraftan geçenlerin görebileceği ve hatta dilerlerse alana girerek izleyebileceği ve uç durumlarda da vahşete katılabilecekleri bir ortam mı mevcuttur?[29] Özel olarak inşa edilmiş imha kamplarının olmadığı zamanlarda, katiller genellikle kurbanlarını yerleşim bölgelerinden uzakta, çevrede olayları izlemek için özel bir çaba harcayan kimselerin olmadığı tenha cinayet mekânlarına doğru kısa bir yolculuğa çıkarır. Muhtemelen bu mekânsal ayrılık aynı zamanda öldürülmesi gereken kişiler, sonraya saklananlar, öldürenler ve öldürme-

27. Sofsky, *Ordnung des Terrors*, s. 262 : "Suçlular gözlerden ne kadar uzak olursa, normları da o kadar soruya yol açacaktır." Sémelin "Rationalités de la violence extrême", s. 123'de "situation de huis clos" (gizli oturum durumu) şiddetin her sınırı aşabileceği bir durumdan bahseder. Lakin, önceden belirtildiği gibi toplumdan uzak yaşam uç bir kolektif şiddet için gerekli bir koşul değildir.

28. [Gündelik yaşamda bireylerin etkileşimli eylemlerini sahne metaforu ile ele alan Goffman'ın], "sahne önü" veya "ön bölge" (front stage) ve "sahne arkası" veya "arka bölge" (back stage) hakkında ileri sürdüğü fark için bkz. Goffmann, *Presentation of Self*.

29. bkz. Bas Heerma van Voss'un, keyfine göre öldürmek ve işkence etmek için [Bosna savaşında Omarska] kampının içine giren bir tanığın [Zoran] Žigić davasında verdiği ifade hakkındaki yayımlanmamış raporu.

yenler (ve öldürülmeyenler) arasındaki farkı da belirler.[30] Kızıl Khmerler kampa kapattıkları kişileri diğer tutukluların gözleri önünde öldürdüler: "İnsanları alenen öldürdüler. Mesela, çalışırken salyangoz bulup onu yiyen bir kişiyi gören Kızıl Khmer lideri o kişiyi öldürebilirdi. Onu başka bir yere götürmek yerine ânında, herkesin gözleri önünde öldürürdü."[31] Fakat diğer vakalarda, sürüler halinde kamyonlarda toplanan kurbanlar ormana götürülerek genelde akşamları infaz edilmişti.[32] "Angkar [Partisi] oraya gitmememiz gerektiğini yineliyordu. Ormanın tekin olmadığını, hayaletlerin tuhaf sesler çıkararak bizleri korkutacaklarını söyledi." O sesler aslında katledilen insanların çığlıklarıydı.[33]

Peki muhafızlar, işkenceciler, milisler kendileri hakkında ne düşünürler? Bizler onları yargıçlar nezdinde neredeyse daima savunmacı bir tutum içerisinde gördük. Eylemlerini fiilen gerçekleştirirken, saldırı esnasında ve vazifelerine duydukları gayretkeşliği, inancı, bağlılığı, yükümlülüğü kanıtlamaları gerekirken nasıl bir tutum içerisinde olduklarına dair çok az bilgiye sahibiz. Ama yine de, suçlular bir bölmeden diğerine geçerken kendileri hakkında ne düşünürler? "Farklı bir kişiye" dönüştüklerini mi düşünüyorlardır? Tüm duygularını etkisiz hale mi getiriyorlardır? Durumu düşünmemeye mi çalışıyorlardır? Ya da diğer görevlerini yerine getirirken kendileriyle gurur duyuyorlar mıdır, hallerinden memnunlar mıdır? Bu soruların hepsi bölmelere ayırmanın zihinsel ve toplumsal doğasıyla alakalıdır ve 8. bölümde ayrıntılı bir şekilde ele alınmışlardır.

Bölmelere ayırmanın (parçalamanın) illaki çok aşırı olması gerekmez. Nispeten zararsız koşullar altında da gerçekleşmesi mümkündür. Nitekim bugünkü tüketim toplumlarında kasaplık hayvanlar da aynı şekilde özel bölmelere gönderilirler: Mezba-

30. Bu mekânsal veçhelere, hemen her zaman geçiştirilerek ve yorumsuz bir şekilde ara ara raporlarda ve röportajlarda değinildi.
31. Sanders, "Evil Within", s. 35'de bir görgü tanığının röportajından alıntılar.
32. Hinton, *Why Did They Kill ?*, s. 155-6.
33. Sanders, "Evil Within", s. 36-7.

halar, yoğun kümes hayvancılığı ve domuz yetiştiriciliği, hepsi kamuoyundan gizli tutulur ve burada da tekrardan, *gözden ırak olan, gönülden ırak olur* durumu söz konusudur. Hatta tüketiciler iştahla yedikleri etin hem bir canlının geriye kalan bir parçası olduğunu unutmayı, hem de onun nasıl yetiştirildiğinden, kesildiğinden ve parçalara ayrıldığından haberdar olmalarına rağmen bu durumu görmezden gelmeyi başarırlar.

Pek çok toplumda fahişelik toplumsal hayatın geri kalanından fiilen uzak tutulur: "Tolerans bölgeleri", "kırmızı fener mahalleri", "genelevler" gibi mekânsal çevrelemeler ve "karanlık", "gecenin kızları" gibi zamansal ayrılıklar mevcuttur. Hem fahişeler hem de müşterileri genellikle bu rezervasyonlara fark edilmeden girip çıkmayı başarırlar. Hapishaneler, ruh ve sinir hastalıkları hastaneleri ve sosyal bilimci Michel Foucault'un diğer favori uğrak yerleri benzer türde bir araştırmanın konusu olabilirler.

Fransız sosyolog Loïc Wacquant'ın tanımladığı gibi, Amerika'daki şehir merkezlerinde "azınlıkların ayrı mahalleye yerleştirilme" (ghettoization) fenomeni, belirlenmiş bir grubun mekânsal olarak yalıtılması ve toplumsal olarak dışlanmasına iyi bir örnek oluşturur.[34] Wacquant açıkça "gayrimedenileşme" sürecinden bahseder ve yaptığı tanımlama tam olarak da bu yüzden ilginçtir: Devlet kentsel alanlardan çekildiği surette, karşılıklı bağımlılığa özgü zincirler kırılır, özkısıtlama dağılır ve gündelik yaşam "yatışmayan bir hale" (depacification) gelir: Böylece şiddet, polis müdahale etmedikçe çoğalır, toplumsal ayrımlaşma tersine döner ve geriye sadece gayriresmi ekonomik faaliyetler kalır... "Gayrimedenileşme" adacıkları bu kuşatmalara kayıtsız kalan, nispeten medeni bit toplumun orta kesiminde ortaya çıkmıştır. "Azınlık mahalleler"in (gettolar) dışında, "sıradan" hayat devam eder.[35] Wacquant "altsınıf" kategorisini normal ve ahlaki yurttaşlık sınırlarının dışında bırakarak ayrı tutan,

34. Wacquant, "Elias in the Dark Ghetto".

35. Tom Wolfe'nin *Bonfire of the Vanities*'de gösterdiği gibi insanların "bir kez doğru yoldan çıkması" azınlık mahallelerin (gettoların) gayrimedenileşme bölmelerine düşmesi için yeterlidir.

kaçınılmaz "özdeşleşmeme"yi vurgular. Her ne kadar fiili imha bağlamından hâlâ oldukça uzakta kalsa da, aslında "medeni" ve "gayrimedeni" döngüler arasındaki istikrarsız ayrımı kurumsallaştırmaya çalışan, iyi bir bölmelere ayırma durumunu tanımlar.

Burada önemli olan, bilinci ketlenmiş, duygusal ve ahlaki özdeşleşmeleri kısıtlanan çevredeki toplumun bu gayrimedenileşme yuvalarından nasıl etkili bir şekilde korunduğudur. Hiç kuşkusuz bu tür fiili *apartheid* koşulları altında zaten bir acımasızlaşma başlangıcı söz konusudur. Ancak, umursamaz bir tutumdan fiili bir yok etme sürecine geçiş pek çok mühim ve olasılık dışı etabı gerektirir.

Elias medenileşme süreci teorisinin ilerleyen safhalarında, medeni davranışların asgari ölçütlerinin her koşulda, herkes için aşağı yukarı eşit ölçüde varlığını sürdürdüğü fikrini benimser. Muamele ve itibara yönelik asgari eşitlik üstü kapalı bir şekilde varsayılır. Bu asgari eşitlik aynı toplum mensuplarının her birine kendilerini diğerleriyle az çok benzer olarak özdeşleştirme olanağı sağlar ve buna ek olarak hukuken ve hatta yaşam standartlarında bir ölçüde eşitlik ifade eder.[36] İnsanların bir kısmı bu asgari eşitliğin dışında bırakıldığında, medenileşme sürecinin farklı bir yönde hareket etmesi ve böylece farklı bir yönteme başvurulması olasıdır. Fakat ölçüsüz bölmelere ayırma sadece radikal imha programı ortaya koyan bir rejim yönetiminde gerçekleşebilir.

Bölmelere ayırmanın ilerleyen safhaları, (basın özgürlüğü, toplanma özgürlüğü ve dernek kurma özgürlüğü gibi) birtakım yasal garantilerle ya da (serbest dolaşım, ifade özgülüğü gibi) temel haklarla giderek daha az bağdaşır; bunların hepsi doğaları gereği bölmelerin devamlılığı için gerekli sınırları ihlal eden, aşan haklar ve garantilerdir. Elbette, dışlanan halk bu haklardan muaf tutulursa ve diğer yurttaşlar arasında dışlanan halka yapılanları göz ardı etmeye ilişkin zımni bir görüş birliği hâkimse, sorun önceden çözülmüş olur (Amerikan İç

36. Fletcher, *Violence and Civilization*, s. 286'da medeniyeti "gruplar arasındaki ve içindeki ortak özdeşleşme kapsamının genişlemesi olarak tanımlar."

Savaşı öncesi Güney'deki toplumlarda yaygın olan kölelik ya da 20. yüzyılın başlarındaki Hollanda'nın Doğu Hindistan'daki sömürgelerine hayli benzer bir durum). Bu tür koşullar altında ayrıcalıklı grup, kendilerini dışlanan gruptan ayıran sınırlar ihlal edilmedikçe kısıtlı bir basın, toplanma ve dernek kurma özgürlüğünün keyfini sürecektir. Hatta şiddetli bölmelere ayrılan bir toplum, hedef kurbanlar devlet yardımlarının dışında kaldığı müddetçe hoşgörülü, eşitlikçi ve evrensel temellerden arınmış oldukça cömert bir devlete ev sahipliği yapabilir (bir nevi Nazi Almanya'sında yürürlüğe konan toplumsal yardım poliçeleri gibi).

Toptan imhanın meydana gelmesi için nispeten yüksek düzeyde toplumsal parçalama şarttır ama yeterli değildir. Nitekim bazı toplumlar çok uzun süreler boyunca bölmelere ayrılmış olmalarına rağmen, yine de büyük ölçekli cinayetlerle karşı karşıya kalmadılar. Sömürge toplumları buna örnektir; çünkü potansiyel hedef kitleler egemen nüfus için ekonomik değer taşıyordu. Bu tür durumlarda küçük ölçekli şiddet gerilimleri arada sırada yaşanır: Mağdurların rastgele saldırıya uğradığı ya da koşullara bağlı olarak gerçekleşen sıkıntılara göre yaşanan sokak ayaklanmaları gibi. Lakin daha uzun süreli ve büyük ölçekli şiddet eylemlerinde hedef kitle çok önceden beri mevcut olan kriterler doğrultusunda önceden belirlenmiştir. Saldıran grubun mensupları kendilerini hedef grubunkilerle giderek daha az özdeşleştirmeye başlamıştır ve aralarındaki ilişkiler giderek daha fazla bölmelere ayrılmıştır.

Hedef grubun yoktan var edilmesi saldırgan rejim için bile imkânsızdır. Tüm toplumlarda potansiyel fay hatları mevcuttur ama bunların hepsi belli bir yerde ve zamanda kullanılmamışlardır. Michael Mann'ın vurguladığı gibi, sınıflar arası gerilimler ve etnik gruplar arasındaki çatışmalar tam anlamıyla her an her yerde yaşanabilirler. Siyasi girişimciler, ne zaman uygun görürlerse, uyur haldeki çatışma boyutlarından hangisinin azami desteği alacağını görmek amacıyla, toplumun duygularını yok-

lamaya çalışacaklardır, Mann'ın deyişiyle "sınıfın yerini etnisite alınca" ya da tam tersi.[37]

Radikal rejimin toplumun kolektif hafızasında uyur ya da faal halde bulunan kelime haznesi ve imgelerle çalışması gerekir. Rejim izleğini seçtiğinde, söz konusu hedef gruba karşı nefret tohumlarını ekmek amacıyla bu izleği kendi çıkarları için sonuna kadar kullanmaya hazırdır. Ayrılmış olan mevcut bölmeleri en uç düzeye taşımak için, onları genişletmesi ve şiddetlendirmesi mümkündür. Gruplar birbirlerine düşman edildikçe, hedef grupla rejim yanlısı halk arasındaki sınırlar daha belirgin bir hal alır. Taraflardan birinin oluşturduğu tehdit diğer grubu safları sıklaştırmaya ve çatışmaya hazırlanmaya itebilir; keza önceki grup da aynı şekilde harekete geçer. Fanatikleşme ve radikalleşme böylece kendi dinamiklerini kazanır. Fakat rejim yanlısı halk ve hedef grup arasındaki iktidar ilişkileri birbirleriyle ne kadar eşitsizse, hedef grubun örgütlenme ve kendini savunma imkânı da o kadar azdır. Hatta hedef grup rejim ve rejim yanlısı halkla boy ölçüşemeyecek durumda olmasına rağmen, rejim hedef grubun dış güçler tarafından desteklenmesi, uluslararası komploya bağlı olması ve gizli kaynaklara, mucizevi silahlara ve doğaüstü güçlere sahip olması sebebiyle gerçekten de büyük bir tehdit teşkil ettiğine yanlısı olan halkı inandırmaya çalışacaktır. Görünürdeki en zayıf partinin sembolü olan gruba karşı, rejimin propagandacıları kendi halklarına sadece nefret değil ayrıca korku da salar. Korku nefrete nazaran düşmana karşı saldırıyı meşrulaştırır ve böylece düşman kurban yerine bir tehlike olarak görülür. Suçlular da kendilerini memnuniyetle kurbanların kurbanı olarak takdim ederler.

Ayrılan mevcut bölmelerin koşullarını geliştirmeye devam eden rejim, bu süreci kendi çabalarıyla artırır ve şiddetlendirir. Hedef grup gitgide daha fazla tecrit edilir, lekelenir ve şeytanlaştırılır; gözdağı ve korkunun diyalektiği toplumun tamamında bu süreci güçlendirir. Halk rejimin etkili bir şekilde yaratmayı

37. Mann, *Dark Side of Democracy*, s. 5.

başarmış olduğu tam da bu tehlikeye karşı korunma talep eder ve kötücül kişilere karşı radikal önlemler alınmasında ısrar eder. Aynı zamanda rejime de giderek daha fazla bağlı hale gelir. Pek çoğu kendilerinin yarattığı korkunç hikâyeleri çevrelerine anlatarak ya da hedef grubun halkıyla çatışmalara yol açarak, resmi propagandalara katkıda bulunur ve böylece düşmanlık ve hor görme duyguları daha da şiddetlenir. Bu müddet zarfında, propagandacılara yönelik yerli ya da yabancı kaynaklardan gelen karşıt fikirler ve ters düşen bilgiler kapıda kalarak bastırılırlar. Bölmelere ayırmanın beraberinde getirdiği başka bir veçhe de budur.

Her ne kadar imhacı rejimin radikal politikaları nadiren rasyonel, verimli, güvenilir ve planlı projeler izleseler de rejim kendi liderlerine ve destekçilerine ciddi menfaatler sunar. Öyle ki, görevinden alt düzeye indirilen ya da alınan her memur, mülkü elinden alınan her müessese sahibi ya da evinden sürülen her hedefin durumundan istifade edecek, rejimin koruması altında olan kişiler mevcuttur. Hedef grubun tamamının vergiye bağlanması, grup mensuplarının topraklarından ve evlerinden uzaklaştırılması, kiliselerinin ve ibadethanelerinin yağmalanması mümkündür; yine hepsi rejimin ve rejim yanlısı halkın menfaatlerine kullanılır.

Örneğin, Ermeni soykırımı olarak adlandırılan vaka: "Ermenilerin, en azından Doğu Anadolu çevresinden *bütünüyle* arındırılması, devletin daha sonra yeniden dağıtacağı ya da doğrudan kendi *güdümcü* amaçları, kısa yoldan devlet güdümlü sermaye birikimi doğrultusunda kullanacağı oldukça zengin topraklara, mülklere ve sermayeye serbestçe ulaşımını sağladı"[38] şeklinde belirtilir.

Üstelik hedef kitlenin küçük düşürülmesi rejim yanlılarını neşelendirir ve manen yüceltir. Bu kişiler her ne kadar gösterişsiz, fakir, cahil, çirkin ya da değersiz gibi gözükebilseler de, her biri kendini aşağılık ve adi hedef grubun en üstün mensuplarından

38. Levene, "Changing Face of Mass Murder", s. 450.

üstün görür. Ayrıca bu durum kendi içinde müthiş bir teselli sebebidir. Kötülüğün hedef grubun üstüne yüklendiği bir dünya görüşünün berraklığı, basitliği ve eksiksizliği, taraftarlarına sonunda yeryüzünün bir bütün olarak idrak edilebileceğini, hayatlarının ahlaki bir doğrultusu olduğunu ve kendilerinin artık daha iyi bir toplum meydana getirebileceğini hissettirir.

Kişinin diğerleriyle kuvvetli biçimde özdeşleşmemesi, kendi halkıyla daha yoğun bir şekilde özdeşleşmesine neden olur. Saflar sıkılaştırılır, halklar tehlike karşısında birleşerek birbirlerine ve rejime daha güçlü bir şekilde bağlanırlar. Görünüşe bakılırsa böylesi bir beraberlik, zorluk ve kriz zamanlarında derinden hissedilen bir dürtüyü tatmin eder. Çoğu zaman insanlar bu zor dönemleri ilerde, "bugünün soğuk ve bencil" koşullarına kıyasla yurttaşlarının "daha sıcak", "daha cömert" ve "daha müşterek" olduğu, sevgi ve mutluluk verici bir nostalji olarak anarlar; sözün kısası "eski güzel günler olarak" hatırlarlar.[39]

İmhacılar da daha iyi bir dünyaya kavuşmak için sayısız kurbanlar vermeye hazır, genelde idealist kişilerdir. Kendilerini bekleyen görevler kanlı ve acımasızca olmalarına rağmen hepsi gereklidir. Toptan imhalara dahil olan rejimler neredeyse istisnasız olarak toplumun tarihinde bir dönüm noktası yaşandığını ileri sürerler: "*Şimdi ya da asla*" durumudur bu, radikal ve kesin bir şekilde harekete geçerek olayların akışını tamamıyla değiştirme zamanı gelmiştir. Bu, kaderin çağrısıdır. Küçük ama kararlı bir grubun, toplumun kaderini değiştirebilme gücüne sahip olduğu eşsiz ânın ortaya çıkışıdır. Tarihin bir ana sıkıştırılma fikridir: Tarihsel zamanın küçük bir zaman dilimine indirilmesi; köklü, ani bir değişikliktir.

Radikaller tarihin akışını durdurmaya heveslidir. Kahraman bir öncünün büyük çaplı bir girişimiyle tarih ideal bir dünyada tamamen duracaktır. Pek çok durumda böyle bir gelecek hayali, idealleştirilmiş efsanevi geçmişe bir dönüştür. Fakat bu mühim

39. Holokost suçlularının mektuplarının, günlüklerinin ve fotoğraflarının yer aldığı derlemenin iğneleyici başlığı: Klee, Dressen ve Riess, "*The Good Old Days*" (Eski Güzel Günler).

görevin üstesinden gelmek için büyük bir dönüşüm daha gereklidir: İdeal toplumun oluşturulmasına engel olan bu insanların tümünün yok edilmesi. Ucu bucağı olmayan ütopyanın gerçek olması için ödenmesi gereken bedelin (üstelik diğerleri tarafından) sadece küçük bir parçasıdır bu.

Ya hep ya hiç (dikotom) biçiminde bir dünya düşüncesi ve "onlara" karşı "bizler" zihniyeti kolayca büyüsel bir vizyona doğru kayar: Diğerleri temiz, saf değildir; bizleri zehirleyebilir ve kirletebilirler. Burjuvaların açgözlülüklerini, maddiyatçılıklarını ve menfur davranışlarını ılımlı proleter halklara bulaştırmaları olasıdır. Onlar masum bir zihni nasıl baştan çıkaracaklarını fazlasıyla bilirler. Farklı ve bu yüzden aşağılık bir ırk olarak gördükleri halklar, onlara hırslarını, tembelliklerini ve zorbalıklarını geçirebilirler. Daha da kötüsü hırs düşkünlüğü ve melezleşme, soyu bozulmuş kırmalardan oluşan, safkan olmayan bir ırkın ortaya çıkmasına sebep olacaktır.

20. yüzyılda bu büyüsel düşünce sık sık bilimsel söylemle donatıldı: Irklar arasında yaşam alanı ve hayatta kalma gayesiyle bitmeyen mücadelelere sebep olan sözde Darwinci teoriler ya da mülkiyet sahipleriyle mülksüzler arasındaki amansız topyekûn sınıf savaşlarının güya Marksist olmaları. Tarihçi Jacques Sémelin, saflıkla gelen büyülü hâkimiyeti ve kirli olanların imha edilmesiyle gelen radikal arıtmayı özellikle vurgular: "Bu inatçı hesaplar ve insani çılgınlık sapkın rasyonelliği [*rationalité délirante*] oluşturur."[40]

TOPTAN İMHANIN DÖRT TARZI

Şimdiye kadar, toptan imhaya yönelen ya da fiilen uygulayan rejimler hakkında bir dizi genel gözlemde bulundum. Bu gözlemlerin hepsi her durum için geçerli değildir ama her biri çeşitli düzeylerde verilen örneklerin çoğu ya da hemen hepsi için geçerlidir. Bu noktada artık dört toptan imha tarzı ayrımı yapabiliriz: Fatihlerin cinneti, terör egemenliği, kaybedenlerin zaferi ve kalabalığın öfkesi (megapogromlar).

40. Sémelin, *Purify and Destroy*, s. 45-8.

Bunlardan üçü rejimin doğrudan dahil olduğu vakaları içerir. İlki, *fatihlerin cinneti*; fetih ya da işgaller sonunda meydana gelen toptan imhaları ifade eder. İkincisi, *terör egemenliği*; az çok kurulu rejimlerin politikalarını icra etmek için uyguladığı şiddete delalet eder. Üçüncüsü, *kaybedenlerin zaferi*; ufukta görünen yenilgi karşısında rejimin uyguladığı toplu şiddetle ilgilidir. Dördüncüsü de, *megapogromlar*; rejimin doğrudan katılımı olmadan (fakat mutlaka aracı olduğu) silahlı çeteler ve popüler kalabalıkların bir bölgenin tamamında icra ettiği kitlesel şiddeti kapsar. Bazı durumlar birden daha fazla kategoriye ait olabilir ve bazıları da zaman içerisinde bir kategoriden diğerine geçebilir.

İlk toptan imha tarzı *fatihlerin cinneti*; genellikle bir zaferin ve fethin sonucunda silahlı mücadelelerin devamı niteliğinde, mevcut imkânlarla farklı bir nüfusa karşı yapılır: Katiller için artık bir tehdit oluşturmayan ya da kendilerini savunacak güçleri kalmayanlara karşı. Sömürge orduları tarafından yerli nüfuslara karşı başlatılan pek çok kitlesel cinayet bu kategoriye girer. Askeri komutan mağlup edilen nüfusun boyun eğmesini ümit eder. Halkı evlerinde ve topraklarında avlamanın peşindedir ve böylelikle muzaffer ulusun sömürgecileri ya da yerli müttefikler oraları ele geçirebilirler. Lakin fatihlerin cinnetinde "irrasyonel" ve "hesaplanmamış" motifler söz konusudur. Askerler hararetli bir direnişin üstesinden geldiler ve duydukları korku artık öfkeye dönüşmüştür, intikama susamışlardır. Genellikle muzafferlerin ayrıcalıklarından kendileri de yararlanmaya çalışırlar: Tecavüz ve soygun. Çoğunlukla eylemlerinin cezasız kalacağından şüphe duymadan, savunmasız kalan ve yenilgiye uğrayan halkı yakacak, işkence edecek, öldürecek ve mallarını yağmalayacaklardır.

Randall Collins bu tür küçük grup düzeyinde işlenen seri cinayetleri "ön telaş" (forward panic) olarak adlandırır. "Gerginliklerin ve korkunun ön telaşa dönüşümünde payı olan ve çoktandır izi sürülen düşmanı ezebilmenin kolaylığıdır bu; lakin düşman taraftan geriye kalan sadece onlarla ilişkilendirilen birkaç çaresiz kişidir."[41] Her ne kadar Collins çoğunlukla

41. Collins, *Violence*, s. 88.

küçük boyutlu ve geçici yerel şiddet patlamalarından bahsetse de, bu kavramını aynı zamanda etnik ayaklanmalar ve Nanking Katliamı gibi uzun süre devam eden kitlesel cinayetler için de kullanır.[42] Hollandalı sosyolog J.A.A. Van Doorn ve W.J. Hendrix, askeri birliklerin alışık olmadıkları topraklardaki yabancı ve düşman nüfusa karşı uyguladığı *şiddetin patlak vermesi*nin sıklığını, neredeyse mesleki tehlike olmasına bağlar. Askeri komutan ve albayların bu olasılığa önceden hazırlıklı olmalıydı ve önüne geçmeleri gerekiyordu.[43]

Kitlesel cinayetleri işleyen askeri birliklerin, ülkelerinde hâkim olan rejimin emirleriyle hareket etmeleri olasıdır. Lakin genellikle doğrudan harekât karargâhlarından alınan talimatlar, yurtiçindeki otoritelerinden habersiz ya da hükümet politikalarına aykırı şekilde verilebilir. Hatta emirlerin bölgedeki subayların kendi inisiyatifleri doğrultusunda bile verilmeleri mümkündür. Yüksek kademeli komutanlar savaşlara dair yapılan antlaşmaların ve edinilen âdetlerin kasten ihlal edilmesinden sorumlu tutulmayı istemeyecekleri için bazen üstlerin, astsubayların emrindeki birliklerin atıldıkları maceraların görmezlikten gelineceğini ima etmeleri yeterli olur.

Her halükârda yurdun dışında yürütülen işgal mücadeleleri için, en azından yabancı topraklara ordu gönderebilecek ve orduların savaşçı durumlarını korumaları için gerekli lojistiği temin edebilecek bir devlet şarttır. Rejim, savaş bölgelerinde meydana gelen olaylara daima karışır. Siyasetçilerin durumu bilmediklerini ya da suçları önleyebilecek kapasiteye sahip olmadıklarını iddia etmeleri olasıdır. Bu kişiler karargâh ve sahra komutanıyla işbirliği yaparak genellikle olayları gizleme, küçümseme ve inkâr etme konularında oldukça etkilidirler.

Ordunun yabancı bir ülkede, genellikle uzak diyarlarda, fetihler ve işgaller gerçekleştirmesi yüksek derecede bölmelere

42. Collins, *Violence*, s. 127-32, 97. Collins üst düzey komutanların emirleriyle işlenen katliamları (örneğin Nazilerin Doğu Cephesinde Yahudileri toplu infazı) hariç tutar. Bu tür emirlerin varlığı genellikle azimle inkâr edildiğinden, bu kriter vakaları birbirlerinden ayırmak için uygun değildir (99-100).

43. Van Doorn ve Hendrix, *Nederlands/ Indonesisch conflict*, s. 221 ve devamı.

ayırma durumu yaratmak için de yeterlidir. Saldırganları kendi topraklarından ayıran coğrafi mesafe, bölmelere ayırma için fiziksel ve doğal bir faktördür. Yurttaki rejim yanlısı nüfusun, askeri kuvvetlerinin uzakta yürüttüğü eylemlere dair içinde bulunduğu bilmezlik durumu ise yurdun dışındaki mağlup halkla aralarında psişik bir yalıtkandır. Sömürge orduları askeri personelden, yani genellikle mücadelelere karşı katılaşmış, mesleği askerlik olan kişiler ve ayrıca endişeli fakat çoğunlukla emirlere uyan askerlere alınmış kişiler ve şiddet uzmanlarından oluşur. Az çok orantılı güce sahip taraflar arasında yerli ordulara karşı yürütülen savaş, orantısız güce sahip taraflar arasında çıkacak bir katliama ortam hazırlar: Bir yanda çok iyi silahlanmış ve iyi organize olmuş muzaffer askerler, diğer yanda mağlup, silahsızlandırılmış, altüst edilmiş umutsuz savaşçılar ve ilaveten fatihlerin öfkesine karşı silahsız, örgütsüz, savunmasız bir sivil nüfus.

İşgalciler ve yerliler birbirleriyle nadiren özdeşleşirler; her biri diğerini yabancı, kendisinden tamamen farklı, hatta çoğu kez güçlükle insan olarak görürler. Cinayet mekânları, fetihçilerin ülkelerindeki yurttaşların algılarının çok ötesindedir. Çoğu zaman yurttaşlar uzaktaki askerlerin yaptıkları hakkında bilgilendirilmez ve genellikle menfur detayların örtbas edilmesinden memnundurlar. Yurttaşların savaş alanından uzak olması korkunç eylemlerle (şayet su yüzüne çıkarlarsa) aralarına duygusal ve ahlaki bir mesafe koymalarına yardımcı olur. Yüksek kademedekiler ise sürekli olarak zulümlere yönelik argümanlar geliştirecektir (şayet durumlarını savunmaları gerekirse): Suç ilk olarak düşman tarafından işlenmiştir, yerel nüfusun direnişinin ve bu nüfusun savaşçılarına verdiği desteğin kırılması şarttır, yerlilerin makul argümanları anlamaları mümkün değildir ve onlara emirleri kimin verdiğinin gösterilmesi gerekir; liste böyle devam eder.

Suçluların bu cinai akınlardan fazlasıyla (psikolojik açıdan) menfaat sağlaması olasıdır: Yaşadıkları güçlüklerin, endişelerin, acıların ve kayıpların intikamından duyulan haz. Ayrıca

dehşet ve korku içerisinde hayatta kalmak için yalvarıp yakaran insanlar görmenin zalim zevki; evleri, tarlaları ve ibadet yerleri, yani nefret duyulan düşmanların kurduğu, muhafaza ettiği her şeyin yok edilmesinin verdiği neşe; aylardır süren hüsranların ardından tecavüzün getirdiği heyecan, iktidar sarhoşluğu ve memnuniyet; çaresiz bir yabancıyı soğukkanlılıkla öldürmenin doğurduğu övünme hissi.

Mamafih pek çok suçlu da bunların tamamen aksini düşünüyor ve hissediyor olabilir. "Özlerinde" acı verdiklerinin farkındalardır. Ama belki de "çok derinlere gömülmüş" olan bu farkındalık, yaşadıkları memnuniyet ve geçirdikleri cinnet esnasında göz ardı edilebilir. Ayrıca kurbanlar genellikle insan olarak sayılmazlar: Bu yaratıklar o kadar alçak ve o kadar kötü huyludur ki, hiçbir etik ilke onlara herhangi bir korunma hakkı vermeyecektir. Zaten silahlı komutanlardan da öyle yapıyordur ve dolayısıyla kendilerinin de böyle davranmasına izin verilecektir. Kendileri dışında hiç kimsenin asla hiçbir şeyden haberi olmayacaktır. Bu oldukça gerçekçi bir değerlendirmedir (bu gözlemler, 8. bölümün konusunu oluşturan zihinsel ve toplumsal bölmelere ayırmanın nasıl sonuçlanacağını tahmin eder).

İkinci toptan imha tarzı, *terör egemenliği*; iyice oturmuş rejimin orduyu, polisi, özel servisleri ve hapishane kampları sistemini kontrol altında tuttuğu toplumlarda meydana gelir. Bu koşullar altında baskı ve imha vazifeleri gözetme, istihbarat, tahkikat, soruşturma, kamulaştırma, tehcir ve alıkoyma konularında profesyonel ve uzman kişiler tarafından yapılır. Terör rejimleri on yıllık bir süre boyunca iktidarda kalarak milyonlarca, hatta on milyonlarca kişiyi tutuklayabilir, tehcir edebilir ve öldürebilir. Bu tür rejimler genellikle savaş, iç savaş, devrim ya da darbe sonucunda ortaya çıkarlar. Savaş anıları, hatıraları ve simgeleri hiçbir zaman, hatta uzun dış barış sürecinde bile uzak değildir. İç muhalefet beşinci kol, iç düşman, uzlaşılmaz ve cinai biçimde tehlikeli bir rakip olarak tanımlanır. Anlaşmazlık sadece siyasi olarak değil, aynı zamanda yerli ve yabancı ırklar arasında asırlardır süregelen nihai bir savaş mücadelesi ya da

mülkiyetsiz ve mülkiyet sahibi sınıflar arasında yaşanan ebedi bir savaşın son yüzleşmesi gibi betimlenir. İddia edilen muhalefet ne pahasına olursa olsun aciz bırakılmalıdır. Uç noktalarda, rejim güvenmediği herkesi toplayarak tutuklar ya da çalıştırarak veya doğrudan öldürecekleri uzaklardaki kamplara sürer. Bu tür terör seferlerini neyin tetiklediğini teşhis etmek kolay değildir, lakin pek çok durumda rejim içerisindeki bölücü rekabet bir şekilde gruplardan biriyle bağlantılı olduğu görülen nüfusun bir kısmına karşı yapılan seferleri dışsallaştırır. Zaman içinde terör kampanyaları normal seyrini izler ve nispeten sakin bir aranın ardından bir sonraki dalga gerçekleşir.

20. yüzyılda yürütülen en çarpıcı terör hükümetine sahip iki ülke, Rudolph Rummel'in incelemesinde "dekamegamurderers" (on milyonlar katilleri) olarak belirtilen, her birinin 10 milyondan fazla yerliyi ve sivili öldürdüğü Sovyet Rusya ve Komünist Çin'dir. Kuzey Kore'de bugün halen yürüklükte olan rejim terör politikası izler: Halk, açlıktan ölümlerin kasten planlandığı çalışma kampları aracılığıyla terörize edilir ve ülkenin tamamı tekrarlayan açlık dönemleriyle büyük kıtlığa teslim edilir.[44]

Üçüncü toptan imha tarzı, ufukta görünen yenilgi karşısında rejimin kendi iktidar çevresi sınırları içerisindeki savunmasız bir hedef gruba karşı başlattığı ya da izlediği yok etme politikasıdır. Canı dişe takarak yapılan bu imha eylemleri genellikle dış düşmanla savaşırken ortaya çıkar. Şayet rejimin düşmesi gerekirse en azından rejim küçümsenen ırkın, nefret edilen sınıfın yok edilmesi olan tarihsel görevini yerine getirmiş olacaktır. Bu "*kaybedenlerin zaferi*"dir. Psikolojik açıdan bakıldığında, burada "pasifin aktife çevrilmesi" durumu söz konusudur: Rejimin düşman ordudan daha güçsüz olmasına karşın, galibiyeti halen mümkün olan yeni bir mücadeleye girişme sebebi, savaşı kaybetme noktasına gelmiş olmasıdır. Rejim karşı saldırı durumunda olmayan bir nüfusu yok etmek amacıyla yola çıkar.

44. Son zamanlardaki vakalar BM Kuzey Kore İnsan Hakları Konseyi'nin ara raporlarında bulunabilir: http://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/CoIDPK/Report/coi-dprk-q and-a.pdf

Bu eylem yolu yıkıcı olduğu kadar, kendi kendini de yok eder. Tamamen akıldışı olan bu askeri strateji rejimin dünya görüşü açısından kaçınılmaz bir çözüm gibi görünür.

Kaybedenlerin zaferinin gerçekleşmesi için rejimin kendisinin de bölmelere ayırma için aralıksız çaba harcaması gerekir. Rejimin, rejim yanlısı halk arasındaki özdeşleşmeleri ve hedef grupla olan özdeşleşmemeleri güçlendirecek şekilde, ayrımcılık söz dağarcığının kendisine sunduğu imkânlardan yararlanması olasıdır. Ayrıca dışlayıcı bir yasama başlatması, rejim propagandalarını desteklemesi için medyayı kullanması, hedef kitleyi okullar ve hastaneler gibi kurumların hepsinden dışlaması, onların çalışmalarını yasaklaması, rejimin "kendi" halkıyla hedef kitle arasındaki tüm etkileşime engel olması, hedef kitleye ayrı bir yaşam alanı ve altyapılar tahsis etmesi gerekecektir. Bu tür önlemler, devletin istihbarat servisini, polis gücünü, vergi müfettişlerini, okul müdürlerini, sansür memurlarını ve yerli medyayı kullanarak politikalarını toplumun tamamına dayatmasına dayanır. Ne var ki dış güçlerin ölüm tehdidi teşkil etmesi, neredeyse tanımı gereği, pasifi aktife çeviren rejimler, iktidarlığını nesiller boyu koruyan rejimlerden farklı olarak birkaç yıl içerisinde yok olacaktır.

Nazi Almanya'nın Sovyet Rusya'ya savaş ilan ettiği sırada, Doğu Cephesinin gerisindeki Yahudileri toptan yok etmeye koyulması, cinnet geçiren fatihlerin aşırı bir formuna teslim olan bir rejime temel bir örnek oluşturur. Lakin Nazilerin aynı anda iki cephede yürüttükleri savaşı kaybedeceği anlaşılınca, Hitler gitgide kazanma şansı olan sefere daha fazla yoğunlaştı: Avrupa'daki Yahudilerin imha edilmesi. Aralarında büyük farklılıklar bulunmasına rağmen, pek çok toptan imha eylemi kaybedenlerin zaferi türüne örnek oluşturur.

Son olarak, dördüncü toptan imha formu da az çok merkezi hükümetten ya da askeri komutanlıktan bağımsız olarak gerçekleşir: Hemen her zaman yerel siyasetçilerin ve kundakçıların kışkırttığı kalabalıkların ve çetelerin hedef gruba yönelik saldırıları. Saldırganlar genelde pek hazırlıklı, örgütlü ya da

donanımlı değildir. Yerel düzeyde, pogroma ya da ölümcül etnik ayaklanmaya benzerler.[45] Lakin görünüşe göre doğaçlama yoluyla ve kendiliğinden meydana gelen bu güruh katliamları harekete geçen milyonlarca insanı içeren, daha geniş kapsamlı olaylar dizisinin bir parçasıdır: *Megapogromlar*.

Bu tür eylemler genellikle hedef gruba ait pek çok kadına tecavüz etmelerinin ardından grup mensuplarını yağmalayan, evlerinden kovan, toptan öldüren güruhların saldırılarından oluşur. Mahalli ileri gelenlerin eylemlerdeki rolünü kanıtlamak zordur; çünkü sorumluluklarını gizlemeye çalışırlar, bölge otoritelerinin ve merkezi hükümetin olaylarla olan ilişkilerinin izini yakalamak daha da zordur. Fakat çoğunlukla yerel etnik temizlik operasyonları, özünde çok daha homojen bir ulus dileyen ve yerel politikacılar, çete liderleri ya da polisin gizli desteğiyle toplumu kışkırtıp kargaşa çıkaranların tehcir ve imha gibi kirli işleri ellerinden almalarından mutluluk duyan yüksek düzeyli memurlar ve politikacıların işine yarar. Geçtiğimiz yüzyıldaki en büyük iki megapogrom, II. Dünya Savaşı'nın sonucunda Doğu ve Orta Avrupa'da, çoğunlukla sivil Alman yurttaşlarına karşı ve 1974'de yarımadanın Hindistan ve Pakistan olarak ayrılmasıyla çoğunluğu farklı inançlara sahip kişiler arasında yer alan Müslümanlara, Hindulara ve Sihlere karşı meydana geldi.

Bölmelere ayırma (parçalama) değişken düzeylerde toptan imhaların tümünde görülür. Kurulan rejimin çareyi terör egemenliğinde bulmasıyla en yüksek düzeye ulaşır. Böylelikle devlet propaganda aygıtının tamamını ve baskı mekanizmasını, hedef grupları her anlamda yalıtmak ve uzman personelinin onları toplumdan uzak cinai bölmelerde yok etmeleri amacıyla harekete geçirebilir. Nitekim megapogromların meydan geldiği toplumlarda bölmelere ayırma hiç gelişmemiştir. Rejim, cinayetlere olan mesafesini korur ve her şey, sanki güruhlar hedef kurbanlarını kısa süreli, şiddetli bir cinnet sonucunda, alenen

45. Horowitz, *Deadly Ethnic Riot*, s. I: "Ölümcül etnik ayaklanmalar, etnik bir grubun mensuplarının başka bir etnik gruba karşı yürüttüğü şiddetli, ani (tamamen planlamama şartı olmasa da) ve ölüme yol açan saldırılardır." Ayrıca bkz. s. 20.

öldürmek için kendiliğinden toplanmış gibi gözükür. Lakin bu tür durumlarda bile, özdeşleşme ve özdeşleşmeme hatları uzun zaman önceden çizilmiştir ve kalabalıklar kan dökme eylemlerinin meydana gelmesi için gerekli olan zaman boyunca kendilerine ait geçici bölmeler yaratmıştır. Toptan imhanın bu dört tarzı, bir sonraki bölümde 20. yüzyıl boyunca meydana gelen kendine has vakalara göre açıklanacaktır.

7
Toptan İmhanın Dört Tarzı

VAKA ÇALIŞMALARI

Toptan imhalar ne kadar yıkıcı olursa olsunlar, son derece orantısız güç dengesine sahip iki insan grubunun çarpıştığı, toplumsal simgeleştirmenin bir parçası olarak meydana gelirler. Katillerin ve kurbanların ait oldukları grubu şekillendiren bu trajik çarpışmalar, önceki toplumsal gelişmelerin sonucu olarak ortaya çıkarlar. Her tarihsel vaka başlı başına bilhassa karmaşık tarihsel bir durumu oluşturur. Genel açıklamalar toptan imhanın sürecini daha iyi kavramak için gerekli olsalar da, yeterli değillerdir. Toptan imha fenomeninin daha derinden kavranması için özgül vakaların kısaca olsa bile incelenmesi gerekir.

FATİHLERİN CİNNETİ

Yurtlarından uzakta hareket eden muzaffer ordular kendilerini geçici olarak, her an her şeyin olabileceği –ve genelde de olduğu– bir ahlaki boşluk içinde bulurlar. Yenilmiş düşmanlar ve savunmasız halkla karşı karşıya gelirler. Birlikler mücadelelerden terörize olmuştur ve askerler yoğun bir çatışma sürecinin yol açtığı kaygı ve öfkeye dayanmak zorunda kalmıştır. Artık kendileriyle hiçbir ortak noktası yok gibi görünen bu yabancılardan intikam almanın vakti gelmiştir.

Emperyalist Toptan İmha

Muzaffer orduların mağlup düşmanları ve silahsız sivilleri ayrım gözetmeksizin öldürmesi çağlar boyunca yaygın bir pratik olmuştu. Fatihler yaşattıkları kan banyolarıyla övündüler; vakanüvisler muzaffer kahramanları yüceltmek için kurbanlarının sayısını abarttılar. Katledilen kitlelere yönelik felakete sevinme ancak son zamanlarda azalmıştır.

Beş yüz yıl önce Güney Amerikalı yerli nüfusunun İspanyol fatihler (conquistadores) tarafından toptan imha edilmesi, işgalci bir ordunun kendisine tamamen yabancı gelen insanları keyfi bir şekilde toptan katletme eylemine bugün halen temel bir örnek oluşturur. Amerikan Kızılderilileri kelimenin tam anlamıyla İspanyollardan çok farklı bir dünyada yaşadılar ve fatihlerin ordusu fetih topraklarındaki toplumdan tamamen ayrı bir bölmede hareket etti. Buna rağmen Dominiken rahipler yeni işgal edilen denizaşırı topraklarda meydana gelen kitlesel katliama dair İspanya kralını telaşlandırmaya çalıştı.

Sömürge işgaline eşlik eden katliamlar, sömürgeci ülkenin nüfusu tarafından çoğunlukla göz ardı edildi ve bugüne kadar geniş ölçüde gizlendiler. Hollanda'nın üstlendiği en kanlı savaşlardan biri Açe'nin fethedilmesi amacıyla 1873'ten 1913'e kadar yürütülen seferlerdi. Bu savaş, Hollandalı Hindistan Ordusundan bin askerin ve Hollandalıların yanlarında getirdiği 25 bin cebri çalıştırılan emekçinin 20 bin kadarının hayatına

mal oldu ve 50 bin ila 100 bin arasında yerli halkın –savaşanlar ve siviller– ölümüne yol açtı. Üç yüz ila dört yüz arasında köy de tek bir sefer esnasında kül oldu. Yine de, bu savaş neredeyse tamamen unutulmuştur: Savaşın tarihine dair sadece iki kitap mevcuttur.[1] Tarihçi Henk Schulte Bordholt şunu ileri sürer : "Sömürgeci genişleme bir şiddet devleti yarattı ve bu durum sadece Hollandalı tarih kitaplarında düzenli olarak anımsanır. Bu tür bir şiddetin geçici bir durum olduğunu iddia etmek yanlış bir yorum olacaktır... Şiddet insanların hafızalarında sömürge döneminin sonuna kadar yankılanmayı sürdürdü."[2] Tüm bu süreçte sömürgeciler uyguladıkları şiddeti ya reddettiler ya da görmezlikten geldiler.

Diğer iki önemli sömürge katliamı da 20. yüzyılın başında Özgür Kongo Devletinde, Belçikalı askerler (ve vasılları) tarafından ve Güneybatı Afrika'daki (günümüz Namibya) Herero halkına karşı Alman birlikleri tarafından yapıldı.

Belçika Kralı II. Leopold'un özel mülkiyetinden başka bir şey olmayan Özgür Kongo Devletinde (1887–1908), Belçikalı işgalciler, ticaret erbapları, paralı askerler ve özenle seçilmiş "şefler" tarafından eşsiz bir vahşet sergilendi. Tarihçi Hendrik Wesseling şöyle yazar: "Böylelikle Özgür devlet bizzat sömürge devleti haline geldi. Devlet ödenen gelirlerle, özellikle fildişi ve kauçukla geçindi ve yerli halk bu ürünleri tedarik etmeye zorlanmıştı. Sonuç felaket oldu... Bu sömürge politiği olağanüstü sertlikle uygulamaya koyulmuştu. Nüfus her türlü baskıya maruz kalmıştı. Kongolular tehdit edilmiş, korkutulmuş, yağmalanmış, dövülmüş, sakat bırakılmış ve öldürülmüştü; bunların her biri olabildiğince fazla ürün elde etmek içindi."[3] Korkunç miktardaki ölüm oranı, kısmen insanların pek çoğunun köylerinden zorla uzaklaştırılması ve kralın askerlerinden kaçıp kurtulmanın sonucunda yakalandıkları salgın hastalık ve kıtlıktan, kısmen de

1. Van't Veer, *Atjeh-oorlog*; bkz. Reid, *Contest for North Sumatra*, s. x; aynı dönemde adada yayılan emperyalist sömürge rejimleri için ayrıca bkz. Schulte Bordholt, "Genealogy of Violence".
2. Schulte Nordholt, "Genealogy of Violence", s. 36.
3. Wesseling, *Eruopean Colonial Empires*, s. 168.

yeterli miktardaki kauçuğu zamanında teslim etmeyen köylere karşı serbestçe gerçekleştirilen cezai seferlerden kaynaklandı. Avrupalılar ve yerel yardımcıları pek çok Kongoluyu öldürmüştü. Kongolu köylüler kauçuk toplamaya zorlanmıştı ve belirlenen kotaya uymayanlar rutin olarak bulundukları yerde öldürülmüştü, sağ elleri kesilmişti ve kurşunların boşa gitmediğini kanıtlamak için yakılmıştı. Diğer kurbanlar kırbaçlanmıştı, sakat bırakılmıştı ve işkence görmüştü.[4] Hatta çok daha fazlası köylerinde ve av alanlarında avlanmaktan, açlığa terk edilmekten, ötekiler de zorunlu askeri ve ticari seferlerin taşıyıcıları olarak gördükleri kötü muameleden, çöküntüden ölmüşlerdi. Ayaklanma aynı zamanda bulaşıcı hastalıkların –özellikle milyonlarca insanın hayatına mal olan uyku hastalığının– yayılmasından dolayı da ölümlere neden oldu. "Yüksek otoritelerin tahminlerine göre 1880 ve 1920 tarihleri arasında Kongo'nun nüfusu 20 milyondan 10 milyona düştü."[5]

Zamanla cinai sömürü rutinleşti ve daimi bir terör egemenliğine dönüştü. Kralın temsilcileri yerli nüfustan vergi ve haraç kesilmesi amacıyla itinalı prosedürler düzenledi; müfettişler ve vergi tahsildarları gönderdiler ve geçimlerini sağladıkları kauçuk haraçlarının ve buyurdukları seferlerin kaydını tuttular.

Sonunda kan dökme ve istismar uluslararası toplumlarda (özellikle İngiltere'de) büyük çaplı protestolara neden olarak, II. Leopold 1908'de kişisel sömürge hükümetini Belçika devle-

4. Ascherson, *King Incorporated*, s. 250 ve devamı; Berkeley, *Graves Are Not Yet Full*, s. 9; Hochschild, *King Leopold's Ghost*, s. 232 ve devamı; Vangroenweghe, *Rood Rubber*, s. 64 ve devamı.
Reybrouck, *Congo*, s. 109-10'da şöyle der: "her ne kadar doğrudan, hain ve açgözlü sömürge politikasının patolojik bir çıkar hırsı uğruna, kurbanlarını imha etme politikasının *tali zararı* olarak yorumlanabilecek olsa da, toplu katliam (hecatomb) [eski zamanlarda yüz öküzden ibaret kurban] aslında planlanmamış olmasına rağmen inanılmaz boyutta bir katliam söz konusuydu (vurgular yazara ait). Bu değerlendirme bile bir müdafaadır: Otoriteler, başta kral olmak üzere, olup bitenlerden tümüyle haberdardı ve gittikçe yükselen kauçuk üretim kotalarını karşılayamayan Kongoluların sakat bırakılmasına ya da katledilmesine bile bile izin verdiler.

5. Wesseling, *European Colonial Empires*, s. 169.

tine taşımaya zorlanmıştı. Kral, o dönemde ya da ilerde ortaya çıkabilecek terslikleri en aza indirebilmek için bütün önlemleri aldı. Hiçbir şeyden sorumlu tutulmayan II. Leopold iki yıl sonra ofisinde rahatça hayata gözlerini yumdu. Profesyonel tarihçilerin Özgür Kongo Devletinde meydana gelen kitlesel katliamı tanıması yüzyıldan fazla sürdü.[6]

Belçikalıların bu olayı unutturması, tıpkı Hollandalıların 19. yüzyılın son çeyreğinde Açe'de işlediği katliamı unutturması gibi, sömürge döneminde meydana gelen imhaların kolektif olarak bilinçaltına atılmasının karakteristik bir formudur.

Aynı dönemde, 1904'te Güneybatı Afrika'da Alman ordusu asi Herero savaşçılarına karşı himayesi altında bulunduğu Korgeneral Adrian Dietrich Lothar von Trorha'nın "topyekûn savaş" olarak adlandırdığı savaşa girişti. Bu savaş Hereroları ve ailelerini hiçbir kaçış ya da teslim olma şanslarının bulunmadığı çöllere doğru itti ve burada yavaş yavaş açlıktan ve susuzluktan öldüler. O zamanlar böyle bir durum için özel bir terim olmamasına rağmen, Hereroların imha edilmesi maksatlı bir soykırım hareketidir: Silahlar ve donanım açısında ezici bir avantaja sahip Alman sömürge birlikleri, topraklarını işgal ettikleri için isyan eden toplumu cezalandırmak için ulusun tamamını yok etmeye yönelik sistematik bir sefer düzenledi. Lothar von Trotha keyifle ve gururla, pek çok bakımdan ilerde Nazi rejiminin uygulayacağı yöntemlerin habercisi olan, modası geçmiş pratiklere başvuran, arsız bir toplu katliam gerçekleştirdi. Namibyalı Herero ve Nama halklarına karşı sefere çıkan muhariplerin pek çoğu 1920'ler ve 30'larda Freikorps ve Nazi Partisinde aktif şekilde yer aldı.[7]

Uluslararası emperyalizme sonradan dahil olan Almanya ve Belçika'nın rakip Avrupa güçlerinin akınlarına karşı, çabucak topraklarının güvenliğini sağlaması gerekmişti. Kongo ve Gü-

6. Van den Braembussche, "Silence of Belgium" eserinde Kongo'daki "Holokost"un Belçika kolektif hafızasında inkâr edilişini inceler.

7. Kiernan, *Blood and Soil*, s. 35-37; Silvester and Gewald, *Words Cannot Be Found*; Olusoga ve Erichsen, *Kaiser's Holocaust*, s. 282-92; Lindquist, *Exterminate All the Brutes*.

neybatı Afrika vakaları, askeri direnişin tamamını kıran işgalci birliklerin neler yapabileceğini açıkça gösterir. Kongolular belki de tamamen imha edilmek için sayıca çok fazlaydılar ve ekonomik açıdan kauçuk toplayıcıları olarak işe yarayabilirlerdi. Öte yandan Hererolar herhangi bir açıdan sömürülebilecek gibi gözükmedikleri için ortadan kaldırıldılar.

Rusya Çarlığının despot ve yayılma politikası yanlısı rejimi I. Dünya Savaşı sırasında düpedüz demosid (halk katliamı) uyguladı: Takriben 200 bin Alman kökenli halk (Volkdeutsche) doğu topraklarına sürüldü; yaklaşık olarak yarısı bu süreçte öldü. Rus ordusundaki Ermeni gönüllüler, Türk rejimi komutasındaki Kürt milislerini Ermenileri kitleler halinde katletmekle sorumlu tuttuğu için, intikam amacıyla sayısız Osmanlı Kürdünü öldürdü. Rus askerleri Orta Asya'da yaklaşık yarım milyon göçeri öldürdü. Rusya'nın savaş esirlerine yaptığı muamele bilhassa ürkütücüydü ve takriben 400 bin kişinin ölümüne yol açmış olabilir. 1900–1917 tarihleri arasındaki döneme ait rakamları bir araya getiren Rudolf Rummel az çok orantılı ölçüde gücün kullanıldığı nizami harp ve isyanlarda meydana gelen zayiatları saymadan, toplamda 1 milyonun üzerinde rakama ulaşır. Ancak Rummel bu istatistiklerin diğer "demosid" dönemlerine kıyasla daha az olduğu uyarısında bulunur ve bu uyarı dikkate alınabilir.[8]

19. yüzyılın sonunda Japonya da sömürge politikasına girişmişti: İlk olarak 1894–1895 tarihleri arasında Formoso'nun (Tayvan) kontrolü için Çing hanedanlığına karşı girdiği Birinci Çin-Japon Savaşı ve kazanılan zaferin ardından 1904–1905 tarihleri arasında Mançurya hususunda Rusya'ya savaş açması.

Japonya 1937'de 1945'in sonuna kadar süren İkinci Çin-Japon Savaşını başlattı. Milliyetçi ve Komünist Çinliler Japon işgalcileri bozguna uğrattı. Savaşın ilk safhasında, Japonlar Şanghay'ı alarak o zamanlar Çin'in başkenti olan Nanking'e doğru yola çıktılar. Kasım 1937'den itibaren hızla ilerleyen ve sonunda Nanking'i ele geçiren Japon birlikleri takriben 300 bin silahsızlandırılmış

8. Rummel, *Death by Government*, s. 403.

ya da silahsız Çinliyi üç aylık bir süre içerisinde katletti; tarihte bu katliam Nanking Katliamı (Tecavüzü) olarak bilinir.[9] Nanking Katliamı Japonların Çin'in merkezindeki muzaffer işgalleri sırasında yaptığı bir dizi toplu katliam zincirinin içerisinde yer alan olaylardan en kanlısı olmasına rağmen, sadece biriydi. Başlayan katliamların sonunun gelmeme sebebi, Japonların işledikleri suçları gizlemek istemeleri ve geride sağ kalan tek bir tanık bile bırakmak istememeleridir.[10] Rudolph Rummel Japon işgali ve fethi sırasında meydana gelen ölümlerin sayısıyla ilgili genel tahminlerini 3 milyon savaş dışı Çinli sivil ve silahsızlandırılmış askerler şeklinde yapar.[11]

Yerleşimcilerin Katliamları

Emperyalist seferler anayurttan uzakta, tamamen farklı, aşağılık ve haklı olarak savunmasız olarak tanımlanan kişilere karşı yapılmıştı. Ortam zaten bölmelere ayrılmıştı ve halklar arasında fikir ayrılığı yaratmak ya da yabancıların eleştiren görüşlerinden korunmak için fazladan çabaya gerek yoktu. Katillerin tecrit ve cezalandırılma korkusunun olması, defalarca meydana gelen aşırı yıkımları bizzat açıklar.

"Yerleşimci toplumlar" tarafından uygulanan etnik temizlik, sömürge fatihlerinin uyguladığı farklı bir şiddet vakasını temsil eder. Sömürgeciler fethettikleri ve işledikleri topraklarda yeni bir toplum kurdular ve oraları da genellikle anayurtlarındaki ilkelere benzer ilkelerle yönettiler: "Yerleşimci demokrasiler." ABD, Avusturalya, Yeni Zelanda ve Tazmanya bu vakalara uygun örneklerdir.[12] Yerleşimciler ve yerliler "ekonomik bir kaynak

9. Bkz. Katsuichi, *Nanking Massacre*, s. 285; ve Chang, *Rape of Nanking*. Rummel'in bu sefer ki tahmini düşüktür: İki yüz bin kayıp. Rummel ayrıca Japon ordusunun fethettiği yeni topraklarda her defasında bu tür katliamlar yaptığını da vurgular.
10. Katsuichi, *Nanking Massacre*, s. 243-4.
11. Rummel, *China's Bloody Century*, s. 137-68. Japonya'nın sessizliği hakkında bkz. Fogel, *Nanjing Massacre* ve Chang, *Rape of Nanking*.
12. Bkz. Mann'in *Dark Side of Democracy* eserindeki "Genocidal Democracies of the New World" bölümü, s. 70-110. Fransız Kuzey Afrika ve Güney Afrika bu duruma örnek oluşturabilir.

olan toprağın tekeli uğruna çarpıştılar ve çoğu yerleşimcinin toprağı işlemek için yerli emeğine ihtiyacı yoktu... Yerleşimciler çok az askeri ya da ahlaki risk alarak dış grubu ortadan kaldırabilecek haldeydi".[13] Zaten olaylar da böyle gelişti. Yine de yerleşimciler yerli halka, işgalci ordunun askerleri kadar yabancı gelmemişti. Yerleşimciler bazen yerel halkla ticaret yaptılar ve çalıştılar; toprak haklarına dair aralarında müzakere ettiler, zaman zaman onlarla beraber yaşadılar ve kimi zaman da yerli eşlerle evlendiler. Lakin belirli bir noktadan itibaren, yerleşimcilerin yerel halkla iç içe yaşamaya başladığı toplumu yeniden bölmelere ayırmaya dair ideolojik savlar öne sürme ihtiyacı belirdi. Yerleşimciler, ilişki kurulamaz biçimde farklı ve amansız düşman olarak inandırıldıkları ırklar arasında, hayatta kalma mücadelesine dair Darwinci söylemden edindikleri yeni fikirleri nedenleri olarak gösterdiler. Yerleşimci toplumlar kurumlarının demokratik niteliğine göre çeşitlilik gösterdi. Fakat pek çok cinayet serbest seçimlerin ve hukuk üstünlüğünün neredeyse olmadığı hudut bölgelerde yaşandı.[14]

Nihayetinde yabancı ve ilkel olarak görülen, genellikle bilinmeyen halkların kontrol altına alınmasını ve işgal edilmesini süratlendiren rejimin orduların tarafından adlarına verilen zararlardan çarpıcı şekilde etkilenmeyen, 19. yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın başlarındaki despot ve kısıtlayıcı demokrasilere yönelik "demokrasinin karanlık yüzü" cümlesini türeten Michael Mann'ın takdir edilmesi gerekir. Bu toplumlara ait demokratik kurumlar, çoğunlukla uzakta gerçekleşen katliamlara aktif olarak önayak olmamış ve hatta zaman zaman uzaklarda meydana gelenlerden habersiz olmuş olsalar da, görünüşe göre yerleşimcilerin hırsla gerçekleştirdikleri ölümlerde de nadiren harekete geçtiler. Onun yerine, cinayetler ülkelerinin çeperlerinde, yurttaşların özdeşleşme çevrelerinin radikal şekilde dışında bırakılmış "ilkel yabancılar"a karşı gerçekleştiği müddetçe, bu

13. Mann, *Dark Side of Democracy*, s. 109.

14. Yerleşimci demokrasiler ("etnokrasiler") Mann'ın "demokrasinin karanlık yüzü" tezine en mükemmel kanıtı oluşturur.

münhasıran demokrasilerin kitle katliamıyla oldukça uyumlu oldukları ortaya çıktı.

Meksika Devrimine İlişkin Katliamlar

1890 ila 1920 yılları arasında Meksika'daki devrim süreci boyunca, 2 milyon kurbanın bir kısmı iç savaşı andıran, az çok eşit ölçüde askeri güce sahip tarafların karşılaşmalarında, diğer kısmı da açıkça kitlesel imha eylemi olan savunmasız yurttaşların katliamında can verdi. Örneğin, "1912 yılının yarısını aşan bir süre boyunca General Juvencio Robles yakıp yıkma politikası uygulayarak, bölgeye terör tohumlarını ekti: Büyük çatışmalar, köylerin tamamının soyguna uğraması ya da yakılması, asilere yardım ettiği düşünülen her şüphelinin ve ailesinin işkenceye maruz kalması gibi eylemler yaşanmıştı."[15] En isabetli tahminlere göre kurbanların sayısı; "bölgedeki toplam nüfus kaybı" 2,1 milyondur. Mevcut veriler arasından, Violencia (Şiddet) eylemlerinde hayatını kaybeden savunmasız ve örgütsüz kurbanların miktarını tespit etmek imkânsız gözükür.[16] Lakin devrimci ordular ve hükümetin birlikleri çok kalabalık değildi; toplamda 150 bin civarındaydı. Bu yüzden askeri rütbede intikale bazen izin verilmiş olsa da, az çok orantılı güce sahip taraflar arasındaki savaşlarda verilen zayiatlar 100 bini geçmez. Geriye kalan 2 milyon kişi muhtemelen orduların savunmasız ve örgütsüz halka uyguladığı orantısız şiddetin kurbanı olmuştur. Neticede bu tahmin, yiyecek ve korunma sağlayacak hiçbir yeri olmayan çocuk ve kadınların asi birliklere eşlik etme olasılığına nazaran daha makuldür.

Nazilerin Doğu Cephesinin Gerisindeki Toptan İmha Eylemleri

Fatihlerin cinnetine dair en korkunç vaka şüphesiz II. Dünya Savaşı'nın ilk safhalarında, öncelikle Batı'daki öz-kısıtlamalarıyla

15. Gilly, *Mexican Revolution*, s. 83. Devrimin toplumsal ve siyasal çıkarımlarına dair bir tartışma için bkz. Wolf, "Mexico", *Peasant Wars of the Twentieth Century*, s. 3-50.
16. McCaa, "Missing Millions".

(self-restrictions), çok kısa süre de Doğu Polonya'da, Çekoslovakya'da ve Sovyetler Birliği'nde giderek artan vahşetlerle askeri başarılar elde eden Nazilerdir.

Christopher Browning'in ele aldığı gibi "Haziranın ortasında [1941] gelen zafer sarhoşluğu, sadece Sovyet Yahudilerinin toptan katledilmesine yol açan karar sürecinin sona ermesine değil, aynı zamanda Hitler'in Avrupalı Yahudiliğe dair Nihai Çözüm sürecinin uzatılmasına yol açan karar sürecinin başlatmasına da neden oldu."[17] Doğu Cephesinin gerisinde SS'ler ve Einsatzgruppen (idam mangaları), Wehrmacht birliklerinin (Alman Silahli Kuvvetleri) yardımıyla ellerine geçen Yahudilerin hepsini toplayarak, ormanlardaki açık alanlara yürüttüler, buralarda kendi kazdırdıkları mezarlarının önünde sıraya girmeye zorlayarak yakından ateş açarak öldürdüler. Partizanlar ve halkın yöneticileri bulundukları yerde öldürüldüklerinden dolayı şanslı sayılmıştı. Yaklaşık 1,5 milyon kişi, Haziran 1941'den 1942'nin sonuna kadar bu şekilde öldürülmüştü.[18] Ama Nazi ordularının ilerleyişi, Ocak 1943'te Stalingrad Muharebesindeki yenilgisinin ardından tamamen sona ermeden önce, Ekim 1941'de zaten gecikmeye başlamıştı. Hitler Avrupalı Yahudilerin imha edilmesine yönelik nihai kararını 1941 sonbaharının başlarında vermiş olmalı.[19] Ocak 1942'deki Wannsee Konferansında, yasal ve idari detaylar üzerine çalışılmıştı ve sistematik planlama başladı. Amansız zaferin baş döndürücü rüzgârı o zamandan itibaren dinmişti. Ordu komutanı Sovyetler Birliği'yle olan mücadeleyi kısa sürede kazanamayacaklarını ve hatta kaybetmelerinin dahi mümkün olduğunu anladı. 8 Aralık 1941'de, ABD savaşa girdi ve bu da Batı'da zorlu bir mücadele, doğrudan yenilgi ihtimali anlamına geldi. Fakat bu olumsuzluklar kesinlikle Nazi liderliğini, yolunun rotasını değiştirmeye ve Avrupa'daki Yahudileri kitleler halinde imha etme seferlerini askıya almaya yöneltmedi. Aksine, yenilgi ihtimali giderek önemli bir sorun haline gelmeye

17. Browning, *Origins of the Final Solution*, s. 314.
18. Desbois, *Holocaust by Bullets*, s. vii.
19. Browning, *Origins of the Final Solution*, s. 299.

başlayınca, benzersiz bir yok etme mekanizması kurulmuştu ve Doğu Polonya'nın işgal altındaki kesimine imha kampları zinciri inşa edildi. Hitler, Slavları ihraç ederek ya da Aryan Herrenvolk (üstünhalk) topraklarında köle olarak kullanarak Doğu'da geniş bir Alman Lebensraum (yaşam alanı) yaratmayı başaramamış olsa da, en azından, başka bir büyük tarihsel vizyonunu gerçekleştirebildi: *Ewige Jude* (Ezeli Yahudi) sorununa Nihai Çözümü getirdi. Bu durum Doğu Cephesindeki kıymetli savaş çalışmalarını başka yöne çekse bile. Holokost galiplerin geçirdikleri benzersiz cinnet epizodu olarak başladı fakat savaş zıt safhaya geçince, Avrupalı Yahudilerin imhası yeni bir hevesle farklı yöntemlerle ve kaybedenlerin zaferiyle sürdürüldü.[20] Yapılan planlar açısından Almanların Sovyetler Birliği işgali tam anlamıyla bir fiyaskoydu.[21] Lakin Holokost "Hitler'in kazandığı savaş" oldu.[22]

TERÖR EGEMENLİĞİ

Terör egemenliği kurulu rejimler tarafından başlatılır ve askeriyeden gelen şiddet uzmanları, polis ve parti düzeyindekiler tarafından yürütülür. "Genellikle, ölüm mangaları devlet terörü, yani öncelikli amaçları siyasi muhalifleri korkutmak olan devlet liderlerinin, onlara karşı düzenli olarak şiddet (özellikle cinayet) kullanımı bağlamında işlerler."[23]

Stalin ve Mao dönemlerindeki terör ve toplu katliamlarının pek çok ortak noktası bulunur. Sovyetler Birliği ve Çin Halk Cumhuriyeti savaş, devrim ve iç savaşın geride bıraktığı enkazlardan doğdular. Her iki rejimde "sınıfkırım"ın ürünüdür. Michael Mann'ın deyişiyle, "sınıf etnisiteye ağır bastı." Sınıf mücadeleleri aynı zamanda bu çokuluslu imparatorluklardaki etnik ayrılıkların üstesinden gelmeye yaradı. Stalin ve Mao rejimleri, solcu perspektiften mülk sahibi kulaklara ve burjuvalara

20. Nazi imha eylemlerinin son safhası 5. bölümde ele alınmıştır.
21. Snyder, *Bloodlands*, s. 185.
22. Bkz. Wielek, *Oorlog die Hitler won*.
23. Campbell ve Brenner, *Death Squads in Global Perspective*, s. 153.

karşı sınıf mücadelelerinde bulundular. Her iki vakada da yerli nüfustan oluşan hedef gruplar imha edilmişti. Yabancı halklara karşı yürütülen Alman, Japon ve sömürgeci imha seferleriyle aralarındaki fark budur.

Sovyetler Birliği

19. yüzyıl boyunca Çarlık Rusya, Orta Asya'da sürekli cinai sömürge seferleri düzenledi ve fatihlerin cinnetine benzer şekilde, yerel nüfustan milyonlarca kişini ölümüne neden oldular. Peş peşe gelen askeri birliklerin kıdemli askerleri, yurtlarına oldukça deneyim kazanıp dönüyor olmalıdır.

I. Dünya Savaşı'nda Rusya'nın kaybettiği asker sayısı (1,7 milyon) bütün Müttefik güçlerinkilerden fazlaydı. Toplanmış iç muhalefet ve Batılı orduların müdahalelerine karşı kazanılan iç savaş, hastalık, infazlar ve pogromlar tekrardan 1 milyon civarında kişinin canına mal oldu.

Lenin rejiminin Sovyet topraklarının tümü üzerinde hâkimiyetini sağlamasının ardından, yurtiçinde nispeten bir barış dönemi ortaya çıkmıştı. Bunu peş peşe gelen polis baskısı ve zulüm dalgası izledi. Huzursuz ve istikrarsız barış dönemine, 1937–1938 yılları arasında Büyük Kıtlık eklendi. Her türlü muhalifi zaptetmek amacıyla geniş hapishane ve kamp sistemi kurulmuştu ve bu düzen 1953'te Stalin'in ölümüne kadar sürdü.

Sovyet rejimi iktidarının temellerini attığından beri terör egemenliğindeydi. Her defasında farklı insan kategorilerini yeni arıtma seferi için hedef alan tasfiyeler birbirini izledi. Sovyet rejimi kontrolü sıkıca ele geçirerek, kurbanlarına yönelik teftişleri, zulümleri, tehciri, toplamaları ve nihai yıkımı yönetti. En az 1 milyon kişi tutuklanmıştı, bulundukları yerde vurulmuştu ya da soruşturma, işkence ve düzmece duruşmalara maruz kalarak infaz edilmişti. Milyonlarca kişi köle işçi olarak çalıştırılmak için Gulag kamplarına sürülmüştü. Gücü tükenen tutuklular daha fazla dayanamayacak hale gelince evlerinde ölmeleri için serbest bırakılmıştı. Stalin rejimi potansiyel bir dış düşmanla işbirliği ihtimalini önlemek ve olası bir direniş kapasitesini kırmak

amacıyla ulusların tamamını tehcir etti. Hedef alınan ilk etnik kurban, topluca Donets Havzasına sürülen Kazaklar olmuştu. "3 milyon nüfustan 300-500 bin kişi 1919 ve 1920 tarihlerinde öldürülmüştü ya da tehcir edilmişti."[24] 1930'ların sonundan itibaren, etnik bakımdan Fin, Polonyalı ve Alman olanlar Batı'daki evlerinden çıkarılmış ve zorla Orta Asya'ya taşınmıştı; etnik Koreliler ve Çinliler de Kazakistan'a yerleştirilmişti. Olası bir "ulusal direniş"e engel olmak için, 1944'te Moskova'ya uzun süre direnen Çeçen ve İnguş nüfusunda yarım milyon kişi sürpriz bir operasyonla zorla Kazakistan ve Kırgızistan'a sürüldü. Sonuç olarak, 100 binden fazla kişi can verdi. Benzer bir kaderi Kırımlı Tatarlar da yaşadı: 1941'den 1944'e kadar topraklarından atılan Kırım Tatarları, vatanlarını yerleşim ve tatil bölgesine çevirme niyetinde olan Naziler tarafından işgal edilmişti. Sovyetlerin Kırım'ı yeniden fethetmesinin hemen ardından Tatarların tümü (190 bin) ülkeden atılmıştı ve Kazakistan'a götürülmüştü. 1930'ların sonundan itibaren, "düşman sınıflar"a karşı yürütülen mücadele, giderek etnik temizlik seferine dönüşmüştü.[25]

1989–1991 yıllarında Sovyetler Birliği'nin çöküşüne kadar, terör ve açlığın toplamda 50 milyon zayiata neden olduğu tahmin edilmişti. Arşivlere ulaşımın kolaylaşmasıyla, akademisyenler çok daha düşük (yine de tüyler ürpertici) rakımlar kaydettiler. Son zamanlarda kaynaklar yaklaşık 20 milyon kişinin ölümünden bahseder.[26]

24. Weitz, *Century of Genocide*, s. 69.

25. Naimark, *Fires of Hatres*, s. 55-107.

26. Bkz. Wheatcroft, "Scale and Nature of German and Soviet Repression". Snyder, *Bloodlands*'de Hitler ve Stalin'in iktidarda olduğu 1933-1945 tarihleri arasındaki dönemi inceler ve son zamanlardaki belgelerin temeline dayanarak, on iki yıllık süreç içerisinde Gulag'da yaklaşık 1 milyon kişinin (ve Stalin'in iktidarda olduğu 1928-1953 tarihleri arasında 2 ila 3 milyon kişinin) öldüğü sonucuna varır. 1937'deki Büyük Terör dönemi ve ateşli silah kullanımıyla gerçekleştirilen diğer katliamlar 1 milyon insanın daha hayatına son verdi. Yaşanan en büyük felaket 1930-1933 yılları arasında meydana gelen açlık oldu ve toplamda 5 milyon can aldı. Büyük bir çoğunluğun ölüm sebebinin açlık olduğuna dair neredeyse şüphe yoktur. Karşılaştırmak için bkz. "Stalinist State Violence"'da yaptığı tahminler pek farklı olmayan Werth.

Toptan imhalardan uzmanlar sorumluydu: Gizli polis, sorgucular, savcılar, avukatlar ve yargıçlar, casuslar, kamp muhafızları vs. Mekanizmanın tamamı devreye sokulduğu zaman, rejim tutuklama kotalarını itinayla belirleyebilir, özel müdahale vakitleri gelmiş inançları, meslekleri, etnik grupları, bölgeleri seçebilirdi. Rejim, uyguladığı baskının görünürlüğünü ve halka ulaşacak bilgi miktarını büyük bir özenle ayarlayabilirdi. Bir yandan suçun, partinin ya da hükümetin herhangi bir koluna atılmaması için halkın çok fazla bilgilendirilmemesi gerekmişti, diğer yanda da rejim, felç eden terör etkisini korumak için toplumun tamamının herhangi bir zamanda ve yerde tutuklanabileceğini iyice anlamasını istedi. Gelgelelim, bu muazzam büyüklükteki operasyon oldukça kaotikti. Hatalar yapılmıştı ve insanlar sık sık kotaları doldurmak için gelişigüzel tutuklanmıştı. Çıkan karmaşıklık kasıtlı olmamış olabilir fakat insanlarda daha fazla kaygı ve güvensizlik duygusu yarattığı kesindi. Tutuklanmaların nedenini, tutuklunun neyi yanlış yapmış olabileceğini ve rejimin kurallarının ve niyetinin bu sefer ne olduğunu herkesin çözmesi gerekmişti. Pek çok insan sürekli olarak herhangi bir durumda muhbir ya da muhalif olarak değerlendirilmemek için özen göstererek kendi kendisinin polisi haline geldi. İnsanların birbirlerini ele vermesi gerekti; komşular komşuları, meslektaşlar birbirlerini ve hatta çocuklar ailelerini ispiyonlamıştı: Hiç kimseye tamamen güvenilemezdi ve hatta samimi muhabbetlerde tedbirli olunması gerekmişti. Alt kademelerde küçük memurlar hiyerarşik düzende ve daimi tutuklanma korkularında yol alabilme umuduyla kendi kendilerinin şefi oldular. Bu süreçte sayısız yurttaş, rejimin göz diktiği herkesi ele vermek, toplamak, ihraç ve infaz etmek için harekete geçmişti. Böylelikle rejimin üst çevrelerinde idari ve profesyonel seferler olarak başlayan tasfiyelere, tabanda parti üyeleri, polis ve gençlik hareketinden çıkarak sorumluların ve kurbanların ayrıldığı bölmelerin belirsiz olduğu, oldukça "fevri" eylemler eklenmişti.

Hedef gruplar fiilen rejim yanlısı halktan izole edilmişti: "Sovyetler Birliği hem baskıcı hem de koruyucu bir devlet olmuştu.

Rejim bu ikili misyonu canlandırmak için bütün yurttaşlarını paylaştıkları sınıf, milliyet ve siyaset görüşlerine göre kategorilere ayırdı."[27] Lakin hedef grupların pek çok sosyoekonomik, siyasi ve giderek daha fazla etnik temellere dayanan geniş bölmelere ayrılması Sovyet rejiminin muazzam bir idari ve polislik açıdan örgütlenmesini gerektirdi; çünkü bireyleri sınıflandırmak o kadar kolay değildi ve yeni ayrımların sürekli uygulanması gerekmişti. "Burjuva unsurlar", "zengin kulaklar" ya da "karşıdevrimci entelektüeller ve ajitatörler" soyutlanmış, meslekleri ve mülkleri ellerinden alınmış, tutuklanmış, sürülmüş, kamplarda köle işçisi olarak sömürülmüş, açlığa, soğuğa ve hastalığa terk edilmişlerdi. Komünist rejimler, hedef kitlelerini yeni kampanyalarının her birinde değiştirmişti. Komünist parti aktivistleri ve yetkilileri, sıradan yurttaşlara kıyasla giderek daha fazla eziyet görmüşlerdi. Devret kadrolarındaki her temizlikle, yeni bir "komplocu", "casus", "hain" kategorisi ayıklanmış ve genellikle tasfiye edilmişti. Peş peşe gelen temizlikler Stalin ve heyetinin inisiyatifiyle 1936–1938 tarihleri arasında tam anlamıyla Büyük Temizliğe dönüştü.

Stalin rejiminde ciddi gıda kıtlığı, zorunlu kolektifleşme, yetersiz depolama olanakları, yetersiz taşımacılık ve pazar mekanizması eksikliğinden verimsiz dağıtım nedenleriyle tekrarlayan bir fenomen olmuştu. Böyle kıtlık çekilen dönemlerde bilinmeyen rakamlarda kurbanlar verilmesine rağmen, bu durum rejimin niyeti olmaktan ziyade, rejimin Komünist bir topluma doğru ilerlemenin bedeli olarak kabul etmeye hazır olduğu Sovyet tarım politikalarının yan etkisi olmuştu.

Ukrayna'da 1932–1934 yılları arasında gerçekleşen en büyük açlık 3 milyondan fazla can aldı.[28] Stalin ve çevresindekiler,

27. Weitz, *Century of Genocide*, s. 64.

28. Marples, "Ethnic Issues in the Famine of 1932-33", s. 515. Ayrıca bu konuda yapılan en özenli inceleme için bkz. Ellman, "Soviet Repression Statistics", s. 411: "1932-1933 yılları arasında, 3,3 milyon Sovyet vatandaşı (çoğunlukla Ukraynalılar) Sovyet Ukrayna'da hâkim olan Ukrayna hükümeti tarafından kasten aç bırakıldı." Hükümetlere açlıklara karşı atfedilen (cezai) sorumluluklar için bkz. Marcus, "Famine Crimes in International Law".

köylülerin gıda ve ekim için ihtiyacı olan tohumlara el koyarak, zorunlu kolektifleşmenin sonuçlarını ölçüsüz şekilde ağırlaştırmaktan, köylülerin gıda ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri başka yerlere gitmelerine engel olmaktan ve nihayetinde tüm köylerde yaygın şekilde yamyamlık etmeye kadar varan vahim sonuçlara sebep olmaktan suçlu bulundular. Stalin burada katıksız bir kötülük peşinde değildi, fakat muhtemelen kolektif tarlalara katılmayı reddederek kendi topraklarında çalışmaya sürdürenleri yok etme niyetindeydi. Ayrıca sınırların diğer tarafında Polonya'yla duygularını ortak davaya tabi kılabilme ihtimali olan Ukraynalılar arasındaki milliyetçi mücadeleleri acımasızca zayıflatmak amacındaydı.[29]

Nicholas Werth'in belirttiği gibi, Ermeni katliamı ve Holokost bir yıl içerisinde tamamlanmasına karşın Stalin rejimi daha çeşitli ve karışık cinayetleri uzun bir süreye yaymıştı ve dolayısıyla dış dünyanın bilinç ve hafızasında hiçbir zaman aynı etkiyi yaratmadı.

Çin

Çin'de, 1911 yılındaki kalkışmanın ardından, milliyetçi rejim milyonlarca kişiyi öldürerek, otuz yıl boyunca nüfusu terörize etti. Rejimle savaşan Komünist gerillalar daha az kurbana sebep olsa da, 1 milyon civarında kayıp oldu.[30] II. Dünya Savaşı öncesi ve sonrası Japon işgalcilere karşı mücadelelerde Çinli askerler ve yurttaşlar arasında çok sayıda zayiat verildi. Savaş ve katliamların sıklığı Çin toplumunu vahşileştirmiş ve gayrimedenileştirmiş olmalı. Tıpkı I. Dünya Savaşı'nda siperlerdeki toplu cinayetlerin, askerlerin çoğunda duygusal ve ahlaki açıdan duyarsızlaşma yaratması ve bu yüzden askerlerin daha çok şiddet uygulama gibi, devlet iktidarı ele geçirdikten sonra Sovyet ve Çin Komünist

29. Ayrıca bkz. Snyden, *Bloodlands*, s. 21-58. Werth, "Stalinist State Violence"da 1931-1933 yılları arasında Kazakistan, Batı Sibirya, Kuzey Kafkaslar ve Ukrayna'daki kıtlığın toplamda "yaklaşık 6 milyon ölüme" sebep olduğunun tahmin edildiğini belirtir.

30. Bkz. Rummel, *China's Bloody Century*.

rejimlerinin ortak nitelikleri haline gelen savunmasız yurttaşlara yönelik kitlesel terör seferlerini açıklamaya yardımcı olabilir.

Mao Zedong'un liderliğindeki Komünistler 1949'da iktidara geldi. O zamanlar Soğuk Savaş, Sovyetler Birliği'ni ittifak kurduğu Batılı güçlere karşı zaten tamamen yabancılaştırmıştı. Çin, Kuzey Kore'ye yakın olması sebebiyle, ABD'yle karşı karşıya geldiği Kore Savaşı (1950–1953) sürecine sokuldu. 1960'larda Çin ve Sovyet Rusya ilişkileri açıkça düşmanlığa dönüşmüştü ve aynı zamanda güney komşu Hindistan'la aralarındaki gerilim giderek artmıştı.

Tıpkı Sovyetler gibi, Çinliler de iktidara gelince tarım ve sanayi üretimini kolektifleştirme seferine başladı. En başından beri, Maocu terör Stalinist terör egemenliğinden pek farklı değildi ve Çinliler Sovyetlerin izinden gitmiş olmalı. 1958'de Mao "Uzun Yürüyüş" olarak bilinen kırsal bölgelerde zorunlu sanayileşme ve hızlandırılmış kolektifleşme seferini başlattı. Kısa sürede kırsal Çin'de, özellikle güneyde açlık çok büyük acılar vermeye başladı. [31] Parti aktivistleri ve yerel yetkililer, kırsal nüfusun pirinç, tohum ve diğer gıda stoklarına resmen el koymakla görevliydi. Hükümetin hasat istatistikleri alabildiğince şişirildiği için köylülerin de kendilerine ait gıda stoklarından ve gelecek yılın tohumlarından vazgeçmeden tedarik edilmesi imkânsızdı ve aynı ölçüde uçuk miktarda ürün teslim etmesi gerekmişti. Fakat yapmaları istenen şey gerekirse silah zoruyla da olsa buydu. Açlık, resmi fakat düzmece istatistiklere dayanan kota temelli sistemde inatçı tutum ve hem söylenen miktarda toplama yapmayan yetkililerin her birini, hem de gerekli miktarda pirinç ya da buğday teslim etmeyen her köylüyü cezai ihmalden sertçe cezalandıran acımasız el koyma sistemine sahip rejim politikaları tarafından yaratıldı. Üç yıl süren kıtlık on milyonlarca kişinin açlıktan ölmesine neden oldu.[32]

31. Dikkötter, *Mao's Great Famine*, s. 179 ve devamı.

32. Becker, *Hungry Ghosts*, s. xi'de 1980'lerin ortasında yayınlanan Çin ölüm oranı istatistiklerine dayanarak, 30 milyon kişinin açlıktan ölüme terk edildiğini belirtir: "Çin Komünist Partisinin en saldırgan muhalifleri de dahil herkesin

Çin Komünist liderleri Sovyet rejim politikalarını yakından inceledikleri için Ukrayna'da yürütülen facia düzeyindeki sefer ve felaket sonuçlarından haberdar olmuş olmalıdır. Diğer bir deyişle, Mao ve heyeti Uzun Yürüyüş'ün doğuracağı sonuçları önceden biliyor olmalıdır.

Bu ölümlerden hiç kimse sorumlu tutulmadı.[33] Ağır fukaralığın sonuçlarının ülkenin her yerinde hissedilmesine rağmen, zorunlu el koyma politikası ve doğurduğu kitlesel açlık Çin'in en ağır şekilde etkilenen bölgeleri dışında büyük ölçüde görünmez kaldı.

Komünist rejim Çin'de de, sıradan yurttaşların uçsuz bucaksız ihbarlarıyla, tutuklamalarla, soruşturmalarla, işkencelerle, düzmece duruşmalarla, gizli polisinin ve sıkıca denetlenen yönetimin düşünmeden aldığı kararlarla beslenen, muazzam büyüklükte zorunlu çalışma kampları kurdu. Üstelik tıpkı Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi, milyonlarca Çinliye de "sınıfsal geçmişleri" ve "politik görüşleri" yüzünden, aniden gelen bir istekle ya da önemsiz sebeplerden ateş açılıyordu.

Mao'nun Çin vakasına has bir değer, 1966'da başlayarak kimi zaman bir karnaval ortamı içerisinde gerçekleşen Mao ve Komünist Partisi hiziplerinin göz yumduğu ve teşvik ettiği, ağırlıklı olarak cinai kalkışmalardan oluşan bir dönemi beraberinde getiren Kültür Devrimi oldu. Bu dönemi eşsiz kılan şey, devlet aygıtıyla, polisle, orduyla ya da bürokrasiyle resmi bağı olmayan Genç Kızıl Muhafızları kuran Çinli gençliğin kitleler halinde devrime katılmasıdır. Kültür Devriminin neredeyse

---

tahmin edebileceğinden çok daha fazla kişi." Becker "kıtlığın tamamen insan kaynaklı olduğunu" sonucuna varır (s. 273). Dikötter, *Mao's Great Famine*, s. 325 ve devamında, Komünist Partinin zaman içinde aktarılan iç raporlarına dayanarak, "son sayı"yı 45 milyon olarak belirtir. Bu raporlar yine de ılımlı rakamlar sunuyor olabilir; zira Çinli bir uzman 55 milyon kurbandan bahseder (s. 334).

33. Batılı aydın kafilesi ve Çin üzerinde uzmanlaşmış kişiler, Uzun Yürüyüş'e kandılar ve Çinli ev sahiplerinin yalanlarına şiddetle suç ortağı oldular: Felix Greene, Edgar Snow, Gunnar Myrdal, Han Suyin, François Mitterand ve Anna Louise Strong (Joris Ivens ve W.F. Wertheim'i unutmadan). Bkz. Becker, *Hungry Ghosts*, s. 287-306.

hiçbir örgütlenme ya da planı olmadığından, "orta sınıf" görünmek, kitap okumak ya da sadece Mao'ya kendini adamış fanatik ajitatörlerden uzak durmak gibi, burjuva sapmalarına sahip herkes aniden "kötü soylu" (aile geçmişine) "kötü unsur" ya da "kötü sınıf" mensubu olarak etiketlenebilirdi. İnsanlar, etrafta gezinen öğrenci çetelerinin beklenmedik bir şekilde kendilerini alay, aşağılanma, kötü muamele ya da daha kötü durumların konusu haline getirebileceklerinden şüphelenmeleri sebebiyle, Mao'ya bağlılıklarını göstermek amacıyla, burjuva ve karşıdevrimci pratikleri ihbar ettiler, gösteriler esnasında sloganlar attılar ve mağazalara, ofislere ve etraftan geçenlere yönelik saldırılara katıldılar. Hatta Genç Kızıl Muhafızlar mensuplarının bile saldırıya uğramamak için, devrimci hayranlık gösterileri ve sınırsız zalimlik konularında yandaşlarını geride bırakmaları gerekiyordu. Eğitimli ve mülk sahibi ailelerden gelen gençler çok daha radikal hareketlerden paçayı kurtarmaya çalıştıkları için, en uç takipçiler arasında yer alıyorlardı.[34] Polis ve askeriye, Kızıl Muhafızlara müdahale etmeme emri almıştı. Lakin rakip Kızıl Muhafızlara karşı savaşmaları için toplanan güruhlar çetelerinin yerel patronlarının koruması altındaydılar. Muhafızlar sağ kalanların kendilerini ele verme ya da çete kurarak onlara karşı gelmelerinden korktukları için insanları neredeyse gelişigüzel öldürecektir. Bu yıllarda muhtemelen en az 1 milyon kişi devrimci "öğrenciler"in gezgin çeteleri tarafından öldürüldü; diğerleri de işlerinden ve evlerinden kovulma, uzak kasabalara tehcir edilme sebeplerinden ya da intihardan öldü.[35]

Kırsal topluluklarda, yerel parti genellikle rejime olan bağlılığını göstermek, iktidarıyla köylüleri etkilemek ve kurbanlarını yağmalamak amacıyla cinayetlere başvuruyordu. Bu yıllarda daha iyi bir hayata sahip olma umuduyla köyden ayrılma izni ve terfi elde etmek için neredeyse tek şans parti kadrolarında

34. White, *Politics of Chaos*, s. 40. Bkz. Gong, "Logic of Repressive Action".
35. Thuston, "Urban Violence During the Cultural Revolution", s. 140. Su, *Collective Killings in Rural China*, s. 2'de, sadece kırsal kesimlerdeki köylerde "en az 400 bin ve muhtemelen 3 milyon civarında" insanın öldüğünü belirtir.

yer almaktı; lakin kısıtlı sayıda yer vardı ve yetkililer partinin resmi görüşlerini uygulayarak sivrilmekten ve hatta onları nasıl algılıyorlarsa öyle davranmaktan memnundular. Fiili infazlar halka açık eylemler olarak törenleri andırıyordu. "Katiller su götürmez üne sahipti... Gaddarlık ve zulüm, mevkilerini yükseltme gayesiyle beşeri sermayeleri haline geldi" diye yazan tarihçi Yang Su şöyle ekler: "Mao'nun rejimi altında köyde devletle ilişkilendirilmek, nihayetinde toplumun ana akımına girmekti."[36]

1969 başında saldırı rüzgârı dinmeye başladı, fakat 1976'da Mao'nun ölümüne kadar farklı suretlerde tekrarlandı. Mao Zedong, Kültür Devrimini rakiplerine darbe indirmek amacıyla başlatmıştı ve kendisine herhangi bir açıdan muhalefet oluşturan ordu ve parti saflarını yok etmek için öfkeli bir kaos yarattı. Mao bu yolla kendisini kurulu devletten ve askeri aygıttan tamamen bağımsız kılacak bir taşra halkı hareketi yaratmayı umdu.

Terör rejimlerinde muazzam boyutlardaki şiddet çoğunlukla her düzeyde ileri bölmelere ayırma sonucu ortaya çıkar. Komünist terör egemenliğinde herkesin sürekli olarak tehdit altında hissetmesi için hedef gruplar belirsizdi ve her an değişebilirdi. Fakat hedef kitlelerin fiilen yok edilmesi, yalıtılmış kamplarda, cezaevlerinde, soruşturma merkezlerinde, kamuoyundan oldukça uzakta hareket eden, idari örgütlerin denetlediği profesyonellerin işiydi. Tüm etnik topluluklar tehcir edildiğinde dahi çabucak çevrelenmiş, toparlanmış ve uzak bir bölgeye götürülmek için vagonlara yerleştirilmişti. Köylülerin tohum stoklarının yağmalandığı ve açlığa terk edildikleri bölgeler, hem bitişik bölgelere dilenmeye ve erzak aramaya gitmelerini, hem de dış dünyanın olanları fark etmesini önlemek amacıyla fiilen kapatılıyordu.

Kültür Devrimi farklıydı. Kentsel bölgelerde, hedef seçtikleri herhangi biriyle uğraşan ve yoldan geçenleri saldırılarını izlemeye zorladıkları halka açık gösterilere dönüştüren, özellikle genç öğrencilere yarayan meydan kavgaları görülüyordu. Bu

36. Su, *Collective Killings in Rural China*, s. 154.

bakımdan meydan kavgaları başka bir tür toplu imha eylemi olan megapogromlara benziyordu: Yerli ayaktakımının ülkenin tamamında koordine ettiği bir anda gelişen kitlesel şiddet patlamaları. Kaosu senkronize ve koordine eden "tetikleyici olaylar", bizzat Mao'nun kamuoyuna yaptığı açıklamalar ve müdahalelerdi. Bu durumda aktörler profesyoneller değildi. Polis ve orduya münakaşadan uzak durma ve sokakları Kızıl Muhafızların sivil çetelerine bırakma emri veriliyordu. En kötü suçlular bile cezalandırılma korkusu olmadan, hükümetin izniyle hareket eder gibiydi ve bu durum daha da fazla vahşeti tetikledi.

Görünüşe bakılırsa Mao'nun gözlerinde terör egemenliği bile yetersizdi. Muazzam düzeydeki baskıcı mekanizmanın en üst kademedeki kişilere bile dayattığı kısıtlamalardan rahatsızdı ve muhalif hiziplerin aygıt üzerindeki kontrolüne zarar vermek amacıyla devlet idaresi ve ordu kaynaklarına başvurma olasılığından korkuyordu. Mao anarşist despotluğu seçti.

Terör egemenliğinde, Komünist imha seferleri yerli nüfusa yönelikti ve toprak sahibi çiftçileri, etnik azınlıkları, esnafları, uzmanları, sanatçıları, aydınları ve bilhassa fikir ayrılığı şüphesiyle parti kadrosundakileri sistematik bir şekilde hedef gösteriyordu. Sınıf düşmanı tehdidi inanışı, silahlı düşmanlar şeklinde olmasa da, düşman kadar güvenilmez olan yabancı güçler tarafından muhtemelen yardım gören, düzenbaz, entrikacı, gizli operatörler bahanesiyle defalarca uyandırıldı: Rejim muhalifleri açık direniş yerine "sabotaj", "casusluk" ve "gizli propaganda" suçlarıyla itham edildiler. Harekât, rejimin sadık taraftarları arasına sızmakla ve onların en içten duygu ve düşüncelerine zarar vermekle suçladığı bir iç düşman hedef gösterdi. Bu savaş demekti, lakin çoğunluğu hayali düşmana karşı ama gerçekte cinai olan bir hayali savaş.

Komünist rejim, Kültür Devrim dönemi hariç terör egemenliğinin filen uygulanmasını uzman hükümet görevlilerine bıraktı: Düzenli, özel ve gizli polis, ordu ve parti yetkililerine. Komünist sistem bu açıdan Nazi Almanya'sına benzerdi: Almanya'da Nazi rejimi terör egemenliğiyle işledi.

Bu üç totaliter sistemde gerçek iş devletin maaşlı memurları tarafından yerine getirilmişti ve yerli nüfus uzak tutulmuştu. Bu durum imha kampanyalarının bölmelere ayrılmasını çok ciddi şekilde kolaylaştırdı. İnsanlar etrafta bulunanlar ya da komşular tedirgin edilmeden, tercihen sabahın çok erken saatlerinde evlerinde ya da sokaklarda tutuklanabilirdi ve ardından da kamuoyundan uzakta, uzaktaki kamplara ve kapalı cezaevlerine kapatılabilirdi. Sadece rejim ve kendisine hizmet edenler (polis ve muhafızlar) durumu ilk elden bilirdi ve onlar da resmen gizlilik yemini etmişti. Ama yine de, suçluların kaderine dair herhangi bir bilgi dış dünyaya duyurulmalıydı ve genel korku atmosferine eklenmeliydi: "İlk Alman toplama kampları (çoğunlukla siyasi hasımlar ve sırandan suçlular için) şehirlerde yer almıştı ve suçlular genellikle birkaç hafta veya ayın (ve ağır derecede kötü muamelenin) ardından, kısmen nüfusun geri kalanına bir uyarı niteliğinde, serbest bırakmıştı.[37] 1933'te, SS'ler kampların yönetimini üstlendi ve tutukluları ölene kadar çalıştırdıkları ya da derhal öldürdükleri gözlerden uzak mekânlara çevirdi. O zamanlar Alman nüfusunun çoğu muhalefet etmeyi sürdüren küçük gruplara, komünistlere ve Yahudilere karşı var gücüyle savaş açmış durumdaki rejime boyun eğmişti: Ailelerinin ve arkadaşlarının yok oluşu Almanları etkilemişti ve korkularının üzerine eklenmişti.

Kuzey Kore

Altmış yıldır varlığını sürdüren Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti dış dünyaya tamamen kapalı nihai terör rejimini o kadar etkili şekilde sürdürmüştür ki, bugün halen mevcut olan Koreli toplumun yaşadığı gündelik baskılara ya da geniş kamp ve cezaevi sistemi hakkında çok az bilgiye sahibiz. Ülke düzenli olarak ciddi gıda kıtlığı çekmektedir. 1990'ların ortalarında yaşanan ağır kıtlık bu süreçlerden biriydi. Bu yıllarda köylülerin gıda arayışı için köylerinin dışına çıkmalarına izin

37. Wachsmann, "Dynamics of Destruction", s. 19.

verilmiyordu. Şayet çıkanlar da bütün korumayı kaybetti ve hiç yiyecek bulunmayan kurumlarda tutuldu. 1994 ve 2000 yılları arasında toplamda 25 milyon civarındaki nüfusun 600 bin ila 1,1 milyonu açlıktan öldü.[38] Ortalama olarak, yedi yaşındaki Kuzey Koreli erkek çocukların Güney Koreli akranlarına kıyasla neredeyse yirmi cm daha kısa oldukları tespit edildi.[39]

Kore rejiminin şüpheli hedef grupları yok etmek için bu kıtlıkların gerçekleşmesine kasıtlı olarak izin verdiği düşünülür, tıpkı 1930'larda Stalin rejiminde Ukrayna'da ve 1958 ila 1962 yılları arasında Maocu Çin'de olduğu gibi. Komünist sistemlerde serbest ticaretin olmaması kalıcı gıda kıtlıklarının temel sebebiydi. Köylülere ait gıda stoklarına zorla el koyulması gelecek sezon için ekim yapmalarını engelledi ve en kötü dönemlerde de kırsal kesimlerde kitlesel açlığa yol açtı. Kore hükümeti gıda yardımı koparmak için Batı'yı tekrar tekrar askeri saldırı tehdidiyle korkutmuş olmasına rağmen, 1990'lardaki kıtlıkta bağışlanan gıdanın en az yüzde 30'u ordu ve rejimin diğer gözdelerine gitti ve onlar da nadiren ellerine geçen yabancı para birimini kırk adet MIG-21 jet av uçağı almak için kullandı.[40] Son dönemlerde rejimin sessizce müsamaha gösterdiği kaçakçı ve karaborsa ağı durumu biraz iyileştirmiştir.

Toplama kamplarına gelince ise, 1953'te rejim kurulduktan sonraki yıllarda, tutuklu sayısı ise ortalama en az 200 bin civarında tahmin edilmiştir. Zorunlu çalışmanın aşırı zorlukları, soğuk ve yetersiz tesislerin yanı sıra tutsaklar ölmeyecek kadar beslendikleri açlıktan mustariplerdi. Bu yıllarda 1 milyon ila 2 milyon arasında insanın sadece infazlardan ve "açlık cezası"ndan öldüğü tahmin edilmektedir.

Açlık cezası politikası, siyasi hasımları ve diğer suçluları kasıtlı yok etme yöntemidir. Kitlesel kıtlık ise, şayet rejimin nüfusun hor görülen kitlelerini imha etme niyetine dair halen bir kanıt olmasa da, gıda kıtlıkları en azından resmi önlemlerin

38. Howard-Hassman, "State-Induced Famine and Penal Starvation", s. 153.
39. Howard-Hassman, "State-Induced Famine and Penal Starvation", s. 151.
40. Haggard ve Noland, *Famine in North Korea*, s. 50, 169 ve devamı.

gerektirdiği öngörülebilir riskleri açıkça önemsemeyen "pervasız" bir politikanın sonucuydu.[41]

Kuzey Kore, imha politikalarını kendi nüfusuna karşı günümüze kadar sürdüren tek rejim vakasıdır. Tüm bu yıllarda, rejim terör egemenliğine bağlı kalmak için kitlesel açlığı silah olarak kullanmıştır.[42]

Komünist terör rejimlerinde, Nazi Almanya'da olduğu gibi, tüm medyanın tamamen kontrol altına alınması, kampları ya da infaz bölgelerini kuşatan gizliliğin korunması ve yayılan söylentilerin büyük cezalara maruz kalmasına karşın yurttaşların çoğu tam olarak kaç kişinin götürüldüğünü, nereye götürüldüğünü, başlarına neler geldiğini ve hangi sebeplerden olduğunu bilmeseler de, olup bitenlerden belli belirsiz haberdardı. Bu durum, insanlarda kurallara yönelik daimi bir korku ve güvensizlik yarattı. "Bu halk terörü daima iki yönde ilerledi: Kamuoyunu ve gizliliği bir araya getiren çifte bir politikayla aynı anda hem kurbanları hem de geriye kalanların tamamını hedef gösterir.[43] İnsanlar tedbiri elden bırakmamak için kendilerini ve diğerlerini otoritelere nazaran daha şiddetli şekilde denetledi. İnsanların büyük bir kısmı şüphelerini ve kuşkularını şimdiye dek kendilerine sakladıkları için, çoğu rejime karşı hissettiklerinde yalnız olduğunu düşündü: Çok yönlü görmezlik kümelenmesi ve "suskunluk sarmalı" yarattı.[44] Aynı şekilde, sadece birkaç kişi titizle tanıklık edebilecek ya da otoritelere karşı keskin suçlamalarda bulunabilecek pozisyondaydı; keza böyle bir fırsatın doğması mümkündü.[45]

Endonezya Toplu Katliamları (1965)

30 Eylül 1965 tarihinde Endonezya Başkanı Sukarno, askeri cuntanın General Suharto tarafından iktidarı ele geçirmesiyle

41. Haggard ve Noland, *Famine in North Korea*, s. 153-4.
42. Bkz. Haggard ve Noland'ın *Famine in North Korea* eserinde Amartya Sen, "Preface".
43. Fings, "Public Face of the Camps", s. 110.
44. Sémelin, *Purify and Destroy*, s. 95'te Elisabeth Noelle-Neuman'dan alıntılar.
45. De Swaan, "Terror as a Governmental Service".

sonuçlanan karmaşık bir darbeyle görevinden alındı.[46] Neredeyse ânında özel ordu birlikleriyle Müslüman "Kara Gömlekliler" çeteleri tarafından bir katliam dalgası yükseldi. Ordu komünistlerin imhasını körükledi, hatta emretti. Görünüşe bakılırsa bu durum vakit kaybetmeden memnun edici sonuçlar verdi: Yerel "Müslüman öğrenci" grupları, Endonezya Komunist Partisi (PKI) ve yardımcı örgütlerine ait olduğundan şüphelendikleri herkesi topladı ve katletti. Diğer çeteler de bu fırsattan istifade ederek ya Çinli esnaf ve tüccarların peşine düştü ya da düşmanlık duydukları kişilerle hesaplaştı. Bir kez daha, ordunun izniyle cezalandırılma korkusunun duyulmaması, üç aylık bir sürede 1 milyona yakın kişinin imhasını çok ciddi şekilde kolaylaştırdı.

Darbe zamanında Endonezya, Sawarak (günümüzde Borneo) sınırlarında Malezya'yla küçük sınır çatışmalarına girmişti. Daha da önemlisi, Suharto'nun iktidara gelişiyle Komünist Çin'le yoğun gerilimlerin yaşandığı bir bağlamda Soğuk Savaş'ın doruklarına gelindi. Yine de bu dönemden savaş süreci olarak ve hatta kesin bir savaş tehdidinden bile bahsetmek pek mümkün değildi. En azından Amerika Elçiliği'nin ordudaki darbecilere sempati duyduğu ve onlara yok edilmesi gereken Komünistlerin listesini sunduğuna dair kanıtlar mevcut. Endonezya Komünist Partisi (PKI) büyük kitlelerce takip edildi ve çok iyi örgütlenmişti. Gösteriler düzenlenmişti ve toprak reformu bastırılmıştı. Bu durum Java'daki çoğunlukla Müslüman köylülerde ve Bali'deki Hindu köylülerde nefret uyandırdı. Komünistler aynı zamanda açıkça dini geleneklerle dalga geçmişlerdi ve inançlı köylüleri en çok öfkelendiren de bu olmuş olmalıdır.

---

46. Suharto, Başkan Sukarno'nun adamlarının darbe girişiminin önüne geçmek için General Yani ve diğer beş kıdemli generali vahşice katlettiklerini ve cesedini parçaladıklarını ileri sürdü. Gelgelelim, Yani ve "komplocuları" Sukarno ya da PKI'ye (Endonezya Komünist Partisi) doğrudan karşı olmadıkları için darbeci olma ihtimalleri düşüktü. Olası senaryo bu kişilerin Suharto'nun adamları tarafından öldürüldükleri şeklindedir. Suharto daha sonra Sukarno rejimi ve PKI'yı iktidarı ele geçirme ve "öldürme ya da ölme" atmosferi yaratmak için katliamları bahane etmekle suçladı. Bkz. Cribb, "Unresolved Problems in the Indonesian Killings of 1965-1966"; Scott, "United States and the Overthrow of Sukarno".

Generallerin darbelerini haklı gösterme iddialarının aksine Komünistlerin iktidarı ele geçirmesine dair neredeyse ciddi hiçbir tehlike bulunmadığını bugün görebiliyoruz. Böyle bir tehlikenin varlığına ordunun gerçekten inanıp inanmadığı belirsiz.[47] Aslında, Komünistler birbirini izleyen katliamlarda tamamen hazırlıksızdı ve şaşırtıcı şekilde küçük bir direniş gösterdiği görülecekti.

Milliyetçi rejimin Suharto'nun 1998'de otuz yıllık iktidardan inişine kadar sürmesi ve takip eden rejimlerin güçlü ordu kuvvetlerine karşı adli soruşturma açmakta tereddüt etmiş olması sebebiyle, katledilen muazzam miktardaki insan hayatından hiç kimse suçlu tutulmamıştır ve geride adli delil bırakılmamıştır. Fakat olayların üzerinden yarım yüzyıl sonra, akademisyenler ve aktivistler olayların en azından küçük bir kısmını yeniden inşa etmeyi başarmıştır.[48]

Ordunun Komünistlerin imha edilme eylemlerine katıldığını ilan etmesi ve yurttaşları da bizzat katliamlara davet etmesi, yerli ileri gelenlerin ve Müslüman "öğrenci" çetelerinin önüne geleni öldürmesi için fırsat doğurdu. "Katliamlar bir yandan topluluklar arasında kökleşmiş nefret, diğer yandan da devletin liderlik ettiği şiddet sonucunda meydan geldi. Devlet insanlar arasında kendiliğinden gelişen nefret duygularından yararlandı ve onlara yön verdi."[49] Darbeyi yapan ordu birlikleri, kendileriyle işbirliği yapan yerli asayiş gruplarına alanı açan terör yönetimini artık başlatmıştı: "Fakat pek çok insan da saldırgan kitleler tarafından vahşi şiddet dalgalarında öldürüldü. Köylerin tamamı, çocuklarda dahil Komünistleri tarlalarda avlayarak, taşlayarak ve parçalara ayırarak hücum etti."[50] Altı ordu generalinin öldürülmesini izleyen "karşı darbe" nispeten kanlı

47. Cribb, "Problems in the Historiography of the Killings in Indonesia", s. 22-3.
48. Cribb, "Genoside in Indonesia"; Columbjin and Lindblad, *Roots of Violence in Indonesia*; Robinson, *Dark Side of Paradise*; Anderson, *Violence and the State in Indonesia*.
49. Van Langenberg, "Gestapu and State Power in Indonesia", s. 58.
50. Hughes, *End of Sukarno*, s. 180.

olmuştu ve görünüşe göre yeni lider Suharto'ya karşı çok az kişi silahlı direniş gösterdi. Fakat Komünistlerin hayaleti köylülerin, çiftlik işçilerinin, işçi sınıfının, kadınların, öğrencilerin ve diğer marjinal grupların kitlesel örgütlenmelerini sıkı bir şekilde harekete geçirdi. 1960'lardaki geniş Asya bağlamında, özellikle Çin örneği ve yurtiçindeki kolektifleşme ajitasyonuyla, tehdit pek çok sağcı yetkiliye ve küçük Müslüman çiftçilere oldukça gerçekçi gözükmüş olmalı. Ancak Endonezya'da solcu bir isyan hareketi hiçbir zaman gerçekleşmedi. Olanlar daha çok önleyici bir karşıdevrim gibi göründü. Komünistlerin iktidarı devralmasını önlemek için son şans olarak gösterilen askeri darbe, devrimin yaratabileceği sonuçlara nazaran çok daha korkunç bir kan banyosuna yol açtı.

Arşivler kapalı ve suçlular cezasız kaldığı müddetçe rejimin motifleri ve amaçları hakkında pek bir şey söylenemez. Katliamların bir fetih vakası ya da ufukta görünen yenilgi tehdidi karşısında uygulanan son katliam eylemi olmadığı barizdir. Endonezya ordusu *terör egemenliği*ni seçti ve bu da mevcut mülk ve iktidar ilişkilerini değiştirmek isteyen, toprak reformu ve işçi haklarına dair kamuoyunu kışkırtan ve belki de ordunun siyasi ve ekonomik etkisini sınırlandırmayı talep eden kişilere karşı çıktığı gözdağı seferiydi.

Sefer yola çıkarken, küçük mülk sahibi köylülerden gelen Müslüman öğrenci çetelerinden büyük (hatta belki de umduklarından daha fazla) yardım gördü. Dönem bu bakımdan *megapogromlar*la birtakım benzerlikler taşıdı: "Kimi zaman köyler sahip olduğu Komünist nüfusu bizzat yok etmeleri için özellikle görevlendirilmişti. Ardından topluluk infazları cereyan etti: Köylüler Komünistleri toplayarak bir araya getirdikten sonra sopayla ya da bıçaklayarak öldürdü. Bazen ordu, tutukladığı PKI mensuplarını köylerden birine teslim etti. Köyün tamamından Komünistleri infaz etmeleri istendi... Ve infazların kiminde, Komünistlerle bağlı olan köylerin tamamı bitişikteki Komünist olmayan köyler tarafından yok edildi."[51] Komünistlerin imhası

51. Hughes, *End of Sukarno*, s. 180.

sadece varlıklarının tehdit altında olduğuna inanan mülk sahibi köylülerin kişisel çıkar dürtüsüyle harekete geçirilmedi, ayrıca dini bir misyon olarak meşrulaştırıldı: "Şaşırtıcı şekilde kötü hazırlanmış bir düşmana karşı yürütülen ölümüne mücadelenin tadı, din uğruna yapılan bir imha savaşını kayıtsız şartsız üstlenen pek çok genç Müslüman katılımcı için heyecan verici bir deneyim oldu. Katılımcıların çoğu bugün halen amelleriyle övünür. Yaşananlardan bugün üzüntü duyan diğer kişiler ise zamanın kolektif ruhuyla sürülüp gittiklerini hissetti."[52]

Bali'de, katliamlar ünlü komutan Sarwo Edhy'nin emrindeki paraşütçü askerler adaya indikten sonra başladı. Balili Hindu köylüler Java'lı Müslümanlar kadar fanatik bir şekilde boy gösterdiler: "Gelgelelim, verilen talimatların sınırlarını aşan Balililer ürkütücü bir vahşetle PKI mensupları ve onlarla ilişkisi olan kişilere saldırdılar.[53] Müslüman milisler çoğunlukla Komünistleri ve olası bir intikamı önlemek amacıyla ailelerini yakınlarda bir köye götürerek komşularının gözlerinden ırakta hepsini öldürdüler. Fakat bazen bu tür uzaklaşmaya dahi gerek duyulmadan köylüler, Komünist komşularını öldürmeye zorlandı. [54] Kurbanlarını ordu topladı ve sürü halinde daha sonra kurşuna dizilecekleri depolara götürdü. Habersiz numarası yapabilmek için duvarların arkasında olanları duymazlıktan gelmek köylülerin işine geldi.[55]

Endonezya ordusu Sukarno rejimine karşı başarıyla tamamladığı karşı darbenin ardından yenilgi ve hatta sert bir direnişten korkması için pek neden kalmamıştı, fakat yine de sayısız köylü ve öğrencinin hevesle katıldığı, 20. yüzyılın en korkunç imha seferlerinden birini fitneledi ve gerçekleştirdi. Bu vakada da köylüler kolektif bir heyecan ve gösteri havasındaki cinayetleri beraber işledikleri çetelere katıldı. Bu açıdan bakıldığında olay megapogromların bazı özelliklerini taşıyordu. Fakat Suharto'nun

52. Young, "Local and National Influences in the Violence of 1965", s. 80.
53. Cribb ve diğ., "Mass Killings in Bali", s. 241.
54. Robinson, *Dark Side of Paradise*, s. 298.
55. Dwyer ve Santikarma, "When the World Turn to Chaos".

Yeni Düzen rejimi cinayetlerde büyük rol oynadı ve imha seferi asayiş grupların büyük yardımlarıyla, iktidarı senelerce koruyan terör egemenliğini inşa etti.

Guatemala'daki Yerli Halkların Kitle Cinayetleri

1960'lardan beri Guatemala'daki yerli Kızılderili halklar ve hükümet birlikleri düzenli olarak çatışmıştı.[56] Çeşitli soylardan gelen Mayalar kendilerini korkunç çalışma koşulları altında sömürge işçisi olarak iş aramaya zorlayan, süregelen mülksüzleştirilmelere karşı direniyorlardı. 1980'lerin başında yeni bir hevesle isyan ettiler. Bu ayaklanmaya verilen tepki çabuk ve ölümcül oldu. Hükümet güçleri en fazla birkaç bin saldırgandan oluşan asilere karşı kontrgerilla savaşı başlattı. Kan dökme Mart 1982'de General Efraín Ríos Montt'un iktidarı ele geçirmesinin ardından çok ciddi şekilde kızıştı. Askeri diktatörlük topyekûn bir imha seferi düzenledi. Askerler düzenli olarak köylerden birine giriyor tarlalardaki ürünleri imha ediyor, barakaları yakıyor ve köylerde yaşayanları köyün kilisesine götürüyordu. Orada yerli rahibin ve yaşlıların kafasını kesiyor ve köy nüfusunu korkutmak amacıyla kelleleri yanlarında taşıyordu. Daha sonra da kiliseyi ateşe veriyor, kaçmaya çalışanları da makineli tüfekle tarıyorlardı.[57] Kızılderililerin tümü –kadınlar, çocuklar, hatta anne karnındaki bebekler– potansiyel asiler olarak görüldü ve genellikle tecavüz edildikten ya da işkence edildikten sonra kitleler halinde öldürüldü. Maya-İşil soyundan gelen 4 milyon Kızılderili'den yaklaşık 1 milyonu zorla milislere seçildi ve gerillalarla savaşmaya mecbur edildi.

Kurulu hükümetin kendi yurttaşlarına sınırsız şiddet uyguladığı yerel köylü isyanlarını bastırmak için oldukça başarılı bir çalışma oldu bu: "Fakat Guatemala vakasında soykırım, devlet aygıtının parçalanmasının değil; aksine askeri ulusal

56. 1960'lardan 1996 barış antlaşmasına kadar, infazların ve "kayıpların" sayısı toplamda 200 bin tahmin edilmiştir ve bunun 132 bin kadarı 1978'in son yıllarında yaşandı. Ayrıca bkz. Grandin, "Politics by Other Means", s. 198.

57. Grandin, "Politics by Other Means", s. 121'deki tanık ifadelerinden alıntıdır.

denge planının ve meşrutiyete geri dönüşün ilk adımı, devlet birleşmesinin sonucu oldu. Ayrıca kesinlikle Washington'un ihmalinin değil bilhassa müdahalesinin doğrudan sonucudur.[58] Net bir terör egemenliği vakasıydı bu.

On altı aylık Montt rejimi boyunca, sayısız yerli Amerikalı en ufak bir yasal gerekçe ya da yargı süreci olmadan katledilmişti. Takriben 1 milyon Mayalı topraklarından kovulmuştu ve sonuç olarak pek çoğu yenik düştü.[59]

O dönemde imha seferine dair yurtiçinde şiddetli sansür, yurtdışında ise genel kayıtsızlık ve ABD hükümetiyle alandaki CIA "ajanları"nın fiilen suça ortak oluşunu örtbas etmeye yardımcı olan pek çok Amerikan medyasındaki otosansür sebebiyle derin bir sessizlik hüküm sürdü. Bugün bile, Guatemala'daki soykırım seferine akademik literatürde nadiren yer verilmektedir. Suçluların ve elebaşlarının yargılanmasına yönelik kesintisiz girişimlere rağmen, neredeyse tam dokunulmazlık günümüze dek sürmüştür. Ocak 2013'te Guatemalalı bir yargıç, Ríos Montt'un yargılanmasına hükmetti.[60] Bunu izleyen mahkûmiyeti yüksek mahkemelerden biri tarafından bozulmuştur, fakat Montt'a yönelik işlem devam etmektedir.

KAYBEDENLERİN ZAFERİ: PASİFİN AKTİFE ÇEVRİLMESİ

Zafer telaşındaki fetihçilerin yağmalama, tecavüz ve kitlesel katliam eylemlerine kalkıştıkları, tarihte alışıldık bir temadır. Kurulu rejimlerin çoğunun terör egemenliğine başvurdukları bilinmektedir. Gelgelelim, zamanında ufukta görünen yenilgi karşısında yurtiçindeki hedef gruba yönelik kitlesel imha seferleri düzenleyen rejimler de mevcuttur. Bu pek akla yatan bir durum değildir: Böylesi bir yıkım potansiyelinin dış düşmanlar

58. Grandin, "Politics by Other Means", s. 13.
59. Bkz. Jonas, "Guatemala"; Totten, "Genocide in Guatemala"; Valentino, Huth ve Balch-Lindsay, "Draining the Sea".
60. *New York Times*, 3 Şubat 2013. 2011'de dört "Ksibile", kontrgerilla askerleri altı bin yıl hapse mahkûm edildi.

üzerinde üstünlük kazanmak için kullanılması daha yararlı olmaz mıydı?

Özellikle bu toptan imha türü rejim, iktidar çevresindeki savunmasız ve örgütsüz grubu hedef nüfus olarak belirlemişken, savaş zamanlarında silahlı ve örgütlü yabancı düşmana karşı ortaya çıkabilir. Hedef grup düşmanla gizlice işbirliği yapmakla, beşinci kol faaliyeti yürütmekle, casuslar ve sabotajcılar çalıştırmakla suçlanmaktadır. Bir noktadan itibaren hedef gruba karşı mücadele yaklaşmakta olan yabancı düşmana nazaran çok daha acil görünmeye başlar. Daha doğrusu hedef grupla savaşmak, rejime göre devam eden bir savaş kadar ya da ondan çok daha önemli, hakiki tarihsel misyondur: "Ruanda'nın Hutu Gücü Rejimi, askeri çalışmalarını soykırımı tamamlanma yönünde zayıflatıyordu, tıpkı Almanların II. Dünya Savaşı'nın son aylarında yapmış olduğu gibi."[61]

Rejim savaşı kazanma inancını tamamen kaybettiği noktada, güçlerinin tümünü hedef gruba karşı çevirebilir. Psikolojik terimlerle, kaybedeceğine kesin gözüyle bakılan savaş yüzünden kazanabileceği bir savaşa girişir: Rejim "pasifi aktife çevirir".[62]

Bu mekanizma I. Dünya Savaşı'nda gerileme döneminde olan Türklerin topraklarındaki Ermenilerin maruz kaldığı durum, Almanya'nın II. Dünya Savaşı sırasında, sonunda tüm cephelerde çökmesiyle ve ordularını geri çekmek zorunda kalmasıyla Yahudilere yönelik katliamlarını iki katına çıkardığı Holokost'un; Vietnam istilası başlatılmak üzereyken Kamboçyalı Kızıl Khmerlerin "yeni halkı" imhasının, Doğu Pakistan'ın Batı Pakistan'dan ayrılma arifesinde Bangladeşlilerin muazzam düzeyde yok edilişinin, Yugoslavya Federasyonu'ndan geriye kalanları teslim etmek zorunda kalan Sırpların Bosnalı Müslümanları köşeye sıkıştırması ve –aralarındaki en çarpıcısı– Tutsi göçmen

61. Gourevitch, *We Wish to Inform You*, s. 156.

62. Fenichel, *Psychoanalytic Theory of Neurosis*, s. 542-3; Corradi, "Turning Passive into Active". Çocuk oyunlarında, tıpkı yetişkinlerin düşlerinde ve hayallerinde ve sık sık gündelik yaşantıda olduğu gibi, hatırlanan ya da tahmin edilen acılı ve kaygılı olaylar, çaresizliğin beraberinde getirdiği kaygıyı önlemek için kişinin maruz kaldığı duruma benzer muameleyi başkalarına (hatta bazen de kendisine) aktif olarak yaptığı ya da uğrattığı sahnelere dönüşürler.

ordusu Ruanda Yurtsever Cephesi (RYC) başkent Kigali'nin kuzey sınırlarına doğru ilerlerken, Ruanda'da Hutu Gücü'nün Tutsi halkına yaptığı soykırımın ana yönlerini iyice açıklanması mümkündür. Bu vakaların tümünde, savaş alanında kazanamayacak olan rejimin yine de savunmasız bir hedef grubu yok edebilecek olmasıdır: Kaybedenlerin zaferidir bu.

Bu vakaların tümünde, savaş zaten kaybedilmişti ve rejimin yakın çevrelerindekilerin çoğu bunu biliyordu. Ama yine de, değerli kaynaklar karşı atağa bile geçmeyen bir düşmanı yok etmek için harekete geçirilmiştir. Bu vakalarda geriye dönük bir bakışla, rejim liderlerinin savaşı kaybetmekten başka ihtimalleri olmadığının ve olayların bugün gördüğümüz şekilde yol alacağını o vakitler biliyor olmaları gerektiği sonucuna varmak cezbedici görünür. O zamanlar, mantıkları aksini söylese bile liderler halen bir zafer umudu içerisinde olabilirlerdi. Her halükârda vakaların her birinde, rejimler silahlı birliklerini açıkça hedef gruba çevirdiler. Hedef nüfusu yok etmeyi seçerek kendi sonlarını hazırladılar. Bu görünürde makul bir tercih olmasa da, zamane rejimlerin tarihe yönelik perspektiflerine göre anlaşılabilir bir durumdur: Radikal ve devrimci rejimler "kendi halklarını" daima zulüm ve tehdit etmiş olan kötü güçlere karşı bizzat ölüm kalım savaşına girdiklerini düşünürler.[63] Bu daimi mücadelenin tarihinde, içinde bulundukları an eşsiz bir dönüm noktasıdır. Bu sefer her şey farklı olacak. Ya şimdi ya hiçbir zaman.

ERMENİ İMHASI

Osmanlı İmparatorluğu 19. yüzyılın önemli bir bölümünde, özellikle Avrupa'daki eyaletlerini etkileyen aralıksız isyanlardan

63. Levene, *Meaning of Genocide*, s. 35: "Soykırım, gündeminin tamamının organik topluluk ya da topluluklar dizisi olarak belirlediği bir grup nüfusun tehdidi altında olduğunu hisseden bir devletin sistematik olarak, *kitleler halinde* bu grubu *tamamen* ya da tehlike teşkil etmeyecekleri bir miktara gelene kadar fiziksel olarak yok ederek, bir çözüm aramaya başladığı zaman meydana gelir." Bu görüş ilk bakışta mantıklı gözükse de, devletin tehdidi algılayışı cüzi miktarda ya da hiçbir gerçekliğe dayanmıyor olabilir.

hırpalanarak ve Batılı güçlerin sürekli baskısına maruz kalarak düşüşe geçmiştir. Bu yüzyılın başlarında Sultan II. Abdülhamid hükümdarlığı zamanında, yerel düzeyde yüzlerce Ermeninin katliama maruz kaldığı belirtilir. Ölenlerin sayısı yaklaşık 250 bin civarındaydı ve belki de "1 milyon kişinin malı yağmalanmış ve talan edilmişti."[64] 1908'deki Jön Türk devriminin ardından daha liberal bir rejim başa gelmişti. Yine burada da, Ermenilere karşı gerçekleşen bir dizi pogromda öfkesini alan İslamcı asiyi yeni hükümet kışkırttı. I. Dünya Savaşı arifesinde Türkiye'nin Ege kıyısında yaşayan Rum nüfusu, Türk topraklarından tehcir edilirken, düzenli ordu birliklerinin ve milliyetçi milislerin kanlı saldırılarının hedefi haline geldi.[65] Batılı güçlerin şiddetli protestoları sonucunda kitlesel tehcir geçici bir süre için durduruldu. Fakat savaş başlayınca tehcirler kaldığı yerden devam etti. Ermenilerin yaşamını yitirmesi ve Rumların zorla ekarte edilmeleri, yakında uygulanacak İslamlaşma ve Türkleşme politikalarının habercisi olmuşlardı.

Osmanlı İmparatorluğu 11 Kasım 1914 tarihinde İttifak Devletleri'nin (Alman Reich, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Bulgaristan) yanında yer alarak, İtilaf Devletleri'ne (Britanya İmparatorluğu, Fransa ve Rusya) ve ilerleyen safhalarda da ABD'ye karşı savaşa girdi. Savaşın başlangıcında Osmanlı rejimi, Ortadoğu ve Orta Asya'daki fetihlerle, önceki yıllarda neredeyse tamamını kaybettiği Balkan topraklarını telafi etmeyi umdu. Ayrıca önceleri buralarda yaşayan Türk nüfusunun maruz kaldığı kitlesel sürgünün intikamını almak istedi. Gelecekteki imparatorluk sadece Doğu'daki Türkçe konuşan ulusları değil, aynı zamanda Türkiye'nin güneyindeki Müslüman ulusları da kapsayacaktı. Yeni İslami imparatorlukta artık eskiden olduğu gibi farklı inançlara yer verilmeyecekti: Rumlar ve Ermeniler, Hıristiyan halklar, artık sadece ulusun bütünlüğünü sarsacak yabancı unsurlar olarak görülüyordu.

64. Dönemin Fransız diplomatik belgelerine yönelik bir analizine dayanan Dadrian, *History of Armenian Genocide*, s. 155.
65. Akçam, *Shameful Act*, s. 102-8.

Lakin savaşın seyri değişti ve savaş alanındaki sıkıntılar yüzünden imparatorluğun Ortadoğu'da yeni bölgeler fethetmesi şöyle dursun, elindeki toprakları dahi elde tutma ihtimali kalmadı. İslamın yayılmasına yönelik beklentileri geri planda kalınca, Jön Türk rejimi giderek daha milliyetçi bir hale geldi ve yeni amacı büyük Türkiye milletinin oluşturulmasına dönüştü. Ermenilerin Türkmenistan, Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan'daki (bugünkü adlarıyla) Türkçe konuşan halkların yakınlarındaki toprakların üzerinde bulunmaları bu büyük projenin önünde tam anlamıyla bir engel teşkil etti.

Enver Paşa komutasındaki Türk ordusunun, kuzeydoğuda pek çok Ermeni'nin yaşadığı bölge sınırlarının yakınlarındaki Rus birliklerine karşı felaket düzeyindeki başarısızlığının ardından, Ermenilerin tehcir edilmesine yönelik seferler 1914'te Aralık ayının sonundan itibaren ciddi şekilde başladı. Türk ordusunda yer alan Ermeni askerler silahsızlandırılmış, amele taburlarına alınmış ve topluca yenik düşmüştü. Ermeni köylerine hücum edildi, yakıldı ve talan edildi, paramiliter birimler cezalandırılma korkusu olmadan pek çok kişinin yaşamını yitirmesine neden oldu.

Tarihçi Uğur Üngör, silahlı gruplar Türkiye'nin doğusunda her yeri tahrip ederken, altı ay sonra güneydoğudaki Diyarbakır eyaletinde bulunan Ermeni toplulukların imhasına dair ayrıntılı bir açıklama getirmiştir.[66] Olayların gidişatı ağırlıklı olarak, İstanbul'dan gelen emirleri yıkıcı bir fanatiklikle yorumlayan belediye başkanına bağlıydı. Ermeni vatandaşlara karşı hücumlara yönelik, genellikle göçebe Kürt grupları yardıma çağrılmıştı. Bir yıl sonra da, yıkılan ve terk edilen Ermeni köylerine yerleştirilmeleri amacıyla, toplanma ve tehcir edilme sırası İslamcı Kürtlere gelmişti.[67]

Ermeni imhası sonucunda toplam ölü sayısı 1 milyonun üzerindedir.[68] İmhalar doğrudan Karargâh-ı Umumi emrindeki

66. Üngör, *Making of Modern Turkey*, s. 55-106; ayrıca bkz. Mann, *Dark Side of Democracy*, s. 168-73.
67. Üngör, *Making of Modern Turkey*, s. 108-22.
68. Dadrian, "Armenians in Ottoman Turkey and the Armenian Genocide", s. 74-5.

eski hükümlülerden oluşan Teşkilat-ı Mahsusa'nın göreviydi. Yerel çeteler sık sık seferber edilmişti ve kendi istekleriyle katliamlara katılmıştı. Bazen bölgedeki kiliseye sığınan ya da toplanan kurbanlar, bazen de köylerin dışına çıkartılan kurbanlar yaşamlarını yitirmişti.[69] "Suçlular çoğunlukla hançer, kılıç, pala, süngü, balta, testere ve sopa kullandı" şeklinde belirtilir kaynaklarda. Köylerde ise kadınların, çocukların ve yaşlıların "topluca suda boğma operasyonları"na maruz kaldıkları ve "sistematik biçimde samanlıklarda, ahırlarda ve mağaralarda yakıldıkları"[70] dile getirilir.

Cinai bölmelerin görünürde sadece şiddet uzmanları tarafından değil, aynı zamanda kendi kendilerini pek fazla ayırt etmeyen "kendiliğinden gönüllü olan kişiler" tarafından da gerçekleştirilmiş olduğu belirtilir. Kıyımlar nadiren gözlerden uzakta gerçekleşmişlerdi; isteyen herkes görgü tanığı olabilirdi. Bu açıdan bu dönemler tamamen bölmelere ayrılmamıştı. Olayın üzerinden yüzyıl geçmiş olsa da, Türkiye Ermenilerin kitleler halinde yok oluşunu BM sözleşmesinde belirtilen soykırım terimi çerçevesinde resmi olarak tanımaz.[71]

Osmanlı İmparatorluğunun kurtarılamayacağı netleşince, radikal milliyetçilerden oluşan rejim çoketnili toplum fikrini terk etmeye karar verdi. Çoketnili fakat sadece Müslüman bir bölge yaratmada başarısız olunca da Jön Türkler homojen bir

69. Üngör, *Making of Modern Turkey*, s. 71-100.

70. Dadrian, "Armenians in Ottoman Turkey and the Armenian Genocide", s. 74-5.

71. İktidardaki partinin lideri Enver Paşa'nın hükümetin cinayetlerdeki sorumluluğunu onayladığı belirtilir (Melson, "Provacation or Nationalism", s. 66). 1919'da Sultan IV. Mehmed'in savaş sonrasındaki kısa ömürlü yönetimi boyunca (ve muzaffer İngilizlerin baskısıyla), savaş dönemindeki bakanlar kurulu liderlerinin tamamının sistematik biçimde Türk Ermeni nüfusunun tamamen yok edilmesinden suçlu bulunduğu ve ölüme mahkûm edildiği söylenir. Üç resmi görevli gerçekten de infaz edildi fakat bunu izleyen siyasi ve askeri karışıklık döneminde, asıl suçluların cezadan kurtuldukları ve çoğunun halef rejimde iktidardaki konumları ve sorumluluk üstlendikleri dile getirilir. Bkz. Üngör ve Polatel, *Confiscation and Destruction*, s. 96.

Türk ulus devleti yaratmayı hedefledi.[72] Üngör'ün belirttiği gibi, Jön Türkler kendi özdeşleşme halkasını genişletmekten ziyade daraltmıştı, bu da çoketnili imparatorluğun çöküşüne tekabül eden bir örüntüdür. [73] Başlangıcı farklı bölgeden ve etnisiteden olan Ermenilerle yaparak, artık sınırları içerisinde yer alan Türk ve Müslüman olmayan halklarla özdeşleşmemeye başladılar.[74] Ermenileri Rusya'nın yanında savaşmakla ve Rus meselesini desteklemekle suçlayan Jön Türk rejiminin Mayıs 1915'te nihai imha kampanyasını başlattığı söylenir. Elbette azınlıkların tehcir ve imha edilmesi, I. Dünya Savaşı'na son veren küçük düşürücü ateşkese yol açan yenilginin ardından Türkiye'nin facia düzeyindeki yenilgi sürecinde hiçbir şey değiştirmedi. Savaş emellerinin yerine getirilemeyeceği anlaşılınca, Jön Türk rejiminin "saldırganlığını kendi vatandaşlarına karşı, içe döndürdüğü" belirtilir ve bu da kaybedenlerin zaferi çerçevesinde Ermeni topluluğunun yok edildiğine işaret eder.

Nazi Almanyası (devamı): Nihai Çözüm

Nazi rejimi on iki yıllık varlığı boyunca yurtiçinde terör egemenliği sürdürdü, fakat ölümler çoğunlukla yurdun dışında oldu. İlk olarak Doğu'da fatihlerin cinneti başladı ve rejimin son safhalarında da kaybedenlerin zaferine dönüştü. Tarihte saldırganlık kapasitesini fetihte, baskıda, sömürmede ve imhada dışa döndüren bir rejim olduysa, o da Hitler'in Üçüncü Reich dönemi olmuştur. Kurbanların ezici çoğunluğu, yüzde 95'in üzerinde Almanya sınırlarının dışında yaşamışlardı; pek çoğu, tarihçi Timothy Snyder'in deyişiyle "Kanlı Topraklar" olan Orta ve Doğu Avrupa'da.

Alman ordularının 1 Eylül 1939'da gerçekleştirdiği saldırı çabucak ve neredeyse çaba harcanılmadan bir dizi zafere yol açtı:

72. Bkz. Hovannisian, *Armenian Genocide*, s. 28.
73. Üngör, *Making of Modern Turkey*, s. 51 ve devamı.
74. Mann, *Dark Side of Democracy*, s. 8: "Fakat Jön Türkler vakasında Ermeni sorununun nihai çözümü çok daha rastlantısal görünür, 1915'te onların gözünde aniden ümitsiz hale gelen durumlarından açığa çıkmıştır." Ayrıca bkz. s. 145-53.

İlkin Doğu'da, Polonya'da fatihlerin cinnetinin dizginlenemez şekilde tetiklendiği sert işgal ve daha sonra da Batı Cephesinde işgalci rejimlerin biraz daha yumuşak davrandığı, aynı ölçüde geniş kapsamlı olan fetih. Nazi birlikleri Haziran 1941'de Sovyetler Birliği'ni bozguna uğratınca, sınırsız ve ölümcül öfkelerini vakit kaybetmeden ellerine geçen bütün "Yahudiler" ve "Bolşevikler"den çıkardılar.

1941'in sonuna gelindiğinde, ABD'nin savaşa girmesiyle Doğu'daki savaşın seyri değişmişti ve Müttefik güçlerin çok kısa sürede üstünlük kazanabilecekleri giderek daha da kesinleşir hale geldi. 1942'nin başlarında itibaren, Nazi rejimi Avrupa'daki Yahudilerin sistematik bir şekilde imha edilmelerine dair planlara başladı: İdam mangaları Yahudileri artık az çok alenen değil (uzak bölgelerde olmasına rağmen) ancak toplanacakları gizli toplama kamplarındaki ya derhal gaz odalarında ya da ilkin zalimce çalıştırılıp ardından gazlanarak öldürüleceklerdi, cesetleri de bu amaçla tesis edilen krematoryumlarda yakıldı. Burada insanları öldürmeye ve cesetlerden kurtulmaya yönelik endüstriyel mekanizma söz konusuydu. Bu tür tesisatlar daha önce hiç tasarlanmamış, inşa edilmemiş ve fiilen işlememişti. Nazi yetkilileri, bu prosedürün kitlesel imhadan sorumlu kişilerin hassasiyetlerini önleyeceğini, katliamların daha soyutlanmış olarak üstünden gelinebileceğini ve her şeyden önemlisi, her gün on binlerce "beden"in böylelikle daha hızlı katledilebileceğini düşündü. Trenler sadece Doğu'daki Yahudileri değil, ayrıca Fransa, Hollanda ve Belçika'dakileri de getirecekti. Yüz binlerce Roman ve Sinti'de aynı sürece tabi tutulacaklardı.[75]

75. Lewly, *Nazi Persecution of the Gypsies*, s. 222'de kurbanların miktarına yönelik tahminleri şöyle alıntılar: Nazilerin yönettiği topraklardaki 1 milyon ila 800 bin kişiden oluşan Çingenelerden yaklaşık 200 bin kişi. Lewy aynı zamanda Federal Almanya Cumhuriyeti resmi sözcülerinden biri tarafından yapılan yarım milyon zayiat gibi yüksek sayılardaki tahminleri de belirtir. Fakat Lewy Çingenelerin imhasını "soykırım" ya da sadece Yahudi imha vakalarına ayırdığı bir terim olan "Holokost"un bir parçası olarak saymaz. Karşıt görüş için, diğerleriyle birlikte bkz. Hancock, "Responses to the Porrajmos", s. 81.

Bu safhada, imha artık Doğu Cephesinin gerisinde cereyan etmiş olduğu gibi açık havada uzak kırsal bölgelerde değil,[76] ulaşılması güç çitlerle çevrili gizli kamplarda yapıldı. Dışarıdan hiç kimsenin kamp alanına girmesine, hatta yakınlarından dahi geçmesine izin verilmemişti. Gaz odaları ve krematoryum duvarlarla çevrilmiş ve kimi zaman da çiçek tarhlarıyla kamufle edilmişti. Aşırı şiddet kampların her köşesinde patlak verebilirdi fakat işkence ve infazlar için SS'ler mesleklerini meraklı gözlerden uzakta icra edebilecekleri özel mekânlarda uygulamayı tercih etti.

Nihai çözüm aşırı derecede bölmelere ayrılmış koşullar altında sürdürülse de, bölgenin yakınlarında bulunan herkes durumdan haberdar olmuş olmalıdır. Yanan cesetlerin etrafa yaydığı duman ve koku, kampların yüzlerce metre ötesinde görmezden gelinemezdi. Civardaki bölgelerde yaşayanlar leş kokusu yüzünden evlerinin pencerelerini kapatmış ve camlarındaki is lekelerini temizlemiş olmalıdırlar. Yanan bacalar ya da insan sürüsüyle dolu tren vagonları gözlerinden kaçmış olamazdı ve çitlere yaklaşanların çoğu gerisinde olanları bir an için de olsa gördüler. Konu hakkında konuşmak ve "dedikodu yaymak" kesinlikle yasaktı: Savaş sona erdikten sonra da uzun bir süre daha sadık kaldıkları bir kural.

Ufuktaki yenilgi yaklaştıkça, Hitler ve çevresindekiler de ulaşabildikleri ırksal açıdan saf olmayan unsurların tümünü imha etme planını uygulamaya yönelik daha fanatik hale geldiler.

Zaferin yaratacağı teşvik edici fırsatlar Hitler'in takıntılı olduğu iki kavramı daha da güçlendirmiş ve radikalleştirmişti: Lebensraum (yaşam alanı) ve Endlösing (nihai çözüm). Yaklaşan yenilgi bu projeyi zerre kadar değiştirmemişti. "Bundan sonra Hitler 1941'in sonbaharından itibaren tamamen şekillenen plana gaddarca sarılacaktı.[77] Sovyetler Birliği fethi tamamen

76. Burrin, *Hitler and the Jews*, s. 97'de şöyle yazar: "Gizli ve rasyonel soykırım örgütlenmesi" ve [Doğu Cephesi'nin gerisinde] alenen uygulan en vahşice canilik arasında farklı bir düşünce dünyası mevcuttur."
77. Snyder, *Bloodlands*, s. 427.

durduktan ve ABD savaşa girdikten altı hafta sonra, Hitler Avrupa'daki *bütün* Yahudilerin imha edilmesi kararını yürürlüğe koyma amacıyla Wannsee Konferansını düzenledi.[78] Tarihçi Philippe Burrin'in *Hitler and the Jews*'de (Hitler ve Yahudiler) ifade ettiği gibi, yenilenen bu taahhütle Hitler savaş alanında kaybetmiş olduğu inisiyatifi yeniden kazandı.[79] Diğer bir deyişle Hitler pasifi aktife çevirdi.

"Nazi rejimi toptan yenilgiye uğramasına rağmen toplama kampları ortadan kaybolmadı. Aksine, toplama kampı sistemi çöküşü yaklaştıkça daha da büyüdü"[80] diye yazar Nikolaus Wachmann. Ve Daniel Goldhagen özyıkım sürecine çok net bir ışık tutar: "Holokost'ta görevlendirilen sıradan Almanlar en son âna kadar Yahudileri isteyerek, inançla ve azimle katlettiler. [Müttefikler tarafından] yakalanma tehlikesi altında bile eylemlerini sürdürdüler. Himmler kadar önemli bir yetkili katliamları sonlandırma emirini verdiğinde bile vazgeçmediler."[81]

Nihai Çözüm, tarihin akışını sonsuza dek değiştirecek ve ibretlik şekilde Yahudi ve Aryan ırkları arasındaki ebedi savaşı kökten sonra erdirecek olan Binyıllık İmparatorluğun (Tausendjähriges Reich) en büyük başarısı oldu. *Götterdämmerung*'da,

78. Gerlach, "Wannsee Conference", özellikle s. 760.

79. Burrin, *Hitler and the Jews*, s. 79'da şöyle yazar: "Hitler en azından başarılı dönemlerinde imha eylemlerini düşünmedi. Avrupalı Yahudilerin uzak bölgelere gitmesi ve hapsedilmesi nihayetinde Hitler'in bu sorunu çözmesi için yeterli olacaktı." Fakat daha sonra savaşın yönü tamamen Hitler'in aleyhine döndü: "Durumun kötüleşmesi ve kıyamet gibi bir sona yaklaşmasıyla [Hitler] intikam tatbikini daha kararlı bir şekilde sürdürecektir" (s. 147). Ayrıca bkz. s. 151: "Dünya egemenliği planının olası başarısızlığıyla karşı karşıya kalması sonucunda, çöküşünün sorumlusu olarak gördüklerini yok etme kararının köprülerini attı; Almanya'yı harabeye çevirene dek askeri mücadeleye ve masumların katliamını azimle sürdürecektir." Ayrıca s. 152: "Yine burada da Hitler durumun efendisiydi." Nazi rejimi muazzam düzeyde kendi kendini yok eden bir yıkım seferini pasiften aktife çevirmişti. Nazilerin Avrupalı Yahudileri imhasına yönelik karar süreci hakkında belgesel kanıtlar içeren kapsamlı bir sunum için bkz. Brayard, "*Solution finale de la question juive*".

80. Wachsmann, "Dynamics of Destruction", s. 32.

81. Goldhagen, *Hitler's Willing Executioners*, s. 371.

Tanrıların Şafağında, Hitler ölümsüzlüğünü ilan edecektir.[82] Keza öyle de oldu.

Pakistan'ın Bangladeş'teki Kitle Katliamı

1947'de Hindistan ve Pakistan arasında yaşanan ayrılma sonucu, Pakistan iki eyalet şeklini aldı: Eski İngiliz Hindistan'ın kuzeybatısında Urdu dilini konuşan Batı Pakistan ve kuzeydoğuda Bengalce konuşan Doğu Pakistan. Neredeyse 1.000 km genişliğindeki Hindistan toprakları, Pakistan'ın bu iki kanadını birbirinden ayırdı. En başından beri, batı kısmı hemen her bakımdan doğu kanadına hâkimdi ve bu durum Bengalli Pakistanlılarda kin duygularına neden oluyordu. 1970'de yapılan seçimlerde Doğu Pakistan'da 162 sandalyeden 160'ını alan Avami Partisi, ayrıca Pakistan meclisinde de çoğunluk elde etti ve Bangladeş olarak adlandırılacak doğu kısmın kısa sürede fiilen bölgesel özerkliğini talep etti.[83] Doğu Pakistan'da çok büyük gösteriler meydana geldi ve ayrılma talebi giderek daha yaygın hale geldi. Pakistan üst kademesi doğudaki bölücü hareketin siyasi anlamda ya da askeri gözdağı verilerek durdurulamayacağını anlayınca muazzam düzeyde askeri operasyon düzenlemeye karar verdi. Bu karar, Batı Pakistan'ın temelinden böylesi uzak mesafede bir savaş sürdürmesinin lojistik sorunları göz önünde bulundurulduğunda, önlenmesi güç olacak güneyden bir Hint işgali tehlikesini beraberinde getirdi. Pakistan ordusunun büyük bir kısmı Batı Pakistanlılardan oluşuyordu ve Doğu Pakistan'da sadece küçük miktarda askeri birlik mevcuttu. Gelgelelim, Mart 1971'de Pakistan rejimi çok kısa sürede Bangladeşli sivil halka karşı imha seferine dönüşen şiddetli bir askeri sefer düzenledi. Ordu öğrenci ve öğretmenlerden oluşan göstericilere saldırdı ve birkaç gün içerisinde 35 binin üzerinde zayiat verdi. Bengal

82. Fromm'a göre, *Anatomy of Human Destructiveness*, s. 384, Hitler muhtemelen Almanya'nın savaşı kazanacağını hiç düşünmedi ve hatta gerçekten zaferin peşinde bile değildi. Ayrıca bkz. Haffner, *Meaning of Hitler* ve Von der Dunk, *Voorbij de verboden drempel*, s. 172-6.

83. Jaffrelot, *Syndrome pakistanais*, s. 138, 240.

polisi ve sınır muhafızları çok başarılı olamasa da Pakistan ordusunu defetmeye çalıştı.

Batı Pakistan ordusu özellikle kuvvetli genç erkeklerin peşine düştü ve Hindu kökenli Bangladeşlilerin tümünü sistematik olarak imha etti. Ordunun ölüm timleri bilhassa meslek sahibi ve aydınları hedef aldı. Ordunun niyeti ayaklanan ulusu zayıflatarak yeni bir tehlike oluşturmasına engel olma umuduyla entelektüelleri elemekti ve hatta belki de bir gün tekrardan işgal edebilmekti. Fakat Bangladeş sınırlarının diğer ucundaki Hindistan'ın varlığı bu tür bir umudun gerçekleşme ihtimalini ortadan kaldırdı.

Doğu Pakistan'ın ayrılık arifesinde işlenen cinayetleri çoğunlukla başlatan ve yürütenler (Batı) Pakistan ordusunun unsurlarıydı. Fakat kargaşa yayılınca her türlü yerel hesaplaşma gerçekleşmişti: Batı Pakistan'dan gelmiş olan ve eski yurtlarıyla artık ortak davaya tabi tutulan, bilinmeyen miktarda Bangladeşli Bihari azınlığı Bengaliler tarafından öldürülmüştü.[84] Pakistanlı ve Bangladeşli Müslümanlar Bangladeşli Hindulara saldırarak ya derhal öldürdüler ya da Hindistan sınırının ötesine gönderildiler. Toplamda yaklaşık 10 milyon Bengalli komşu Hindistan'a kaçtı. Sağlam verilerden yoksun olmamıza rağmen, Hint ordusunun müdahalesiyle Batı Pakistanlıların yenilgiye mahkûm edilmelerinden dokuz ay önce, 1 milyon ila 3 milyon insanın öldürüldüğü tahmininde bulunulabilir.[85]

Tıpkı "siviller" gibi Bangladeşli milisler de bu katliamlara katıldılar. Yerel yönetimin düzensizliği sebebiyle asiler cezalandırılmayacaklarını düşündüler. Neredeyse hiç kimse katliamlardan

84. Horowitz, *Deadly Ethnic Riot*, s. 164; Rummel, *Death by Government*, s. 334'de 150 bin kurban verildigini belirtir.

85. Chalk ve Johanssohn, *History and Sociology of Genocide*, s. 396'da "1 milyon ila 3 milyon arasında" zayiattan bahseder. Baxter, "Bangladesh/East Pakistan", s. 118'de şöyle der: "Bangla Deshi kaynaklarının tahminleri" "3 milyona yakın" kayıp olduğunu belirtir. Benzer tahminler için bkz. Totten ve Bartrop, *Dictionary of Genocide*, cilt I: s. 34-5; ve Charny, *Encyclopedia of Genocide*, cilt I: s. 115-6. (Batı) Pakistan seferi her ikisinde de "soykırım" olarak nitelendirilir. Ayrıca bkz. Mascarenhas, *Rape of Bangla Desh*.

cezalandırılmamıştı. Cinayetlerin çok büyük bir kısmından sorumlu olan Pakistan ordusunun yaptıkları yanına kâr kaldı.[86] Bu durum Bangladeş'in bağımsızlığını ve ayrılığını resmileştiren ve Pakistan ordusunun geri çekilmesini sağlayan Hindistan'ın Bangladeş'teki müdahalesine son veren ateşkes antlaşmalarında onaylanmıştır.[87] Pakistan Bangladeş'i tamamen kaybetti fakat "kaybedenlerin zaferi"ni elde etmiş oldu.

Kızıl Khmerler ve Kamboçya'daki Kitlesel İmha Vakaları

Rejimin iktidarda kaldığı kısa dönem boyunca öldürülen nüfusun yıllık oranı açısından, 20. yüzyılın en korkunç demosidi 1975–1979 yıllarında Kamboçya'da Kızıl Khmerler tarafından yapılan kitlesel imhalar olmuştu. Yaklaşık 7 milyonluk nüfusun 1 milyondan fazlası Pol Pot'un devrimci savaşçıları tarafından sistematik olarak imha edilmişti: "Sınıf düşmanları", etnik azınlıklar ve Vietnam yerlileri. Pol Pot Kamboçya'nın geçmişini tamamen silmek ve burjuva ya da kapitalist eğilimlere dair hiçbir iz taşımayan, saf, Komünist ve tarıma dayalı toplumla yeni bir başlangıç yapmak istedi. Pol Pot kliği Çin Kültür Devrimi radikalliğini bile gölgede bırakmak istedi. "Yeni halk", yani şehirlerde yaşayan, eğitimli ve "yumuşak elli" kesim olarak sınıflandırılmış herkes taşraya götürülmüş, zorunlu çalışma kamplarına kapatılmış ve açlıktan yorgun düşene kadar toprağı işlemeye zorlanmıştı. En ufak bir hata –toplanan patateslerden birini yemek için hesaptan düşmek– en yakın ağaçlık alana yürütülüp kıyasıya dövülmek için yeterli bir sebepti.[88]

Pol Pot ve sıkı sıkıya örülü zümresinin en baştan niyet ettiği şey nüfusun tamamını arıtmaktı: "Khmer yapılı Vietnam zihni-

86. 2010'dan beri başlıca sorumlu olan kişilerden bazılarının yargılanması için tartışmalı girişimlerde bulunuldu ve şimdiye kadar aralarından bazıları üst mahkemede temyiz edilerek ağır suçlardan mahkûm edildi.

87. Aralık 2013'te, Tartışmalı bir duruşmanın ardından, Bangladeş'teki Pakistan yanlısı Cemaat-i İslam Partisinin liderlerinden biri olan Abdul Quader Molla, 1973'teki katliamlara katılma gerekçesiyle asılmıştı. Aynı zamanda başka dört lider daha idama mahkûm edilmişti.

88. Bkz. Hinton, *Why Did They Kill ?*; Heder, "Cambodia".

yetli" herkesin öldürülmesi, Müslüman Cham (Çam) halkının yok edilmesi; Amerikalılar ya da genel olarak Batılılarla temas halindekilerin "çürük elma" oldukları için imha edilmesi; tüm toprak sahiplerinin ve işadamlarının tasfiye edilmeleri gerekiyordu ve elbette en ufak bir saygısızlık ya da karşı gelme, bulundukları yerde infaz edilmelerine neden oluyordu. Hareketin üst kademelerine seçilme, doktriner ortodoksluktan sonra, giderek daha fazla "iyi bir sınıf kökeni" ve "saf (Khmer) etniği" koşul kıldı. En kanlı temizlikler bizzat Kızıl Khmer kadrolarına saklanmıştır. Amerikalılar Vietnamlı savaşçıların Kamboçya sınır bölgelerinde sığınma aramalarını önlemek amacıyla bu bölgeleri bombalamaya başlayınca, Pol Pot yönetimindeki küçük öncüler çabucak taraftarlar kazanmaya başladı. 1973'de Kamboçya'nın tamamı Amerikan hava saldırısı altında kalmıştı. Toplamda ölen sivil sayısı 150 bine ulaştı.[89] Bu yıllarda Kamboçya'ya düşen bomba sayısı, II. Dünya Savaşı'nda Japonya'ya düşenlere nazaran daha fazladır. Çaresiz ve öfkeli binlerce köylü Khmerlere katıldı ve Kızıl Khmer kadroları daha da radikalleşti.

Kadrosu oldukça genişleyen Kızıl Khmerler, yol boyunca köylerde karşılarına çıkan, istenmeyen unsurların hepsini temizleyerek, yavaş yavaş başkent Phnom Penh'e doğru ilerlediler. 17 Nisan 1975 tarihinde Mareşal Lon Nol hükümeti teslim oldu ve Kızıl Khmerler Phnom Penh'in devraldı. Şehrin tahliyesi hemen başladı: "Yeni halkın" tümü toplanmıştı ve "eski" ya da "esas" halk köylüler gibi olmak ve şehirli yönlerini unutmak için bitmek bilmeyen kollar halinde taşraya doğru yürüyerek yola çıkarılmıştı. Kamboçya bir uçtan diğer uca kocaman bir köle emeği kampına dönüştü. Bu durum "yeni halk" arasında bulunan herkes –çocuklar, yaşlılar, sakatlar ve (zihnen) malul olanlar dahil– için geçerliydi. Tayınlar azalmış, açlık kapıya dayanmıştı. Usulca salyangoz yiyen biri oracıkta infaz edilebilirdi.

Bu arada, yeni adıyla, Demokratik Kampuçya'nın arıtma kampanyası şiddetle sürdü. "1975'ten 1979'a kadar Kamboçya

89. Kiernan, Pol Pot Regime, s. 24.

köylerinde, KKP'nin (Komünist Kampuçya Partisi) büyük devrimi aşırı çalışma, hastalık ve açlık yüzünden yaklaşık 1,7 milyon kişinin ölümüne neden oldu ve 500 bin kadar siyasi ve etnik "düşman" düpedüz katledildi.[90] 1975'te Kamboçya'nın toplam nüfusu 7 ila 7,5 milyon arasındaydı.[91] Pol Pot rejimi topladığı Kızıl Khmer askerlerini kurbanları ihraç ve tehcir etme, açlıktan öldürme, sömürme ve öldürmeleri için kullandı; sivil çeteler ve güruhlar bu eylemlerde rol almadı. Her an herkes ölümle karşı karşıya kalabilirdi fakat katiller farklı bir bölmeye, orduya aitti. İnfazlar fiilen işçilerin çalıştıkları tarlalara belirli bir mesafede, genellikle gözden ırakta gerçekleşti: "İnfazlar genellikle akşamları, Kamboç kültüründe ahlaksızlık, barbarlık ve huzursuzlukla ilişkilendirilen vahşi ormanlarda meydana geldi.[92]

Kızıl Khmer rejiminin muammalı yönleri arasında Vietnam azınlığını ve Vietnam'a sempati besleyen herkesi imha etme bulunuyordu. Bu durum komşu Vietnam'ı kızdırdı. Rejimin çekişme konusu olan toprakları geri almak için sürekli sınır ötesi baskınlar yapması durumu daha da kışkırtmıştı. 1978'in son günlerinde Vietnam karşı saldırıya geçti ve hızla toprak kazandı. 7 Ocak 1979'da Phnom Penh'i ele geçirdi.

Pol Pot rejimi, Vietnamlıların Kızıl Khmer muhaliflerin desteğiyle gerçekleştirdiği fetihle son bulmuştu. Gelgelelim, yeni hükümet ve halef rejimler ülkede yeniden kurulan istikrarsız kuvvet dengesini yeniden altüst etmeye pek gönüllü olmamıştır ve soykırımcı Kızıl Khmer liderleri ya da yardımcıları aleyhine hiçbir zaman dava açma inisiyatifinde bulunmadı. Ancak son dönemlerde soykırım suçlularının bazıları mahkemeye çıkarılmıştı ve ama yine de sadece bir kişi mahkûm edilmiştir.[93]

90. Kiernan, *Blood and Soil*, s. 547.
91. Heder, "Cambodia", s. 142.
92. Hinton, "Why Dd You Kill ?" s. 114.
93. Sadece Şubat 2014'te, tutsakların hemen hepsinin hayatını kaybettiği S21 Tol Sleng sorgulama ofisinin müdürü Komutan Deuch (Kaing Guek Eav) ömür boyu hapis cezasına çarptırıldı. Kitlesel cinayetlerin elebaşlarından bazılarına karşı davalar açılmıştı fakat iktidardaki mevcut rejimin müdahalesiyle durdurulmuşlardır.

Aslında Kamboçya demosidi kelimenin tam anlamıyla soykırım değildi; çünkü insanlar her şeyden önce sınıf kökenleri ve siyasi geçmişleri sebebiyle zulüm ve imhaya uğradılar. Sovyetler Birliği ve Çin 1948'de bunu öngörmüş olacaklar ki "sınıfkırımları" ve "siyasikırımları" BM Sözleşmesinde yer alan soykırım tanımına dahil etmemiştir.

Kızıl Khmerlerin izlediği imha politikasını herhangi bir rasyonel karar verme anlayışıyla bağdaştırmak imkânsızdır. Bu politika yıkıcı olduğu kadar kendi kendini de yıkmıştır.[94] Bu vakada da yapılabilecek en makul açıklama, rejim liderlerinin ufukta görünen çöküş karşısında "pasifi aktife çevirme"si ve zafer kazanabilecekleri bir cephede savunmasız ve örgütsüz halka karşı savaşmayı tercih etmesidir. Diğer yenilgi sınırındaki soykırım rejimlerinde olduğu gibi, Kızıl Khmer liderleri de tarihte eşsiz bir dönüm noktasında olduklarını ve buna öncülük ettikleri fikrini kafalarına takmışlardı. Bu liderlerin provokasyonları defalarca Vietnam'la karşı karşıya gelme tehlikesini doğurdu.[95] Lakin Vietnam'la savaşa girmeye hazırlık adına çok az çaba harcadılar. Onun yerine, ölümcül öfkelerini şehirlerdeki "yeni halka" çevirdiler. Bu durum Pol Pot ve arkadaşlarına göre saf bir Khmer ulusu, saf bir işçi sınıfı (proletarya) kurmak için ilk ve son şans olmuştu; tıpkı gücünü kaybeden diğer rejimlerin ellerindeki tek ve eşsiz şans olması gibi: Darmadağınık Osmanlı'dan kusursuz bir Türk ulusu kurmak, Yahudilerin tamamını ebediyen yeryüzünden kaldırmak, Kamboçya'daki burjuva hegemonyasının izlerine kökten son vermek; özerk Bengal ulusunu nihai olarak imha etmek, Hutuları Tutsilerin yüzyıllardır süren baskısından kurtarmak ya da göreceğimiz gibi, Sırplar için saf etnik bir ulus yaratmak. Jacques Sémelin'in dile getirmiş olduğu gibi: Arındırma ve yok etme.[96] Hatta kaybedenlerin tek zaferi bu olmuş olsa da.

94. Chirot, "Introduction", s. 4'te "özsoykırım"dan bahseder: "Vietnamlılar en büyük düşman olarak görülmüştür ve şiddetle korunan Kızıl Khmer liderleri Vietnamlılar tarafından imha edilmenin ölümcül korkusuyla yaşadı."
95. Ayrıca bkz. Kleinen, "Cambodia".
96. Sémelin, *Purify and Destroy*.

Yugoslavya'nın Çöküşü

Sırplar ve Bosnalı Sırp müttefiklerinin 1990'ların başında yürüttüğü seferler, hem "fatihlerin cinneti" hem de "kaybedenlerin zaferi" unsurlarını sergiler. Sırp birliklerin Müslüman toprakları işgali ne zaman başarıyla sonuçlandıysa, her defasında en korkunç katliamlar meydana geldi. Fakat Sırp rejimi savaşın başından beri, bir dönem Yugoslavya Federasyonu'nu oluşturan eski Sosyalist Cumhuriyetleri yeniden bir araya getirme umudundan vazgeçmişti. Sırp ("Yugoslav") ordusu ve Sırp milislerin cinai seferleri ve hatta bilhassa soykırımcı aşırılıkları, sadece Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nden zaten çekilmiş olan halkları daha da yabancılaştırmaya yaradı. Katliamlar, Sırpların kanlı bir şekilde iktidarı ele geçirmesi olarak görülen duruma karşı henüz bütün gücüyle direniş göstermemiş olan ulusların aklını giderek daha fazla çeldi.

Bu Sırplar, Hırvatlar (ve Bosnalılar) arasında seksen yıl içindeki dördüncü etnik katliam dalgasıydı: I. Dünya Savaşı'nda Nazi işgalinde; II. Dünya Savaşı'nın ardından Tito yönetiminde ve Yugoslavya'nın dağılmasının ardından. Oysa çeşitli kesimlere sahip Yugoslav nüfusu köken bakımından farklı değildir. Aralarında fiziksel özellikleri açısından net farklılıklar yoktur. Dilsel olarak, Sırp-Hırvat dillerinin farklı türleri olan Sırpça, Hırvatça, Boşnakça neredeyse aynıdır. Ayrıca Makedonca ve Slovenceyle de çok benzerler. Sırplar Kiril alfabesini, diğer grupların çoğu Latin alfabesini kullanır. Sırpların çoğunluğu Ortodoks Kilisesine, Hırvatların büyük bir kısmı da Roma Katolik Kilisesine aittir. Bu dini farklılık sırasıyla Bosnalı Sırplar ve Hırvatlar için de geçerlidir. Bosna'daki üçüncü grup çoğunlukla Müslümanlardan oluşur. Sırplar ve Hırvatlar Bosnalıları Osmanlı egemenliği döneminde fırsatçılıktan Hıristiyanlıktan Müslümanlığa geçmekle suçladı. Ne var ki Yugoslavya Federasyonu'nda dini boyut hiçbir zaman bu kadar göze çarpan bir ayrım kriteri olmamıştı. Komünizm döneminde kilise etkisini istikrarlı bir şekilde kaybetmişti ve Yugoslavya'nın çöküşünün ardından, yeni etnik liderler ilk başta pek fazla din vurgusu yapmadı.

Yüzyıllar boyunca Balkanlar (Yugoslavya bölgesi) Osmanlı İmparatorluğuyla Habsburg İmparatorluğu arasında, Doğu'da daima Rusya'nın varlığıyla tampon bölge oluşturdu.[97] İslam ve Hıristiyanlık birbirleriyle burada karşılaşıyordu. Dahası yaklaşık binyıl öncesinde Roma Katolik ve Doğu Ortodoks Kiliseleri de Sırpları ve Hırvatları ayırmaya devam edecek olan "Büyük Hizipleşme" ile bölünmüştür.[98]

Hırvatlarla Sırplar arasındaki kinin kökleri muhtemelen 1918'de Yugoslavya Krallığının kuruluşuna dayanır: Sırplar hükümet, mahkeme ve ordunun en elit konumlarındaydı, Hırvat ve Slovakların çoğu Sırbistan'ın kendilerini ilhak ettiklerini düşündü; oysa yeni monarşinin eşit ortakları olmaları gerekiyordu.

Yugoslavya'nın Nisan 1941'de Mihver güçler tarafından istila edilmesinin ardından, Naziler Macar vasalların yardımıyla 500 bin üzerinde Yahudi, "Çingene" ve "düşman" olarak gördükleri diğer farklı nüfusları öldürdü. Sırbistan'da Katolik Ustaşa milislerini Çingenelere, Yahudilere ve ayrıca Hıristiyan Ortodoks Sırplarına düşman eden Ante Pavelić'in faşist kukla rejimini kurdular. Ustaşalar Roman Katolik hiyerarşinin karmaşıklığından istifade ederek kasten yarım milyon civarında kişiyi öldürdü: "Tam anlamıyla bir soykırım yapıldı."[99] Aynı zamanda, Dragoljub "Draža" Mihailovic emrindeki kralcı Sırp Çetnikler ve Josip Broz Tito'nun başını çektiği Komünist Sırplar aynı fanatik

97. Zwaan, "Crisis and Genocide in Yugoslavia", s. 123.

98. Avrupa'da başka bir bölge de aynı şekilde altkıtanın en kalabalık iki din grubu arasındaki sınırla birbirinden ayrıldı, Avrupa'nın en büyük iki dil ailesini paylaştı ve ayrıca bir bütün olarak birçok eyalete bölündü. Ama yine de bu bölge, Benelüks ülkeleri Avrupa'nın en barışçıl yeri olabilir. Bu tür tarihsel anlaşmazlıklar, defalarca şiddete sahne olan olayların yaşanması için yeterli sebepler olarak görünmezler. Aksine, Benelüks ülkelerdeki bu "ayrılıklar"ın çakışmak yerine kesişmesi, tek cephede yaşanan bir ayaklanmanın önlenmesine yardımcı olabilir; buna karşın eski Yugoslavya sınır bölgelerinde, "milliyetler" ve "dini bağlılıklar" çoğunlukla çakıştı ve aynı anda üç boyutta partizan bölünmesini kışkırttı. Bkz. Lipset ve Rokkan, "Clevage Strutures, Party Systems, and Voter Alignments".

99. Rummel, *Death by Government*, s. 344. Bkz. Tomasevitch, *War and Revolution in Yugoslavia*, s. 259 ve devamı; ve Mann, *Dark Side of Democracy* s. 274-6.

duygularla Ustaşalara savaş açtı. İtalyan ve Alman işgal yetkilileri hem Çetniklerin hem de Ustaşaların estirdiği teröre destek oldu ve böylece partizanların ve diğer "istenmeyen unsurlar"ın kökünün kazınmasına mahsus kirli işi kendileri yapmamış oldu. Tito aslen Hırvat ve Sloven olmasına rağmen Sırpların yanında, Mihailovic'in çoğunluğu Hırvatlardan oluşan ordusuna karşı savaşa girmişti ve yeni Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'nin liderliğine geçtiğinde bile, savaşın ardından Sırplara sadık kaldı.

Tito'nun başa gelişi kanı durdurmadı. Savaşın daha son safhasında Tito partizanları Komünist olmayanları kendi saflarından arındırmaya ve kontrolleri altındaki bölgelerde bulunan "sınıf düşmanları"nı ve savaş "suçlular"ını tasfiye etmeye başlamıştı. Verdikleri kurbanların sayısı yüz binler civarında olmuş olabilir.[100] Savaş sona erdiği gibi, Tito "kaçaklar"ı, "Komünizm karşıtları"nı, "işbirlikçiler"i, Ustaşaları, Çetnikleri ve etnik Almanları ihraç ederek, hapse atarak ya da doğrudan katlederek yönetimini sürdürdü. 1948'de Tito-Stalin ayrılığı cereyan edince, Tito rejimi "Kominformistler"e düşman kesildi. Gelgelelim, savaş yıllarında patlak veren cinai etnik ve dini gerilimler tedricen yatışmıştı ve farklı halklar Tito rejimi altında –görünürde– barış içinde iç içe yaşadı.

1990'ların başlarında Federasyon kısmen hortlayan Sırp milliyetçiliğine bir tepki olarak dağılmaya başlayınca, Slovenya ve daha sonra da Hırvatistan ayrılmaya karar verdi. Almanya ve Avusturya yeni ülkeleri tanıyan ilk devletler arasında olmuştu.[101] Sırplar Yugoslavya Federal Cumhuriyetinin parçalanmasına öfkeyle tepki verdi ve kaybedilen bölgeleri yeniden kazanmaya ve en azından Bosna'yı elinde tutmaya çalıştı. Bunu yeni bir etnik katliam dalgası izledi ve Sırplar Hırvatlara ve Bosnalı Müslümanlara (Bosnalı Hırvatlara) karşı yeniden askeri harekete geçti.[102] Sırplar 1389'daki Kosova Muharebesi anılarından söz

100. Rummel, *Death by Government*, s. 354-7; bunlar son derece kaba tahminlerdir.

101. Saideman, *Ties That Divide*, s. 122-31, 141.

102. Ayrıca diğerleriyle birlikte bkz. Mann, *Dark Side of Democracy*, s. 356-8.

etmelerine rağmen, II. Dünya Savaşı ve sonrasında çok daha yakın tarihli kargaşaların arka planına bakıldığında kan dökme daha iyi anlaşılır. Şimdi ateş etme çağrısı yapan politikacılar ve komutanlar, Yugoslav tarihinin en korkunç ve kanlı döneminde yaşamış nesillerin torunları ve çocukları olmuştu. Aralarından pek çoğu, ailelerinin ya da kendi çocukluk deneyimleri yüzünden tramva geçirmiş olmalıdır.[103]

Hırvatlar 1990'da iktidara gelmelerinin hemen ardından Franjo Tuđman yönetiminde bağımsızlığını ilan etti ve eski faşist Ustaşa rejiminin sembollerini (yeniden) benimsedi. Durumu kabullenemeyen Slobadan Milošević liderliğindeki Sırplar ise, Tito dönemindeki hâkimiyetlerine yeniden kavuşmak için intikam duygusuyla yola çıktı. İlgili ardıl devletlerin hükümetleri, kendilerine ait olduğunu ilan ettikleri topraklardaki azınlıkları sürgüne gönderme gayesiyle ordularını ve milislerini örgütledi. Hollanda BM taburunun Bosnalı Müslümanlara bir çeşit sığınma bölgesi olmuş olan Srebrenica'daki hudut bölgesini terk etmesinin ardından, Ratko Mladić komutasındaki Bosnalı Sırp birliklerin yaklaşık 8 bin Bosnalı Müslümanı katletmesi sonucunda Temmuz 1995'te korkunç olayların en derini yaşandı.[104] Sonunda, 1990'larda Yugoslavya'da işlenen cinayetlerde verilen kurban toplamda 300 bini buldu. Kurbanların üçte ikisi sivil ve savaş esirleriydi. 4 milyon üzerinde kişi evlerinden sürülmüştür.[105]

Yugoslavya'nın çöküşünü izleyen katliamlarda binlerce ve on binlerce sivil öldü. Ancak eylemlerde aktif şekilde rol alan sivil failler, örneğin Ruanda ya da Endonezya vakalarına nazaran sayıca daha az olmuştur. Cinayetler uzmanların işiydi ve görgü tanığının çok az olduğu, uluslararası medyanın görüş alanından

103. Tomasevitch, *War and Revolution in Yugoslavia*, s. 256: "Güney Slav devletlerine ait nüfuslar terör kullanımını, düşmanın hakkından gelmenin bir yolu olarak saydı."

104. Hollanda hükümeti Srebrenica (Birleşmiş Milletlerin o dönemin Hollanda birliklerini gönderdiği bölge) ve yakınlarında meydana gelen olaylara dair kapsamlı bir rapor hazırladı (NIOD; 2002; İngilizcesi için www.srebrenica.nl).

105. Mann, *Dark Side of Democracy*, s. 353,356.

uzak alanlarda yapılmıştır. Bu bakımdan Yugoslavya'daki toptan imhalar diğer ülkelerde yaşanan benzer vakalara kıyasla çok daha fazla bölmelere ayrılmıştı.

Milosević önderliğinde Sırplar kendilerini eski Yugoslavya'nın savunucuları olarak gördüler ve Yugoslavya'dan geriye kalan eski ordunun ve yardımcı milislerin kontrolünü ellerinde tuttular. Sonunda, ardından gelen diğer cumhuriyetlerin tümü bağımsızlık yolunu seçti ve Sırpların elinde geriye sadece Sırbistan kalmamıştı. Bosnalı Sırplar belki de Bosna'nın tamamını ellerinde tutabilecekleri (ya da en azından ganimetleri Hırvatlarla bölüşebilecekleri) yanılsaması içinde olmuşlardı.

Sırpların yaptığı etnik temizliklerin çoğu gerçekten de eski Yugoslavya Federasyonu'nun parçalara ayrılması ve ardından gelen diğer cumhuriyetlerden kovulmaları karşısında homojen bir Ortodoks Sırp ulusunun oluşturulması için son girişim olmuştu.

Yugoslavya'nın geri kalanını terk etmek zorunda kaldığında ve Birleşmiş Milletlerin ve en sonunda da NATO'nun cezalandırılma amaçlı havadan bombalama müdahaleleriyle karşı karşıya geldiğinde bile, Sırbistan'ın elindeki ya da tutunabildiği bölgelerde bulunan Sırp olmayan kitlelerin tümünü ihraç ya da imha etmeye yönelik nispeten umutsuz bir girişimde bulunduğu artık bellidir: Başka bir "kaybedenlerin zaferi" vakası. Dağınık ve aralıklı muharebe koşulları altında, Sırpların temizlik akınları Hırvatlara veya Bosnalı Müslümanlara da kendi askeri birlikleri ve milislerinin etnik arıtma ve vahşi katliam seferlerini düzenlemeleri için yeterli bahaneyi sağladı. "Savaş esasen karşıt taraflara değil, sivil nüfusa yönelik olmuştu" diye yazar siyaset bilimci Mary Kaldor.[106] Etnik temizlik bölgesindeki nüfusun geri kalanını avlamak için, tarafların tümü yerlileri terörize edecek, liderleri ve aydınları infaz edecek, zengin olduğunu düşündükleri herkesi yağmalayacak ve öldürecek, kadınlara tecavüz edecek ve onları kötürüm bırakacak milliyetçi fanatik azınlıklar ve suçlulardan oluşturulan milisleri kullandı. Paramiliter gruplar

106. Kaldor, *New and Old Wars*, s. 53.

yağmaladıkları en kârlı ganimetleri aralarında paylaşmak için diğer taraftaki milislerle gizlice anlaştı.[107]

Bu karmaşık, üç köşeli, geçici iç savaşta, halihazırdaki silahlı gruplar kısa sürede "fatihlerin cinneti"ne kapılarak, yeni işgal ettikleri bölgelerdeki düşman nüfusu terörize etmek ve temizlemek için katledecektir. Bir sonraki karşılaşmalarda avlanma sırası kendilerine gelince de, cinai heveslerinden hiçbir şey kaybetmeden, "kaybedenlerin zaferi"nde önlerine çıkan herkesi kin ve intikam duygularıyla öldürecektir.

II. Dünya Savaşı dehşetinin uzayan etkileri, Osmanlı döneminden sağ kalan "etnik" ve dini gruplar arasındaki eski ayrılıkları ciddi şekilde artırdı. Gelgelelim, Tito dönemi görünüşe göre bu etnik hınçları öne çıkarmayı başarmıştı. Yine de Yugoslavya dağılınca, Sırp ve Hırvatların bu eski etnik bağlılıklara duydukları heyecanın oldukça etkili olduğu anlaşıldı. Hükümet koruması tamamen dağılmış olduğu için, tarafların birinden gelen herhangi bir etnik ayaklanma çağrısı, her ne kadar önceleri bu tür bağları pek önemsememiş olsalar da, diğer taraftaki halkı "kendi" etnik grupları arasında güvenlik aramaya zorladı.[108] Böyle anlarda, yarım yüzyıl önce meydana gelenlerin hatırası aniden yeniden canlanmıştır.

Titoculuk, etnik politikasının yerini sınıf politikasının almasına yönelik bir girişim olarak görülebilir. Bu anlamda, 1990'lardaki şiddet gerçekten de "bastırılmışın geri dönüşü" olmuştur. Komünizm döneminde Yugoslav toplumun bölmelere ayrılması –kasten– önemli ölçüde azaldı. Titocu Yugoslavya'nın çöküşü "yeniden bölmelere ayırma" durumuna yol açtı: Etnik hatlar boyunca yenilenen ayrılıklar, artan mekânsal ve toplumsal ayrılmalar, artan karşılıklı özdeşleşmeme, nüfusu oluşturan gruplar arası etkileşimin azalması ve karışık dostlukların, hatta evliliklerin, yavaş yavaş bozulması. Yugoslavya'nın dağılması büyük oranda kasıtlı siyasi ve askeri inisiyatiflerin sonucu olmuştu, fakat "etno-dini" ayrılık hatları daha önce var olmamış ve Tito

107. Kaldor, *New Old Wars*, s. 46-59.
108. Bkz. De Swaan, "State of Outrage".

hükümeti döneminden sonra tekrardan faaliyete geçirilmek üzere bir tür kış uykusuna yatarak atıl kalmış olsaydı bu durum meydana gelemezdi.

Şayet artan kargaşa koşulları altında, "Sırplar" olarak bir araya gelen gruplara tanık olunduğunda, bu süreçte Bosnalı Müslümanlar ya da Bosnalı Hırvatlar olarak yeniden yaratılmış olmak gerekse bile, aynı türden "Sırp karşıtı" grupların arasına sığınmak daha iyidir. Fakat bu tür kimlik etiketlerine sadece ortaklaşa inşa edilmiş geçmiş unsurları mevcutsa etkili şekilde sığınılabilir. Özdeşleşme ve özdeşleşmeme diyalektikleri tam olarak faaliyete geçirildiğinde, etnik fanteziler karşılıklı olarak birbirlerini şiddetlendirir. Bu noktada, aktivistler kendi çıkarları uğruna şiddete başvuracaktır: Karşı grubun mensuplarının değerli kademelerden ayağını kaydırmak, evlerine, dükkânlarına, işlerine ve topraklarına el koymak. Dozu hızla artan şiddetin "rasyonel seçim" veçhesidir bu. Tecavüz bu mülksüzleştirmenin temel, sembolik ve cinsel bir parçasıdır. Bu şiddet eylemlerinin tümü diğer grubun en büyük korkularının doğruluğunu kanıtlayacak ve onları aynı kötülüklerle karşılık vermeye teşvik edecektir. Her olay abartılır ve tarafların fantezilerinde yankılanır. Bu anlamda, bölmelere ayırma bölmelere ayırmayı doğurur.

Güvenilmez komşu devletlerin varlığı ve silahlı işgal tehdidi bu süreci güçlendirdi ve hızlandırdı. Savaşan hizipleri yatıştırmaya yönelik her dış müdahale, en azından taraflardan biri tarafından saldırı eylemi olarak algılanmıştı. Bu durum dış güçleri ya arbededen tamamen uzak durmaya ya da muazzam düzeyde askeri güç göndererek iki tarafı da hizaya getirmeye mecbur etti. Eğer dış güçlerden hiçbiri bu kahramanlığı göstermek istemiyor ya da gösteremiyorsa, sadece savaş kaynaklarının tükenmesi ya da mücadele yorgunluğu bu mücadeleyi sonlandırabilir.

1995'te Hutu Gücü Hareketi'nin Tutsilere yaptığı soykırım 5. bölümde ele alınmıştır. Bu, işgalci ordunun kontrolü altındaki ufukta görünen yenilgi karşısında, yurtiçindeki bir azınlığı yok etmeyi seçen rejim bakımından net olarak kaybedenlerin zaferi durumudur: Kendi kendini yok etme vakasına bir örnek.

MEGAPOGROMLAR

"Megapogrom" merkezi gücün oynadığı rolün belirgin olmadığı dördüncü toptan imha türü için en isabetli terim olacaktır. Burada elebaşları yerli ileri gelenler, politikacılar, haydutlar ve din adamlarıdır. Suçlular rejimin hizmetinde değildir ve yerel eylemcilerdir. Asgari düzeyde örgütlenme ve lojistik desteği sebebiyle bu tür katliamlar, belirli mekânlarda sadece birkaç gün ya da en fazla birkaç hafta sürer. Bu pogromların kitlesel imha eylemlerine dönüşme sebebi ise neredeyse eşzamanlı olarak, ülkenin pek çok yerinde, görünürde kendiliğinden ve belirli bir koordinasyon olmaksızın meydana gelmeleridir.

Megapogromlar bölgesel ötesi, ulusal ya da hatta uluslarüstü düzeyde büyük bir krizin etkisiyle ayni zamanda meydana gelen zincir halindeki yerel ayaklanmalardır. Koordineli liderlik ve karşılıklı iletişim olmadığında, herkesin algıladığı bir olay, merkezi koordinasyon mekanizması ve böylece bir güruh inisiyatifinin "hızlandırıcısı" olarak hareket eder.[109] Fakat bu durum, herkesin hızlandıran olayı benzer şekilde ve ayrıca tüm arkadaşlarının da algılanan şekilde yorumlandığını varsaydığını öngörür. Diğer bir deyişle, potansiyel isyancılar arasında ve aynı zamanda, daha farklı içerikle potansiyel hedefler arasında yaygın olarak paylaşılan kültürel kavramları gerektirir.

20. yüzyılda bu tür megapogramların en göze çarpan vakaları, II. Dünya Savaşı'nın sonunda ve hemen ardından Orta ve Doğu Avrupa'daki Almanlara ve Güney Asya yarımadasının Hindistan ve Pakistan olarak ayrıldığı dönemde de Hindulara, Sihlere ve Müslümanlara yapılan kitlesel sürgünler ve katliamlar olmuştu.

Almanların Yenilgisinin Ardından Orta Avrupa'daki Kitlesel Sürgün ve Katliam

Orta Avrupa'da yaşayan Almanca konuşan milyonlarca kişi yerel güruhların ve silahlı grupların savunmasız hedefleri haline

109. Schelling, *Strategy of Conflict*, s. 90'da tüm katılımcıların beklentilerinin bir noktada birleştiği bir "odak noktası"ndan bahseder. Ayrıca bkz. Horowitz, *Deadly Ethnic Riot*, s. 268.

geldi. Milliyetçi ve Komünist Polonyalılar ve Çekoslovaklar en azından bir konuda mutabık kalmıştı: Savaşın ardından Almanların tümünün topraklarından ihraç edilmesi gerekiyordu. Moskova ve Londra'ya sürgün edilmiş politikacıların, ordu komutanlarının ve partizan milislerinin hepsi aynı fikirdeydi. Hatta Winston Church ve Joseph Stalin bile bu görüşe katıldı: Almanlar "düzenli ve insancıl şekilde" yerinden edilmeliydi. Almanların Polonya ya da Çekoslovakya topraklarına nasıl gelmiş olduklarının, oralarda altı asırdır mı yoksa altı aydır mı bulunmuş olduklarının ya da SS'ler olarak mı yoksa köylüler olarak mı yaşamış olduklarının hiçbir önemi yoktu: Hepsinin gitmesi gerekliydi. Bu durumun ilk sebebi intikam almış olmak ve ikincisi de etnik olarak homojen bir ulus yaratmış olmak olmalıdır. Çekler ve Polonyalılar Batı'daki Alman toprakları üzerinde egemenlik iddialarını güçlendirmek amacıyla, Sovyetler Birliği'nin Ukrayna'da ilhak edeceği kısımlara tazminat olarak, Almanca konuşan tüm sakinleri yeni topraklarından temizlemek istedi. Almanca konuşmak, kişinin Alman geçmişini (ki bu aynı zamanda Almanca –ya da Yiddiş– konuşan Yahudileri de tek tek ele geçirmeyi sağladı) kolaylıkla doğrulayan bir kanıt haline gelmişti.

Alman birlikler, yaklaşan Sovyet askerleri [Kızıl Ordu] karşısında geri çekilir çekilmez, geriye kalan Almanlar tüm korumayı kaybetti. Nazi rejimi Orta Avrupa'daki Almanların kitleler halinde eski Reich'e geri dönüşüne yönelik hiçbir hazırlık yapmamıştı. Herhangi bir yenilgi beklentisi bozguncu ve haince kabul edilmiştir ve sığınmacılar artık nispeten öngörülebilir kaderlerine terk edilmişti. Polonyalılar ve Çekler askeri ve siyasi liderlerinin Almanları ülkeden uzaklaştırmak istediklerini ve Müttefiklerin sürgünleri desteklediğini biliyordu.[110]

Çek ve Polonyalı otoritelerin olaylar üzerindeki rolü halen tam manasıyla belirli olmasa da, güruh şiddetine çok büyük ihtimalle karışmışlardı. Yeni kurulan rejimler en azından sür-

110. MacDough, *After the Reich*; Naimark, *Fires of Hatred*; Snyder, *Bloodlands*.

günlerin ve katliamların çoğuna göz yumdular; çünkü bu durum işlerine geldi.[111]

Polonyalılar ve Çekler büyük ölçekte intikam aldılar. Yaklaşık 12 milyon Alman yerlerinden edilmişti ya da Orta ve Doğu Avrupa'dan, Almanya'da geri kalan yerlere kaçmak zorunda kalmışlardı.[112] Pek çoğu savaşın son kışında yaşanan acı soğukta barınaksız ve yiyeceksiz kalmıştı. Sayısız pek çok kişi de Polonyalı ve Çek güruhlar tarafından öldürülmüştü.

Her türlü silahlı grup, polis ekibi, direniş grubu, düzenli ordu birliği ve yerel çete Almanların evlerine, hastanelerine ve kiliselerine yapılan saldırılara önayak ya da yardımcı oldular. Suçlular, eylemleri ne kadar dehşet verici olursa olsun cezasız kalacaklarına inanıyorlardı ve gerçekten de bu konuda haklı çıkmışlardı. Geçici otoriteler mezalimleri durdurabilecek araçlara sahip olsalar bile, göz yumdular.

On binlerce, hatta Almanların büyük olasılıkla yüz binlercesi akla hayale gelmeyecek şekilde aşağılanmış, dövülmüş, soyulmuş, yağmalamış ve öldürülmüştü. Halen yürüyebilecek gücü kalanlar Almanya'ya doğru çıktıkları ölüm yürüyüşlerinde avlanmışlardı. Diğerleri de bazen günlerce hareketsiz kalan yük vagonlarına doluşturulmuşlardı; sığınacak yer arayanlar ise bir kez daha çeteler tarafından yağmalandı ve pek çoğu açlıktan, susuzluktan, soğuktan ve yorgunluktan öldüler. Mülteciler Hitler hayatta olduğu müddetçe kesinlikle Alman topraklarında hoş karşılanmamıştı. Almanların teslim oluşunun ardından, Müttefik güçler idareyi ele geçirdi, fakat Hitler'in savaşları sonucunda tükenmiş ve Müttefikler tarafından ağır şekilde bombalanmış ülkede milyonlarca Kovulan İnsanı karşılamak için yeterli duruma sahip değillerdi.

Almanya Kızıl Ordu'nun hücumu sonucunda çöküşe geçerken, bölgede ilerleyen Sovyetler, Alman sivilleri ve savaş esirlerini Doğu'daki kamplara gönderdi. 200 bin sivil ve 363 bin savaş esiri kamplarda öldü. Savaş esirlerine kabaca yakın rakamda kişi de

111. Sırayla, Snyder, *Bloodlands*; ve Mann, *Dark Side of Democracy*, s. 353.
112. Lowe, *Savage Continent*, s. 243; Snyder, *Bloodlands*, s. 331.

kamp yollarında ölmüştü.[113] Almanya'nın nihai yenilgisinden altı ay önce ve bunu izleyen iki sene boyunca, toplamda muhtemelen 1 milyon Alman sivil yok edildi.[114]

Şimdi de kurban Orta Avrupalı Almanlar olmuştu. Pek çok Volkdeutsche (başka ülkelerde yaşayan Alman Halkları) Nazileri hevesle desteklemiş, işgalleri hoşgörüyle karşılamış ve onlardan istifade etmişti. Almanların yaklaşık 1 milyon kadarı işgal güçleriyle Nazi rejiminin görevlileri ya da el konulan (tarım) topraklarından sorumlu yerleşimciler olarak gelmişti. Milyonlarca Yahudi ve Rus'u toptan imha etmiş olan işgal gücünün bir parçası olmuşlardı, Avrupa'daki Yahudiliğin ve kısmen Slavların ortadan kaldırılmasında ve geriye kalanların da köleleştirilmesinde oldukça kararlı davranmışlardı. Naziler Doğu'da fethedilen toprakların ekonomik altyapılarını yıkmak ve yerine Aryan Herrenvolk (üstün Aryan ırkı) yönetiminde feodal düzenin hâkim olduğu tarım toplumları kurmak istemişti.

Öfkeli Polonyalılar da Çekler de, Nazi işgalinin en kötü suçluları ya da fırsatçıları ve geriye kalan durumdan faydalanabilmiş ya da faydalanamamış olan Almanlar arasında ayrım yapmamıştı. Çıkan kargaşayla isyancıların çoğu, ellerine geçen Almanlara ait malların hepsini, özellikle artık saldırıya açık Almanlara ait evleri ve dükkânları zimmetlerine geçirmeye hevesli olmuştu. İntikam ya da kanı yere

113. Sovyet kamplarında Alman savaş esirlerinin ölüm oranı yüzde 11,9'du; oysa Almanların elindeki Sovyet asker ölüm oranı yüzde 57,5 olmuştu. Bkz. Snyder, *Bloodlands*, s. 381, 181. Ayrıca bkz. Bartov, *Hitler's Army*, s. 78 ve devamı: 5,7 milyon Sovyet savaş esirinden 3,3 milyonu Almanların elinde öldü. Ayrıca bkz. Snyder, *Bloodlands*, s. 323-4. Snyder 3,1 milyon Sovyet savaş esirinin Almanların elinde öldürüldüğünü belirtir ve bunun savaşta Almanların hiçbir işine yaramadığı, aksine esir edilmektense ölene kadar savaşmayı tercih eden Rus birliklerin dövüş ruhunu daha da güçlendirdiği yorumunu yapar (s. 184).

114. Snyder, *Bloodlands*, savaş sonunda, takriben 700 bin kişi güruh şiddeti ve sürgünlerden dolayı, 200 bin kişinin de Sovyet ve Polonya kampları yüzünden, yaklaşık 1 milyon Almanın öldüğü tahmininde bulunur (s. 318). Mann'a göre, *Dark Side of the Democracy*, s. 353, "2 milyonun üzerinde etnik Alman yerlilerin kanlı intikam eylemlerine hedef olarak yolda öldü."

koymama arzusunun arkasında genellikle maddiyata dayalı hesaplar gizliydi.[115]

Saldırıların aşırı derecedeki sertliği aynı zamanda teatral nitelik taşımıştı: Mezalimler sık sık, hevesle izleyen halkın önünde alenen gerçekleşti. Almanlara Nazi amblemleri taşıyan pazıbentler giydirilmişti; vücutlarına gamalı haçlar çizilmiş ya da kazınmıştı. Almanların kaldırımları ve halka açık alanları kullanmaları yasaklanmıştı. Kalabalığın ortasında ya birbirleriyle dövüşmeye ya da dans etmeye zorlandılar, neredeyse roller ritüel olarak tersine dönmüştü: Eski efendiler artık herkesin gözünde aşağılanmıştı. Dünün cellatları bugünün kurbanları haline gelmişti ve eski kurbanlar yeni kazandıkları hâkimiyetle aşırı hareket ettiler. Katliam karnaval havasında olmuştu: Uzun süreden beri yasaklananlar artık açıkça ifade edilebilirdi. Yeni kurtarılan halkların üstün egemenliği sergilemek için, zulümler çoğunlukla alenen tiksindiriciydi. Kalabalık zulüm heyecanını bir parça cinsel heyecanla şiddetlendirmekten çekinmedi ve böylece en büyük tabuyu oluşturdu. Elbette yaşananlar karnavalla sınırlı geçici bir rol değişikliği değil; gerçek bir mezalimdi. Geri dönüşü olmayan tarihsel bir dönüşüm söz konusuydu.

Tarihçi Karl Schlögel, başka bir suçun gölgesinde kalan bir suçu ele almanın zorluğuna dikkat çekmiştir.[116] Gerçekten de Polonya, Çekoslovakya ve diğer ülkelerde yaşayan Almanların sürgün ve imha edilmesi, sadece Almanların önceki yıllarda vermiş oldukları hasarların karşılığı olarak anlaşılır.

Hemen her yerde pogromlar birkaç gün ya da haftanın ardından sakinleştiler ve yerlerini Almanlara yönelik muamelenin daha seçici olduğu, fakat illaki daha insancıl olmadığı eylemlere bıraktılar. Almanların çoğu korkunç koşullar altında hapishanelere ve kamplara kitlenmişti ve sadece birkaç ay ya da yıl sonra serbest bırakılmıştı. Alman topraklarının Polonya'ya ya

115. Polonyalıların ve Çeklerin Almanlardan aldığı "intikam" için bkz. Lowe, *Savage Continent*, s. 125-44.

116. Schlögel, "Nach der Rechthaberei", s. 12: "Wie spricht man über Verbrechen im Schatten eines anderen Verbrechens?"

da Çekoslovakya'ya bırakılacağı umudu her ortaya çıktığında Almanlara karşı yapılan pogromlar kaldıkları yerden devam edecekti: Bu bölgelerde yaşayan Almanların bir an önce temizlenmesi siyasi açıdan kârlı gözüktü. Durumdan istifade cezalandırılma korusu olmadan hareket eden ve toplayacağı kalabalığı geriye kalan birkaç Almana saldırması için kışkırtan ajitatörler daima mevcuttu.

Nazi işgali Almanların, Polonyalıların, Çekoslovakların, Orta ve Doğu Avrupa'nın diğer ülkelerinde yaşayanların aralarını her şeyden daha çok açmıştı. Farklı etnik grup bölmelerine ayırma (*Rassenscheidung*) Nazi inancının ilk maddesini ve en mutlak siyasi önceliğini teşkil etti. Alman orduların geri çekilişinin ardından, bu sefer daha kabaca ve hazır şekilde olmasına rağmen, kalabalıklar eylemlerini Nazilerin zorunlu kıldığı yasalara ve bürokrasiye bağlı kalmadan gerçekleştirdi.

Bu megapogromlarda, profesyonel şiddet uzmanları –polis, milisler, ordu– ve nüfusun geri kalanı arasındaki ayrım diğer kitlesel şiddet vakalarında olduğu kadar keskin değildi. Almanların evlerine yapılan ilk saldırılar, nispeten gelişigüzel ve kaotik şekilde yürütülseler de genellikle direniş savaşçıları ya da düzenli ordu birlikleri tarafından gerçekleşti. Kalabalıklar çabucak toplandılar ve şiddete katıldılar. Gerçekten de herkese açık bir durum söz konusuydu. Üniformalı kişilerin varlığı güruhtaki sivillerin güvenlik ve cezalandırılmama duygusunu güçlendirdi.

Megapogromların patlak vermesi için otoritelerin şiddet emirlerine ihtiyaç yoktu. Güruh saldırıları otoriteye itaatin değil, bilhassa özel inisiyatiflerin ve kolektif hareketlerin sonucuydu. Bu yüzden olaylara katılanlar arasında güçlü bir özseçim unsuru söz konusuydu. Gruba bağlı olma zorunluluğu ve olaylara katılmaya yönelik akranların baskısından söz etmek güçtür. Lakin güruhlar kısa süreli, yerel ve fevriydi. Eylemin bir parçası olmak istemeyenler olaylardan uzak durabilirdi. Pek çok insan da böyle yaptı.

Otorite-itaat paradigması bu durum için geçerli değildir. Akranlara bağlılığın ve birbirini taklit etmenin kesinlikle bir

rolü oldu. Siyasi ve askeri bir dönüşüm söz konusuydu; büyük bir güvensizlik duyulan yerel bağlam kaotikti ve yine de duygusal düşünceler oldukça şekillenmişti: "Nefret edilen ve bugüne kadar hep güçlü olan düşmanlar artık savunmasızdır ve onların korkutulmuş ve aşağılanmış kurbanları olan bizler, nihayet bizlere yapılanları onlara yapabiliriz ve ne yaparsak yapalım yeni otoriteler bizleri cezalandırmayacaktır." Olaylara dahil olan herkes diğerleriyle aynı düşünceleri ve hisleri paylaştığını biliyordu: Karşılıklı kanaat durumu.

Temel gerçek, yani kaybetmenin utanç verici olması, bazen dini söylevin yüce ruhu arasında kaybolur. Çekler ve Polonyalılar (ve Nazilerin alt ettiği diğer milletler) yenilgiye uğramıştı ve kendilerini savunacak ya da kurtaracak durumda değillerdi. Hatta yenilgi utancı bile yenilgi sürecinde saygınlığın yitirilmemesi gerektiğinden, kendi içinde utanç vericidir.

Savaşın sonunda Polonya ve Çekoslovakya'da (ve daha küçük ölçekli olsalar da diğer ülkelerde) meydana gelen şiddet dalgası bu gizli utanca bile bağlanabilir. En basit şekliyle: Kaybedenler artık dünün mağlupları değil, bugünün muzafferleridir. Bu utanca son verilebilmesi için sadece aşağılama eylemlerinden sorumlu kişilerin değil, katılımcıların tümünün yok edilmesi gerekmektedir. İşte bu yüzden önemli olan Almanların bireysel olarak yapmış oldukları değil, tüm Almanların bu küçük düşürücü manzaraya tanık olmuş olmasıydı. Bu yüzden de anılarının, yani kişiliklerinin yok edilmesi gerekiyordu.

Bağımsızlık ve Ayrılığın Ardından Hindistan ve Pakistan'daki Halklar Arası Katliamlar

Tam iki sene sonra, Almanların Orta Avrupa'dan ihraç edilmelerinin yarattığı şok dalgası halen hissedilirken, 1947'de başka bir nüfusa ait yer değiştirme vakası da Güney Asya'da Hindistan yarımadasında yaşandı. İngiliz Hindistan bağımsızlığını ilan etmek üzereydi fakat bu durum Pakistan'ı kendi içinde Kuzeybatı ve Kuzeydoğuda ikiye bölecekti ve Pakistan Müslümanlara ev sahipliği yapacaktı. Hindistanlılar kendileriyle aynı dini payla-

şanların bulunduğu topraklara taşınma hakkına sahip olacaktı: Müslümanlar yeni Pakistan'a, Hindular yeni Hindistan'a ve Sihler'de yeni Hindistan'ın Pencap eyaletine. Yeni Hindistan ağırlıklı olarak Hinduların yer aldığı çok dinli bir toplum olarak kalacaktı.

Müslümanların Hindistan'dan Pakistan'a ve Hinduların da ters yönde, Pakistan'dan Hindistan'a nüfus değişiminin ilk başta barış içinde gerçekleşmesine niyet edilmiş olsa da, durum vakit kaybetmeden halklar arası kanlı ayaklanmalara ve çaresiz mülteci dalgasına dönüştü.[117] Müslümanlar kuzeye doğru kaçtı, Hindular Pakistan'ı terk etti ve Sihler kendilerine ait bir Sih devleti kurma umuduyla Yeni Hindistan'a üşüştüler.

Bağımsızlıktan bir yıl önce, son uzlaşmacı faaliyetler halen sürmekteyken Kalküta'da Müslümanlarla Hindular arasında kanlı muharebeler başladı. Bu karşılaşmalar önceki ayaklanmalara nazaran daha şiddetli olmuştu. Bu durum ülke genelinde azınlık grupların çoğuna alarm sinyali vermiş olmalı ve birçok yerel etnik ayaklanmayı tetiklemiştir. Bağımsızlık anlaşmasının imzalanışına dair haberlerin hemen ardından, 14 ve 15 Ağustos 1947'de, tüm yarımadada halklar arası ayaklanmalar patlak verdi. Müslüman güruhlar Pakistan'daki Hindulara ve Hindu güruhlar Hindistan'daki Müslümanlara saldırdı.

İktidara gelen Jawaharlal Nehru ve Mahatma Gandhi önderliğindeki Kongre Partisi içtenlikle dini çoğulculuğa bağlı olmuş olabilirlerdi, lakin örgütlenme yapısı gevşek Hindu milliyetçileri kesinlikle böyle düşünmemişti ve saflarında pek çok fanatik unsuru bulundurdu. Yeni Pakistan Dominyonunda İslam rejimi kurulmasına karşın, ülkenin kurucusu ve ilk yöneticisi Muhammed Ali Cinnah ülkedeki Hindu nüfusunu koruma niyetindeydi; böylece Hindular yeni Pakistan devletinin ekonomisinin kalkınmasına geniş ölçüde katkıda bulunabilir ve Hindistan'la olası bir çatışma durumunda rehin olarak kullanılabilirlerdi.[118]

117. Khan, *Great Partition*, s. 106 ve devamı.
118. Pakistan Dominyonu 1956'da "Pakistan İslam Cumhuriyeti" adını aldı.

Her iki hükümet de halklar arası şiddeti açıkça desteklemedi ve zorunlu göç baskısı yapmadı; fakat üstü kapalı olarak şiddete en azından müsamaha gösterilebileceği sinyalleri alt kesimlerde gittikçe belirgin hale geldi.[119] Tıpkı Almanların Avrupa'da maruz kaldığı durum gibi, burada da bir "hızlandırıcı" belli bir anda ortaya çıkan belirgin bir sinyal bulunuyordu: Bağımsızlık anlaşmasının imzalanması. [Anlaşmanın] hemen ardından ayaklanmalar patlak verdi. Her ayaklanma diğer tarafın saflarını sıkılaştırması ve savunma yolları araması için bir alarm sinyali olarak işlev gördü. Aynı zamanda komşu bölgelerde yaşayan farklı inançlara sahip azınlıklara saldırmak için bekleyen dini reislere ait çetelere de meşrulaştırma mesajı verdi. Bu koşullar altında, şiddet mesajı yayıldıkça şiddet çabucak her yere sıçradı.

Hindistan'da düzenli ordu olaylara karışmamıştı. Çoğu durumda müdahale etmeyen polis kimi zaman kalabalığa katıldı. Olaylar güruhların harekete geçmesiyle korkutucu derecede Orta Avrupa'dakilere benzerlik göstermeye başlamıştı. Kalabalık toplanır toplanmaz, yerel serseri çeteler, politikacılar, din adamlar ve parti milisleri hep beraber diğer inançları benimseyenlerin yaşadıkları mahallelere doğru yürüyüşe geçti. Orada bu kişilerle alay edecek, dalga geçecek, onlara hakaretler yağdıracak, taş atacak, yoldan geçenlere saldıracak, camları kıracak ve at arabalarını devireceklerdi. Daha sonra sıra kadınları yakalamaya, evleri yağmalamaya ve yakmaya, ellerine geçen herkesi dövmeye ve gözlerine takılan herkese işkence etmeye geliyordu. Hatta kurbanlar kendilerini savunmaya kalkışırlarsa, bu onların saldırgan olduklarının kanıtı olarak değerlendiriliyordu ve bu yüzden iyi bir dersi hak etmişlerdi.

Yangınlar ve kan dökme eylemleri başlayınca heyecan büyüdü ve şayet gözü pek bir isyancı durumu ele alırsa, her an her şey mümkündü. Otoriteler polisi ya da orduyu göndermediği

119. Ve isyancıların büyük bir kısmı, yerel otoritelerin katliamlar sebebiyle kendilerini cezalandırmayacaklarına güvendi. Horowitz, *Deadly Ethnic Riot*, s. 350'de Richard Lambert, "Hindu Muslim Riot" (*Doktora tezi*, University of Pennsylvania, 1951) s. 219-20'den alıntı yapar.

müddetçe, her şey daha da kötüleşecekti. Yerel yetkililer pek çok durumda müdahale etmediler. Daha fazla insanın eylemlere teşvik edilmesi gerektiği takdirde, Pakistan'da Hindulara ve Hindistan'da Müslümanlara karşı yapılan mezalim haberleri tarafların birbirlerine uyguladığı şiddeti haklı çıkardılar ve karşı partinin uyguladığı şiddeti abarttılar.

Pakistanlı Hindular ve Hindistanlı Müslümanlar ya kaçmaya çalıştılar ya da köylerinden kovulmuşlardı. Gücü tükenmiş ve perişan olmuş mülteciler kucaklarında çocukları ve sahip oldukları tek tük mallarla birlikte uzun kuyruklar oluşturdu. Daha sonra yağmacıların ve zorbaların hedef almayı ihmal etmeyeceği trenlere yüklendiler ve demiryollarında genel olarak yaşanan kaos sebebiyle ya da tamamen kötü niyetten ötürü günlerce hareket etmeyen trenlerde beklediler. Sonunda tren harekete geçince de pusuda bekleyen hırsızların, yağmacıların tecavüzcülerin ve katillerin avı oldular. Farklı inançlara sahip mültecileri taşıyan trenlere tuzak kurularak herkesin tek tek katledilmesi sıklıkla yaşanan bir durumdu. Toplamda belki de 1 milyon kişi pek çok çeşitli sebeplerden öldü: Bitkinlik, hastalık, açlık, kundakçılık, saldırı ve doğrudan cinayet.

Hint yarımadasında gerçekleşen megapogromlar küresel olarak orantılıydı: Yarımadanın bazı yerlerinde Müslümanların Sihlere çektirdiklerini, diğer yerlerinde de Hindular Müslümanlara çektirdi. Fakat özellikle her bölgede uygulanan şiddet aşırı derecede orantısızdı: Yerel olarak baskın olan dini bir grup yakınlardaki farklı dini benimsemiş azınlıklara saldırıyordu. Sihler hem Hindulara ve Müslümanların saldırısına uğramıştı hem de bu gruplara saldırmıştı.

Öte yandan Orta Avrupa'da meydana gelen megapogromlar küresel *ve* yerel olarak orantısızdı: Başta savunmasız taraf haline gelmiş olan Çekler, Polonyalılar ve son zamanlarda kurtarılmış olan diğer halklar kısa sürede aralarındaki Almanlara saldırdı. Ama zaman içinde karşılıklı bir durum ortaya çıktı. İlk mezalimler Almanlar tarafından yapılmıştı ve artık intikam vakti gelmişti: İki değişken arasında sabit bir çarpanın zaman içinde yol alışı,

tıpkı bir sarkaç gibi. Fakat Hint yarımadasında, Orta Avrupa'da da olduğu gibi, taraflardan birinin yaptığı mezalimler diğer tarafın yaptığı zulümleri meşrulaştırmaya ve ilerletmeye yaradı.

Avrupa ve Hindistan megapogromları sadece şiddet uzmanlarının eseri değildi: İsyancıların çoğu aslında ölümcül şiddetle deneyimi olmayan sivillerdi. Hem Hindistan'da hem de Avrupa'da tekeli eline geçirilecek ganimet mevcuttu: Yeni terk edilmiş evler, işgal edilmeyi bekleyen tarlalar. Toplulukların pek çoğunda hedef alınan dini kitleler artık mülksüzleştirilebilecek ve evlerinden kovulabilecek olan zengin, ticaretle uğraşan kişilerdi. Kimi zaman da artık sadece ekonomik rekabet açısından değil, başka sebeplerden dolayı da yok edilebilecek ticari rakiplerdi. Fakat bu tür maddi kaygılar ne kadar önemli olursa olsun, "aşırı şiddet"i, görünürde anlamsız yere acı vermenin ve öldürmenin sebeplerini açıklamaya yetmez.

Avrupa'da olduğu gibi, Hindistan'da da ayaklanmalar toplumun otoriteye itaatinden ziyade, akranların baskısı, taklit kabiliyeti ve zaman içinde elinden gelen her türlü kötülüğü yapan kalabalığın bir parçası olmanın verdiği, giderek büyüyen heyecanın sonucuydu. Heyecan kendi kendini de besledi.

Dini topluluklar arasındaki ilişkiler bir köyden diğerine değişiyordu. Birçok yerde, farklı inançları benimsemiş kişiler kolaylıkla bir araya gelmişlerdi. Başka yerlerde ise gruplar arasında çoktan beri var olan düşmanlık, karşılıklı olarak birbirinden kaçınmaya yol açmıştı. Üçüncü tarafın, yani İngiliz sömürge hükümetinin aniden geri çekilmesiyle, bağımsızlığın durumun akışını radikal şekilde değiştirmiş olduğu söylenebilir. Bu durum Müslümanlar ve Hinduların, ortak düşmana karşı birleştirecek ve iki grup arasında çarpışmalarda hakemlik yapacak sömürge otoritesi olmadan, durumu kendi yollarıyla aralarında halletmelerine yol açtı.

Bir noktada, Müslümanlarla Hindular ya da daha doğrusu Pakistanlılarla Hindistanlılar arasındaki ilişkiler orantısızdı. Muhammed Ali Cinnah yönetimindeki Müslümanlar ayrılığı tercih etti; buna karşın Kongre Partisi bağımsızlığın ardından

"Hindistan Birliği"nin korunmasını istemişti. Cinnah'ın Müslüman Ligi'nin bir kısmı uzun süredir öngördükleri homojen bir İslam devletini yaratmak amacıyla Pakistan'daki bütün Hinduları kovmayı istedi. Hindu milliyetçileri Müslüman Ligi'ni bu bakımdan aynadaki aksi niteliği olmadı ama o zamanlar Hindistan'dan Kongre Partisi iktidardaydı ve çoğulcu politikasını sürdürmeye devam etti.

1946'nin ikinci yarısından itibaren "'gayriihtiyari' geleneksel halklar arası ayaklanmadan, halklar arası peş peşe çatışmalarla nitelendirilen 'soykırımcı' şiddete geçiş oldu. Uygulanan şiddet hem daha da sertleşti hem de düzenli hale geldi."[120] Ayrılığın yarattığı şiddet toplamda takriben 15 milyon insanı evlerinden ayrılmaya ve korkunç koşullar altında daha güvenli bir yer aramaya mecbur bıraktı. "20. yüzyılın en büyük göçü" 500 bin ila 1 milyon insanın hayatına mal olmuş olabilir.[121]

Etnik şiddet bulaşıcı ve zorlayıcıdır. Hindistan'daki çatışmalar, hatta dini hatlar arasındaki şiddetli çatışmalar elbette önceki dönemlere dayanıyordu. Bilakis herkes zamansal ve mekânsal olarak oldukça uzakta kalmış ilk çatışmaları muhtemelen hatırlıyordu. Bu tür kolektif anılar en güvenilen ve bu yüzden en etkili tehlikeyi sundular. Halkların karışık dini ve etnik topluluklar halinde senelerce barış içerisinde yaşamış olduğu bölgelerde, yakında gerçekleşebilecek şiddet söylentileri yüzünden artık şüphe ve korku dalgaları yaşanıyordu. Ufak bir hadise, duyulan karşılıklı güvenin son parçalarının yok olması için yeterliydi. Bu tür provokasyonların ilkinden itibaren, aynı dini benimseyen kişiler kendilerini savunmak amacıyla örgütlenmeye başladı ve bu durum diğer dini benimseyen komşuların da saflarını sıklaştırma vaktinin gelmiş olduğuna ikna olmaları için yeterliydi. Taraflardan daha donanımlı, örgütlü ve kalabalık olanı, komşu topraklarda karşıt inançları benimsemiş kişilere yapılan benzer katliamları örnek göstererek, hemen öteki tarafa unutmayacağı bir ders vermeye koyulur.

120. Talbot ve Singh, *Partition of India*, s. 89; ayrıca bkz. s. 84 ve devamı.
121. Kumar, "Settling Partition Hostilities".

O andan itibaren, çarpışmalara göz yummak daha da zorlaştı. Ufak bir hadise büyük bir felaketi doğurabilirdi. En küçük bir çatışma herkesin en kötü beklentilerini doğrulayarak, insanları aynı doğrultuda hareket etmeye teşvik etti ve öteki grubun en kötü beklentilerini de beraberinde getirdi ve böylece sürüp gitti.

Ayrılma zamanında bile, yerel politikacıların pogromları başlatmaları için yerel serseri çeteleriyle işbirliği yaptığı barizdi: Çeteler yağmalanan ganimetler ve "eğlendirici şiddet"in vermiş olduğu mükemmel hazla ödüllendirilmişti.[122] Çete liderleri topluluklarında güçlü kişiler olarak ün salmıştı ve "düşmanı öldürmenin verebileceği şiddetli hazzın tadını çıkaracaktır."[123] Siyasi hamiler, rekabet halindeki yerel manipülasyonculardan kurtulabilir ve defedilen düşmanların mallarını destekçilerine bağışlayarak, gruba bağlılıklarını satın alabilirdi.

Devletin ve milliyetçi politikacıların şiddete müsamaha göstermeye ve teşvik etmeye dair oynadığı rol bugün tam olarak belirgin ve net değildir. "1980'lere kadar kabul edilen görüş, şiddetin politika ya da modernlikle pek fazla bağlantısı olmayan, 'geçici bir çılgınlığın' sonucunda ortaya çıktığı yönündeydi. Daha doğrusu şiddet ortaçağ dönemlerindeki barbarlığa bir geri dönüş olarak görüldü. Çağdaş bilimsel araştırmaların amacı da tam olarak bu varsayımları sorgulamak olmuştur."[124] Daha yakın tarihli araştırmalar, "fevri güruh saldırıları"nın arkasında, polisin işbirliğinin ve devlet otoritelerinin suçluları izlemeyişine dayanan geniş kapsamlı ve etkili bir örgütlenme sisteminin olduğunu göstermiştir.[125]

---

122. Horowtz, *Deadly Ethnic Riot*, s. 537'de Jack Katz, *Ordinary People and Extraordinary Evil*, s. 180'den alıntılar. Jack Katz'da aynı şekilde Franklin Zimring ve James Zuehl, "Victim Injury and Death ", *Journal of Legal Studies* No: 15 (1986) s. 30'dan alıntı yapar.

123. Horowitz, *Deadly Ethnic Riot*, s. 537.

124. Talbot ve Singh, *Partition of India*, s. 21 ve bkz. s. 66-7. Bkz. Khan, *Great Partition*, s. 207: "Şüphesiz öncü siyasi partilerin milliyetçi politikacıları ve meraklıları katliamlara ortak ve dahil olmuştur."

125. Benzer bir işbirliği sistemi, Gujarat eyaleti hükümetinin 2002'deki "halklar arası ayaklanma"ya dahil olması, özellikle Berenschot, *Riot Politics*, tarafından ortaya çıkarılmıştır. Bu durum Hint medyası ve federal polisin raporlarına konu

Yerel etnik ve dini ayaklanmalar "kendiliğinden" ortaya çıkıyor gibi görünse de genellikle önayakçılar, yerel hamiler, serseri çeteleri ve politikacılar işin içindedir. Günümüz Güney Asya'sında bu tür ayaklanmalar, seçim arifesinde seçmenlerin kendi etnik hatları doğrultusunda oy vermelerini devam ettirmek amacıyla sık sık yaşanır. Sonuç olarak, bu durum karşı tarafın seçmenlerini genellikle tehlikeye düşürmüş olduğundan, onları da seçimlerde saflarını sıkılaştırmaya teşvik eder. Bu nedenle etnik ayaklanmalar, etnik seçimleri daimi hale getirir (ve Michael Mann'ın "demokrasinin karanlık yüzü" deyişine net bir örnek teşkil eder). Aslına bakılırsa ulusal seçimler, yerel politikaları ülkenin her yerinde eşzamanlı kılar ve siyasi gerilimlerin genel olarak artışına yol açar. Yani seçimler "hızlandırıcı" olayı inşa ederler. Yerel hükümetlerin şiddete gözlerini yumduğu yerlerde daha büyük ayaklanmaların çıkması halen mümkündür. Yine de bugün Hint devletler genellikle müdahale ederler ve cezalandırılmama beklentilerine geçit vermezler, bu yüzden yerel pogromları başlatan en temel nedenlerden birini ortadan kaldırırlar. Megapogromların Orta Avrupa ve Hint yarımadasında tekrardan yaşanmama sebebi budur.

olan cinayetlere, merkezi Hint hükümetinin göz yumması sebebiyle ortaya çıkmıştı.

8
Soykırım Suçluları ve Kişiliğin Bölmelenmesi

Bu olgularda göze çarpan şey insanlardaki
şefkat, empati ve ahlaki duyguların kırılganlığıdır.
–Nico Frijda[1]

Rejim toptan imhaya başvurduğu vakit cinayetleri işleyecek kişileri seçmesi, onlara gerekli donanımı sağlaması ve kitlesel cinayetlere uygun mekânları bulması gerekir. Katilleri seçen ve eylemlerini gerçekleştirecekleri çalışma koşullarını

1. Özdeyiş: Frijda, "Emotions and Collective Violence", s. 14; ayrıca bkz. Hoffman, *Empathy and Moral Development*, s. 282.

belirleyen rejimdir. Yaygın düşünceye göre soykırımcılar sıradan insanlardır ve kişiliklerinden bağımsız olarak içinde bulundukları durum sebebiyle kitlesel cinayetler işlerler. Daha kategorik bir deyişle, bugün yaygın olan yaklaşımlara göre önemli olan "yatkınlık" değil "durum"dur. Gerçekten de insanların içinde bulunduğu durumun eylemlerini belirlediğini düşünmek akla yatkın görünür. Fakat ortada çok daha karmaşık bir mesele söz konusudur.

Öncelikle, *makrososyolojik* açıdan toplumdaki dönüşümler kişiden kişiye bariz farklılıklar gösterseler de, insanlara ortak anılar, kolektif zihniyet ve benzer eğilimler aşılarlar. Bir sonraki düzeyde, *mezososyolojik* açıdan, rejim politikalarını gerçekleştirme amacıyla gerekli olan kurumları yürürlüğe koyarak, eğitim ve propaganda yoluyla zihniyet ve eğilimleri düzenli ve etkin olarak şekillendirmeye çalışır. Üçüncü düzeyde, *mikrososyolojik* açıdan, insanlar davranışlarını şiddetle etkileyen bu kurumlar (okullar, hastaneler, hapishaneler ya da kamplar gibi) bağlamında hareket ederler. Ve son olarak, *psikososyolojik* açıdan, insanlar bireysel olarak kişisel yatkınlıklarına ve "durumu kendilerine has değerlendirme" şekillerine göre, diğer insanlarla beraber ya da onlara karşı hareket ederler. Soykırım dönemlerini ve olaylarda yer alan sorumluları anlayabilmek için bu dört boyut ve etkileşimleri göz önünde tutulmalıdır.

Soykırım dönemlerinden söz edilen önceki bölümde, makrososyolojik boyut (toplumsal dönüşümler) ve mezososyolojik boyut (rejimin müdahaleleri) bu olayları netleştirmeye yaradı. Günümüzde bu analizler soykırım suçlularının kişisel yatkınlıklarına yönelik tartışmaların arka planını oluşturur.

Beşeri bilimlerde en yaygın olarak kabul edilen kavrama göre, insanlar ait oldukları toplumdaki genetik yapılarının, erken çocukluk dönemlerinin geçirdikleri evrimlerin şekillendiği kişisel eğilimleri *ve* kendilerini içinde buldukları özgül durum açısından anlaşılmalıdır. Tuhaf bir şekilde, bu ilke konu kitlesel şiddet sorumluluklarına gelince genellikle hesaba katılmamaktadır: "İtaat anlamında açıklama yapmak tamamen bağlamın dışına

çıkmaktır: Bireylerin kendilerine verilen kitlesel katliam emirlerine itaat ettiği soykırım bağlamını doğuran tarihsel süreçlerin de buna eşlik etmesi gerekir."[2] Genellikle suçlular kitlesel katillere dönüşmeden önce herhangi bir geçmişe dahil değillermiş gibi sunulurlar. Sadece bu açıdan bile benzersiz oldukları görünür.

Psikolojik testlerin, başkalarına zarar vermeye yönelik emirleri reddedenlerle bu emirlere boyun eğenler arasında bugüne kadar dikkate değer farklılıklar bulamamış olması, bu tür farklılıkların olmadığı anlamına gelmez. Bu durum açıkça test işlemlerinin bu farklılıkların çoğunu algılayamadığını gösterir. Ayrıca yapılan araştırmalar da bu farklıları neredeyse hiç dikkate almamıştır. Benim gibi, saf "durumcu" kavramlara karşı olup, hem durum hem de yatkınlığı dikkate alan bir analiz öne sürmek isteyenler, suçlular arasındaki ve suçluların büyük bir kısmıyla aynı nesilden olan yurttaşları arasındaki kişilik farklılıklarını göstermeye çalışmalıdırlar. Bu kolay bir iş değildir ama denemeye değer.

İlk olarak, durum ve yatkınlık arasındaki karşıtlık soykırım suçlularına yönelik literatürde göründüğü kadar net değildir. Tarihsel süreçler bireylerin yatkınlıklarını zaman içinde dönüştürürler. Bu yüzden kolektif savaş ve savaşı izleyen tiranlık, ekonomik depresyon, kitlesel işsizlik, fakirlik, salgın hastalık ve açlık deneyimleri, bireylerin kişiliklerini derinden ve daimi olarak etkileyebilir.

Bu açıdan bakıldığında gelişim psikologlarının içgörüleri konuya özellikle uygun düşebilir. Gelişim psikologları çocukluk yıllarına uzanan zaman cetvelinde gözlemlenen toplumun mikrosimgeleştirmesi olan çekirdek aileyi incelerler. Erken gelişime yönelik toplamış oldukları bilgiler, soykırım suçlularına yönelik araştırmalarda çoğunlukla hesaba katılmamıştır. Ancak yetişkin davranışlarında gözlemlenen bu tür davranışa yönelik, eylemin sorumlusunda önceden var olan bir yatkınlık, *soykırım fesatlığı*, öznenin derinliklerinde doğuştan gelen bir soykırım dürtüsü olduğu temel alınarak bir sonuca varılamaz elbette.

2. Hinton, *Why Did They Kill?*, s. 279.

Kitle katilinin o an içinde bulunduğu durumu açıklayabileceği bir davranışı gözlemlediğimizde, onun suçluda doğuştan gelen bir eğilim olduğunu öngörmek bilhakis "temel yükleme hatası" olacaktır.[3] Dahası bu tür bir soykırım yatkınlığı, "şayet birey özünde kitleler halinde öldürme eğilimine sahipse, bu temayül özel bir durum karşısında gözlerini açana kadar gizli mi kalmaktadır?" sorusunu doğuracaktır. Eğer öyleyse, yine de bu tür bir evrensel eğilim kavramı durumcu görüşe dönüşecektir. Bu açıdan, neticede kimilerinde fiilen cinai davranışa dönüşen, her bireyde ortak olan gizli cinai temayüler doğrudan gerçek bağlamın sonucudur.[4]

Alternatif bir varsayım da bazı insanların diğerlerine kıyasla, kitle katillerine dönüşmeye *daha yatkın* olmasıdır. Bu kişiler, yabancı gruplara karşı saldırıya teşvik eden bir rejim egemenliğinde ya da toplumda yaşamış ve bu yüzden toplumsal ortamlarının kültürel kodlarını paylaşıyor olabilirler. Bu bir milletin tamamını ya da en azından belirli bir neslini, kitlesel katliama karşı diğer milletlere ya da yaş gruplarına nazaran daha eğilimli kılacaktır. Bu varsayım aynı zamanda makro ve mezososyolojik görüşlere de uygundur. Öte yandan bireyin kitleler halinde öldürmeye meyilli olması, genetik mirasının ve bilhassa bu bireyin toptan imha vakalarına katılmaya özellikle istek duymasına yol açan deneyimler yaşamış olmasının bir sonucu olabilir; bu psikososyolojik yaklaşımla bağdaşır.

ORTAK ANILAR, KOLLEKTİF ZİHNİYET VE GAYRİMEDENİLEŞME

İnsanların kendilerini kitlesel katliama teşvik eden, otorite pozisyonundaki bir yetkiliye daha fazla itaat eder hale gelmeleri için sahip oldukları eğilimler ne tür büyük toplumsal dönüşümlerden etkilenmiş olabilir? Yanıt, emirlere uyumu, savaş yoldaşlarına bağlılığı, tehlikeli düşmanlara karşı ahlaki

3. Waller, *Becoming Evil*, s. 228.
4. Steiner, "SS Yesterday and Today", s. 431.

çekingenliğin üstesinden gelinmesini, saldırgan davranışların önündeki bariyerlerin kaldırılmasını, "öteki" insanlara ait bazı kategorilerin hor görülmesini ve kurbanlarla empati kurmanın zayıflamasını güçlendiren dönüşümler olacaktır.

Aslında burada Norbert Elias'ın "gayrimedenileşme süreci" olarak adlandırdığı durum söz konusudur. Bu süreç Norbert Elias'ın Ortaçağın sonlarından başlayıp 19. yüzyılın sonlarına dek Batı Avrupa'da, özellikle Fransa'da, izini sürdüğü medenileşme sürecinin tersyüz edilmesidir. Daha sonra, 1989'da, *The Germans* (Almanlar) kitabında, Elias Almanya'da bir yüzyıldan uzun bir sürede, en sonunda *Regression zur Barbarei*'yi (Barbarlığa Doğru Gerileme) kolaylaştıran bir kişilik tipi yaratan toplumsal süreçleri tespit etti.[5] Ana süreç, üniversite birliklerindeki aristokrat ailelerden gelen öğrencilerin eğitilmesi ve seçilmesi olmuştu. Aristokratik ahlaki kodlara ve düello ritüellerine sahip bu *Burschenschaften* öğrenci örgütleri yetkili kastlarına yakından bağlıydı ve liderliğin kalıtsallığına koşulsuz bağlılığı kapsayan askeri zihniyet içlerine işlemişti. Almanya'nın önceki senelerdeki efsanevi saltanatını yeniden kurmayı başaramamış olması, özellikle bu çevrelerde hayal kırıklığı ve öfkeyi giderek artırdı. Alman ulusu, uluslararasında önde gelen bir yere sahipti ve bunun gerçekleşmesi için yapılan her şey meşru gözüktü. Bu vizyonu gerçekleştirmek için mücadele ettikleri I. Dünya Savaşı felaketle sonuçlandı. Birilerinin mesuliyeti üstlenmesi gerekiyordu fakat savaşı başlatan ve kaybeden askeri ve aristokratik çevreler, Almanya'nın harabeye dönüşmesinden sorumlu olduklarını kesinlikle kabul etmeyeceklerdi. Askeri komuta vaktinden önce barış yapmış olan Sosyal Demokratların orduyu sırtından bıçakladığını (*Dolschstoss im Rücken*) iddia etmişti. Radikal milliyetçiler uluslararası Yahudi alemini komplo ve vatana ihanetle suçladı.

Daniel Goldhagen Yahudi karşıtlığının yayılmasının izini sürmüştür ve Almanya'da bilhassa cinai bir propaganda versiyo-

5. Elias, *Germans*.

nun ortaya çıkısına dikkat çekmiştir: "Yahudi karşıtlığı, içeriği zamanla değişmesine rağmen, 19. ve 20. yüzyıllarda Alman kültürünün bir aksiyomu olmayı sürdürdü ve Nazi Almanyası'nda hüküm süren versiyonun zaten yaygın olarak kabul edilmiş temel modelin sadece daha şiddetlendirilmiş, yoğunlaştırılmış ve dikkatle hazırlanmış bir formu olduğunu gösteren pek çok *somut* kanıt mevcuttur."[6] Goldhagen bu durumu fazlasıyla abartmış ve bazen de yetersiz argümanlarla desteklemiş olabilir.[7] Burada önemli olan, Goldhagen'in milletlerin bir geçmişi olduğuna, kolektif deneyimler yaşamış olduklarına ve tarihleri aracılığıyla her ne kadar insandan insana farklı derecede ve şekillerde olsa da, ortak bir *mentalité* (zihniyet) şekillendirdikleri konusunda ısrar etmesidir. Yine de Nazi Almanya'sında imhacı antisemitizmle fazlasıyla bağdaşan, bilhassa farklı bir zihniyet şekli hüküm sürdü.

Bu argüman Harold Welzer'in aldığı pozisyona işaret eder: "Nasyonal Sosyalizm döneminde Almanların büyük bir kısmı diğer halkları suçlu çıkarmak yerine onları küçümsemeyi, zulmetmeyi talep eden ve diğer şeyler arasında öldürmenin gerekli ve iyi bir şey olduğunu belirten bir ahlaki koda inanıyordu."[8] Nasyonal Sosyalizme göre Yahudiler sadece yabancı ve madun değil, ayrıca Alman milletinin toptan ve mutlak düşmanı olduğu için imha edilmeleri gerekiyordu. Bu Nazi elitlerinin ve katillerinin genel ethosuydu: Bu tür engeller işe yaradılarsa, katillerin katliamlar için ahlaki tereddütlerin üstesinden gelmeleri ya da belirli bir nefret eşiğini aşmaları gerekmemişti. Aksine ahlaki ethosları kitlesel katliamları körükledi. Yapacaklarını yaptılar; çünkü eylemlerinin zaruri olduğuna ve haklı bir mazerete dayandığına inandılar.

Goldhagen ve Welzer'e göre, suçlular "sıradan Almanlar" kadar "sıradan kişiler" değillerdi. Merhametsiz ve cinai bir

6. Goldhagen, *Hitler's Willing Executioners*, s. 32, vurgular yazara ait.
7. Bkz. Browning, *Ordinary Men*, "Afterword", s. 191-223; ve Waller, *Becoming Evil*, s. 37-41'deki polemik.
8. Welzer, "Mass Murder and Moral Code", s. 17.

ahlaki kodla hareket eden bu sıradan Almanlar bütün milletler arasında bir istisnaydı. Geriye şu soru kalıyor: O yıllarda diğer Avrupa ülkelerindeki Yahudi avcılarını ve sayısız gönüllü işbirlikçilerini harekete geçiren de aynı yok edici antisemitizm değil miydi?

Welzer'e göre, Almanların ahlaki tereddütlerinin üstesinden geldikten sonra soykırım faaliyetlerine geçtiklerini düşünmek bir "hüsnükuruntudur": Nazilerin ahlaki inançları soykırım için asla bir engel teşkil etmedi. Aksine ahlaki kodları, onlara haklı oldukları hissini vererek milyonlarca insani öldürmelerine yardımcı oldu.

Bu güçlü bir argümandır, fakat Welzer aşırıya kaçar. Nazi Almanya'sı gibi bir ülke bile "tek parça" değildi: Nüfusun çoğunluğu Hitler iktidara gelir gelmez bir anda tamamen silinemeyecek Hıristiyan etiğin ilkeleri ve hümanist, insancıl (hatta sosyalist) inançlarla yetiştirilmişti. Diğer bir deyişle Nasyonal Sosyalist ideoloji rejimin başından sonuna kadar, hatta "sıradan Almanlar" arasında bile, tartışılmıştı. Yurttaşlara yok edici antisemitizmi benimsetmek muazzam düzeyde propaganda çalışması ve Alman kamusal alanının toptan kapatılmasını gerektirdi ve zaten daha sonra da kısıtlı bir başarı elde edildi. Yok etme planları en son âna kadar gizli tutuldu. Sadece Nazi elitleri bu durumu canı gönülden desteklemiş gibiydi. En alt düzeyden suçlular Nazilerin yok edici antisemitizm kodunu belirli bir düzeyde desteklemiş olmalı; çünkü bu durum hem soykırım heveslerini besledi hem de eylemlerini haklı göstermeye yaradı. Aynı şekilde kurbanlarının hepsini insan olarak kabul edemedikleri zamanlar da mevcuttu. Welzer çoğu Almanın, soykırım suçlularını yok etme robotlarına dönüştüren Nazi ideolojisine tamamen itaat eden zombilere dönüştüklerini belirtir. Paul Roth'un "kültürel budalalık" deyişine bir örnek.[9] Welzer'in insanların içindeki toplumsal ve psikolojik çelişkilerin üstesinden gelmek için kullandığı toplumsal ve zihinsel hileleri göz ardı ettiği, bireylerin

9. Roth, "Hearts of Darkness", s. 225.

aynı ölçüde, fazlasıyla itaat kültürüne alıştırılmış olduğu bir kavramdır bu.

Antisemitizmin hiçbir rol oynamadığı pek çok imha vakası mevcuttur: Ahlaki kodu gelişkin olan ve benzer ölümcül potansiyele sahip Radikal Komünizm. Aşırı Türk milliyetçiliği de Ermenilerin yok olduğu seferlerle aynı şekilde işlemiş olabilir. Tutsilere yönelik etnik nefret ya da Yugoslavya'nın düşüşünün ardından Sırp, Hırvat ve Bosnalı milliyetçiler arasındaki aşırı düşmanlık aynı etkiyi gösteren ahlaki kodların hammaddesini sundu. Ama öte yandan Endonezya ordusu ve yardımcıları 1965'deki katliamlarda ya da aynı açıdan Pakistan ordusu 1973'te Bangladeş'te benzer herhangi bir ahlaki kodun taraftarı olmadı: Onlar daha çok olası bir ayaklanmanın önlenmesi ya da isyan hareketinin bastırılması gibi şematik talimatlara kulak verdiler.

Toplumsal hayatı uzun bir süre etkileyen gelişmeler bir milletin kolektif anılarını ve ortak zihniyetini şekillendirir. Savaş yaraları, yenilgi sonucunda aşağılanma, tiran rejimiyle yönetilmenin yaygın korkusu, kitlesel işsizliğin yarattığı umutsuzluk ve ekonomik krizin yol açtığı yoksulluk bu tür biçimlendirici deneyimlere sebep olur. Bu deneyimler, kitlesel katliama yönelik *makrososyolojik* süreçler olarak görülebilirler.

Bu kolektif travmalara tepki olarak politikacılar, akademisyenler, yazarlar, din adamları ("söz insanlarının tümü") milleti ve liderlerini aklayan açıklamalar yapacaktır, yurtiçindeki ve yurtdışındaki "ötekiler"i suçlayacaktır. "Olanların hepsi daima bir başkasının hatasıdır." Öfke "yabancılar"ın üzerine çekildiğinde, bu kişiler kolektif bir nefretin ve hor görmenin hedefi haline gelir ve rejimin bu kampanyayla aynı fikirde ya da ona önayak olması vasıtasıyla hedef kitleler –çoğunluğu ya da tamamı– hayali suçlarla suçlanacaktır. İdeolojik olarak bölmelere ayırma safhası bu noktada ortaya çıkar. Bu safhada yeni fikirler ortaya çıkarak rejim yanlısı halkın büyük bir kısmı tarafından benimsenir: Hedef grup yaptığı yanlışları ödemekle yükümlüdür ve rejim yanlısı nüfusa uygulananlardan daha farklı kurallarla

değerlendirilmelidir. Böylece radikal gruplar ve serseri çeteleri, sokak çatışmaları çıkarabilir, dükkânlara saldırabilir ve kiliseleri ya da okulları ateşe verebilirler.

TOPLUMSAL BAĞLAMDA SOYKIRIM DURUMLARI

Akademisyenlere göre suçluların doğrudan içinde bulundukları toplumsal süreç ciddi oranda eylemlerini şekillendirir. Ancak bu soykırım durumları hangi koşullar altında doğar?

Bunların pek çoğu yukarıda ayrıntılı şekilde ele alınmıştır; aşağıda da listelenerek özetlendiler.

İlk olarak, geniş ölçekli toplumsal süreçlerin neticesi olan makrososyolojik koşullar:

- En önemlisi, savaş, iç savaş, devrim, ekonomik kriz, aşırı enflasyon ya da kitlesel işsizlik gibi yakın geçmişte yaşanan *temel tahribatlar*dır.
- Zamanla toplumda içindeki geniş gruplar ("rejim yanlısı halk") hedef kitle olarak seçilen belli bir grup halkıyla kendilerini *özdeşleştirmeme*ye başlamıştır.
- Rejim ve rejim yanlısı halk, benzer bir tehditle karşılaşmadan önce hedef grubun mensuplarını imha etmek için gerekli olan tüm kaynakları –yetkilileri, bilgi merkezlerini, kurumları ve donanımı– ele geçirmiştir. Rejim, rejim yanlısı halk ve hedef grup arasında oldukça önemli ölçüde *güç eşitsizliği* mevcuttur.

Sırada, toptan imhanın etkili şekilde gerçekleşmesini sağlayan makrososyolojik koşullar gelir. Bu koşullar büyük ölçüde rejimin "fırsat yapısı"nı belirler.[10] Başka bir deyişle, bu durumda rejim bir dizi mikrososyolojik koşulu meydana getirebilir:

10. Bu deyiş McAdam, Tarrow ve Tilly, *Dynamics of Contention*, s. 81-99'da biraz daha farklı bir anlamda kullanılmaktadır; özellikle s. 84'de "insanların toplu eylemlere girişme fırsatlarını" belirtir.

- Rejim, rejim yanlısı halkla hedef kitle arasında daha keskin bir ayrım yaratarak, toplumun bütün düzeylerinde daha geniş bir *bölmelere ayırma* durumunu körükler.
- Rejim *propagandası* inatla hedef kitleyi insanlıktan çıkarır ve şeytanlaştırır.
- Hedef grup (potansiyel) *saldırgan*lar olarak tasvir edilir: Aksine tehdit altında olan rejim yanlısı halktır ve rejim yanlısı halk, hedef gruplar ve onları koruyan yabancı hamilerin kurbanı olma tehlikesi altındadır.
- Rejime göre, içinde bulunulan dönem *tarihte çok önemli bir dönüm noktası*dır. Şayet rejim yanlıları beraber hareket etmeye iki elle sarılıp bu şansı kaçırmazlarsa, bundan böyle her şey daha farklı olacaktır.
- Rejim, rejim yanlısı halkla hedef kitle arasındaki ayrımı korumaya yönelik bir dizi *kurumsal ve yasal önlemler* alır ve segregasyonu, yani tecrit edilen toplumsal ayrımcılığı artırır: Yasalar nezdinde eşitsizlik, ayrı okullar, hastaneler ve mahalleler, ayrıca daha önce bahsedilen ve psikoloji üzerinde daha şiddetli fikir uyuşmazlıkları yaratan diğer bütün yasal ve kurumsal bölmelere ayırmalar.

Bunlar mikrososyolojik soykırım durumunu şekillendiren bazı mezososyolojik koşullardır:

- Durum, suçluların yoldaşlara *bağlılığı*nın ve üstlere *itaati*nin her şeyden önce geldiği, *birbirine* sıkıca *bağlı gruplar* halinde hareket edecekleri şekilde ayarlanır.
- Hiçbir alternatif bilgi ya da karşıt bir görüş soykırım bölmelerine ulaşmaz.
- Suçluların vazifelerinin içeriği hakkında çoğunlukla önceden bilgisi yoktur.
- Suçluların eylemleri dile getirilmez ve sönük, kapalı terimlerle ve milyonlarca insanın imha edilmesi yerine "nihai çözüm" gibi *örtmeceler*le ifade edilir.

- Kışkırtıcılar hedef grubu suçluların doğası gereği kötü eylemlerde bulunduklarına dair dolduruşa getirir. Suçlular başından beri dolduruşa getirildiklerinin çoğunlukla farkında olmalarına rağmen, işlerine gelen yalanlarla kendilerini kandırıp körü körüne inandırana dek onları yinelemeyi sürdürürler.[11]
- Suçlular güç, emek ve sabır isteyen, fakat kendi halklarının ayakta kalabilmesi için *gerekli* bir görevi yerine getirdiklerine inandırılırlar.
- Suçlular *cezalandırılma korkusu olmadan* eylemlerini gerçekleştirirler; kurbanlara zarar vermeyi reddederlerse, pek çok durumda yaptırım tehdidi altında kalırlar.
- Suçlular yiyecek ve para, ganimet, cinsel fırsatlar, statü ve mesleki atamayla *ödüllendirilir*ler.
- Pek çok durumda suçlular bolca alkol tüketirler ve sarhoşluğun etkisiyle hareket ederler.
- Suçlular ya inatla direndikleri ya da pasif kalarak kaderlerine razı oldukları için *kurbanları* pis, hastalıklı, alçak, yaltak, açgözlü, güvenilmez, yozlaşmış ve bencil olmakla *suçlarlar*. Kurbanlar insanlık dışı muamele görmekten, gittikçe soğukkanlılığını ve sükûnetini kaybetmeye başlarlar ve suçluların yarattığı klişelere giderek daha fazla benzerler. Bu yüzden suçlular da yaptıkları insanlık dışı muameleler konusunda kendilerini daha da haklı çıkarırlar. Gerileme sadece suçluların tarafında değil, kurbanların tarafında da yaşanır.[12]
- Suçlular görevlerine alışmaya başladıkça bir etaptan diğerine geçiş mekanikleşir: Bu yüzden daha fazla zalimleşirler. Herhangi bir noktadan itibaren durmak, önceki etaplarda yapılanların yanlışlığını ve suç işlediklerini kabul ettikleri anlamına gelir.[13] Bu *adım adım gerçekleşen* süreçte, adeta

11. Erber, "Perpetrators with a Clear Conscience", s. 290 ve devamı.
12. Walter, "Politics of Decivilization", s. 304.
13. Benzer sebeplerden pek çok Alman, duyduğu şüphelere rağmen Hitler'i desteklemeye devam etmişti: Hitler'e sırtını çevirmek işledikleri suçları kabul etmekle aynı anlama gelecekti. Neitzel ve Welzer, *Soldaten*, s. 270.

kesin olarak edilen hiçbir tercih yokmuş ve sadece asgari uyarlamalar varmış gibi görünür: "Gittikçe daha sakin ve kana susamış bir hale geldik."[14]

- Suçlular genellikle kurbanları karşısında mutlak bir güç ve kudret hissinin sarhoş edici heyecanı içindedir (Aslında sahip oldukları güç tamamen komutanlarının emirlerine bakar).
- Pek çok durumda suçlular vazifelerini "*meslek*lerini" icra eder gibi ele alırlar: Ellerinden gelenin en iyisini yaparak başarılı bir sonuç çıkaracakları planlı ve belirlenmiş bir iş gibi.[15] "İğrenç bile olsa kendilerine bir görev verilmişti ve görevin mümkün olduğunca yerine getirilmesi gerekecekti."[16]
- Suçlular kendilerini olayların "akışına" bırakırlar; ortaklaşa gerçekleştirilen vazifelerin ritmine göre hareket ederler; aynı adımlarla yürür, beraber şarkı söyler, öldürür ve görevin yerine getirilmesinin ardından rahatlamak için birbirlerine eşlik ederler.[17]

Bu "kolaylaştırıcı koşullar" ve şüphesiz pek çok diğerleri, sırasıyla, toplumun tamamı düzeyinde, rejim düzeyinde ve bizzat soykırım durumu düzeyinde etkisini gösterir. Suçluların eylemleri üzerindeki müşterek etkileri çok güçlüdür ve Stanley Milgram, deneylerinin neticelerini yayımlamadan önce bu etkiler büyük ölçüde hafife alınmıştı.

Suçlular muhafız ve katil olarak kadroya alınır alınmaz, üstleri ve yoldaşları tarafından kurbanları öldürmeye teşvik edilirler ve kendilerinde bu hakkı görürler. Her şey sanki geriye hiçbir

14. Hatzfeld, *Machete Season*, s. 50; Snyder, *Bloodlands*, s. 205: "İlk denemede ateş ederken elim titremişti ama zamanla alışılıyor. Onuncu denemeden itibaren sakince nişan aldım ve pek çok kadına, çocuğa ve bebeğe emin bir şekilde ateş açtım."

15. Sémelin, *Purify and Destroy*, s. 226 ve devamı.

16. Frijda, "Emotions and Collective Violence", s. 16.

17. McNeill, *Keeping Together in Time*, s. 147-9. Collins, *Interational Ritual Chains*'da "etkileşim ritüeli zincirleri"nde birlikte hareket etmekten doğan duygusal enerji ve kolektif dayanışmayı ele alır.

tereddütleri, ahlaki değerleri kalmamış gibi görünür. Milgram'ın dediği gibi, suçlular üstlerindeki otoritenin isteklerini yerine getiren araçlar olarak "bağımlı davranış" pozisyonundadır.[18] Bundan sonraki eylemlerine dair hiçbir sorumluluk hissetmezler ve bütün kararları yüksek otoriteye bırakarak, söylenen ya da yasaklanmamış olan barbar eylemlerin her birini yerine getirerek, sahip oldukları ahlakın otonom varlığını terk etmişlerdir.[19] Suçlular üstlerine itaat ettikleri ve yoldaşlarına uydukları müddetçe, tereddütlerini bir kenara bırakabilir, hatta bırakmak zorundadırlar ve yıkıcı ve saldırgan eylemlerinin ipini gevşetirler. Düşünmeye ya da yargılamaya gerek duymazlar; sadece söylenenleri yapmaları gerekir. Nitekim vahşi barbarlıklarından kârlı çıkan rejimdir; çünkü rejim imhaların tam olarak diledikleri yerde, zamanda ve şekilde gerçekleşeceğinden emindir. Suçlular artık rejimin hizmetinde ileri derecede gerileme safhasındadır.

Yine de suçlular soykırım durumuna sokuldukları andan itibaren öldürmeye koyulan robotlar değillerdir. Dahası gerçek "durum", içinde olduğu toplumdan tam olarak ayrı tutulamaz; bağlamın mikrososyolojik yönlerini kaçınılamaz bir şekilde makrososyolojik süreçler belirler. Bu yüzden Philip Zimbardo'nun hapishane deneyine katılanların hapishane çevresine ve "gardiyanlar"la "mahkûmlar"ın birbirlerine karşı davranışlarına yönelik tahminleri, 19. yüzyılın ortalarında Amerikan toplumunda yaygın olan kavramlar tarafından şekillendi. Aynı toplumsal kavramlar Milgram'ın deneklerinin "laboratuvar deneyleri" ve "laboratuvar önlüğü giyen deneyciler"e dair beklentilerini de belirledi.

Milgram'ın deneyine katılanların üçte birinden fazlasının, niçin belirli bir noktadan itibaren otoriteye itaat etmeyi reddettiği halen açık bir sorudur. Deney düzeneği herkes için aynıdır:

---

18. Milgram, *Obedience to Authority*, s. 132-4.

19. "Bağımlı davranış" kavramı, süperegonun (üstbenliğin) iç saldırganlığının otoritenin belirlediği dış hedefler üzerinde açığa çıkışıyla eşleşen dış otoriteye teslim olmasına yönelik psikanalitik görüşe çok yakın bir kavramdır. Bkz. Pohl, "Normalität und Pathologie", s. 175.

Denekler kabaca aynı "kültürel" kavramları paylaşır ve deneysel ortamı sağlayan da budur. Aynı şekilde neden bazı kişiler öldürücü bölmelerin tamamen dışında kalmayı başarırken, diğerleri kendilerini olayların içinde bulmaktadır sorusu da sorulmalıdır. Ayrıca kendini soykırım durumu içinde bulanlardan bazıları neden emirleri hırsla yerine getirirken, diğerleri gönülsüzce yapmaktadır? Aynı durum içerisinde olan insanların davranışlarında görülen bu farklılıklar, sadece kişisel eğilimlerindeki farklılıklarla açıklanabilir.

FAİLLER VE DİĞER SIRADAN İNSANLAR: FARKLAR

İmha bölmelerinde geçirdikleri süre esnasında ne derece gerilemiş olurlarsa olsunlar soykırım failleri, belirli bir geçmişe sahip, son derece genç ve sağlıklı kişilerdir. Büyük bir çoğunluğu destekledikleri rejimle bağlantılı parti ya da yardımcı hareketlerin üyeleri olarak rejim milisleri, polis ve orduda bir geçmişe sahiptir. Bulaştıkları resmi propaganda, faillere çoğu kez bağlılık ve tiksinme hislerine karşılık gelen yoldaşlarla özdeşleşme ve hedef kitleyle özdeşleşmeme süreçlerini öğretmiştir. Elbette aralarında sadece para ve ganimetten çıkar sağlamak için bulunanlar da mevcuttu fakat bu durum, rejimin dayattığı senaryonun ardından, duygularının ve düşüncelerinin şekillendirilmesini engellememiş olmalıdır.

Dahası, soykırım durumunda kimi kişisel özellikleri sebebiyle bazı kişiler muhafız, sorgucu ya da cellat görevlerine diğerlerine nazaran daha uygun düşerler. Suçlular anılarını, duygularını, ideallerini şekillendiren, kendilerine has bir geçmişe sahiptir. Özel bir çocukluk dönemi geçirmişlerdi, belirli okullarda yetişmişlerdi, bir tanıdık çevresinin parçası olmuşlardı, belirli bir mesleği icra etmişlerdi (ya da hiçbir iş bulamamışlardı), genellikle evliydiler ve çocuk sahibiydiler. Zamanla biçimlenmelerini sağlayan kendilerine has deneyimler yaşamışlardı. Belki de pek çok insan gibi karmaşık, değişken ve tezat fikirlere sahip olmuş olabilirler. Aralarında hiçbiri boş bir levha (tabula rasa) olmamıştı. Kısacası soykırım failleri görmezlikten gelmiş,

reddetmiş, hatta çevreleri bile reddetmiş olsa da, kendilerine ait bir iç dünyaya sahipti.

Suçluların göreve alındıkları koşullar bir soykırım döneminde diğerine oldukça değişiklik gösterir. Nazi Almanya'sı ya da Stalin yönetimindeki Sovyetler Birliği gibi karmaşık hükümet bürokrasilerine, profesyonel polise, gizli servise ve silahlı kuvvetlere sahip toplumlarda soykırım failleri büyük ölçüde bu şiddet uzmanları arasından seçilmişti. İnsanlar bu tür kariyerlere kısmen özseçim, kısmen de bu servislerin seçimleri vasıtasıyla giriştiler. Bu koşullar altında, belirli kişilik özelliklerine sahip kişiler soykırım işine başvurmaya ve seçilmeye daha yatkındı. "Mezalimler için özseçim süreci açıkça mevcuttur."[20] Psikolog Ervin Staub'un deyişiyle:

> [Soykırımlara] doğrudan dahil olan suçluların çoğu genellikle sadece otoritelerin zorlaması ve baskısı sonucu olaylara dahil olmazlar. Onun yerine, suçlular ya liderler ve karar mercilerine kendilerini tanıtarak ya da kitlesel katillere dönüşmelerine öğretmenlik ve rehberlik eden bir harekete *katılırlar*. Karar mercileri ve suçlular *sosyokültürel bir komün* paylaşırlar: Aynı kültürün parçasıdırlar ve aynı hayat koşullarıyla karşı karşıya kalırlar; muhtemelen aynı gereksinimler doğrultusunda yanıt verirler ve potansiyel olarak yıkıcı çözümlere başvurma eğilimleri vardır. Doğrudan olaylara dahil olan faillerin çoğu gönüllü bir şekilde harekete katılır ve sonunda kitlesel katliamlar yapmalarına yol açan bir rol oynar.[21]

Seçildikten itibaren, seçilenlerin kişisel yatkınlıkları vazifelerin üstesinden nasıl geldiklerini ve kariyer perspektiflerini etkiledi. SS'ler kamp muhafızları olarak bayağı suçluları çalıştırdı. Katiller arasında, çoğu kez kendini meşrulaştırmaya yönelik Nazi ideolojisinden unsurlar elde etme amacıyla sınırlı miktarda sahip oldukları bilgileri harekete geçiren ve genellikle üst dü-

20. Steiner, "SS Yesterday and Today", s. 432.
21. Staub, "Psychology of Bystanders, Perpetrators and Heroic Helpers", s. 21 (vurgular yazara ait).

zey niteliklere sahip kişilere en acı şekilde kin duyan orantısız miktarda "yarı eğitimli kişiler" yer aldı.[22]

Gelgelelim Kamboçya, Endonezya ve Ruanda gibi, ağırlıklı olarak tarım toplumlarında adeta genç köylülerin hepsi iş için fazlasıyla müsaitmiş gibi görünür. Suçluların göreve nasıl alındıkları ve şayet biri söz konusu ise, kararı kimin reddettiği ya da önlediği belli değildir. Bazen tereddüt edenler ya da karşı çıkanlar cezalandırılmıştı ve doğrudan öldürme ya da öldürülme seçeneği sunulmuştu. Diğer durumlarda da karşı çıkanlar herhangi bir misilleme yapılmadan görevden alınmıştı.

Örneğin Ruanda'da, Interahamwe milisleri çoğunlukla kendilerini Hutu Gücü ideolojisine adamış gönüllülerden oluştu. Lakin bu ölüm çetelerinin safları, açıkça Hutu köylüleri tarafından da sıklaştırılmıştı. Durum büyük oranda yerel Hutu halkını katliamlara fiilen katılmaları amacıyla kışkırtmak ve hatta zorlamak için otoritesini kullanıp kullanmamakta özgür muhtar ya da yerel makamlara bağlı olmuştu. Nesillerden beri angarya işlerine teslim olan Hutu köylüleri, artık kendilerine Tutsileri yağmalama, tecavüz etme ve öldürme "işleri"ni bulmuşlardı.[23] Diğer köylerde de genç, fakir ve çoğunlukla bekâr erkekler "zengin" Tutsi komşularının evlerine saldırmak amacıyla coşkun çeteler oluşturdular.

Bazen görgü tanıklarının ifadeleri ya da belgelerin satırları arasında, gönüllerinin kim olduğuna, kimlerin katliamlara katılmaya zorladığına, kimlerin reddedip cezalandırıldığına ve kimlerin yaptırıma maruz kalmadığına dair bilgilere ulaşılır. Donald Horowitz "etnik ayaklanmalar" veya pogromlardan şöyle söz eder: "Etnik şiddette göze çarpan şey, eylemlere tamamen ya da en sıradan olmasa da sıradan kişilerin katılmasıdır. Bazıları kesin olarak baştan çıkarılmaya karşı gelecektir. Zalim şiddetin yarattığı şen şakrak atmosferi aynı zamanda ayaklanmalara olan katılımın fazlasıyla zorbalığa ve sadizme sempati duyan kişilere

22. Lifton, *Nazi Doctors*, s. 491-3.
23. Örneğin, Kimonyo, *Rwanda*; ve Hatzfeld, *Machete Season*.

yöneltildiğini gösterir ve katılımcılar arasında şiddet konusunda uzmanlaşmış yerel kabadayılar da bulunduğu kesindir.[24]

Bu tür koşullar altında, cinayetlerden ve kitlesel katliamlardan tiksinen gençlerin şans eseri ya da kurnazlıkla cinayet mekânlarından uzak kalmayı başardıkları söylenebilir. Lakin akabinde içlerinden bazıları sorguya çekilen katiller arasındaydı. Kargaşalardan uzak kalmayı başaranlar gelecek kuşaklara bilinmeyen kişiler olarak kalmıştır.

Soykırımcılar çok çeşitli türdendi ve hiçbir karakteristik özellik tek başına soykırımcıları kitlesel katliamlara katılmayanların çoğunluğundan ayırmak için yeterli değildir. "Yıkım işini gerçekleştirenleri diğerlerinden ayıran hem geçmişleri hem de psikolojik özellikleridir."[25] Bu konuda ilk ipucu suçluların kökenlerine yönelik çalışmalardan gelir: Suçlular nerede doğmuşlardı? Nerede yetişmişlerdi? Sınıfsal geçmişleri, dini bağlılıkları, siyasi görüşleri, eğitim ve mesleki kariyerleri nelerdi? Birkaç araştırmacı soykırımcılara ait yaşamöykülerinin yer aldığı (yine çoğunlukla yasal belgelere binaen) büyük derlemeler hazırlamıştır.[26]

---

24. Horowitz, *Deadly Ethnic Riot*, s. 265-6. Horowitz şöyle ekler: "Ölümcül isyanlarda sapkınlara nazaran sıradan vatandaşların yer alması muhtemelen kalabalıklarda meydana gelen kimliksizleşme süreciyle ilişkilidir fakat bu durum aynı zamanda şiddetin toplum tarafından desteklendiğini, yoksa saygıdeğer vatandaşların olaylara katılmayacaklarını ve belki de daha da önemlisi olayların ardından toplumsal yaptırımın olmadığı sıradan bir hayat sürdüremeyeceklerini ileri sürer." Ayrıca özseçim hakkında bkz. Staub, "Psychology of Bystanders, Perpetrators and Heroic Helpers."

25. Hilberg, *Perpetrators, Victims, Bystanders*, s. 51. Birinci bölümde, Hilberg suçlulara dair çok çeşitli kısa hikâyeler sunar (s. 3-102).

26. Bkz. Dicks, *Licensed Mass Murder*; Mann, *Dark Side of Democracy*; De Mildt, *In the Name of the People*; Orth, *Konzentrationslager-SS*; Steiner, "SS Yesterday and Today"; Van Roekel, *Nederlandse Vrijwilligers in de Waffen SS* ve Welzer, *Täter*. Dick, Nazi Partisine katılmak isteyen askerlerin 1936'da yazdığı ender rastlanan "özyaşamöyküleri"nin bir derlemesini ele alır: Tarihsel araştırma kaynaklarının çoğunu oluşturan yargı belgelerine kıyasla özyaşamöykülerinde kullanılan ton göze çarpacak şekilde farklılık gösterir. Adaylar kendilerini Nazi ideolojisinin ateşli ve aktif askerleri olarak tanıtır. 1936'da Nazi rejiminde terör yönetimi uygulanmıştı fakat kitlesel imhalara henüz başlanmamıştı. Ayrıca Türk failler hakkında bkz. Mann, *Dark Side of Democracy*, s. 168-73.

Michael Mann 1.581 Nazi soykırım failinin geçmişlerine dair veriler topladı.[27] Suçluların sosyoekonomik kökenleri özellikle sadece en alt kademedekilerde değil, aynı zamanda yüksek komuta kademelerinde de bir hayli çeşitlilik gösterdiği göz önünde bulundurulur.[28] Fakat soykırım çevrelerinde bile milis üyelerinin, ordunun ve polisin geniş ölçüde ağırlıklı olması şaşırtıcı olmamıştı: Sonuçta hepsi şiddet uzmanıydı. Bu görüşe kıyasla daha az göze çarpan bir gözlem de Mann tarafından şu şekilde yapılmıştır: Nazi saflarının soykırım failleri arasında yer alan doktorlar ve avukatlar da beklenebileceğinden daha fazla miktardaydı.[29] Askerler gibi, doktorlar ve avukatlar da acı çekenler karşısında hislerini bastırmak için muhtemelen diğerlerine kıyasla daha iyi eğitilmiş olmalıdır. Nazi Almanyası'nda doktorların ve avukatların ideolojik telkine çok daha fazla maruz kalmış oldukları düşünülebilir. Öte yandan, asker ve polisin ahlaki kodları silahsız sivillerin korunmasını gerektirir. Hipokrat yemini doktorlara *primum non nocere*, "önce zarar verme" ilkesine sadık kalmasını söyler. Avukatlar hukukun üstünlüğüne sıkı sıkıya bağlı kalmalıdır ve ilk olarak müvekkillerinin çıkarını savunmalıdır.

Bazı yazarlar Luthercilerin ve Katoliklerin diğer Almanlara kıyasla SS'lerin saflarına daha sıklıkla geçtiklerini, fakat herhangi bir dini benimsemenin genelde her iki yönde de belirgin bir etkisinin olmadığını belirtirler. Bu tutum genel düzene uyar. Toptan imha vakalarının pek çoğunda, dini özdeşleşmeler ve özdeşleşmemeler rejim yanlısı halkla hedef kitle arasındaki temel ayırıcı ve bazen de kitlesel katliamı meşrulaştırmanın ana gerekçesi olmuştu. Hemen her vakada din adamları ve dindarlar, kışkırtılan ve işlenen kitlesel katliamlara katılmışlardı. Kurum-

27. Mann, *Dark Side of Democracy*, s. 359 ve devamı.
28. Steiner, "SS Yesterday and Today", s. 433: 1938'de SS personelinin sadece yüzde 1'i üniversite diplomasına sahipti.
29. Ayrıca Yahudilerin imhalarına katılan hekimlerin ve avukatların mesleki standartlarını suç ortağı ettiği ve yozlaştırdığı vakaların ayrıntılı listesi için bkz. Hilberg, *Perpetrators, Victims, Bystanders*, s. 65-74.

sallaşan din bu duruma nadiren karşı çıktı. Dindarların bazıları da kurbanlara yardım etmişti ve yıkıma direnerek hayatlarını tehlikeye atmıştı. Diyebiliriz ki (ve bu yapılabilecek en yumuşak ifadedir), örgütlü dinler toptan imhanın önünde nadiren bir engel teşkil etmiştir.[30]

Son olarak, siyasi farklılık gerçekten de kritik bir rol oynamıştı: Alman soykırım suçlularının büyük bir kısmı Nazi Partisine katılmıştı ve bunlardan birçoğu da bunu 1933'ten önce gerçekleştirmişti.

Sınıf, din, gelir, eğitim ve siyasi görüş gibi değişkenler hayata genel bakışta belirleyici bir unsurdur, fakat kişinin duygusal eğilimlerini sadece dolaylı olarak ortaya çıkarırlar. Yine de Nasyonal Sosyalizm halkta düşmanlara karşı sürekli olarak nefreti körükleyen, amansız savaş ve ağır tahribat çağrışımları yapan, son derece saldırgan bir dünya görüşüne sahipti. Ayrıca Nazi öğretisi tamamen *Volk und Vaterland*, Alman halkı ve Alman anavatanı coşkusuyla doluydu. Başlangıçta bu tür idealler özellikle gizli saldırgan eğilimlere sahip, nefret etmeye hazır ve tahribat sahnelerinden zevk alan insanlara çekici gelmiş olabilir. Bu eğilimler, Alman ulusu ve Hitler devleti için verilen mücadelede kurbanlar verme fikriyle ve ayrıca kararlı girişim, açgözlülük ve yozlaşmayla (bu son ikisi Nazilerin resmi söyleminde şiddetle kınandı) birbirlerini fazlasıyla tamamlayabilirler.

Eski toplama kamplarından birinde önceden esir olan John M. Steiner savaştan sonra SS'lerin toplantılarına katıldı ve pek çok SS askeriyle röportaj yaptı. Steiner araştırmaları çerçevesinde iki yüz eski SS askerini ve iki yüz eski Wehrmacht askerini 1947'de Theodor Adorno ve meslektaşları tarafından geliştirilen, California F-ölçeği olarak bilinen otoriter kişilik testinden geçirdi. Steiner, "F (Faşizm) ölçeği"nde SS'lerin Wehrmacht askerlerine kıyasla oldukça yüksek kayda sahip olduğunu belitti.

30. Bkz. Sémelin, *Purify anf Destroy*, s. 81-89 ve Ruanda hakkında bkz. Mamdani, When Victims Become Killers, s. 226-227; Endonezya hakkında bkz. Crouch, *Army and Politics in Indonesia*, s. 156; De Mildt, *In the Name of the People*, s. 308-310.

Steiner'e bilgi veren SS'ler, aynı zamanda ağırlıklı olarak "aşırı otoriter" ailelerden geliyorlardı. Gelgelelim, Steiner incelediği askerlerin tamamen farklı bir grup olarak değerlendirilebilmesi için aralarında çok fazla çeşitliliğin olduğunu belirtir.

Steiner bazı insanların görünürde belli olmayan hatta kendilerinin de farkında olmadığı bir şiddet yatkınlığına sahip olabileceğini öne sürer. Bu kişilerin sahip oldukları şiddet potansiyelinin "kilidi" uygun "anahtar" yardımıyla açılır açılmaz, "uykusundan" uyanabilir. Lakin Steiner hemen ardından durumcu bir not düşerek, bu kavramı özgül açıklayıcı potansiyelinden yoksun bırakır: "İnsanların tümü bazı açılardan, özel koşullar altında tetiklenebilecek bir şiddet potansiyeline sahip oldukları kadar, "uykucudur" da.[31]

Michael Mann suçluların özyaşamlarından derlediği analizini şu yorumla sonlandırır: "Az sayıda sıradan, bürokratik katil de vardı... cinayetlere fiilen katılanların büyük çoğunluğu ne yaptığını biliyor ve bunun için iyi sebepleri olduğuna inanıyorlardı." Ve şöyle ekler: "Bu modern cinayetleri soykırıma çeviren şey bürokrasiden ziyade modern kitle hareketiydi. Cinayetlere karışan Almanlar, gerçek Nazilere dönüşen Almanlar kadar sıradan değildi."[32] Özgeçmişleri belirli kişisel eğilimlerinden başka hiçbir şey öne sürmemektedir.[33]

GÖNÜLSÜZ SUÇLULAR, KAYITSIZ SUÇLULAR VE HEVESLİ SUÇLULAR

Bazı durumlarda soykırım faillerinin seçiminde kişisel yatkınlık hemen hiç rol oynanamamıştır. Hem Christopher Browning hem de Daniel Goldhagen tarafından incelenen 101. Yardımcı Polis Kıtası istisnai bir vaka sunar. İlk başta Yahudilerin, Sovyet komiserlerin ve Doğu Cephesinin gerisindeki

31. Steiner, "SS Yesterday and Today", s. 431-4.
32. Mann, *Dark Side of Democracy*, s. 278.
33. Örneğin, Neitzel ve Welzer, *Soldaten*, s. 45: "Kimin ve ne tür bir yaratılışa sahip kişinin, ne tür bir durumla karşı karşıya kaldığı fark yaratır. Fakat bu farklılıkların önemi abartılmamalıdır."

partizanların imhasıyla görevlendirilen Einsatzkommandos (Özel Görev Gücü, Eylem Komandosu) en alt kademelerdeki Alman polislerin arasından toplanmıştı. Gelgelelim, 1941 yazında Doğu'da büyük bir çatışma çıkınca, 101. Kıtayı oluşturan eski polisler görevlerinden alınmışlardı ve yerlerine henüz başka birliklerde görev almamış acemi kişiler arasından, gelişigüzel bir seçim usulüne tabi tutulan siviller getirilmişti. Browning ve Goldhagen arasında temel konularda farklılıklar bulunmasına rağmen, sıradaki ana meseleyle ilgili aynı görüşü paylaşırlar: Bütün kriterlere göre, Üçüncü Reich'in üniformalı ya da silahlı kalabalık birliklerinden birine henüz girmemiş olan yetişkin Alman erkeklerine dair 101. Kıta dosdoğru bir örnek oluşturuyordu.[34] Bu kişiler, Browning'in eserinin başlığında belirtildiği gibi, "sıradan insanlar" olmamış olsalar da, Goldhagen'in kitabının altbaşlığının dediği gibi, "sıradan Almanlar"dı.

Başlarda Komutan Binbaşı Wilhelm Trapp 101. Kıtayı oluşturan kişilere önlerindeki görevden çekilme şansı tanıdı. Bu kişilere kararlarına karşı hiçbir yaptırım uygulanılmayacağı söylendi ve gerçekten de devam etmeyi uygun görmeyenlere hiçbir şey yapılmadı. Herkesin bildiği gibi, 500 kişiden sadece 12 kişi öne çıkıp görevden alınmayı istedi. Silah arkadaşları bu kişileri azarladı, onları "zayıf" ve "ödlek" olarak çağırdı ve hepsi bununla kaldı. Peki, reddedenlerin tam olarak "hayır" dediği şey neydi? Ve geriye kalan 488 kişinin üstü kapalı bir şekilde kabul ettiği şey neydi?

Askerler komşularının gözlerin önünde ansızın teker teker köyleri basmaya, oralarda yaşayan Yahudileri toplamaya, uzun süredir tanıdıkları erkekleri, kadınları ve çocukları sıraya sokmaya ve yürütmeye hazırlıklı değillerdi. 101. Kıta'nın askerleri yakında kurbanlarının evlerini yağmalayacaklarını, mücevherlerini çalacaklarını ve cesetlerin üzerindekileri de akşam olunca toplamak için yerel köylülere bırakacaklarını tahmin etmediler. Çok geçmeden kurbanlarını tekmelerle ve

34. Browning, *Ordinary Men*, s. 41-2; Goldhagen, *Hitler's Willing Executioners*, s. 203.

yumruklarla kovalayacakları, bebekleri annelerinin kucağından, çocukları ailelerinden ve eşleri birbirlerinden ayıracakları, ayağa kalkmaya çalışan yaşlıları tekmeleyeceklerini kimse önceden onlara söylememişti. Cinayet mekânlarına, yakınlarda bir ağaçlık alana ya da nehir kenarına varan kurbanlar kıyafetlerini çıkarmaya ve beklemeye zorlandı. Kurbanların arasında bulunan erkekler, toplu mezarlık olarak kullanılması için siper kazdırılmaya zorlanmıştı. Ardından da kurbanlara kazılan siperlerin kenarında tek sıraya girmeleri emredilmişti. 101. Kıta infazcıları makineli tüfeklerle ve tabancalarla kurbanlarına yakından ateş açacaklarını hayal etmemişlerdi. Kurbanlar arkalarına çarpan kurşunla, kazılan siperlerdeki kendilerinden önce ateş açılan bedenlerin üstüne düştüler. 101. Kıtanın adamları ateş ettikleri kişilerin etrafa sıçrayan beyinleri ve kanıyla karşı karşıya kalacaklarını bilemezlerdi. Henüz ölmemiş kurbanların çoğu kireç ve toprakla kaplanmış olduklarından üstlerine düşen cesetlerin ağırlığı altında can çekişirken, infazcıların halen kımıldar haldeki diğer kişilerin tümünün işini bitirmesi gerekiyordu. Bu sıradan askerler günlerce, haftalarca, hatta aylarca cinsel ilişkiye girecekleri Yahudi bir kızı seçip, daha sonra hamile kalınca da, kendileri görevi yerine getirmek için çok hassas olduklarından, silah arkadaşlarından birine ağaçlıkların arkasında kızın işini bitirmesini isteyeceklerini hayal edemezlerdi. Çok geçmeden gün içindeki hissizliklerini akşamları da sürdürebilmek için, suçluluk duygularını Schnapps (Hollanda ve Almanya'ya mahsus sert bir içki) şişeleriyle bastıracaklarını henüz bilmiyorlardı. Yine de, askere bu görevler için alınmışlardı. Ve zamanında ne için "hayır" demediklerini önceden bilemezlerdi. Fakat görevleri üzerindeyken, ne söylendiyse onu yaptılar. Görünen o ki, aralarından çok az bir kısmı soykırımcı oldukları süreçte ya da sonrasında, sadece geçici bir huzursuzluktan başka bir şey yaşamamıştır.[35] Ancak yine de görünenler aldatıcı olabilir.

35. Örneğin, Goldhagen, *Hitler's Willing Executioners*, s. 222.

İnfazcıların eşleri ve kız arkadaşları da olup bitenlerden haberdardı: Gönderilen mektuplarla olaylar hakkında bilgilendirilmişlerdi ve Kıta'ya ziyarete geldiklerinde görev üzerindeki eşlerini ya da sevgililerini kendi gözleriyle gördüler. Bu toptan imha eylemleri resmi olarak gizli tutulmalarına rağmen, SS'ler tabii ki olaylardan haberdardı ve onların askerleri de katliamlara katıldılar. Doğu Cephesi'ndeki düzenli Wehrmacht askerleri de olanlardan haberdardı. Pek çoğu izlemeye ve bazen de yardımcı olmaya geldi.[36] Kimi zaman ordu birliklerinin tamamı Yahudilerin imha eylemlerine katıldı.

101. Polis Kıtası kayıtları, hemen hemen gelişigüzel seçilen kişilerin neredeyse tamamının, zorunlu tutuldukları müddetçe bu tür görevleri yerine getireceklerine dair literatürdeki mevcut en güçlü delili sunar. Suç ortağı olmaları dışında paylaştıkları şeylerden ilki kendilerini içinde buldukları "durum"dur: Otoriteye itaat, yoldaşlarına bağlılık ve karşıt etkenlerin tümünü düşman topraklara tecrit.

İkinci olarak, 101. Kıta'daki kişilerin çoğu, I. Dünya Savaşı'nda savaşmıştı ve hepsi savaşın sonrasında ortaya çıkan aşırı enflasyonu, ekonomik kriz ve işsizlik dönemini, ardından da Üçüncü Reich'in ilk sekiz yılını yaşamışlardı. Hepsi bu "kültürel" geçmişi ve beraberinde gelen ahlaki kodları paylaştı. Bu onların ortak makrososyolojik arka planıydı.

Bu sekiz yıllık süreçte, çığ gibi büyüyen ırkçı ve kavgacı propaganda sürdüren Nazi rejimi, aynı zamanda işsizlerin ve işçilerin faydalandığı iş ve toplumsal politikalar da yürürlüğe koydu. Nazi rejimi, ikmal sektörlerinde ve ordunun kendisinde iş olanağı sağlayan, muazzam düzeyde bir askeri mekanizma kurdu. Ayrıca binlerce infazcıdan oluşan yüzlerce imha timi devreye soktu. Bunların tümü, Polis Taburu 101 ve benzer birliklerde silah altına alınanların olanaklarını ve sınırlarını belirleyen kurumsal matrisi oluşturdu. Bu durum onları bir araya getiren mezososyolojik arka planı belirledi.

36. Örneğin, Klee, Dressen ve Riess, "*The Gold Old Days*", s. 126 ve devamı.

Bu kişilerin çoğu o zamanın Alman ailelerinde yaygın olan otoriter koşullar altında yetişmişti ve evde, okulda yaygın olan antisemitizmin her çeşidini, Nazilerin yaptığı "yok edici" fanatiklik de dahil, özümsemişlerdi. 101. Kıta'daki infazcıların psikososyolojik arka planlarına dair burada söylenecek bir şey yoktur. Muhtemelen yargı kayıtları suçluların çocukluk ve gençlik dönemlerine yönelik bilgiler içerir fakat bu veriler henüz keşfedilmemiştir.

Christopher Browning durumcu (yani, mikrososyolojik) yönlere değinmiştir. Daniel Goldhagen "kültüralist" veya makrososyolojik boyutu vurguladı. 101. Kıta mensupları aynı toplumsal tedirginliklere ve Nazi rejimine dair ortak deneyimlere sahip olmuş ve şimdi de kendilerini aynı durum içerisinde bulmuşlardı: Karşılıklı birbirini tamamlayan üç düzeyde paylaşılan bu ortak geçmiş, benzer davranışları anlamaya yardımcı olur.

Yine de, 101. Kıta'daki kişiler, içinde bulundukları durumun üstesinden oldukça farklı şekilde geldiler. Bu kişiler benzer koşullar altında aynı tepkileri veren ve benliklerine ait eski izlerin silinmiş olduğu robotlar değillerdi. Pek çoğu birkaç gün veya haftadan itibaren duruma uyum sağladı ve ellerine geçen her işi görünüşe göre serinkanlılıkla yerine getirdi. Kimileri en korkunç durumlardan kaçınmak için ellerinden geleni yaptı: Verilen talimatlar doğrultusunda harekete geçiyorlardı fakat mümkün olduğunca infazlardan kaçınmak ve kurbanları dövmekten, soymaktan ve onlara tecavüz etmekten uzak durmak için çaba gösterdiler. Kanlı geçmeyen görevler için gönüllü oldular ve bazı durumlarda da başka görevlere yönlendirilmeyi talep ettiler. Lakin bu durum direnişçi oldukları anlamına gelmez. Onlar sadece mümkün olduğunca kendilerine olan saygılarını korumaya çalışarak, olayları idare etmeyi denediler. Emirlere gönülsüzce razı olan bu itaatkârların sayısı oldukça fazlaydı.

Ayrıca kayıtsız itaatkârlar da mevcuttu. Onlar da durum izin verdiğince ya da gerektirdiğinde kurbanlara kötü muamele yaparak, onları yağmalayarak, zorunda kaldıklarında da pek yaygara yaratmadan öldürerek, sadece görevlerini yaptılar. Milgram

deneyinin vurdumduymaz itaatkârları önemli bir laboratuvar örneği oluşturur.[37] Son olarak da, önemli miktardaki itaat etmeye hevesli "infazcılar" mevcuttu. Bu infazcıların genelde kötüden en kötüye dönüşmeleri birkaç haftalarını aldı. Bu kişiler görev başında tuhaf bir haz duyuyorlardı; başlarda gizemli ve biraz utanç verici bir his, akabinde kurbanların ağlama çığlıklarının, feryatlarının, çırpınışlarının ve krizlerinin yarattığı heyecan duygusu ve insanüstü bir varlık gibi korkusuzca ve acımazsızca öldürmenin verdiği kendinden geçme hissi geliyordu. Kimi zaman iyilik yaptıkları da oluyordu, şayet zulümden kaçınmak iyilik olarak adlandırılabilirse. Bu ufak merhamet belirtileriyle sahip oldukları gücü ve özgürlüğü hissedebilirlerdi; bir an için vurmadan, tekmelemeden, sakatlamadan durabilme özgürlüğü ve başka bir anda da vazifelerinin gerektirdiğinden çok daha fazla ezme, hor görme ve işkence etme gücü. Yükümlülüğün bastırılmasında toplanan bu güç ve özgürlük marjları da bir o kadar marjinaldi. Kurbanlara göre, bu marjinal eylemler yaşamla ölüm arasındaki farkı belirlemiş olabilir.[38]

Hatta özellikle en zalim infazcıların kurbanlarına arada sırada küçük ayrıcalıklar tanıdıkları defalarca söylenmiştir. Bu ayrıcalıkları yapabildikleri için yaptılar. Onlara iktidar hissini veren de buydu. Elbette ufukta görünen düşman tarafından yenilgi tehlikesi sebebiyle suçluların zulümlerini dizginlemeleri ve kurbanlarına birtakım ayrıcalıklar tanımaları için geçerli nedenleri vardı. Yakın zamanda olur da durum aleyhlerine çevrilirse bu tutsaklar onların lehine şahitlik edebilirdi.

Peki, kişinin infaz güruhlarının bir parçası olma ve kitle cinayetleri işleme olasılığını artıran karakteristik özellikler dizisi, soykırım suçlusu profili mevcut mudur? Psikiyatrik açıdan bu profilin psikopatolojik özelliklere sahip olmasına gerek yoktur. Bu daha çok nüfusun geri kalanına kıyasla soykırım suçlularına

37. Bkz. 2. bölüm.

38. Orth, *Konzentrationslager-SS*, s. 251-2'de sağ kurtulanlar arasında bu tür ayrıcalıkları yaşamış olanların çoğu kez aynı muhafızın başka yerlerde, öteki tutsaklara kötü muamele yaptığından haberi olmadığını belirtir.

özgü ve onlarda daha belirgin şekilde görünen bir özellik meselesi olabilir. Ya da daha doğrusu, göreceğimiz gibi olmayabilir.

SOYKIRIM SUÇLULARI VE DİĞER SIRADAN İNSANLAR: VİCDAN, EYLEMLİLİK, EMPATİ

Kitle katilleri, aynı dönemde aynı toplumda yaşayan diğer insanlara kıyasla ne gibi farklılıklara ve eksikliklere ya da daha doğrusu, ne gibi benzerliklere ve fazlalıklara sahip oldukları belirlenerek en iyi şekilde tanımlanırlar. İlk olarak, kitle katillerinin herhangi bir vicdana sahip olduklarını yadsımak cazip gelecektir. Ancak pek çoğu ahlaki vicdana sahip olduğunu açıkça gösterir. Her ne kadar çoğunlukla içinde bulundukları durum pek çok fedakârlığı gerektirmiş olsa da, suçlular üstlerine itaat ettiler ve silah arkadaşlarına sadık kaldılar. Katillerin "süperego (üstbenlik) işleyişleri"nin büyük bir kısmının üstlerine yönelik itaatin ve silah arkadaşlarına duyulan bağlılığın etkisi altında olduğu görülür. İlaveten çoğu, liderlerinin ve silah arkadaşlarının işini gören büyük nedene içtenlikle inanmış olmalıdır. Bu kabaca Welzer'in deyişiyle onların "ahlaki kodu"ydu. Çoğu okur kayıtsız itaat ve bağlılığa dayalı bir ahlakı sorgulayabilse de, bu tür buyruklar inkâr edilemeyecek şekilde türünün tek örneği olmasa da, ahlaki bir kodun prensipleri olabilirler. Nitekim, soykırım sorumluların çoğu eşlerine ve çocuklarına yoğun şekilde bağlı olmuştu. Aynı şekilde, bu durum sadece duygusal bağlılığa değil, aynı zamanda ahlaki yükümlülüklere de işaret eder.

İtaat, bağlılık ve genelde aileye duyarlılık, soykırımcıların çoğunun hayatına yön veren etik değerleri oluşturmuştu. Ancak bu ahlaki yapıda çarpıcı bir eksiklik göze çarpar: Rejim yanlısı halkın dışında kalanların hepsi soykırımcıların ahlaki vicdanlarının da dışında kaldı. "Duygusal üçgen" kavramı bakımından, suçluların yabancı birine karşı temel bakışları ahlaki kayıtsızlık yönündeydi.[39] Soykırım sorumluları kendilerini bu yabancılarla özdeşleştirecek durumda değildi fakat rejimin yaptığı propa-

39. Bkz. 3. bölüm.

gandanın etkisiyle, hedef kitlelere karşı kuvvetli, hatta aşırı bir özdeşleşmeme hissini kolaylıkla geliştirdiler.

Soykırımcıların psikolojik profillerinin yeniden kurgulanması için kaynak olarak yargı belgelerine başvurmak çarpıtılmış sonuçlara yol açabilir.[40] Komutanlardan gelen "yasal" emirlere itaat etme, başlangıçta Nazi suçlularının Alman duruşmalarında meşru bir savunma şekli olarak kabul edildi ve bu yüzden suçlular emirlere uymaya karşı gösterdikleri gönüllülüğü vurgulamaya çalıştılar. Silah arkadaşlarına bağlılık saygın bir davranış olarak görülmüş olsa da, mahkemelerde hukuki bir savunma olarak kabul edilmedi.

Duruşmalarda sanıklar genellikle düşman olarak gördükleri yabancılara duydukları nefreti ve kayıtsızlığı hafife almaya çalıştı. Yargıçlar nezdinde aşırı hevesli kişiler olarak görünmek istemediler. Bu yüzden bu duygular arşiv kayıtlarında nerdeyse hiç ortaya koyulmadı. Yargıçlar, iyi aile babası olarak ifade veren savunmacılara karşı hassasiyet göstermiş olabilirler. Bu nedenle savunucuların ahlaki vicdanlarının bu tür yönleri, karakterlerine dair olumlu bir kanıt olarak algılanmıştı. Browning, görgü tanığı olarak çağrılan suçluların, savunmasını yapan silah arkadaşlarının kendilerine kıyasla daha kötü gözükmelerini engellemek için, bazen kitle cinayetlerine yönelik kendi direnişlerini ya da gönülsüzlüklerini kasten farklı gösterdiklerini düşünür.[41]

Soykırımcıların hukuki açıklamalarının yanı sıra Franz Stagl, Adolf Eichmann, Rudolf Hoss ve Alfred Mengele gibi kişilerin özgeçmişlerinde de başka bir özellik göze çarpar. Görünüşe göre soykırım suçluları Üçüncü Reich döneminde adeta hiçbir tercihte bulunmadılar. Her şey kendiliğinden gelişmişti ve hepsi buydu. Üstlerinde biri dostça yeni bir mevki teklif etmişti, meslektaşlarından biri başka bir iş teklif etmişti ve böylece suçlular kendilerini Gestapo'da SS'lerin ya da toplama kamplarının muhafızları arasında bulmuşlardı: Hiçbir soru

40. Yargı belgelerindeki saptamalara dair faydalı bir genel çerçeve için bkz. De Mildt, *In the Name of the People*, s. 40-8.

41. Christopher Browning, yazarla görüşme, 28 Ocak 2012.

sormadan, hiçbir şüphe veya endişe duymadan. Olaylar sanki aralarından hiçbiri onlara karşı direniş göstermeden ya da heves duymadan meydana gelmiş gibi görünür. Suçluların dediği gibi, hiçbir varoluşsal tercihler ya da etik dilemmalar olmadan, sadece olayların, yerlerin, kişisel ve mesleki ilişkilerin gidişatıyla karşı karşıya kalmışlardı: "İbretlik bir şekilde tercih etmemeyi tercih etmişlerdi."[42]

Bunların hepsi kısmen yargı kaynaklarının eseridir. Savunmacıların çoğu, sorguculari ve daha sonra da yargıçları hiçbir zaman öldürme niyetinde olmadıklarına, öldürme mekanizmasının bir parçası olmayı asla istemediklerine ve kendilerini öylece olayların içinde bulduklarına inandırırlarsa, durumun yararlarına sonuçlanacağını düşünmüş olmalıydı. Ayrıca yargıç nezdinde sanıklar muhtemelen ırkçı ve Yahudi karşıtı olarak görünmemeye çalıştılar. Hiçbir zaman öfkeli Naziler (ya da Interahamwe) gibi olmadıklarını da beyan ettiler: Onlar sadece üyelik kartına sahiplerdi ve herkes gibi selamlamak amacıyla kollarını kaldırmışlardı. Nihayetinde ailelerinin geçimini sağlamak için çalışmaları gerekiyordu. Bu savunma, durumdan duruma değişiklik göstererek bir geçeklik payı taşıyabilir ve Nazi kamplarına muhafızlar olarak öylece yerleştirilmelerine dair verdikleri beyanlarda da ufak bir doğruluk payı olabilir.

Arşiv kayıtlarına yansıyan ürkütücü plan ya da tercih yoksunluğu ve dolayısıyla hissedilen sorumsuzluk, kısmen mahkemelerdeki savunma stratejisinden kaynaklanan bir çarpıtma olabilir. Fakat özgeçmişlerde belirtilenler genellikle daha dağınık, çoğunlukla hazırlıksız ve tesadüfi gözükürler. Öyle bile olsa, genel olarak soykırım sorumlularının hayat hikâyelerinde plan, iç görüş ya da karar yoksunluğu, kısacası *eylemlilik* eksikliği dikkat çeker.[43]

---

42. Dresden, *Vervolging, vernietiging, literatuur*, s. 185: "Zij hadden eens en voor altijd gekozen voor het niet kiezen".

43. Dicks, *Licensed Mass Murder*, s. 112: Höss kendisini "Üçüncü Reich" tarafından yaratılan büyük imha mekanizmasının sağ kolu olarak nitelendirir." Dicks bilhassa sapkın bir katilin "kendimi SS birliklerinin arasında buldum" sözlerini

Kamp muhafızlarına yönelik yüzlerce dava sırasında savunmacının, kampların gerekli ve yararlı kurumlar olduğunu söylemeleri ve zamanında yaptıkları eylemlerin halen arkasında durmaları yüzünden neredeyse hiç mahkûmiyet olmadı. Tam tersine, savunucunun eylemlerinden pişmanlık duyduğu da çok nadiren görüldü.[44]

Aslında pişmanlık vakaları da mevcuttur: Bilinenlerin çoğu yargılanan suçluların özellikle ceza almadan önceki son sözleriyle alakalıdır.[45] Bu tür ifadeler kendileri lehinde ya da samimi ve hatta ikisi birden olabilecekleri için değerlendirilmeleri özellikle zordur.

Birtakım utanç mırıltıları mevcuttu, ancak neredeyse hiçbir zaman işlenen suçlara dair suçluluk duyulmadı ya da özür dilenmedi. Nazi toplama kamplarında çalışmış olan doktorlarla yaygın olarak röportaj yapan Robert Jay Lifton; "ahlaki çatışmalarının neredeyse tamamen eksik olduğunu ve kötü bir projenin, değişen düzeylerde parçası haline geldiklerini kabullenmemelerini" savunur.[46]

---

alıntılar ve şu yorumu yapar: "bu ifade tarzı kendi adına tercih yapmadan ziyade bir pasiflik duygusu uyandırır" (s. 160).

44. Neitzel ve Welzer, *Soldaten*, s. 177, 183: İngilizlerin elindeki Alman ordusunun kendi aralarındaki konuşmaları gizlice kaydedilmişti. Yahudilerin imhasının korkunçluğundan bahsederlerken, "dünya intikam almaya gelince" başlarına geleceklerden endişe duydular. Hiçbir zaman pişmanlık ya da suçluluk duygularından bahsetmediler. Ama zaten herhangi bir duygu da nadiren dile getirildi (s. 209 ve devamı).

45. Cesarani, *Eichmann*, s. 367'de Eichmann hakkında: "Asla tam olarak pişmanlık duymadı." Gelgelelim, istisnalar mevcuttur; Hans Stark'ın Frankfurt'taki Auschwitz davasındaki pişmanlığı hakkında bkz. Naumann, *Auschwitz*, s. 262. Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi nezdinde Dragan Nikolić, Dragan Obrenović ve Milan Babić özür diledi ve pişmanlık duydu. Sanıkların verdiği ifadeler, büyük ihtimalle ceza sürelerini kısaltmaya yönelik olduğundan samimi oldukları kanaatine varmak güçtür. Bu noktada, örneğin, Obrenović: "O dönemde bütün yaptıklarımdan ve yapmadıklarımdan, tutsakları korumadığım için suçluyum... Binlerce masum öldü... Bunun belirli bir kısmının sorumlusu benim. Millet olarak değil, bireyler olarak suçluyuz" (bkz. "Statements of Guilt: Dragan Obrenović, http://www.youtube.com/watch?v=gjWmkkp9g5l ve "ICTY statements of guilt" adı altındaki pek çok internet sitesi.

46. Lifton, *Nazi Doctors*, s. 502. Ayrıca bkz. Cribb, "Genocide in Indonesia", s.

Suçluların çoğu kurbanlarının acısını paylaştığına dair tek kelime etmedi. Bazıları cinai rutinlerini gerçekleştirirken kendilerinin maruz kaldığı zorluklardan şikâyet etti. SS-Obersturmführer paramiliterlerinden biri, henüz yarısı dolu toplu mezarların başındaki Yahudi çocuklara ateş açılmasından bahsetti: "Feryatlar tarif edilemezdi. O sahneleri hayatım boyunca unutmayacağım. Dayanılması çok güçtü."[47] Kurbanlarının çektiği acıları gerçekten de anlamıştı ve bu *onun* için çok üzücüydü. Bu durum soykırım suçlularının üçüncü bir karakteristik özelliğinin temelini oluşturur: İşkence ettikleri ve öldürdükleri kişilere sempati duymak şöyle dursun, herhangi bir empati duygusundan bile yoksunlardı. Başka bir deyişle, soykırım durumunda katiller kurbanlarıyla aşırı derecede özdeşleşmediler. Suçlular hedef aldıkları kişilerle olan benzerliklerinin tümünü inkâr ederek, onları aşağılayarak, insanlıktan çıkararak ve şeytanlaştırarak geriye kalan her özdeşleşme hissini yok ettiler.

Pişmanlık dayanılması güç bir duygu olabilir. Sonuçta pişmanlık duyanlar dolayısıyla yanlış yaptıklarını ve bu yüzden kötü olduklarını ve belki de halen kötü olduklarını kabul ederler. Ama başkasının acısını paylaşma bunu gerektirmez bile. Sadece kurbanın da insan olduğunu ve aynı ölçüde acı çekebileceğini öngörür. Suçluların çoğu kendilerinin bu benzerlik hissini yaşamasına, kurbanlarıyla insan olarak empati kurmasına ve dolayısıyla da acı çeken diğer kişinin hayatını hesaba katmasına izin vermedi. Soykırım döneminde böyle bir şeyi kaldıramazlardı; çünkü bu görevlerini imkânsız kılacaktı. Ayrıca olaydan sonra da mümkün değildi, zira bu durum suçluları suçluluk duygusuyla karşı karşıya getirmiş olacaktı. Kurbanlarını insan

---

16'da 1965 yılındaki Endonezyalı kitle katilleri hakkında: "Kitle katillerinin pek çoğunun kendi yaptıkları eylemlerden etkilenmediklerine dair yeterli miktarda kanıt mevcuttur." Ve bkz. Joshua Oppenheimar'ın yönettiği belgesel film *The Act of Killing (Jagal)*, 2012.

17. Klee, Dressen ve Riess, "*The Good Old Days*", s. 154; ayrıca bkz. imha güruhu üyelerinden birinin ifadesi: "Yahudilerin hendeklerin başına varınca ve cesetler gözlerine ilişince uğradıkları mutlak terörü bugün halen hatırlıyorum. Büyük bir kısmı terör çığlıkları attılar. Korkunçtu" (s. 67).

dışı varlıklar olarak değerlendirmeleri, onlardan nefret etmeleri, onları aşağılamaları ve hor görmeleri gerekiyordu.

Horgörü, Nico Frijda'nın dediği gibi, "soğuk bir duygu"dur.[48] Hor görenin üstünlüğünü ve hor görülenin astlığını yansıtır ve sosyal eşitsizliklerini güçlendirir. Horgörünün vazifesini yerine getirebilmesi için, kişinin hem eş düzeyde olduğu kişilere hem de toplumsal astlarına karşı afişe edilmesi gerekir. Düşük düzeydeki kişinin aynı değere sahip olduğu iddia edilebilir, ortak bir insanlık üzerinde ısrar edilebilir, fakat üstün kişi bu iddiaları gösterişli bir şekilde, kibirli bir horgörüyle ve dolayısıyla ötekinin toplumsal değerini azaltarak ve yok ederek göz ardı edebilir. Frijda, hor görenlerin, hor görülenlere yönelik eylemlerini kısıtlayabilecek sempati ya da ahlak sınırlarından çekinmediğinden bahseder. Nefret de aynı eylemlerde bulunulmasına izin verecektir, fakat nefret "sıcak bir duygudur" ve nefret edilen kişinin illaki toplumsal astlığını göstermez ve Frijda ekler: "Zulüm –sıcak duygu– kurbanın çektiği acıya ve bunun doğurduğu hazza, tatmine ve hatta sevince dayanır."[49] Bu üç duygunun tümü, bir grubun mensuplarının diğer grubunkilerle özdeşlememesine ve bu süreçte de ortak nefret, horgörü ya da zulmü birbirleriyle daha fazla özdeşleştirmelerine yardımcı olur.

ZİHİNSELLEŞTİRME VE ZİHİNSELLEŞTİRMEME: EMPATİ VE EKSİKLİĞİ

Soykırım durumunun, soykırımcı tavırların ve zihniyetin büyük bir kısmını açıkladığına dair neredeyse bir fikir birliği söz konusudur. Fakat kitlesel imha dönemleri boyunca kimileri cinayet bölmelerinden uzak dururken, kimileri de en sonunda kitle katilleri olur. Bu, kısmen insanların toplum içindeki konumlarını belirlemeye yardımcı olmuş makrososyolojik koşulların

48. Frijda, "Emotions and Collective Violence", s. 21-4.

49. Frijda, "Emotions and Collective Violence", s. 21. Ayrıca bkz. Baumeister, *Evil*, s. 245: "En şiddetli zulüm empatiden sempati olmadan yararlanır. Birinin canını yakmak için, kişinin çektiği acıya merhamet ya da acıma duyulmadan, hassas ve zayıf noktalarının bilinmesi gerekir."

sonucudur; aynı zamanda toplumsal kurumların mezososyolojik etkisine ve onların ömürlerindeki rejime ve kısmen de psikososyolojik yöne bağlıdır: Yaşam seyri boyunca kazandıkları eğilimlere. Daima bir tesadüf unsuru da mevcuttur.

İnsanların yolu cinayet mekânlarına düşünce, bu ortak durumun mikrososyojik etkisinin insanlar üzerindeki kuvvetli baskısı onları suçlulara çevirdi. Ama bu safhada bile henüz gönülsüz, kayıtsız ya da hevesli kitle katillerine dönüşeceklerini gösteren hiçbir şey yoktur. Bu farklılıklar açıklanmayı bekler. Bu açıklama, erken çocukluk döneminde ailede ve geniş toplum vasıtasıyla bunu izleyen hayatın seyrinde kazanılan ayrı bireysel yatkınlıklardan oluşmalıdır.

Soykırım faillerini diğer "sıradan" insanlardan en belirgin şekilde ayıran şey, kurbanlarına yönelik bariz şefkatsiz olmalarıdır. İnsanlar yalnızca başkalarının duygularını biraz tahmin edebiliyorsa, onlarla empati kurabiliyorlarsa onların acılarına şefkat gösterebilirler.

Erken çocukluk döneminde ortaya çıkan empatiye dair bugün önemli oranda literatür mevcuttur. Anna Freud, Melanie Klein ve Donald Winnicott tarafından ortaya atılan geleneği geliştiren John Bowlby, anne ile bebek arasındaki ilişkiyi araştırdı. Aralarında yeterince güvenli ve istikrarlı bir ilişki varsa çocuk "yeterince iyi" olan anneye sağlam bir bağlılık duyar. Bu bağlanma dış gerçeklikten bir nevi farklı olan iç yaşam duygusunun ortaya çıkması için vazgeçilmezdir. Eğer her şey yolunda giderse ki genellikle de öyle olur, küçük çocuk çevresindekilerin, annesinin ve diğer insanların dünyasından ayrılan kendine has duyguları olduğunu öğrenir. Başka bir deyişle, çocuk kişisel zihinsel hayatını edinir. Bunu takiben genç çocuk etrafındaki diğer insanların duygularını kabul etmeyi öğrenir. Başkalarına yönelik olası bir empati işte bu şekilde gelişir.

Peter Fonagy ve arkadaşları bu öğrenme sürecini "zihinselleştirme" veya "zihinselleştirmek" olarak adlandırmıştır.[50] Fonagy

50. Fonagy ve diğ., *Affect Regulation, Mentalization, and the Development of the Self*; Allen ve Fonagy, *Handbook of Mentalization-Based Treatment*.

ve meslektaşları, İngiliz psikologların erken çocukluk dönemine yönelik çalışmalarını bilişsel psikolojinin en son bulgularıyla birleştirerek zenginleştirdi. *Zihinselleştirme* "bireyin örtük olarak ve açıkça kendisinin ve etrafındakilerin davranışlarını, kişisel arzular, ihtiyaçlar, duygular, inançlar ve nedenler gibi maksatlı zihinsel durumlara dayanarak anlamlı olarak yorumladığı zihinsel süreç" olarak tanımlandı.[51]

John Allen ve Peter Fonagy, zihinselleştirme potansiyelinin doğuştan gelen nöronal ağlara (büyük olasılıkla aralarında "ayna nöronlar"ın da olduğu) dayandığını belirtir.[52] Kişinin kendisinin ve diğerlerinin eylemlerini zihinde olanlar çerçevesinde fiili yorumlama kapasitesi erken çocukluk döneminde, anne kendine özgü olarak algıladığı zihinsel durumları çocuğa taşıdığı için, anneyle yeterince güvenli bir ilişki içinde edinilir. Anne, bebeğiyle empati kurma yoluyla algıladığı duygulanımı yansıtarak (ve çoğunlukla komik bir biçimde –ve öğretici şekilde– abartarak) yapar bunu: "Kızdın şimdi değil mi...! ya da "sence de çok tatlı değil mi şu kedicikler?"[53]

Zihinselleştirme aynı zamanda "zihinsel körlüğün" tersi olarak, "zihinsel zihinsellik" olarak da tanımlanmıştır. Kişinin kendi zihinsel durumlarını anlaması üzerine kuruludur ve empatinin gelişimi (erken çocukluk döneminin daha sonraki aşamasında) için gerekli bir koşuldur. Jon Allen şöyle yazar: "Empati zihinselleştirmenin tek ciheti olmasa da, en önemlisi olabilir."[54]

Martin Hoffman empatinin iki yönüne dikkat çekmiştir: "Başkasının iç durumlarını bilişsel farkındalık" (başkasının hissettiklerini bilmek) ve "başkasına dolaylı duygusal tepki"

51. Allen ve Fonagy, *Handbook of Mentalization Based Treatment*, s. 31-2'de Jeremy Holmes'dan alıntı yapar.

52. Allen ve Fonagy, *Handbook of Mentalization Based Treatment*, s. 12; Frijda, *Emotions*, 2008, s. 55 not 67.

53. Fonagy ve diğ., *Affect Regulation, Mentalization, and the Development of the Self*, s. 171. "Anne" çocuğun temel bakımını veren kişi anlamına gelir.

54. Allen ve Fonagy, *Handbook of Mentalization Based Treatment*, s. 13. Allen şöyle devam eder: "Bazen zihinselleştirmenin özünü çabucak iletmek için, eğer 'empati' kavramını 'kişinin kendisine yönelik empati' ile geliştirirsek, iki terimin de neredeyse eşanlamlı olacağını belirtiyorum" (s. 13).

(başkasının hissettiklerini hissetmek). Bu empati bileşimi ahlaki gelişimin temelidir. Ayrıca insanları başkalarına yardım etmek için harekete geçiren de budur.[55]

Empatinin temel, belki de en önemli özelliği "başkalarındaki duygusal sıkıntının bilincini gerektirmesidir."[56] Bu, çoğu durumda şefkati uyandırır. Şefkatli insanlar acı çektiğini gördükleri birine yardım etmeye eğilimli olacaktır.

Nico Frijda duyguların önemli bir özelliği olarak "eyleme hazırlık" kavramını tanıtmıştır.[57] Bu doğrultuda örneğin şefkat duyan insanlar, ihtiyacı olan birisi için harekete geçmeye, onu rahat hissettirmeye, onun yardımına koşmaya ya da onu korumaya eğilimli olacaktır.

Soykırım suçlularının yapmadığı da tam olarak budur. Aksine, onlar merhametsizce, acımasızca ve genellikle çekinmeden acı verirler. Bu nedenle şefkatsizlik durumuna, şefkat eksikliğine ya da şefkat duygusunun bozulmasına bakmamız gerekir.

Anne ve çocuk güvenli bir ilişki sürdürmekte başarısız olursa ya da bu ilişki kesintiye uğrarsa, pek çok durumda zihinselleştirme süreci hiçbir zaman harekete geçmeyebilir ya da erkenden bozulabilir. Bu koşullar altında çocuklar, Simon Baron-Cohen'in deyişiyle "sıfır derece empati" ile büyüyebilir. Empatinin normal dağılım eğrisinde, bu insanlar eğrinin aşırı sol tarafında kalırlar. Bu kişilere, olur da bir psikiyatristin ya da psikoloğun dikkatini çekerlerse, genellikle "borderline (sınırda)", "narsistik (özsever)" ya da "psikopat (antisosyal)" kişilik bozukluğu tanıları konur. Psikopatik kişilik bozukluğu görülen insanlar "*kendi arzularını tatmin etmek için ne gerekiyorsa*" yapmaya hazırdır.[58]

Cinayet bölmelerinde görev başında olan soykırımcılar çoğunlukla psikopat *gibi görünebilir* fakat soykırım döneminin

55. Hoffman, *Empathy and Moral Development*, s. 29. Hoffman empatiye dayanarak diğerkâmlığı (altruism) açıklar.

56. Allen ve Fonagy, *Handbook of Mentalization Based Treatment*, s. 12'de empatiyi, kendilik (self) ve başkası (other) ayrımı olmayan *duygu bulaşması*ndan ayırır.

57. Frijda, *Laws of Emotion*, s. 53.

58. Baron-Cohen, *Zero Degrees of Empathy*, s. 64 (vurgular yazara ait).

öncesinde ve sonrasında ya da soykırım ortamı dışında yakınlarına karşı genellikle oldukça empati ve şefkat gösterebilmektedir. Aslında, "sıfır derece empati" gösteren kişiler genel nüfusun sadece küçük bir yüzdesini oluştururlar ve büyük olasılıkla suçlular arasındaki oranları da pek fazla değildir.

Eğer insanların çoğu başkalarına karşı empati kurma, onların acılarını dindirecek şefkati gösterme ve ihtiyaç duyulan zamanlarda yardımlarına koşma kapasitesini geliştiriyorsa, suçlular arasındaki bu bariz toplu şefkatsizlik nasıl açıklanabilir?

Her şeyden önce küçük çocukların yetiştirilme tarzlarında önemli kültürel farklılıklar olabilir ve bu farklılıklar bir çevreden diğerine erken zihinselleştirme derecelerinde çeşitlilikler doğurabilir. Aile ortamları ve eğitim modelleri, toplumlar, dini topluluklar ve sosyal sınıflar arasında farklılaşmalar yaratırlar ve nesiller boyunca değişirler. Bir yandan zihinselleştirme süresi o kadar temel ve evrensel anne-çocuk ikilisinin ayrılmaz bir parçası olarak görünür ki, kültürel, sınıfsal, dini ya da ulusal farklılıklar geçersiz gibi gelir. Anne şahsen erken çocukluk döneminde başarılı bir zihinselleştirme süreci geçirmişse ve çocuğuyla aralarında yeterince güvenli bir durum söz konusuysa, ikili bozulmamış bir bağın sürekliliğini sağlayabilirler. Çocuk zihinselleştirmeyi ve yakın çevredekilere karşı empati ve şefkat duyma kapasitesi geliştirmeyi öğrenecektir.

Diğer yandan, anne ve çocuk arasındaki bağın yakınlığını, samimiyetini ve incelikle ahengini sürdürme şekilleri kültürler ve altkültürler arasında değişiklik gösterir. Çocuklar bazen erken yaşta annelerinden ayrılırlar ve anneleriyle ya da başka biriyle "yeterince iyi" ilişkiler geliştirmek için fırsatların yeterli olmadığı sütanneye, bakımevine ya da yetimhaneye emanet edilirler.

Bebeğin öğrendiklerinin çoğu bir sonraki gelişim aşamasında aynı şekilde vazgeçilebilir, küçük erkek çocuklarının "erkek" olma sürecinde şefkat özlemlerini ve hassasiyet yatkınlıklarını bastırarak, sert olmayı ve kadının sevgisinden bağımsız olmayı (fakat bilhassa erkeklerin onayını arayışı) öğrenmeleri kolay olmamalıdır. Büyüdüklerinde, empatilerini ve şefkatlerini sadece

yakın arkadaşlarına saklamayı, iç deneyimlerini inkâr etmeyi ve diğer insanların duygularını görmezden gelmeyi öğrenirler. Wouter Gomperts'in ortaya koyduğu terimle tanımladığı gibi, "zihinselleştirmemek" için eğitilirler.[59]

Kültürel ve altkültürel çevreye bağlı olarak, çocuğun yetiştirilmesinde babanın rolü önemli ölçüde değişkenlik gösterebilir: Koruyucu, destekleyici ve cesaretlendirici davranarak anneyi tamamlamaları beklenebilir ya da mesafeli, yasaklayıcı ve otoriter olmaları için hâkim normlarla bastırılırlar. Bağlılık ve empati göstermek sevecenlik ve duygusallıkla bağdaştırıldığı için erkeklerin bu duygulardan kaçınmayı öğrenmeleri gerekir.

Çocuklar erken yaştan itibaren çevresindeki toplumun belirlediği toplumsal kategorileri öğrenir. Hâkim özdeşleşme ve özdeşleşmeme halkaları doğrultusunda, empati kurmayı "kendi saflarındakiler"e saklamayı ve diğer saflardaki kişilere karşı daha çekingen olmayı öğrenir.[60] Açıkçası bu kolektif özdeşleşmeleri, bireysel empati ve şefkat sınırlarını belirler. Diğer grubun mensupları değer verilmeyi ve saygı gösterilmeyi hak etmez; onlar rezil, zanlı, tehdit unsuru (liste uzayıp gider) olarak nitelendirilir.

Çocuklar büyüdükçe okul, kilise ve (özellikle de bu bağlamda konumuzla ilgili) siyasi kitle hareketleri gibi daha geniş kurumlara dahil edilir. Bu çevrelerde milli, etnik, dini ya da siyasi kimlikler daha güçlü aşılanır. Bölünmenin yeni hatları önceden aileden öğrenilenlerin üstüne oturur ya da bunlardan oldukça farklı olabilir: Bu durumda genç insanların bağlılık çatışmalarını çözmeleri ve farklı tesirlerden uzaklaşmaları gerekir. Büyük olasılıkla, erken çocukluk döneminde edinilen toplumsal özdeşleşmeler, sonradan öğrenilen ve bazen farklı zihinsel bölmelere

59. Gomperts, "Dysmentalization and Mentalization", 2002.

60. Tomasello, *Why We Cooperate*, yardımcı davranışların evrimsel ve nörolojik köklerini ele alarak, çocukların başkalarına yardımcı olmak için sosyalleşme sürecinde şekillenen genetik yatkınlığı olduğunu vurgular: "Fakat kime yardım edeceklerini, kimi bilgilendireceklerini ve kiminle paylaşımlarda bulunacaklarını öğrenirler" (s. 43). Hoffman, *Empathy and Moral Development*, s. 206 ve devamında "grup içindeki" mensuplara yönelik empatiyi sınırlayan "aşina olma önyargısı"ndan bahseder.

atılan özdeşleşmelerle birbirilerine karışmakta güçlük çekerler. Gruplar arasında yoğun uzlaşmazlıkla şiddetli bölmelere ayrılan toplumlarda, gençler fiili olarak yabancılara karşı empati duymanın üstesinden gelmeyi öğrenebilirler. Bu noktada "şefkatin kırılganlığı" belirir ve "aşınmış empati" ortaya çıkar.[61]

Doğrudan kendi özdeşleşme halkasının dışındaki kişilerle empati kurmaya eğilimli olmayan insanların, diğerlerine nazaran suçlu saflarına katılma olasılığı daha yüksektir. Büyük ve ani değişikliklerin yaşandığı dönemlerde bu insanların bilindik, düzenli yaşam akışları kesintiye uğrar ve her iki taraftan birine katılmalarına yol açan olaylar dizisiyle karşı karşıya kalırlar. Olayların tırmanması üzerine, küçük bir zihinselleştirme ve empati kapasitesi bile çok farklı bir yol izlenmesine neden olabilir. Tıpkı bir avuç hafif sarsıntılar dizisiyle sonunda büyük çakıl taşlarını küçüklerden ayıran titreşimli bir elek gibi, peş peşe gelen şans eseri asgari olaylar göreve uygun olmayan eğilimleri eleyerek, cinai bölmelerdeki kariyerler için şefkatsizleri seçip ayırabilir. Bu seçim sürecinde adeta kişisel tercih hiçbir rol oynamıyor gibi gözükür, lakin en azından geriye dönüp bakıldığında her fırsatta bir tercih mümkündü.

Suçluların herhangi bir seçime maruz kalmadığına karşı gösterilebilecek en güçlü argüman, 1942'de Nazi Almanya'sının aşırı derecede bölmelere ayrıldığı ve ideolojilerinin telkin edildiği bir toplum olmasına rağmen, imha güruhlarının gerçekten de rastgele bir şekilde yaşlıların arasından toplanmış olarak gözüktüğü 101. Kıtadır: Fakat rejim katillerini genellikle ordu safları, polis ve suçlu sınıfından seçti; yani şiddet uzmanları arasından. Bu kişilerin çoğu bu kariyeri bir nevi seçmişlerdi ve seçilmişlerdi, merhamet göstermeden güç uygulamak için eğitilmişlerdi ve bu doğrultuda tabura alınmışlardı ve terfi edilmişlerdi.

Bürokratikleşmemiş ve profesyonelleşmemiş çevrelerde, suçluların cinayetlere hemen hemen gelişigüzel karıştıkları görünür. Fakat buralarda özseçim göründüğünden daha fazla rol

61. "Şefkatin kırılganlığı"; Frija, "Emotions and Collective Violence", s. 14; "aşınmış empati": Baron-Cohen, *Zero Degrees of Empathy*, s. 6.

oynar. Kalabalığı oluşturanların her biri mezalimlere katılmış gibi gözükür fakat çoğu, hatta pek çoğu operasyon sahnelerinden uzak kaldı. Bu kişiler, olaylardan uzun bir süre sonra olanları su yüzüne çıkarmaya kalkışan soruşturmacılar ve araştırmacılar da dahil, görünmez olarak kalmıştır.

Son olarak, önceden belirtildiği gibi, toplum biliminde iki yaygın gözlem arasında anlaşmazlık mevcuttur. Barış zamanında insanlar kavgalara karıştığı zaman aslında fiziksel mücadelelere girmeye genellikle gönülsüzdür. Ayrıca, askerlerin çoğunun düşman ateşi altında bile, düşmanlarını nişan almak ya da öldürmek yerine, havaya ateş ettiklerine ya da ateş açmadıklarına dair bol miktarda kanıt mevcuttur.[62] Öte yandan pek çok insanın soykırım durumuyla karşı karşıya kalmasıyla, gönülsüz, kayıtsız ve hatta hevesli infazcılara dönüştükleri de görülür. Bu çelişki sadece -genellikle gizli- seçim ve özseçim süreçleri ve soykırım epizotlarında meydana gelen empati aşınmasıyla açıklanabilir.

CİNAİ BÖLMELERDE ZİHİNSELLEŞTİRMEME

Soykırım durumunda suçlular, kurbanlarına dair derinlerine yerleşmiş olabilecek her türlü empati izinden tamamen kurtulmalarına yönelik baskı altındadır. Suçlular yoğun bir zihinselleştirmeme süreci izlerler. Durum insanların eylemlerini belirler ve eğilimleri göz ardı edilebilir. Karşıt delil ise bazı insanların ağır soykırım baskısı altında bile boyun eğmeyeceği şeklindedir. İtaat ve dayanışma taleplerine razı olanlar yine de bunu gönülsüzce, kayıtsızca ya da hevesle yaparlar. Aynı ve tek bir durumda bu önemli bireysel farklılıklar nasıl açıklanır?

Yanıt, bireysel olarak empati kurma yatkınlığıdır. İlk olasılık şu şekildedir: İnfazcılar kurbanlarıyla karşı karşıya gelince herkes gibi şefkat duygusu hissedebilirler; onlar sadece üstlerinin ve silah arkadaşlarının önünde, korkudan ya da utanç duyduklarından ya da kurbanlarına duydukları nefret ve öfkeden dolayı,

62. Grossman, *On Killing*; Bar ve Ben-Ari, "Israeli Snipers in the Al-Aqsa Intifada".

numara yapmak şöyle dursun bunu belli etmeyeceklerdir. Başka bir deyişle, bu soykırımcılar iç çatışmayla yaşarlar. Bu bazı durumlarda tespit edilmiştir ve pek çok vaka ya da vakaların tümü için doğru olabilir, fakat bu tür zihinsel çelişkiler için delil sunmak zordur.[63]

İkinci olasılık ise soykırımcıların, kurbanlarına dönüşen düşmanları dışındaki herkese herkes kadar şefkatli olabileceğidir. Bunun sebebi belki de akrabaları, komşuları, iş arkadaşları ve yakınları haricinde "bilinmeyen yabancılar"la empati kurmayı hiçbir zaman öğrenmemiş olmalarıdır. Bu yaklaşım, öncelikli ilgisi kendileri ve doğrudan çevresindekiler olan ve nadiren yabancı ya da düşman çevredekilerle ilgilenen terapötik hastalara odaklanan zihinselleştirme literatüründe dile getirilmez. Bu hastaların diğer milli, etnik ya da dini grupların mensuplarına dair "siyasi" meseleleri nadiren ele alınır. Yeniden eğitim süreçleri ve nefret propagandasının uzayan kampanyaları boyunca, soykırımcılar nefret duyulan hedef grubu kendi "empati çevresi"nin dışında bırakmayı çoğu kez öğrendi. 4 Ocak 1943'de Heinrich Himmler, 92 SS askerinin önünde yaptığı Posen (Poznan) konuşmasında Avrupalı Yahudilerin imhasını açıkça belirtti ve bu bağlamda katillerin katı ve keskin ahlaklılık sınırlarını şart koştu: "Mutlak kural SS'lerin her biri için geçerlidir: Kendi kanımızdan olanlara dürüst, sadık, inançlı ve bağlı olmak zorundayız ve gerisi teferruat."

Üçüncüsü, kurbanlarına şefkat duygusu hisseden suçluların cinai bölmelere girince, durumu ele alan talepler karşısında bunu yavaş yavaş kaybetmiş olmaları olabilir. Hakikaten de birçok kişinin empati duygusunu oldukça zaptedebildiğini ve bunun için çok etkili bir şekilde eğitilebildiğini gösteren kanıtlar mevcuttur. Nihayetinde böylesi bir profesyonel eğitim empatinin seçici bir şekilde, uygun durumlarda ve belirlenmiş kategorilere karşı askıya alınmasını içerir: Avukatların, doktorların ve askerlerin

63. Fakat bkz. Kamboçyalı suçlular üzerine belgeseller: Rithy Panh, *Duch, Master of the Forges of Hell*, 2012 ve Rob Lemkin ve Thet Sambath, *Enemies of the People*, 2009.

hepsi muhaliflere, hastalara ya da düşmanlara yönelik kişisel sempatilerini ya da antipatilerini askıya almayı öğrenir.

Dördüncü olasılık ise, belki de soykırımcılar herkes gibi empatiktir fakat şefkatli değildir. Diğer insanların sıkıntılarından bir hayli haberdardırlar ama yine de bu onlara şefkat duymaları bakımından değil, aksine intikam zevkinin zalim heyecanı bakımından ilham verir. Kurbanlarının acı çektiğini görmek isterler.[64] Soruşturmacıların, yargıçlar nezdinde ve de yakınlarına yazdıkları mektuplarda, suçlular büyük olasılıkla bu sadistik heyecanlarını gizlemiş olacaktır.[65] Görünüşe göre bu durum çoğunlukla, "soğukkanlılıkla" işlenen bir cinayetten daha utanç verici hissedildiği için, bu tür bir uyarılma mevcut verilerin önerdiğinden çok daha yaygın olabilir. Kurbanın acı çekmesinden duyulan başka bir zevk alma durumu da "misilleme memnuniyeti" düşmanın "hak ettiği" işkenceyi görmesinden duyulan memnuniyet olabilir. Bu memnuniyet sadistik heyecan kadar utanç verici değildir ve suçlular tarafından yazılan günlükler, mektuplar ve anı yazıları gibi "ego belgeleri"ne zaman zaman yansır. Aslında suçlulardan bir kısmı cinayetleri sürdürmekte zorlandıkları zamanlarda, düşmanın kendi saflarında yapmış olduklarını düşüneceklerini bildirir.

Son olarak, soykırımcılar gerçekten de en yakınlarına karşı bile empati yoksunu olabilirler. Bu soykırımcıların zihinselleştirmeleri başından beri başarısız oldu. Bu kişilerin kendilerinin ya da başkalarının hislerini anlama kabiliyetleri yoktur ve ne kendilerinin ne de başkalarının bir iç yaşama sahip olduğun-

64. Joshua Oppenheimer'in 1965'deki Sumatralı çete suçluları hakkındaki belgeseli *The Act of Killing*'de (2012) katillerden biri, genç bir kıza ettiği tecavüzü anımsar: "Onun için bir cehennemdi, benim içinse bir cennet."

65. Schorsch, "Perversion, Lieben Gewalt", s. 53'te sadizmi "cinselleştirilmiş yıkım", yani sapkınlığın sihirli dünyasını toplumsal gerçeklikten koruyan bir tür engelden oluşan "sapkın savunma yapısı" olarak tanımlar. Burada zihinsel bölmelemeden söz edilir. Ardından Schorsch, insanların insanlıktan çıkarıldığı, koşulsuz bir şekilde bağlı ve tamamen savunmasız kılındıkları, değersiz ve tehlikeli olduklarının söylendiği bir ortamda sadizmin normal bir davranış haline geleceğini belirtir (s. 56). Başka bir deyişle, zulmün sihirli dünyası toplumsal gerçekliğe dönüşünce, toplumsal bölmeleme zihinsel bölmelemeyi bozar.

dan neredeyse habersizlerdir. Bu bireylere göre duygular, sadece ezici ve özünde yıkıcı olabilir ya da doğrudan onlara göre davranılması gereklidir. Bu tür zihinsel durumlar "psikopati" veya "antisosyal kişilik bozukluğu" başlıkları altında açıklanır. Daima tartışılan bu terimler genellikle suçlarını tek başına ya da en fazla birkaç suç ortağıyla beraber daha geniş bir çevrede, destek almadan işleyen bireylere işaret eder. Burada durum, şayet işkence etmeleri ve cinayet işlemeleri yönünde çevreleri ("durum") tarafından doğrudan bir baskı yoksa, her bakımdan ve tüm yollarla desteklenen soykırımcılara kıyasla oldukça farklıdır. Yine de, soykırım suçlularının sadece küçük bir yüzdesinin (yüzde 5'i diyelim) gerçekten de "psikopat" ya da "sadist" olarak nitelendirilebileceğine dair literatürde yaygın (empirik olmayan) bir mutabakat mevcuttur ki bu da nüfusun genelindeki orandan pek farklı değildir. Bu tür anormal sayılan kişilerden çok iyi katiller çıkabilir, fakat antisosyal eğilimleri toplama kamplarının ve infaz güruhlarının yoğun toplumsal ortamında silah arkadaşları ve astları bakımından onları uygunsuz kılar.

Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi'nde sanık Zoran Žigić, çoğunlukla sarhoş olarak Sırpların kontrolündeki Omarska toplama kampında yaptığı mezalimlerden yirmi beş yıla mahkûm edildi. Muhafızların tutsaklara istediği gibi kötü muamele yapmasına, işkence etmesine ve öldürmesine izin verdiği Žigić, Omarska'yı sık sık ziyaret etti. Žigić dışındaki yabancılar da, alkolik bir serseri ve bir hayat kadınının küçük kızı da dahil, kendilerini ve muhafızları eğlendirmek üzere tutsaklara kötü muamelede bulunmak için kamplara girebilirdi.[66] En az bu gaddar davranışlar kadar üzücü olan başka bir şey de muhafızların geniş suç ortaklığı yapmasıdır.

Nihayetinde zihinselleştirmemenin "rotası" soykırımcıların davranışları için en uygun olanıdır. Erken zihinselleştirme kalıntısı olan yakın akrabalara güçlü bağlılığı açıklar. Aynı şekilde üstlere "kayıtsız şartsız" itaati ve silah arkadaşlarına "koşulsuz"

66. Heerma van Voss, "Report on the Case Against Zoran Žigić".

bağlılığı da açıklar: İlk zihinselleştirmenin birleştirilmiş formu ya da "duygusal bulaşma". Mükemmel birliğin özümsenmesinin, tekrarlayan fantezisinin kalıntısıdır bu. Hans-Joachim Heuer, Gestapo (Nazi Gizli Polisi) suçlularının "simbiyotik ilişkiler"le "silah arkadaşlarının bürokrasisi"ne zincirlendiğini yazar.[67] Dieter Pohl'e göre, vahşi zulme ve katliamlara yönelik tereddütlerin kaldırılmış olduğu bu ortamlarda suçlular geçici yarı sanrısal durumlar gösterir; ahlaki bilinçleri komutanın ellerindedir ve "süperego (üstbenlik) tekbiçimlidir" anlayışına dönüşmüştür.[68] Elit mücadele birliklerine göre müfreze tektir, adım adım ilerler, herkesin tek bir amacı vardır ve hiç kimseyi ayırmadan ortak düşmanla karşı karşıyadır. İtaat kayıtsız şartsız olduğu için her yansıma, emir ve icrası, üslerin isteği ve astların eylemi arasında hiçbir fark gözetilmez. *Befehl ist Befehl* (Emir emirdir) demektir bu. Bağlılık da aynı şekilde koşulsuzdur: Silah arkadaşlarından birine yapılan saldırı, birliğin tümüne yapılmış bir saldırıdır. Bu durum ordu müfrezesinin gerçekleriyle bağdaşmayabilir fakat mensuplarının erkek dayanışmasının askeri altkültürdeki ortak fantezisini simgeler. Son ve en önemlisi, bu kısmi zihinselleştirme ve bunu izleyen zihinselleştirmeme süreci, suçluların karşılıklı özdeşleşmenin sıkı çevrelerindekilerin dışındakilere karşı çoğu şaşırtıcı empati eksikliğini açıklayabilir. Bu aynı zamanda da *rejimin hizmetinde* kolektif *gerileme*dir.

SOYKIRIM SONRASI SOYKIRIMCILARI

Görünüşe göre Nazi soykırımcılarının çoğu bir süre kitle katilleri olarak hizmet etmelerinin ardından kolaylıkla bunun üstesinden geldi: Genellikle ekonomik açıdan (Steiner'in deyişiyle "saldırgan ticari uygulamalarda") başarılı oldular, kendi topluluklarında rol aldılar ve sadece önceleri değil, soykırım epizodu boyunca ve sonrasında da sık sık "sevgi dolu eşler" ve "kendini adamış babalar" olarak anılmışlardır. Bunların

67. Heuer, *Geheime Staatpolizei*, s. 162-169.
68. Pohl, "Normalität und Pathologie", s. 175.

tümü soykırımcıların zihinsel ve toplumsal olarak iyi bir şekilde uyum sağladıklarını gösterir.[69] Bunların hepsi aynı zamanda şaşırtıcıdır; çünkü suçlular soykırım dönemi boyunca çok az entelektüel ya da ahlaki otonom belirtileri gösterdiler. Siyasi ve ahlaki açıdan işler tersine dönerse ya da döndüğü zaman, suçlama ve kınama ortamında kendi imajlarını korumakta zorluk çekmiş olmalıdırlar. Fakat sadece talimatları izlediklerini, itaat etmezlerse cezalandırılacaklarını belirterek ve düşmanlarının da kendileri kadar kötü eylemlerde bulunduklarını savunarak hep beraber inkâr etmek, dış suçlamaları kaale almamak, cinayetlerin büyüklüğünden haberdar olmadıklarında ısrar etmek amacıyla benzer fikirlere sahip muhariplerin, soykırım günlerindeki "sıkı dostlar"ının eşliğini arayabilirlerdi.[70] Suçlular kendilerini kurbanlarının potansiyel ya da fiili kurbanları olarak tanıtabilirlerdi: Kurbanların ülkelerine ya da yaşam tarzlarına keskin bir tehdit oluşturdukları ya da infazcılar olarak dehşetli görevlerini yerine getirirken korkunç acı duydukları gerekçesiyle.[71] Bu argümanlar olgusal bakımdan yanlış, gerçekleri çarpıtan alçakça ya da kasıtlı yalanlar olabilirler. Ama yaptıklarını Tanrı'nın emrettiğini, düşüncelerini ve eylemlerini kontrol eden CIA'nın kendilerine önlerine çıkan herkesi öldürmelerini söylediğini iddia eden psikotik suçluların ifadelerine nazaran, daha farklı bir düzene aittirler.

Soykırım suçlularının çoğunun işledikleri cinayetlerin ardından görünürde normal, hatta başarılı ve tatminkâr bir hayat sürdürdüklerine dair yapılan gözlemler tek başına "normalliğin" kanıtı değildir. Bu tür bir bilinç uyanışı, vicdan azabı, bir parça utanç, keder ve pişmanlık "sıradan insanlar"dan da beklenebilirdi. Ama hayır.[72] Sık sık, bir kültürden diğerine suçluları yas tutma,

69. Savaş sonrası nispeten kolaylıkla yeniden adapte olan suçlular hakkında bkz. De Mildt, *In the Name of the People* ve Steiner, "SS Yesterday and Today" eserlerinden alıntı yapan Waller, *Becoming Evil*, s. 119.

70. Todorov, *Face à l'extrême*, s. 145-9.

71. "Mutlak güce sahip kurbanlar" olan Yahudilere ve Çingenelere atfedilen "insanüstü" güçler hakkında bkz. Levene, *Meaning of Genocide*, s. 135.

72. Örnegin, Goldhagen, *Hitler's Willing Executioners*, s. 338: "Suçlular hemen

acıma, suçluluk ya da utanç duymaya dair bariz belirtilerden çarpıcı bir şekilde yoksundur.

Günlük yaşamda, eski suçlular pek çok durumda geçmişlerini haklı sebeplerle sakladılar: Kendilerine düşman olan yurttaşların arasında ve en azından cinayetlerden bitkin düşerek yaşadılar. Fakat yoldaşları arasında katiller bazen kibirliydi, hatta "eski güzel günleri" yâd ettiler.[73]

Toptan imhalardan kurtulanların çoğu hayatlarının geri kalanında yaşadıklarının psişik sonuçlarına katlandılar. Olayları gören izleyicilerin bazıları yıllar boyunca travma yaşadı. Muhariplerin önemli bir miktarında, bir zamanlar adlandırıldığı gibi "savaş bunalımı", "tramva sonrası stres bozukluğu" ortaya çıkar ya da öyle görünür. Ama soykırımcılarda bu görülmez. Onların çoğu gayet iyidir ya da öyle görünür. Görünüşe göre soykırımcılar yaşadıkları deneyimlerden yara almadan, geçmişlerinden sakince uzaklaştılar. Bu soğukkanlılığın bir açıklaması vardır: Savunmasız kurbanlara rejimin tüm desteğiyle cezalandırılma korkusu olmadan hareket ettikleri için, savaş askerleri olarak kurbanları gibi sürekli ani, şiddetli bir ölüm korkusuyla yaşamalarına gerek yoktu. Savunmasız, örgütsüz ve korunmasız binlerce insanı katletmek, az çok aynı derecede donanımlı ve örgütlü birliklere nazaran çok daha güvenli bir görevdir ve Ruanda Interahamwe ya da Alman kamp muhafızları cinayet vazifelerini savaş alanındaki düşmanlarla savaşmaya tercih ettiler.

Öte yandan, 1975'te John Steiner araştırmasında yer alan SS muhariplerinin, savaş sonrasını kamp muhafızlarına ya da ölüm mangaları mensuplarına nazaran çok daha iyi bir şekilde atlattıklarını fark etti: Eski savaşçılar SS kimliklerine değer biçmeyi sürdürdüler, buna karşın soykırım katilleri "özellikle Nasyonal Sosyalizmin gayesi daha fazla desteklenemez hale

---

hepsi savaş sonrası verdikleri ifadelerde kurbanlarına yönelik sempatiden yoksundu." Ayrıca diğerleriyle birlikte bkz. Overty, *Interrogations*, s. 188; ve Bar-On, *Did Holocaust Perpetrators Feel Guilty in Retrospect?*, s. 29.

73. Klee, Dressen ve Riess, "*The Good Old Days*"; krş. Steiner, "SS Yesterday and Today".

gelince" kimliklerine duydukları arzuyu kaybettiler.[74] Basit bir ifadeyle: Utanç duydular.

Dan Bar-On, 1986 civarında elli altı Alman din adamına, doktora, hemşireye, psikiyatriste ve psikoterapiste savaş sonrası yıllarda Holokost suçlularının "suçlarını itiraf edip etmediklerini" ya da yardım isteyip istemediklerini sordu. Bunun sadece bir kez yaşandığını tespit etti. Israel Charny, Avrupa'nın her yerindeki psikoterapistlere ve psikiyatrlara aynı sorulardan oluşan "yüzlerce anketi" gönderdi ve söylentiye göre, buna işaret eden sadece bir rapor edindi.[75]

Bar-On'a bildirelen tek vaka, günah çıkartan papaza savaştan beri tüm yıllar boyunca kendisini bir çift gözün takip ettiğini söyleyen suçlu oldu. "Bunlar Varşova gettosundaki kalkışmada sığınaktan çıkan ve gözlerinde korkutucu dehşetle sarılmak için kollarını açıp suçluya doğru koşan 6 yaşındaki bir Yahudi kız çocuğunun gözleriydi." Komutan suçluya küçük kızı öldüresiye bıçaklamasını söylemişti ve o da bunu yapmıştı. Bu hikâye hiçbir zaman dile getirilmeyenler hakkında bir nevi fikir vericidir.[76]

Görünüşe göre eski suçluların kurumlaşmış günah çıkartma ya da terapistlerin muayenehane bölmelerine hazırlıklı bir şekilde korunarak gitmek yerine yalnız gitmeyi tercih etmiş olmaları halen dikkat çekicidir.[77] Gelgelelim, eski Naziler savaş sonrası Batı Almanya'da ve sürgünde, "Mutual Help Organisation" (Karşılıklı Yardımlaşma Organizasyonu), HIAG (Waffen-SS Üyeleri Yardımlaşma Derneği) ya da muharip dernekleri gibi korunmalı ortamlarda toplaşabilirdi. Buralarda eski kimliklerini kaldığı yerden devam ettirebilir, "eski benlikleri"ne kavuşabilir ve eski silah arkadaşları arasında eskiyi yâd edebilirdi. Bu tür toplumsal bölmeler zihinsel bölmelerin gerekliliğini azaltmış

74. Steiner, "SS Yesterday and Today", s. 416-7.
75. Bar-On, *Did Holocaust Perpetrators Feel Guilty in Retrospect?*, s. 8-10, 13.
76. Bar-On, *Did Holocaust Perpetrators Feel Guilty in Retrospect?*, s. 13.
77. Öte yandan Holokost'tan sağ kalanlar, yaşadıkları kamuoyunda nadiren ifade edildiği vakit, 1950'lerde ve 1960'larda çileli hikâyelerini psikoterapik bölmelerde gizli olarak dile getirdiler. Bkz. De Swaan, "Survivors' Syndrome", 1990.

olmalıdır. Savunmasız sivillere yapılan mezalimlerin alenen kanunlara karşı olup olmadığı şüphelidir.

Ancak Güney Afrika'daki apartheid sonrası gibi, bazı durumlarda eski katiller bugün muharipler ve kitlesel imhadan sağ kalanlardan bugün oldukça tanıdık gelen tramva sonrası stres bozukluğu belirtileri gösterdiler: "Tıpkı hayatta kalan kurbanları gibi emekli ölüm mangaları operatörleri ve askerleri de tramva sonrası stres bozukluğu yaşarlar. Röportajlarda pek çoğu tükenmişlik duygularından bahseder; uykusuzluk çekerler, kan dolu havuzlar kâbuslarına girer ve yaşadıkları huzursuzluğu unutmak için alkole teslim olurlar."[78]

Güney Afrika Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu (South Africa's Truth and Reconciliation Commission) suçluların eylemlerini itiraf ve tövbe edeceği, yas tutacağı toplumsal bir bölme yarattı, diğer tarafın suçluları da aynı şeyi yaptı. Bu toplumsal çevre, bireysel bölmelemenin gereksinimini azaltarak, bireysel zihin ve duygu yönetimini etkilemiş olmalıdır. Soykırım sonrası dönemlerin diğerlerinde hiçbir zaman açıkça dile getirilmeyen duygular bu kamusal bağlamda ortaya çıktı.

Ruanda'da RYC güçlerinin zaferinin ardından en az 100 bin Ruandalı toplanmış ve soykırıma işbirliği şüphesiyle (yargılayabileceğimizden çok daha fazlası) hapse atılmıştı. Hükümet çok sayıda şüpheliyi geleneksel köy mahkemelerine havale etmişti. Bu *gaçaça*lardaki (kelimesi kelimesine "çimlerin üstünde adalet") görüşmelerde suçlular köy topluğu önünde suçlarını itiraf edebilir ve yurttaşları tarafından yargılanabilirdi. Jean Hatzfeld'e göre durum çoğunlukla yerel koşullara bağlıydı.[79] Kurtulan Tutsilerin az olduğu yerlerde Tutsilerle dalga geçilmişti, Hutu komşuları tarafından tehdit edilmişlerdi ve katiller yaptıklarını inkâr etmişlerdi; resmi Tutsi nüfusunun yoğun olduğu yerlerde

78. Gottschalk, "Rise and Fall of Apartheid's Death Squads", s. 251. Bunlar açıkça Apartheid rejiminin, kaybeden tarafın katilleriydi: "Rejimin gerçek ve hayali düşmanlarına karşı uyguladığı ölümlerin, zulmün ve baskının tümü boşunaydı" (s. 252).

79. Hayzfeld, *Strategy of Antelopes.*

ise Hutu soykırımcılar hapis cezası tehlikesiyle karşılaştılar ve daha açıksözlülük ve pişmanlık gösterdiler; ancak yine de en büyük suçlara mahkûm edilmemek ya da kendilerinden intikam alabilecekleri olasılığıyla silah arkadaşlarını olaylara bulaştırmamak için dikkatli davrandılar. Duruma bağlı olarak değişkenlik gösteren (samimi ya da samimi olmayan), pişmanlık bildirimlerinde bulunarak ve çoğunlukla duygularını toplumsal çevreye göre ayarlayarak, suçlular eylemlerini ya gizlediler ya da itiraf ettiler.

Soykırım suçluları cezasız kalmışlardır ve nadiren ya da hiçbir zaman suçları yüzünden kamuoyunda hesap vermemişlerdir, yarım yüzyıl önce 1965'te Endonezya'daki kitle katliamından ya da 1975–1979 yıllarında Kamboçya'daki cinayetlerden sonra olduğu gibi, katiller ne saklanmaya ne de düşmanları talihsiz, savunmasız yurttaşlardan oluşmuş olsa bile mağlup ettikleri "düşmana" karşı memnuniyetlerini gizlemeye gerek duydu. Öte yandan, bu koşullar suçluların korku, utanç ya da vicdan azabı duymaları ya da bunu dile getirmeleri için alanı pek boş bırakmadı. Belki de katiller o kadar vahşileşmişti ki bu tür duyguları geçmişe bakınca bile hissetmemişlerdi. Ve belki de en utanç verici eylemler "unutulmuş" ve en çok acı veren duygular eski katillerin sosyal ortamlarında yeri olmadığı için reddedilmişti. Toplumsal baskının belleği ve duyguyu engellediği yerde bölmeleme devreye girer.

Duygularını herkesten gizleyen eski suçlular onları ilk etapta kendilerinde gizliyor olabilirler. Pek çok durumda sükûnetin, psişik stresi ve çözümlenmemiş çatışmayı sürdürdüğünden şüphe duymak için her sebep mevcuttur. Tıpkı soykırım döneminde yaptıkları gibi, suçlular daha sonra da sivil benliklerini izole ederek cinai benliklerini bölmelere ayırdılar ama bu sefer gizli taraf ve görünür taraf tersine dönmüştü.

Robert Jay Lifton'un deyişiyle, soykırımcılar psikolojik çelişkilerle "ikili şahsiyet"le başa çıktılar: Soykırım epizodu esnasında ve sonrasında acımasız katil "gerçek benlikleri değildi". James Waller soykırım bağlamında bu bölünen benliğin sadece "suç-

luların kendi mezalimlerine başlangıçtaki kısa süreli adaptasyonu" olduğunu savunmuştur. Zaman içinde görev başındaki toplumsal güçler acil durumda "ilk ve tek benliği" temel olarak dönüştürecektir ve bölmelere ayırma ihtiyacını azaltacaktır: "Kurbanlara zarar vermek 'normal' davranışa dönüşebilir."[80]

Toptan imha epizotlarında suçlular, cinai bölmelere izin verildikçe ya da her gün girip çıktılar. Görev gününün ardından evlerine ya da kışlalarına döndüler. Soykırım ortamında fiilen kilitlenip kalmış halde olduklarında bile dışarıda ya da soykırım döneminin ardından daha yumuşak, sevgi dolu bir hayatın hayalini kurdular. Doğu Polonya'da Einsatzkommando'da gönüllü üye olan Felix Landau, 2 Ağustos 1941'de günlüğüne şöyle yazar: "Görevlerini yerine getirmeyi reddeden yirmi bir kişiyi vurduğumdan beri her şey sorunsuz ilerliyor. Bu akşam dört arkadaş Radom'a gidiyoruz. Bu demek oluyor ki Trude'me çabucak bir mektup yazmalıyım. Karıma para da göndermem gerek, 180 RM [Reichmark]... Acaba Trudchen memnun olacak mı? Karıma çocuklar için iki oyuncak da göndereceğim."[81]

Soykırım dönemi bitince ve suçlular daha sivil olan sivil varlıklarına dönünce, cinai bölmeler bir kalemde geride bırakılır. Artık cinai özlerini zihinsel ve toplumsal varlıklarının ayrı ve "kapalı" bölmelerine kesin olarak atabilirler. Bu bölmeler ne toplumsal ne de zihinsel olarak geçirgendir; anılar "yok olmaz"; sadece suçlular artık onları düşünmezler. O zamanlar "başkası" olmuşlardı. Şimdi ise tekrardan eski sivil benliklerine dönerler. Bu Freudcu "ego bölünmesi" kavramından nispeten farklıdır. Lifton'un "ikili şahsiyet" kavramı hafif bir "bölmelenme"dir. Ana nokta, zihinsel bölmelenmenin toplumsal bölmelenmeye karşılık gelmesi ve zihinsel baskının toplumsa baskıyla uyumudur.

Waller'le Lifton'un (ya da benim) duruşu arasındaki ince bir fark bulunur. Fakat bu önemli bir ayrımdır. Waller ve genel

80. Waller, "Perpetrators of the Holocaust", s. 11, 28. Waller, *Becoming Evil*, s. 118'de söyle der: "İnsanlar bölmelemeye değil entegrasyona eğilimlidir. Fakat bu genel eğilime dair kanıt yoktur."

81. Klee, Dressen ve Riess, "*Good Old Days*", s. 105 (Vurgular yazara ait).

olarak durumcular, analizlerini doğrudan toplumsal bağlamın özellikleriyle sınırlı tutarlar. Bazı yazarlar aynı zamanda uzun vadeli ve daha geniş toplumsal gelişmeleri de dikkate alırlar (örneğin Harald Welzer'in yaptığı gibi). Fakat onların analizlerinin sonunda "sıradan kişiler" doğrudan duruma akılsızca adapte olan boş robotlar olarak kalırlar. Benim görüşüme göre, suçluların büyük çoğunluğu gerçekten de sıradan insanlardır: Tıpkı herkes gibi duyguları vardır, anlamlar ve gerekçeler yaratırlar, her ne kadar bunu şiddetle inkâr edebilseler de; iç çatışmalarıyla yaşamanın bir yolunu bulurlar, örneğin her iki tarafı farklı bir zihinsel bölmeye ayırarak.

Eski suçluların kişilik yapılarına dair bilgilerin bazıları çocuklarından gelir. Aralarından birçoğu profesyonel yardım almak istedi ve bu vakaları içeren ilgili literatürde küçük bir dizi mevcuttur. Genel olarak, bu çocuklar bir zamanlar kitle katilleri olan fakat çocuklar duygularına karşı koyamayacağından, bağlı oldukları babalarıyla zor bir büyüme dönemi geçirmişlerdir. Babalarının gerçekleştirdiği eylemlerin kınandığı (ya da aklandığı) bir toplumda yetiştiler. Bu çocukların çoğu ailelerinin görüşlerini ve eylemlerini reddettiler. Çoğunlukla onlardan utanç duydular. Yine de zamanla aileleriyle birlikte babalarının geçmişini saklamaya, inkâr etmeye, asgariye indirmeye ve örtmeye çalışırken, aynı zamanda çocukluk ve ergenlik dönemleri boyunca sevgili babalarına çocuksu bir bağlılık duydular.[82]

Çoğunlukla, babanın kitle cinayetlerinde rol aldığı kısım haberdar olunan, ümitsizce üstü kapatılan ve sessizce sakınılan bir aile sırrı olarak kaldı. Suçluların çocuklarına ait yayımlanan ya da terapistler tarafından özetlenen ve anonimleştirilen anılarda babalar genellikle, kimi zaman sevgi dolu ve şefkatli ama aynı zamanda da ve neredeyse istisnasız şekilde, mesafeli, katı, sert, soğuk, otoriter ve disiplinli, bazen de acımasız ve zalim huylu olarak tasvir edildiler. Ancak bu karakteristik özellikler, aynı

82. Bir sefer, SS askerlerinden birinin yüksek derecede eğitimli ve oldukça başarılı olan ve babasından tamamen uzaklaşmış görünen kızı ciddiyetle şöyle bir iddiada bulundu: "İçsel yaşam yoktur." Görünüşe göre, ödediği bedel bu olmuştu.

nesilden gelen ve sosyal statüleri asker, polis olan ya da muhafazakâr ve özellikle katı ama kitle cinayetlerine tamamen yabancı olan başka babalar için de aynı şekilde geçerli olmuş olmalıdır.

Gelgelelim, soykırım rejiminin yenilgisinin ardından aile bireyleri ve çocuklar külfetli geçmişi tartışmak şöyle dursun, sözünü bile etmekten kaçındıkları için suçluların ailelerinin çoğu "sır tutan aileler" olarak varlığını sürdürebildi.[83] "O zamanlar" ve "bugün", eski infazcı baba ve kendini ailesine adamış ve aileyi geçindiren baba arasında keskin ayrımlar mevcuttu. Aynı şekilde, evde geçmişi olmayan bir aile babası ve muharip toplanmalarında da maziyi eski güzel günler olarak şefkatle anımsadığı silah arkadaşlarının sıkı dostluğu arasında da ince bir çizgi vardı.

SONUÇ

Kitlesel imha suçluları olarak askere alınan insanlar, çağdaşlarının ve yurttaşlarının çoğuyla ya da pek çoğuyla hemen hemen aynı koşullar altında toplumsallaşır. Bu acemi askerler kendilerini soykırım durumunda bulur bulmaz, büyük olasılıkla komutanlarının emirlerine ve yoldaşlarının baskısına boyun eğerek kitleler halinde katledeceklerdir.

Fakat bazı insanların cinai bölmelerde görevlendirilme olasılığı diğerlerine kıyasla daha yüksektir. Kişilerin karakterlerindeki nispeten küçük farklılıklar bile, özellikle çatışma zamanlarında, çatallanmalardan her birinin yavaşça birbirinin tersi yöne doğru eğilimi sebebiyle çok farklı hayat rotasını çizebilirler. Sınırlı ahlaki bilinç, düşük eylemlilik duygusu ve indirgenmiş empati sahibi genç erkeklerin karşıtlarına nazaran soykırımcılara dönüşme olasılığı daha yüksektir.

Kimi durumlarda acemi askerlerin az da olsa seçim yapma olasılığı vardı; diğer durumlarda ise cinayetlerden uzak durmaları ya da dilerlerse fiilen katılabilmeleri için her türlü

83. Bergmann ve Jucovy, *Generations of the Holocaust*, s. 162, 175; Volkan, Ast ve Greer, *Third Reich in the Unconscious*, s. 145-60.

imkân yaratılmıştı. Oldukça tartışılan Polis Taburu 101, seçim yapılmadan acele bir şekilde, hemen hemen gelişigüzel göreve alınan ve en azından bir anlık geri çekilme imkânı tanınan istisnai bir vakaydı. Diğer uçta da gönüllüler arasından seçilerek toplanan SS birlikleri ya da tamamen farklı bir bağlamda polis, milisler ve orduda yer alan profesyonellerin yanında gençlerin de hevesle cinayetlere katıldığı megapogromlar bulunur. Özseçim unsurunun söz konusu olduğu durumların her birinde, kişisel yatkınlık ya toplu cinayetlere katılımın ya da onlardan uzak durmanın bir parçası olmuştur.

Cinai bölmelerin içinde, bireylerin davranışı bağlam tarafından belirlenir. Fakat belirleyici başlı başına bağlam değildir. Bununla beraber farklı adaptasyon stratejileri de mevcuttur. Suçluların bazıları gönülsüzce, diğerleri kayıtsızca ve kimileri de isteyerek öldürür: Zira koşullar az çok herkes için aynıdır, itaatin derecesi kişisel yatkınlık meselesidir.

Suçlular ne tek çeşittir ne de tek bir bütün. Suçların soykırım öncesi deneyimleri, kimilerinin kitle katillerine dönüşmesine yardımcı olan ideolojisini nüfusa aşılayan rejim tarafından şekillenir. Fakat suçlular da farklı ahlaki kodlara alışmışlardır: Savunmasız kurbanların imhasını bilhassa kabul etmeyen ailevi, eğitsel ve dini öğretilerle. Suçlular ahlaki bir anlamda kurbanlarına karşı ne tamamen bağlıydı ne de tüm empati ve şefkat duygularından yoksundu. Nihayetinde ne kadar insanlıktan çıkarılmış olsalar da, suçluların insanlığı su götürmez bir gerçektir. Bunu inkâr ya da göz ardı etmek onlar için ciddi bir zihinsel efor gerektirmişti. İnfazcı kurbanın insanlığıyla her an karşı karşıya kalabilirdi. Bu nedenle iç çatışma potansiyelleri daima mevcuttu. Suçluların bu tür çelişki risklerinden korunmaları gerekmiştir ve bunu sadece yersiz ve zamansız duygularının tamamını devre dışı bırakarak, kendi insanlıklarını indirgeyerek gerçekleştirebilirlerdi.

Lifton, Auschwitz Nazi doktorlarıyla uzun uzun, derinlemesine gerçekleştirdiği röportajların temelinde, görüştüğü doktorların yaptıklarını yapabilmelerinin sebebini eylemlerini

başka bir benliğe atfederek onları reddetmelerine bağladı. Bu "Auschwitz benlikleri" orada yaptıklarından etkilenmeyen "asıl benlik"lerinin yanında yer aldı.[84] Suçlular zihinsel olarak durumun üstesinden gelebiliyorlardı; çünkü Lifton'un deyişiyle, "ikili şahsiyet"te başarılı oldular: İki benlikle yaşamayı becerebildiler. "Benliklerden biri diğerinin yaptıklarından habersizdi." Asıl benlik kendisinden ödün vermeden, diğer benliğin her türlü şiddet eylemini gerçekleştirmesini mümkün kılarak onu reddedebilirdi. Tamamen bölmelere ayrılmış bir toplumda, zihinselleştirme bölmeleri psikolojik yaşamı sürdürmek için mecbur hale gelir.[85] Bir zamanlar mahkûm edilen ve hapse atılan Treblinka imha kampının eski komutanı Franz Stangl, kendisiyle acımasızca röportaj yapan Gita Sereny'e şunu söyledi: "Size açıklamaya çalıştığım şey de bu: Hayatıma devam edebilmenin tek yolu düşüncelerimi bölmelere ayırmaktı."[86] Yetmiş saat süren soruların ve çoğunlukla kaçamak cevaplardan oluşan röportajın ardından Stangl, en sonunda "suç"unu kabul etti. Ertesi gün kalp yetmezliğinden öldü.

Kitle imha dönemi sona erince, suçluların tekrardan adapte olmaları gerekir. O dönemden itibaren, en iyi ihtimalle olanları bastıran ya da (suçlular bakımından) en kötü ihtimalle hatırlayan ve kınayan bir çevrede yaşamak zorundadırlar. Bu sefer, soykırım geçmişlerinin gizlenmesi ve unutulması gereklidir. İkili şahsiyet bu safhada da suçlulara durumun üstesinden gelmeleri için yardımcı olur. "Asıl benlik"lerine geri dönmüşlerdir. Kitlesel katil hiçbir zaman onların "gerçek

84. Lifton, *Nazi Doctors*, s. 419-28.

85. Lifton, *Nazi Doctors*, s. 427'de şunu önerir: "Bir derece özseçim... doktorun benliğinin önceki psikolojik özellikleri önemli ölçüde anlam taşır." Fakat şöyle devam eder: "İkili şahsiyet ciddi oranda en çeşitli psikolojik özelliklere sahip kişilerde görüldü." Ve şu sonuca varır: "Nazi doktorlarının yaptıklarının çoğu, en azından bazı koşullarda, doktorların ve insanların çoğunun potansiyel kapasitelerinde mevcut olacaktır."

86. Sereny, *Into That Darkness*, s. 164'te şöyle devam eder: "[Stangl] hayatını devam ettirebilmek için dönüştüğü *çifte* adamı açığa vurdu" (s. 176, vurgular yazara ait).

benliği" olmamıştı. Buna mecbur edildiklerini söylediler ve seçme şansları yoktu ve zaten seçme şansları olmuş olsa da hiçbir zaman gerçek anlamda değildi ya da bazıları bu şansı gerçekten elde etmiş olsa da, bunlar bugün anlatılan abartılı ve çarpıtılmış hikâyelerden çok farklı olmuşlardı. Suçlular bir kez daha geçmişlerini ve içinde bulundukları ânı, soykırımcı benliklerini ve "yeniden medenileşen" benliklerini iki ayrı bölmede tutmayı başarırlar. Lakin bu sefer gizlenen, inkâr edilen ya da unutulan bölme diğeridir.

Adolf Eichmann'ı, Rudolf Höss'ü ve Franz Stangle'yi, Kızıl Khmerlerin komutanı Deuch'u, Bosnalı Sırp Ratko Mladić'i ya da Ruanda'daki Ngoma kampı komutanı Ildephonse Hategekimana'yı, herhangi bir ahlaki duygudan yoksun kişiler olarak tanımlamak cezbedici görünecektir.[87] Fakat bu kişiler silah arkadaşlarına ve üstlerine itaat etmeye bağlılık duymuş olmalıdır. Cinai görevlerinin ardından ülkelerine, milletlerine, ırklarına, sınıflarına, partilerine ya da toplumsal hareketlerine yararlı olacağına inanmış olabilirler: Her biri tek bir kişiye nazaran "çok daha büyük" amaçlar hedeflerler. Pek çoğu ikiyüzlü ve fırsatçı olmuş, açgözlülüklerini, hırslarını ve şehvetlerini yüce ideallerin kisvesi altında gizlemiş olabilir. Fakat bazıları, belki de pek çoğu yüksek değerlere hizmet ettiklerine inandı ve komutanlarının hizmetinde silah arkadaşlarının uğruna birtakım fedakârlıklar yapmaya istekliydi.

Suçluları başka bir insanı sevmekten aciz, şefkatli ve müşfik duygulardan yoksun, "kalpsiz" kişiler olarak karakterize etmek de aynı şekilde cezbedici olacaktır. Ama yine de, pek çoğu evliydi, aile kurmuştu ve soykırım epizodu öncesinde de sonrasında da eşlerine ve çocuklarına önem vermişti. Ayrıca aralarından bazıları umutsuzca ailelerinin kendilerini kabul etmesine ve daima bağlılığına ihtiyaç duydu, tıpkı hapisteki

87. Bkz. ICTY (Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi)'nin Ratko Mladić davasına yönelik iddianamesi için www.ictfy.org; ve bkz. ICTR'nin (Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi) Idelphonse Hategekimana iddianamesi, yargısı ve mahkûmiyeti için www.ictr.org.

Stagl gibi: "'Onlar... onlar... çocuklarım bana inanıyorlar' diye tekrarladı. 'Ailem benim yanımda.'"[88]

Eski soykırımcıların çoğunun arkadaşları, meslektaşları ve patronları onlara değer vermişti. Görünüşe göre suçlular diğer insanlarla yoğun ve kalıcı bağlar kurabildiklerini kanıtladılar. Ama yine de, bunların hepsi bir iyi huylu ve *güya saf bir kimse*nin (*faux bonhomme*) sahte ılımlılığı yanıltıcı görüntüsü olabilir. Yakından incelendiklerinde sevgisiz, otoriter, baskıcı ve disiplinli yönleri ortaya çıkarılabilir. Suçluların çocuklarının nadiren yayımlanan anılarından bazıları suçluların bu yönlerini ima eder. Sıradan varlıklarında görünen, psikanalistlerin deyişiyle "düzmece normallik" durumuydu.

Suçluların küçük bir kısmında bile ortak olan karakteristik özelliklerin büyük bir kısmı, önceki temel eğilimlerinin yansımasından ziyade soykırım döneminin sonucu olabilirler. Soykırımcıların öldürmekle meşgul oldukları dönemler şöyle dursun, soykırım epizodunun öncesinde bile araştırmaların konusu olamadılar. Kim oldukları sadece olayların ardından su yüzüne çıkabildi. Yargı belgeleri suçluların görünen yüzlerini sistematik bir şekilde çarpıttılar. Mümkün olabildiğince olaylardan uzak durmak için her türlü nedene sahip gözlemcilerin, kamplarda mahkûmlara yönelik tanıklıkları "işbaşında"ki muhafızlara dair sadece kısmen izlenim yaratır. Ama yine de, sınırlı ahlaki vicdanlarının, kendi hayatlarının işleyişi ve düzeni üzerine neredeyse düşünememelerinin ve her şeyin ötesinde, kendi özdeşleşme çevreleri dışında hiç kimseye acımamanın ve empatinin bölmelenmesinin tümü, gelişimi önlenmiş zihinselleştirmeyi ya da "zihinselleştirmeme"yi karaterize eden zihinsel işleyiş tarzına işaret eder: 1) Sadece otorite figürlerine

88. Sereny, *Into That Darkness*, s. 349. Stangl'ın durumunda, diğer suçlularınkilerde olduğu gibi, ailesi olaylardan sadece kendilerine söylendiği kadar, küçük bir kısmından haberdarmış gibi davrandı ve üçüncü şahısların suçlamalarını reddetti. Stangl'ın kızının söylediği gibi: "Hiçbir şey –dünyada hiçbir şey– babamın hata yaptığına beni inandıramaz" (s. 350). Savunucuların çoğunun azimli inkârları hukuki kaygılardan ziyade ailelerinin sevgisini ve saygısını kaybetme korkusundan kaynaklanmış olmalıdır.

suç ortaklığına, doğrudan yoldaşlarına ve yakın akrabalarına bağlılığa izin veren, zayıflamış süperego (üstbenlik) işleyişlerinin; 2) azalmış bir kişisel sorumluluk hissinin; 3) çok yakın olmayan hiç kimseye empati duymamanın belirlediği koşullarına doğru bir gerileme. Aynı zamanda suçluların çoğu cinayet işlerinden "ikili şahsiyet"le başa çıkmayı başardı: Az çok öteki, yani cinai benliklerinin eylemlerinden etkilenmemeyi sürdüren "asıl benlik"leriyle hareket ederek. Soykırım epizodunun ardından suçlular asıl benliklerine dönebilir, yıkıcı geçmişlerini unutmaya çalışabilir ve şayet onlarla tekrardan yüzleşmesi gerekirse, bu benliğin kendilerinin "gerçek benliği" değil, mevcut durumda o kadar da sorumlu tutulamayacak geçici bir çift benlik olduğunu daima savunabilirdi. Böylesi bir gerileme ayaklanma, tehlike ve belirsizlik zamanlarında işlevsel olabilir. Rejimin hizmetinde bir gerilemedir bu. Komutu alanlara pekâlâ uyar ve astlarının da oldukça işine gelir.

9
Sonuç

Rejimler niçin toplu imhaya başvurur ve insanlar neden rejimin hizmetinde kitleler halinde öldürür? Bu kitapta yanıtlamaya çalıştığım sorular bunlardı. Ve artık bu soruların ne derece ve ne kadar iyi bir şekilde yanıtlanabileceğini değerlendirmenin vaktidir.

Soruyu doğru sormak zaten yanıtın yarısını vermiş olmak demektir. Soykırım katilleri hiçbir zaman cinayete meyilli katiller gibi izole olarak ya da küçük tenha gruplar halinde hareket etmez. Soykırımcılar kendilerinin yaratmadığı fakat kendilerine soykırım rejimi tarafından sunulan toplumsal ve fiziksel ortamda işlerler. Görevlerini oldukça destekleyici, hatta çevrelerinin zorladığı bir ortamda yerine getirirler. Beklendiği gibi, bu soykırım

durumu suçluların eylemlerine yönelik ilk açıklamayı getirir. Fakat her ne kadar çağdaş akademisyenlerin çoğu kendilerini doğrudan bu bağlamda sınırlandırsa da, soykırım davranışa yönelik yapılabilecek daha fazla bir açıklama yoktur.

Her şeyden önce kitle cinayetlerinin ortamı kasıtlı olarak iktidardaki ya da en azından durumdan haberdar olup kitle cinayetine ortam hazırlanan yerel duruma izin veren *rejim* tarafından düzenlenmişti.

Soykırımcılar, çağdaşları ve diğer vatandaşlar gibi kolektif zihniyetin, ortak "kültürel kodlar"ın ve yaygın görüşlerin şekillenmesine yardımcı olan *toplum*larının tarihinde özel bir dönem yaşadı. Bu bakımdan, yurttaşlarının çoğuna hatta pek çoğuna oldukça benzerlerdi fakat soykırımcılar da yurttaşları gibi farklı bir yol izleyen diğer milletlerin vatandaşlarından kendilerini oldukça ayrı tutmuştu.

Ve son olarak, suçluların her birinin kendine has doğuştan gelen toplumsal kalıntılarının ve bireysel deneyimlerinin tümü, kitle cinayetleri görevine az çok uygun kılan çeşitli *bireysel eğilimlere* sahipti. Kısacası, şayet soykırım suçlularını anlama ve hatta izah etme niyetindeysek, onlara dört düzeyde yaklaşmalıyız: Toplumsal, kurumsal, durumsal ve kişisel ya da makrososyolojik, mezososyolojik, psikososyolojik düzeylerde.

Sosyal bilimlerde, bu dört düzeyde yaklaşım son derece barizdir: Sosyal bilimciler bu şekilde faaliyet gösterir. Fakat toptan imha öğrencilerinin büyük çoğunluğu konuya bu şekilde yaklaşmaz. Aksine bu alandaki mutabakat sıradan insanların olağanüstü düzeyde kötülük yaptığı yönündedir. Bu görüş ne suçluların kolektif geçmişini ne de bireysel özyaşamı yeteri kadar değerlendirir; sıradan insanları olağanüstü düzeydeki eylemlerine yönelten doğrudan ortamdır: Aramızdan herhangi biri, aynı koşullar altında, aynı kötülüğü pekâlâ yapabilir.

Otoriteye itaatin insanları en korkunç suçları işlemeye iteceği görüşü 1950'lerde zaten oldukça yaygındı: İronik bir şekilde *Befehl ist Befelhl* "Emir emirdir" sloganı vasıtasıyla, Nazi zihniyetiyle rutin olarak alay edilmişti. Hannah Arendt zamanın

bu ruhuyla, Holokost'un temel mimarlarından birini kesinlikle önemsiz bir karakter, geniş imha mekanizmadaki çarklardan biri olarak tasvir ettiği *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil* (*Kötülüğün Sıradanlığı & Eichmann Kudüs'te*) raporunu yazdı. O zamandan beri bütün araştırmaların sadece bu tasviri onaylandı, oysaki Eichmann'ın tam tersine fanatik, yorulmaz bir Yahudi avcısı olduğuna dair 1961'de bile bol miktarda kanıt mevcuttu. Gelgelelim, "kötülüğün sıradanlığı" soykırıma yönelik popüler söylemlerde cazip bir cümle haline geldi ve Eichmann meçhul, mekanik, bürokrat bir katil simgesine dönüştü. Sıradan bir kişilik böylesi büyüklükte suçlar işleyebilmiş olduğuna göre, o zaman herkes aynı kötülüğü yapabilme kapasitesine sahip olabilirdi.

Kısa bir sürenin ardından, Stanley Milgram "öğrenci"nin aklında tutmaya çalıştığı belirli kelime kombinasyonlarını tekrar ederken yaptığı her hatada, gittikçe artan şiddette elektrik şoku verme talimatı verilen gönüllü deneklerden oluşan bir laboratuvar deneyi düzenledi. Öğrenci bir aktördü ve şoklar gerçek değildi. Ama deney ve çok sayıda yapılan tekrarı, sırf deneyi yapan kişi bu şekilde talimat verdiği için, öznelerin çoğunluğunun birine aşırı derecede acı veren ve muhtemelen ölümcül olduğuna inandırıldıkları elektrik şoklarını vermeye istekli olduğunu gösterdi. Yine de, önemli bir azınlık ve biraz daha farklı koşullar altında çoğunluk, bir noktadan itibaren devam etmeyi reddetti.

Bu deney de gerçek hayatta insanların çoğunun soykırım diktatörlüğüne ya da tam tersine, itaat edeceğini iddia eden popüler sonucu haklı çıkarmaz ve sonuçlardan çok azı büyük bir azınlığın aslında direniş göstereceğini göz önünde bulundurdu. Öznelerin ağır işkence yaptıklarına ve hatta ölüm cezası verdiklerine gerçekten de inanıp inanmadıkları ya da daha doğrusu, deneyi ciddi bir oyun olarak görüp görmediklerine karar vermek zordur. Ayrıca Milgram ve takipçileri itaatkârlarla direnenler arasındaki farkı hiçbir zaman tam olarak incelemedi. Fakat Milgram, deneyden önceki beklentilere nazaran insanların

kendilerine bir başkasına zarar vermeyi emreden bir otorite figürüne itaat etmeye çok daha yatkın olduğunu saptadı.

1992'de Christopher Browning Polonya'nın doğusunda Yahudileri toplayan, cinayet alanlarına yürüten, toplu mezarlarını kazdıran ve ardından on binlercesini infaz eden Nazi imha güruhları hakkındaki çalışmasını yayımladı. *Ordinary Men* (Sıradan İnsanlar) olarak seçtiği kitabın başlığında Arendt'in felsefi spekülasyonunu ve Milgram'ın deneyini destekleyen özenli tarihsel kanıtların belgelerini bir araya topladı. Browning'in çalışmasında yer verdiği kişilerin görevleri için özellikle seçilmemiş ve eğitilmemiş, fakat az çok gelişigüzel bir şekilde, daha önce başka ordularda henüz üniforma giymemiş Alman erkeklerin arasından toplananlardan oluşması özellikle şaşırtıcıydı. Bu durumda insanlar görevlerinin doğuracağı sonuçlardan henüz haberdar değillerken geri çekilme olanağına sahip olmuştu. Beş yüz kişiden sadece bir avuç kadarı geri çekilmişti.

Gelgelelim, diğerlerinin de neye "hayır" demediklerini hayal etmeleri imkânsızdı. Bu kişilerden bazıları içinde bulundukları durumu fark edince görevlerini yerine getirmemeyi denedi, bazıları hemen hemen kayıtsız bir şekilde duruma razı oldu ve bazılarının da (Daniel Goldhagen'in sözleriyle) "gönüllü infazcılar" olduğu ortaya çıktı. Lakin bu kişilerin hepsinin Almanya'nın I. Dünya Savaşı'nda yenilgisini izleyen yüksek enflasyonun, siyasi kaosun, ekonomik krizin ve kitlesel işsizliğin sıkıntılı döneminde yaşamış ve ardından da Nazi rejiminin amansızca gözlerini korkutmasına ve propagandasına maruz kalmış ve II. Dünya Savaşı'nın muzafferane başlangıcını yaşayıp Yardımcı Polis Taburu 101'e katılmış olduklarının da eklenmesi gerekir. Şayet bu kişiler gerçekten de sıradan olmuşlarsa, o zaman – Goldhagen'in altbaşlığında dediği gibi– Alman tarihinin en olağanüstü dönemindeki "sıradan Almanlar" olmuşlardı.

Soykırım suçluları sıradan insanlarsa o zaman benzer bir perspektife göre, soykırımın da mevcut zamanların önemli bir özelliği olması gerekir. Zygmunt Bauman, *Modernity and the Holokost*'da (*Modernite ve Holocaust*), I. Dünya Savaşı'nın me-

kanik ve kimyasal katliamlarına tepki olarak doğan entelektüel geleneği sürdürerek, toplu imhayı modern çağın önemli bir özelliği olarak değerlendirir.

Aslında, bayağılık ve modernlik argümanlarının satırları I. Dünya Savaşı'ndaki savaş alanlarına ya da II. Dünya Savaşı'nda sivillerin kitleler halinde bombalanmasına yönelik oluşturulsaydı daha anlamlı olacaktı. Bauman çoğunlukla doğuda yapılan kanlı, "mermilerle Holokost"u göze ardı eder ve insan hayatının aslında kaotik ve sınırsız bir şekilde katledildiği kampları, duygusuz endüstriyel imhanın somut örneği olarak tanımlayarak yüzeysel olarak değerlendirir. Nazizm aynı anda gerici *ve* modernistti, rasyonalist bürokrasi *ve* hayvani barbarlık söz konusuydu.

Michael Mann *The Dark Side of Democracy*'de (*Demokrasinin Karanlık Yüzü*) 20. yüzyıldaki etnik temizlikleri ele alır. Kitle imhalarının en kötü örnekleri, gerçekten de popülist tarafları bulunan totaliter rejimlerin yönetiminde meydana geldi: Nasyonal Sosyalizm ve Sovyetler Birliği ve Çin'deki "halkların demokrasisi". Lakin bunların hiçbiri kesinlikle demokrasi değildi.

Mann "yerleşimci demokrasiler"in çoğunda sömürgecilerin yakın zamanda fethettikleri ve işgal ettikleri toprakların yerli sakinlerini katlettiğini okurlarına hatırlatır. Emperyalist demokrasilerin ordularını uzaklardaki toprakları fethetmeleri için gönderdikleri ve buralardaki yabancı ve egzotik sakinleri katletmelerine izin verdikleri eklenebilir. Ayrıca demokrasilerin bazılarında, örneğin Hindistan'da, politikacıların seçimleri kazanmaları için desteğine ihtiyaç duydukları gruplar arasındaki bağları güçlendirmek için düzenli olarak etnik ("halklar arası") çatışmaları teşvik ettiler. Mann aynı zamanda otoriter rejimlerin mücadele edecek güçleri kalmayınca, politikacıların sınıflardan ya da etnik gruplardan birini diğerine karşı kışkırtarak toplumsal desteği kazanmaya çalıştığına dikkat çeker. Gene de kitlesel düzeyde imha demokrasinin karanlık yüzüne nazaran diktatörlüğün gizli yüzünde daha sık meydana gelir.

İnsanlar erkekler arasında şiddetin tek başına ya da gruplar halinde istisnai bir durum olmadığı primat türlerinden biri olan

şempanzelerin uzak soyundan gelir. İlk toplayıcı ve avcıların diğer insanlarla sık sık ve ölümcül boyutlarla sonuçlanan savaşlara girdiğine dair pek şüphe yoktur. Görünüşe göre, çağlar boyunca erkekler her zaman en saldırgan cinsiyet olmuştur.

İnsanlar birbirleriyle daha geniş yerleşik tarımcılar olarak yaşamaya başlayınca, şiddetin düzeyi de bu doğrultuda artış gösterdi fakat şiddet vakalarının sıklığı da azalma eğilimindeydi. Savaş beyleri ve savaşçılarının şiddeti tekelleştirmeyi başardıkları yerlerde, rakip savaş beylerinin dış tehditleri hemen hemen başarıyla etkisiz hale getirilirken, şiddet düşkünü bireyler ve gruplar da etkili bir şekilde bastırılabilirdi. Yurtiçindeki yatışma ve devletin oluşması, savaş beylerinin köylülerden daha fazla haraç toplamak amacıyla kullanılabilecek daha çok askeri [orduyu] desteklemeye yarayan vergileri toplamak için, askerlerine ödeme yapabilecekleri haraç verme düzenini dayatınca başladı: Yağmacı devletin mükemmel döngüsü. Yine de, şiddet araçlarının bu erken tekelleşmesinin ve haraç rutinleşmesinin sonucu olarak, insanların artık ne şiddet saldırılarına karşı sürekli hazırlıklı olmasına gerek kaldı ne de canları isteyince diğerlerine saldırabilirlerdi. Şiddet güdülerine yönelik özdüzenlemenin toplumsal düzenlemesi sıkılaştı, bireylerin özkontrolleri daha istikrarlı ve güçlü hale geldi. Şiddet rüzgârının dindiği yerlerde, insanlar aynı zamanda karşılıklı işbirliği risklerinin daha iyi bir şekilde üstesinden gelebildiler ve bunun faydalarını gördüler. Şiddet uygulama giderek daha fazla ordu, polis ve suçlular gibi uzman kişilerin meselesi haline geldi.

Norbert Elias'ın tanımladığı gibi, bu medenileşme süreçleri düzensiz olarak, tersine çevirmeler ve sapmalarla ortaya çıktı ve bazı bölgelerde diğerlerine nazaran iç yatışmanın yüksek düzeylere ulaşmasını sağladı. Gelişmiş bir devlet aygıtının oluşumu ayrıca olağanüstü ölçüde yıkım kapasitesi birikimi anlamına geldi. Büyük ölçekli savaşlarda ve toptan imhalarda bu potansiyel gerçekleştirilmişti: Medenileşme sürecine karşı barbar medenileşme süreci (*counterpoint*).[1]

1. Bu Christopher Powell'in *Barbaric Civilization* (Barbar Medeniyet) başlığı anlamında kullanılır.

İnsanların şiddet eğilimleri insan türlerinin evrimi sırasında dönüştürülmüştü ve şiddet olayları da bu doğrultuda değişti. İnsanlık tarihinde sadece aşağı yukarı orantılı taraflar arasında savaşlar değil, fakat çok daha iyi donanımlı ve örgütlü olan tarafın, silahsız ve örgütsüz olan diğerini tamamen yok ettiği pek çok ya da savaşlardan daha fazla kitlesel imha vakaları da mevcuttu. Bu katliamlardan birkaçı insanların hafızalarında hiçbir iz bırakmadı; kelimenin tam anlamıyla hayatta bu hikâyeleri anlatacak hiç kimse kalmadı ve hatta kalmış olanlar da bunların yaygın olarak bilinmesini sağlayacak belgelerden yoksundu. Muzaffer ordular, silahsızlandırılmış ve kaçan düşmanlarını son kişiye kadar katledecek, yağmalayacak, tecavüz edecek, köleleştirecek ya da önlerine çıkan herkesi öldürecekti. Şayet bu kahramanlıkların kitapları varlığını sürdürdüyse, kurbanların sayısının şişirilerek galiplerin şanına eklendiği keyif ve zafer sevinciyle doludurlar.

Modern olan kitle cinayeti değil bilhassa bundan duyulan utançtır. Son yüzyıllar önceki dönemler kadar kanlı olmuştu. 20. yüzyılda orantısız kitle imha eylemlerinin verdiği zayiat sayısı büyüklük sırasına göre 100 ila 150 milyon arasında yer almıştı. Bu rakam savaşlardaki, yani orantılı gücün kullanıldığı çatışmalardaki, toplam ölü sayısından üç ila dört kat kadar daha fazladır. Yine de orantısız şiddetin "uzak mesafe"den bombardımanlar ve hava saldırılarıyla verdiği sivil zayiatlar dahil edildiğinde bile, son yüzyıllardaki kitlesel şiddet kurbanlarının miktarının önceki yüzyıllara nazaran daha fazla olup olmadığı henüz tam olarak belli değildir.

20. yüzyılda meydana gelen, takriben yirmi kitlesel imha vakasına dair yapılan bir anket olayların sıklığı, çeşitliliği ve boyutu hakkında izlenim yaratır. Terör egemenliğindeki kurulu rejimlerin bazılarının verdiği hasarlar dışında, toptan imhaların tümü savaş, iç savaş, devrim ya da darbe gölgesinde veya sonrasında meydana geldi. Toptan imhalar hiçbir zaman duygusuz, hesaplanmış yıkımla yürütülmediler fakat daima dehşet verici, kanlı ve vahşi oldular.

Bu şiddetin tümü diğer grubun imha edilmesine ve kışkırtıcıların çıkar sağlamasına yaradı. Düşmanlar silahsız ve savunmasız olduklarında bile, tekrardan bir tehlike oluşturmamaları için tamamen katledilmeleri gerekti. Dünyanın arıtılması, varlığıyla kirleten düşmanların temizlenmesi gerekti: Jacques Sémelin'in özetlemiş olduğu gibi "arıtma ve yok etme". Mezalimler ne kadar çileden çıkardıysa, halen hayatta olan kişileri öldürmek için de bir o kadar sebep belirdi, zira yaşananları anlatacak hiç kimsenin geride bırakılmaması gerekti. Hatta bebeklerin ve küçük çocukların bile yok edilmesi gerekti; zira büyüdüklerinde intikam alabilirlerdi.

Peki, ama insanlar niçin hiç tanımadığı, çoğunlukla birbirlerinin varlığından bile haberdar olmadığı kişilerle, birbirleri hakkında böyle güçlü duygular, diğerlerine nefret ve kendi saflarındakilere de aynı yoğunlukta bağlılık besledi?

Hominidler (büyük insansı maymunlar) ve onların soylarından gelen insanlar daima gruplar halinde yaşamıştır. Grup oluşumlarının tümü kendi saflarından olanları kapsama ve yabancı olan diğerlerini de dışlama anlamına gelir. Aynı gruba ait olduklarını hisseden insanlar kendileri için önemli olan hemen her bakımdan karşılıklı benzerlik duygusu geliştirir: Diğer bir deyişle, birbirleriyle özdeşleşirler. Tam tersine, gruptan dışlanmış olanlar da önemli olan hemen her bakımdan farklılık duygusu geliştirir: Grup mensupları yabancılarla *özdeşleşmezler*.

Özdeşleşme ve özdeşleşmeme süreçleri birbirlerinden ayrılamazlar. İnsan gruplarının oluşumunun ölçeği büyüdükçe, özdeşleşme ve özdeşleşmeme halkaları da aynı şekilde genişler. Fakat özdeşleşmenin retoriği dikkat çekecek ölçüde sabit kalır. Avcı ve toplayıcı grupların zamanından beri akrabalık metaforları karşılıklı bağlılıkları kuvvetlendirmeye yol açmıştı. Bugün halen baba vatan, anadil, aynı babanın çocukları ve tek bir inanç altında birleşen abi kardeşler (ya da kardeşlik) çok daha geniş toplumsal varlıklarda akrabalığın güçlü duygularını aşılayarak, dolaylı olarak harekete geçmelerine katkıda bulunur.

Yerleşik tarımın ortaya çıkışıyla insanlar birbirleriyle bağlantılı olmasalar bile birbirlerine yakın çevrelerde yaşamaya başladı. Bu süreçte başka bir metafor ortaya çıktı: Komşuluk. Bu metafor da bugün bile insanlar arasında bağlılık duygularını aşılayabilir. Akrabalık ve yakınlık ("kan ve toprak") toplumsal bağın eskiye dayanan ortak paydalarıdır. Karşılıklı özdeşleşmeler ve özdeşleşmemeler şehirleri ya da bölgeleri ve daha sonraki safhada da milletlerin tamamını kapsamak amacıyla genişledi. Bunlar aynı zamanda hor görülen unsuru daima dışlayarak, bir ırkı, etnik grubu, sınıfı, inancı da kapsayabilirlerdi: Herenvolk'a (efendi millet) karşı Untermenschen (alt insanlar), yerlilere karşı işgalciler, proletaryaya karşı burjuva, gerçek müminlere karşı kâfirler.

Bu karşıtlıklar ne kadar şiddetle dayatılırsa dayatılsın ve ne kadar yoğunlukta hissedilirse hissedilsin, hepsi tarihsel dönüşümlerin sonucuydu. Tümü inşa edilmişdi ve zaman içinde yeniden inşa edilmişlerdi. Uyur halde kalmış olabilirlerdi, çoğunlukla unutulmuş olabilirlerdi ve sonra da duyguları ve düşünceleri manipüle eden uyanık ve güçlü kişiler tarafından yeniden canlandırılmışlardı. İnsanların çoğunda çeşitli özdeşleşmeler ve özdeşleşmemeler pekâlâ birbirleriyle kesişebilir ya da çelişebilir. Fakat kargaşa zamanlarında bazı rejimler kendi nüfuslarına, diğer seçenekleri hariç tutarak tekanlamlı özdeşleşmeler ve bunların tamamlayıcısı özdeşleşmemeleri dayatır. 21. yüzyılda Ruandalı vatandaşlar arasında ağır basan farklılıklardan dolayı, Hutu-Tutsi dikotomunun yükselişi bu duruma somut bir örnek sunar. Bu eskilere dayanan ve herkesi kapsayan bir bölünme olarak sunulmuştu. Her ne kadar belirtilen terimler yüzyıllardır mevcut olmuş olsa da, ilk olarak Ruanda'yı işgal eden Almanlar ve daha sonra da Belçikalılar tarafından ve ilerde tekrardan Hutu Gücü Hareketi propagandasının etkisiyle anlamları tamamen değişmişti. Hutuların ve Tutsilerin içsel olarak homojen ve birbirlerinden bağımsız olarak hariç tutulan varlıklar şeklindeki ideolojik tanımlarına rağmen, gündelik yaşamda Ruandalıların hangi gruba ait olmaları gerektiği genellikle belirsizdi.

Özdeşleşmenin ve özdeşleşmemenin güçlü ve hatta ölümcül modelleri tamamen hayali ve çoğunlukla uydurma farklılık ve benzerliklere dayanabilirdi. Soykırım rejimleri benzerlik ve tezatlığa, saflık ve kirliliğe, üstlük ve astlığa karşı koyan ve sık sık fanatik inançların konusu olan benzer fantezilerde yaşarlar.

Toplumu rejimin soykırımcı görüş sınırı boyunca dönüştürmek için, toplumsal hayatın tamamen ve her düzeyde bölmelere ayrılmış olması gerekir. Bölmeleme (parçalama) insanların ideolojik olarak zıt kategorilere ayrıldığı, toplumsal ve mekânsal olarak birbirlerinden ayrıldığı, kurumsal olarak ayrımcılığa uğradığı ve zihinsel olarak izole edildiği süreçtir. Bürokrasi ve mahkemelere, okullar ve hastanelere, mesleki ve gündelik alanlara, özel alanlara, samimi ilişkilere ve hatta kişisel düşünce ve hislere nüfuz eden ve kategorilerden birine ve diğerine ait insanlara yönelik bu düzeylerin tümünde ayrı bölmeler yaratan süreçtir. Vakti gelince rejim yanlısı halk arasında özdeşlemeleri güçlendirir ve hedef alınan gruba (ya da tersi, zira dışlanma aynı zamanda genellikle dışlananlar arasında karşılıklı özdeşleşmelerin güçlenmesine yol açtığı için) yönelik özdeşleşmemeleri yoğunlaştırır.

Bütün toplumlar bir derece bölmelenmiştir. Ancak soykırım rejimleri zihnin, insanların ve kurumların ayrılığını büyük ölçüde şiddetlendirir. Buna rağmen, toptan imha epizoduna sahne olmuş çeşitli toplumlarda bölmelenmenin derecelerinde ve tarzlarında temel farklılıklar bunulur. Bu yüzden, Nasyonal Sosyalizm egemenliğinde Alman toplumu, Müslümanların ve "Komünistler"in ya da Tutsilerin ve Hutuların köylerde beraber yaşadığı, aynı okullara gittiği, karşılıklı ticaret yaptığı ve sık sık bölücü sınırlar yönünde karışık evlilikler yaptığı ve yine de çok sayıda Müslüman ve Hutu köylülerin damgalanan komşularına yönelik cinayetlere katıldığı Endonezya ya da Ruanda gibi tarım toplumlarına nazaran çok daha fazla bölmelere ayrılmıştı.

Kitlesel şiddet, kendisini zorlayan toplumsal gruplaşmaya ve hüküm süren bölmeleme derecesine göre dört tarza ayrılabilir. *Fatihlerin cinnetinde*, muzaffer ordu ait olduğu ülkenin neredeyse

müdahalesi olmadan uzaktaki yabancı halkı katleder. Emperyal Japonya'nın Çin'deki ve Nazi Almanya'nın Doğu Avrupa'daki genişlemeci seferlerinin ve sömürge müdahalelerinin pek çoğunda meydana gelen buydu.

Terör egemenliği, iç reformlarını korumaya ve ilerletmeye girişen kurulu rejim tarafından dayatılır. Genellikle kitle cinayeti ve gözdağı dalgası rejimin merkezindeki hizipler arasındaki uyuşmazlıkla açığa çıkar. İmha seferini sivil nüfustan tamamen farklı olan şiddet uzmanları (gizli polis, özel askeri birlikler, parti milisleri) gerçekleştirir. 1930'larda Sovyetler Birliği'ndeki Stalinist terör ve 1950'lerde ve 1970'lerde Çin'deki Maocu terör en belirgin örneklerdir.

Silahlı ve örgütlü düşmanın kontrolü altında ufukta görünen yenilgiye rağmen, bazı rejimler hedef aldığı gruba yönelik imha kampanyasını sürdürür ve hatta şiddetlendirir. Bu *kaybedenlerin zaferi*dir. Rejim kısa süre içerisinde bozguna uğratılacak ve çok büyük ihtimalle yok olacak gibi görünse de, ezeli ve amansız düşmanlarını imha etme konusundaki büyük tarihsel misyonunu tamamlamış olacaktır. Rejim bunu yaparken pasifi aktife çevirir ve yenilgiden zafer kazanır. Sovyetler Birliği'nin yenilemeyeceği anlaşılınca ve rüzgâr tersine dönünce Nazi Almanya'sı, Avrupa'daki Yahudilerin tümünü imha etme çalışmalarını yaydı ve hızlandırdı. Benzer şekilde kendi kendini yok etme vakaları, Jön Türklerin I. Dünya Savaşı'ndaki yenilgisinin ardından Ermenilerin yaşadıkları, Tutsi ordusunun kuzeyden ilerlerken Ruandalı Hutu Gücü rejiminde ve Vietnam tarafından istilasını tetikleyen Kamboçyalı Kızıl Khmerler iktidarında yaşanmıştı.

Kimi zaman rejimin rolü çok daha mesafeli ve gizlidir, anlık güruhlar düzensiz ordu birimlerinin, milislerin ya da suç çetelerinin desteğiyle yurtiçindeki hedef grubun halkını yağmaladığında, defettiğinde, tecavüz ettiğinde ve katlettiğinde olduğu gibi. Bu yerel pogromlar olayların ulusal ve hatta kıtasal boyutta etkisiyle soykırım tipi *megapogromlara* dönüşür; 1945 kışında Orta Avrupa'da Nazi Almanya'sının çöküşüyle ve İngiliz ordusunun Hindistan imparatorluğundan çekilmesi ve 1947'de İngiliz

Hindistan'ın Pakistan ve Hindistan olarak ikiye bölünmesinde olduğu gibi. Bu tür vakalarda bölmelenme neredeyse yoktur ve insanlar, hedef gruba yönelik cinayet açıkça ve mahallinde meydana gelirken katliamlara az çok koşullara bağlı olarak katılır gibi görünür. Rejimin her ne kadar doğrudan katılımını inkâr etmesi mümkün olsa da, muazzam düzeyde temizlik çıkarlarına hizmet eder.

Bu vakalarda on binlerce, yüz binlerce suçlunun yüz binlerce, milyonlarca ve hatta on milyonlarca insanın imhasında parmağı olmuştu. Katiller ve kurbanlar çoğunlukla yıkım dumanı arasında meçhul, anonim, sessiz gölgeler gibi kalır.

Kargaşa yatıştığında ve halef rejimin izin verdiği ender durumlarda, sağ kalanlar kurbanların anısını yaşatmak, kimliklerini saptamak, başlarından geçenleri çözmek ve acılarını anmak amacıyla her çabayı gösterdi. Fakat çoğu durumda sessizlik asla bozulmamak üzere hüküm sürdü. Suçlular da çoğunlukla unutulmuştu. Sadece soykırım rejiminin tamamen yenildiği bazı vakalarda katiller tespit edilmişti, yargılanmıştı, mahkûm edilmişti ve cezalandırılmıştı. Toptan imhalara dair bilinenlerin çoğu bu davalardan gelir. Hâkimlerin nezdinde soykırımcılar yapılan suçlamaları mümkün olduğunca inkâr ettiler ve olaylar çürütülemez bir şekilde kanıtlandığında da eylemlerinin sorumluluğunu üstlenmeyi reddettiler ve olabildiğince kayıtsız, ifadesiz ve pasif gözükmeye çalıştılar.

Suçlulara dair akademik bulguların tamamı bu imajı yansıtır. Katiller sıradan kişiler gibi gözükürler, mutlak bayağılıklarının ve davranışlarının sadece tuzağa düşürüldükleri soykırım durumunun üzerlerindeki etkisi olduğu, istisnai bir durumlarının bulunmadığı belirtilir. Son zamanlarda, bazı yazarlar katillerin kolektif tarihsel deneyimlerinin ve genel olarak halkın, suçlular da dahil, *zihniyeti* üzerine kurulmuş ortak kültürlerin etkisini yeniden vurgulamıştır: Örneğin, Almanya'daki savaş mağlubiyeti, ekonomik kriz ve yok edici Yahudi karşıtlığına yönelik acımasız propaganda; ya da Ruanda'da sömürgecilik, otoriter Hıristiyanlık ve eskiye dayanan ekilebilir arazi kıtlığı. Soykırım

rejimleri bu tür bir ortak zihniyetin yıkıcı veçhelerini hevesle sömürdü.

Fakat katiller sadece milletlerine özgü kolektif bir geçmiş paylaşmadılar; her birinin kendine ait bir özyaşamı olmuştu. Kendileri has özel deneyimler yaşadılar, bireysel eğilimlerini ve tercihlerini geliştirdiler ve nihayetinde hepsi tek başına birer bireydi. Kritik soru, katillerin onlarla aynı zamanlarda, aynı toplumda yaşamış fakat katillerin saflarına katılmamış diğerleriyle aralarında farklılık bulunup bulunmadığıdır. Bu tür farklılıkların araştırılması, soykırımcıların tümünün "sıradan kişiler" olduğunda ısrar edilmesi sebebiyle yarım yüzyıldan fazla bir süredir ihmal edilmiştir. Suçluları daha yakından incelemek yerinde insanlara kendi ruh arayışlarına çıkmaları söylendi; zira "siz ve ben ya da herhangi biri aynı koşullar altında aynı şeyi yapmış olabilirdi".

Aslında bu koşullar altında hiç kimse "hiç kimsenin" ne yapabileceğini bilmiyor. Böyle bir soru hem anlamsız hem de rahatsız edicidir. İlk olarak, önemli cümle, "şayet siz ve ben aynı koşullar altında olmuş olsaydık" bir hipotezdir (karşıolgusaldır) ve ne doğru ne de yanlış olarak değerlendirilebilir, zira siz ya da ben aynı şartlar altında olmamış olduğumuzdan, aynı durumun bizim hayatımızda tekerrür etmesi ihtimal dışıdır. Bunun sorusu da aynı şekilde karşıolgusaldır; çünkü insanların kendilerini kitle infazcıları olarak hayal etmesi bir hayli güçtür. Yine de belirli bir toplumsal bağlamda, verili bir durumda, insanların başka türlü gerçekleştirebileceğini hayal edemeyeceği eylemleri gerçekleştirebilecek olması fikri oldukça akla yatkın görülür. Bazı insanların diğerlerine nazaran böyle davranması daha muhtemeldir; bazıları ise ciddi bir risk altında bile direniş gösterecektir. Diğerleri de emirlere uymaya istekli ve hatta hevesli olabilirler. Bu sadece içinde bulunulan ânın durumuna değil, aynı zamanda önceki deneyim ve kişisel tarihe de bağlıdır ya da tek kelimeyle, çoğu kez yetersiz kalsa da: Kişinin şahsi eğilimlerine ve başka bir deyişle: Kişinin tekil kişiliğine.

Ben ve okurlarımın pek çoğu, cinai mekânlara getirildiğimizde robotlar gibi, verilen görevi yapmak için haftalarca ve aylarca hiç durmadan binlerce insani öldüresiye bıçaklamaya, ateş etmeye, gazlamaya koyulacağımız fikrinden oldukça şüpheliyiz. Bizlerden infazcılar yaratmak için çok daha fazlası gerekecekti: Ölüm tehditleri, kaçınılamaz baskıcı bir kuvvet ya da hepimizin çok farklı bir geçmişe sahip olması.

Aşırı bir zorlama olmadan sizlerden ya da benden kitle katilleri yapmak çok büyük bir hazırlığı gerektirecektir. Örneğin, düzenli olarak kiliseye giden, Yahudi karşıtı Lutherciler ya da Katolikler gibi otoriter ve duygusuz aile fertleri tarafından yetiştirilmiş, I. Dünya Savaşı'ndaki siperlerden ve hardal gazından kurtulmuş, Weimar Cumhuriyeti'nin yüksek enflasyon ve siyasi kaosu sürecinde yaşamış, Büyük Buhran (Depresyon) sonucunda işlerimizi ya da dükkânlarımızı kaybetmiş, Nazi tiranlığının en adi ırkçı propagandasının daimi bombardımanına uyum sağlamak zorunda kalmış, kendimizi Doğu Cephesi'ndeki tamamen yıkıcı mücadelelerin içinde bulmuş olsaydık ve bu durum hayatımızın akışı haline gelmiş olsaydı evet belki o zaman bazılarımız, soykırım katillerine dönüşmüş olabilirdik. Zaten o zaman, siz ya da ben, bir başkası olmuş olurduk.

Soykırım durumunun suçluların davranışlarında yarattığı etki haklı olarak geçtiğimiz yüzyılda vurgulanmıştır. Tarihsel-kültürel koşullarda soykırım zihniyetinin oluşumu üzerine yeniden bir merak söz konusudur. Unutulan şey sürdürülen kişisel yaşamın öneminin ve soykırım eylemlerine neden olan bireysel eğilimlerin değerlendirilmesidir. Bu yapılması zorlu bir iştir. İdeal olarak, bu tür bir araştırma bazılarının belirli bir noktadan itibaren soykırım suçlularına dönüştüğü, bazılarının da kitle cinayetlerine hiçbir şekilde dahil olmadığı ve hatta diğerlerinin de buna karşı direnişe geçtiği öznelerden oluşan toplulukların gözlemlenmesini gerektirecektir.

Böyle bir araştırma öznelerin kişilikleri hakkında gelecek hayattaki rotalarını açıklamaya yardımcı olacak veriler üretmiş olabilirdi. Lakin hiç kimse olayın öncesinde, esnasında ya da

sonrasında araştırmalar yapabilmemiz için önümüzdeki on yıl içinde toptan imha eylemlerinin nerede meydana gelme ihtimali olduğunu dile getirme konumunda değildir. Ve yine de suçlularla nüfusun geneli arasındaki farklılıkları ortaya çıkaran, mevcut birkaç retrospektif araştırma mevcuttur: Katiller çoğunlukla otoriter bir geçmişe sahipti ve genellikle polis, ordu ya da cinayet suçluları tabanlarından geldiler.

Kendilerini soykırım ortamında bulan suçluların bununla nasıl başa çıktıklarını anlamak olay yerinde ayrıntılı, yakından ve "geniş" bir gözlem gerektirir. Bu tür bir araştırma tabii ki mümkün değildir. Onun yerine kurtulan kurbanların ve gördüklerini tarif eden "masum" izleyicilerin hatırladıkları mevcuttur. Ama bu kişiler suçluların "sahne arkası"nı, silah arkadaşlarıyla ya da yakınlarıyla gevşerken veya komutanlarının gözetiminde idman yaparken nadiren gördüler.

Cinai bölmelerde gönülsüz, kayıtsız ve hevesli suçlular mevcuttu. Fakat bu ayrımlar sistematik araştırmalar mümkün olmadığı için, bilhassa gelişigüzel raporları temel alır. Önceden var olan kişilik özelliklerindeki farklılıklarla soykırım tipi davranışlarındaki farklıları doğrudan ilişkilendirmek mümkün değildir.

Son olarak, suçluların soykırım dönemlerinin ardından nasıl bir yasam sürdürdüklerine dair çok az bilgi mevcuttur. Tramva sonrası stres bozukluğundan izler taşıyan semptomlar gösterdiler mi? Muhtemelen hayır; çünkü muharipler ya da kurtulanlar olarak hayatlarına dair herhangi bir korku duymaları gerekmemişti. Peki, suçlular yeni toplumsal çevreleri toptan imhaların geçmişteki seferleri yüzünden onları mahkûm edebileceğinden herhangi bir korku, utanç ya da pişmanlık duymuşlar mıydı? Büyük ihtimalle hayır, zira kendileriyle benzer zihniyetteki eski silah arkadaşları ya da inkârcı ve bağışlayan aileleri suçluları bağırlarına basmıştı.

Yüksek kademelerdeki Nazi suçlularından birkaçı anılarını bıraktılar ve bunlardan bazıları ayrıntılı biyografilerin konusu oldu. Alt kademeden suçlulara yönelik araştırmalar mevcuttur ve ayrıca kitle katilleri hakkında giderek daha fazla belgesel filmler

çekilmektedir. Aynı zamanda ilk olarak Almanya ve son yıllarda da Uluslararası Ceza Mahkemeleri ve BM Mahkemelerinden gelen duruşma belgeleri mevcuttur.

Peki, soykırım suçluları hakkındaki mevcut literatürden ne öğrenebiliriz? Genellikle soykırımcılar üstlerine yüksek ölçülerde itaat ve silah arkadaşlarına bağlılık gösterirler ve çoğunlukla ailelerine de bağlıdırlar. Fakat bu dar çevrelerin dışındaki herhangi bir kimseyle özdeşleşme, ahlaki vicdanlarının sınırlarının ötesindedir ve bu kişilere her şey müstahaktır.

Yargıçlar ve biyografileri nezdinde suçlular nadiren herhangi bir seçim yaptıklarını kabul ederler. "Her şey kendiliğinden gelişmişti ve hepsi buydu." Sınırlı eylemlilik duygusu sergilerler. Eylemlerine ilişkin sorumluluk duygusu altına girmezler. Verilen emirleri yerine getirdiklerini ya da herkes aynı şeyi yaptığı için baskı altında olduklarını savunurlar. Eylemleri yerine getirmeyi reddetmek, kurbanlarıyla aynı kaderi paylaşacaklar (bu gerçekten de Nazi suçluları açısından pek çok vakada söz konusuydu) demekti.

En önemlisi, soykırımcılar sadece istisnai durumlarda pişmanlık, utanç ya da şefkat duyarlar. Şayet duyarlarsa da, bunun sebebi genellikle açıkça tövbe ederek sadece daha yumuşak bir ceza alma umududur. Kurbanlarına karşı nadiren şefkat belirtisi gösterirler. Bu çarpıcı sempati yoksunluğu kurbanlarıyla özdeşleşememe kapasitelerini ortaya koyar: Empati eksikliği.

Kısıtlı ahlaki vicdan, düşük eylemlilik duygusu ve empati eksikliği yine de suçluların çoğuyla diğer insanların çoğu arasındaki farklılıklara dair bir ipucu verir. Erken çocukluk gelişimi hakkındaki güncel mutabakata göre, çocuklar etraflarını çevreleyen dünyadan ayrı bir zihinsel yaşama sahip olduklarını erken yaşta öğrenirler. Daha sonra diğer insanların da kendilerine ait bir zihniyeti olduğunu anlamaya başlarlar. Buna dayanarak çocuklar çok genç yaşta başkalarının duygularıyla empati kurmayı öğrenirler. Bu etap sempati ya da şefkat duygularının gelişimi için gerekli bir koşuldur: Çocuk diğerlerinin acılarını algıladığında, dolaylı olarak onların acılarını paylaşmalıdır. Peter

Fonagy bu sürecin tamamını "zihinselleştirme" olarak adlandırır. Wouter Gomperts gelişmesi engellenmiş zihinselleştirme için "zihinselleştirmeme" terimini ya da kazanılan zihinselleştirme düzeyinde gerilemeyi önerir. Bu pekâlâ soykırım ortamındaki suçluların çoğunun durumu olabilir.

Suçlular acımasız nefret propagandasıyla ve cinai bölmelerdeki insanlık dışı koşullarla insanlıktan çıkarılmış kurbanlarına karşı herhangi bir empati duygusundan yoksundu. Suçlular sadece verilen emirler çerçevesinde söylenenleri yapmış olmalarına rağmen, fantezilerini süsleyen sınırsız gücün giderek daha fazla keyfini sürdüler. Hiçbir sorumluluk almadan kendilerini tamamen bırakabilirlerdi: *Rejimin hizmetinde gerileme.* Cinai bölmelerin sınırları içinde rejim, suçluların gerilemesini destekledi ve kendi amaçları doğrultusunda bunu sömürdü.

Kargaşa zamanlarında insanlar hayatlarının akışının yönünü değiştiren olaylar dizisiyle çok daha sıklıkla karşı karşıya gelirler. Neredeyse görünmez bir seçim mekanizması titreşimli bir elek gibi, diğerlerine nazaran şiddete sadece biraz daha meyilli olan kişileri, sonunda bu kişiler kendilerini soykırım ortamında bulana dek, tedricen ayıklayarak işler. Böyle bir durumla karşı karşıya kalınca, suçlular kendilerinin bile mümkün olabileceğini tahmin edemeyeceklerinden çok daha fazla gerileyebilirler. Çoğunlukla büründükleri bu cinai benliğin gerçekte "kendilerine" ait olduğuna inanmazlar. Soykırım epizodunun sonlanmasıyla, olur da geriye bakarlarsa, o zamanlar farklı bir dünyada yasayan farklı kişiler olduklarını düşünmeyi tercih ederler.

Böylesi bir deneyimde hiçbir "bayağılık" söz konusu değildir. Bu sıradan bir kader değildir ve hatta bir zamanlar pek çok bakımdan sıradan olan suçlular artık sıradan değildir. Cinai görevlerinin üstesinden gelmeye mecbur olmuşlardır ve görevleri sona erdiğinde de cinai geçmişleriyle başa çıkmak zorunda kalmışlardır. Hatta kitlesel katiller bile birer bireydir ve pek çok bakımdan farklı bireylerdir, tıpkı herkes gibi farklı.

Kaynakça

African Rights, *Not So Innocent: When Women Become Killers*, Londra: African Rights, 1995.

Akçam, Taner, *A Shameful Act: The Armenian Genocide and the Question of Turkish Responsibility*, New York: Picador, 2007.

Allen, John G. ve Peter Fonagy, *Handbook of Mentalization-Based Treatment*, Chichester, UK: Wiley ve Sons, 2006.

Anderson, Benedict, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* [1983], Gözden geçirilmiş baskı, Londra: Verso, 1991 [Anderson, Benedict, *Hayali Cemaatler,* Çev. İskender Savaşır, Metis Yay., 2015.]

———. *Violence and the State in Indonesia*, Ithaca, NY: Cornell University, 2001.

Ardrey, R., *African Genesis: A Personal Investigation into the Animal Origins and Nature of Man*, Londra: Fontana, 1961.

Arendt, Hannah, *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil* [1963], New York: Penguin, 1979 [Arendt, Hannah, *Kötülüğün Sıradanlığı*, Çev. Özge Çelik, Metis Yay., 2014].

Ascherson, Neal, *The King Incorporated: Leopold the Second and the Congo*, Londra: Granta, 1999.

Askenasy, Hans, *Are We All Nazis?* Secaucus, NJ: L. Stuart, 1978.

Ba, Mehdi, *Rwanda: Un génocide français*, Paris: L'Esprit Frappeur, 1997.

Bäck, Lucien R., "Traditional Rwanda: Deconsecrating a Sacred Kingdom." Henri J.M. Claesen ve Peter Skalnick, *The Study of the State* içinde, s. 15-33, The Hague: Mouton, 1981.

Bar, Neta ve Eyal Ben-Ari, "Israeli Snipers in the Al-Aqsa Intifada: Killing, Humanity and Lived Experience", *Third World Quarterly* 26 (2005): s. 133-52.

Barkan, Elazar, "Genocides of Indigenous Peoples", Robert Gellately ve Ben Kiernan, *The Specter of Genocide: Mass Murder in Historical Perspective* içinde, s. 117-39. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

Bar-On, Dan, *Did Holocaust Perpetrators Feel Guilty in Retrospect?* Beer-Sheva: Bar-On, 1988.

Baron-Cohen, Simon, *Zero Degrees of Empathy: A New Theory of Human Cruelty.* Londra: Allen Lane, 2011, [Baron-Cohen, Simon, *Kötülüğün Anatomisi: Empati ve Zalimliğin Kökenleri Üzerine*, Çev. Tuna Tezgel, Say Yay., 2016].

Bartov, Omer, "Extreme Violence and the Scholarly Community", *International Social Science Journal* 54 (2002): s. 509-18.

———. *Hitler's Army: Soldiers, Nazis, and War in the Third Reich*, New York: Oxford University Press, 1991.

Bauman, Zygmunt, *Postmodern Ethics*, Malden, MA: Blackwell, 1993 [Bauman, Zygmunt, *Postmodern Etik*, Çev. Alev Türker, Ayrıntı Yay., 2016].

Baumeister, Roy, *Evil: Inside Human Cruelty and Violence*, New York: Freeman/Holt, 2001.

———. "The Holocaust and the Four Roots of Evil", Leonard S. Newman ve Ralph Erber, *Understanding Genocide: The Social Psychology of the Holocaust* içinde, s. 241-58. Oxford: Oxford University Press, 2002.

Baxter, Craig, "Bangladesh/East Pakistan." Dinah L. Shelton, *The Encyclopedia of Genocide and Crimes Against Humanity* içinde, 3 Cilt, 1: s. 115-19. Farmington Hills, MI: Thomson Gale, 2005.

Bayart, Jean-François. *The State in Africa: The Politics of the Belly*, Londra: Longman, 1993.

Becker, Jasper, *Hungry Ghosts: Mao's Secret Famine*, New York: Henry Holt, 1996.

Berenschot, Ward, *Riot Politics: Hindu-Muslim Violence and the Indian State*, Londra: Hurst, 2011.

Bergen, Doris L. "Religion and Genocide: A Historiographical Survey", Dan Stone, *The Historiography of Genocide* içinde, s: 194-227, New York: Palgrave Macmillan, 2010.

Bergmann, Martin S. ve Milton E. Jucovy, *Generations of the Holocaust*, New York: Columbia University Press, 1982.

Berkeley, Bill, *The Graves Are Not Yet Full: Race, Tribe, and Power in the Heart of Africa*, New York: Basic Books, 2001.

Berkhoff, Karel, *Harvest of Despair: Life and Death in Ukraine Under Nazi Rule*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2004.

Bernard, Carmen ve Serge Gruzinski, *Histoire du nouveau monde*, 2 Cilt: *Les métissages, 1550–1640*, Paris: Fayard, 1993.

Bion, Wilfred, *Experiences in Groups*, Londra: Routledge, 1989.

Black-Michaud, Jacob, *Cohesive Forces: Feud in the Mediterranean and in the Middle East*, Oxford: Blackwell, 1975.

———. *Sheep and Land: The Economics of Power in a Tribal Society*, Cambridge: Cambridge University Press, 1986.

Blass, Thomas, "The Milgram Paradigm After 35 Years: Some Things We Now Know About Obedience to Authority", Thomas Blass, *Obedience to Authority: Current Perspectives on the Milgram Paradigm* içinde, s. 35-59. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum, 2000.

———. "Psychological Perspectives on the Perpetrators of the Holocaust: The Role of Situational Pressures, Personal Dispositions, and Their Interactions", *Holocaust and Genocide Studies* 30 (1993): s. 30-50.

———. "Understanding Behavior in the Milgram Obedience Experiment: The Role of Personality, Situations, and Their Interactions". *Journal of Personality and Social Psychology* 60 (1991): s. 398-413.

Blok, Anton, "The Narcissism of Minor Differences", *Honour and Violence* içinde, s. 115-35. Cambridge: Polity, 2001.

———. *Wittgenstein en Elias: Een methodische richtlijn voor de antropologie*, Amsterdam: Atheneum, 1975.

———. "Zinloos en zinvol geweld", Herman Franke, Nico Wilterdink ve Christien Brinkgreve, *Alledaags en ongewoon geweld* içinde, s. 187-207. Amsterdams Sociologisch Tijdschrift, 18, no. 3. Groningen: Wolters Noordhoff, 1991.

Body-Gendrot, Sophie ve Pieter Spierenburg, *Violence in Europe: Historical and Contemporary Perspectives*, New York: Springer, 2009.

Bourdieu, Pierre, *Raisons pratiques: Sur la théorie de l'action*, Paris: Éditions du Seuil, 1994 [Bourdieu, Pierre, *Pratik Nedenler: Eylem Kuramı Üzerine*, Çev. Hülya Uğur Tanrıöver, Hil Yay., 2015].

———. *Sur l'état: Cours au Collège de France, 1989–1992*, Paris: Éditions du Seuil, 2012. [Bourdieu, Pierre, *Devlet Üzerine: Collège de France Dersleri (1989–1992)*, Çev. Aslı Sümer, İletişim Yay., 2016].

Braeckman, Colette, *Rwanda: Histoire d'un génocide*, Paris: Fayard, 1994.

Braembussche, Antoon van den, "The Silence of Belgium: Taboo and Trauma in Belgian Memory", *Yale French Studies* 102 (2002): s. 34-52.

Brass, Paul R., "The Partition of India and Retributive Genocide in the Punjab, 1946–47: Means, Methods, and Purposes", *Journal of Genocide Research* 5 (2003): s. 71-101.

Brayard, Florent, *La "solution finale de la question juive": La technique, le temps, et les catégories de la décision*, Paris: Fayard, 2006.

Browning, Christopher R., "Introduction", Leonard S. Newman ve Ralph Erber, *Understanding Genocide: The Social Psychology of the Holocaust* içinde, s. 3-10, Oxford: Oxford University Press, 2002.

———. *Ordinary Men: Reserve Police Battalion 101 and the Final Solution in Poland* [1992], Yeniden basım, Londra: Penguin, 2001.

———. "Revisiting the Holocaust Perpetrators: Why Did They Kill?" Nooit meer Auschwitz Lezing, Amsterdam, 11 Ocak, 2011.

Browning, Christopher R., Jürgen Matthäus, *The Origins of the Final Solution: The Evolution of Nazi Jewish Policy, September 1939–March 1942*, Lincoln: University of Nebraska Press ve Jerusalem: Yad Vashem, 2004.

Brubaker, Rogers ve Frederick Cooper, "Beyond 'Identity'", *Theory and Society* 29 (2000): s. 1-47.

Bruggen, Carry van, *Hedendaagsch fetischisme*, Amsterdam: Em. Querido, 1925.

Burger, Jerry M., "Replicating Milgram: Would People Still Obey Today?" *American Psychologist* 64 (Ocak 2009): s. 1-11.

Burrin, Philippe, *Hitler and the Jews: The Genesis of the Holocaust*, Londra: E. Arnold, 1994.

Campbell, Bruce C. ve Arthur D. Brenner, *Death Squads in Global Perspective: Murder with Deniability*, Londra: Palgrave Macmillan, 2000.

Cesarani, David, *Eichmann: His Life and Crimes*, Londra: Heinemann, 2004.

Chalk, Frank ve Kurt Jonassohn, *The History and Sociology of Genocide: Analyses and Case Studies*, New Haven: Yale University Press, 1990.

Chang, Iris, *The Rape of Nanking: The Forgotten Holocaust of World War II*, Londra: Penguin, 1998.

Charny, Israel W., "Genocide and Mass Destruction: A Missing Dimension in Psychopathology", Israel W. Charny, *Toward the Understanding and Prevention of Genocide: Proceedings of the International Conference on the Holocaust and Genocide* içinde, s. 154-74. Boulder, CO: Westview, 1984.

Charny, Israel W., *Encyclopedia of Genocide.* 2 Cilt, Santa Barbara, CA: ABC-CLIO, 1999.

Chirot, Daniel, "Introduction", Daniel Chirot ve Martin E.P. Seligman, *Ethnopolitical Warfare: Causes, Consequences, and Possible Solutions* içinde, s. 3-26. Washington, DC: American Psychological Association, 2001.

Chirot, Daniel ve Clark McCauley, *Why Not Kill Them All? The Logic and Prevention of Mass Political Murder*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 2006.

Chrétien, Jean-Pierre, (der.) *Rwanda: Les médias du génocide*, Paris: Karthala, 1995.

Cocker, Mark, *Rivers of Blood, Rivers of Gold: Europe's Conflict with the Tribal Peoples*, Londra: Pimlico, 1999.

Cohen, Stanley, *States of Denial: Knowing About Atrocities and Suffering*, Cambridge: Polity, 2001.

Collins, Randall, *Interaction Ritual Chains*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 2004.

———. *Macrohistory: Essays in the Sociology of the Long Run*, Stanford, CA: Stanford University Press, 1999.

———. *Violence: A Micro-Sociological Theory*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 2008.

Colombijn, Freek ve J. Thomas Lindblad, *Roots of Violence in Indonesia: Contemporary Violence in Historical Perspective*, Leiden: KITLV ve Singapore: ISEAS, 2002.

Conroy, John, *Unspeakable Acts, Ordinary People: The Dynamics of Torture*, New York: Knopf, 2000.

Corradi, Richard B., "Turning Passive into Active: A Building Block of Ego and Fundamental Mechanism of Defense", *Journal of the American Academy of Psychoanalysis and Psychodynamic Psychology* 35 (2007): s. 393-416.

Creveld, Martin van, *The Culture of War*, New York: Ballantine, 2008.

Cribb, Robert, "Genocide in Indonesia, 1965–1966", *Journal of Genocide Research* 3 (2001): s. 219-39.

———. "Problems in the Historiography of the Killings in Indonesia", Robert Cribb, *The Indonesian Killings, 1965–1966: Studies from Java and Bali* içinde, s. 1-44, Monash Paper on Southeast Asia, no. 21. Clayton, Victoria: Monash University, 1990.

———. "Unresolved Problems in the Indonesian Killings of 1965–1966", *Asian Survey* 42 (2002): s. 550-63.

Cribb, Robert ve diğ., "The Mass Killings in Bali", Robert Cribb, *The Indonesian Killings 1965–1966: Studies from Java and Bali* içinde, s. 241-60, Monash Paper on Southeast Asia, no. 21. Clayton, Victoria: Monash University, 1990.

Crouch, Harold, *The Army and Politics in Indonesia*, Gözden geçirilmiş baskı, Ithaca, NY: Cornell University Press, 1998.

Cumberland, Charles C., *Mexico: The Struggle for Modernity*, New York: Oxford University Press, 1968.

Dadrian, Vahakn N., "Armenians in Ottoman Turkey and the Armenian Genocide", Dinah L. Shelton, *Encyclopedia of Genocide and Crimes Against Humanity* içinde, 3 Cilt, 1: s. 67-76, Farmington Hills, MI: Thomson Gale, 2005.

———. *The History of the Armenian Genocide: Ethnic Conflict from the Balkans to Anatolia to the Caucasus*, Providence, RI: Berghahn Books, 1995 [Dadrian, Vahakn N., *Ermeni Soykırımı Tarihi: Balkanlardan Anadolu ve Kafkasya'ya Etnik Çatışma*, Belge Yay., 2008].

Dallaire, Romeo A., *Shake Hands with the Devil: The Failure of Humanity in Rwanda*, Toronto: Random House, 2003.

Danner, Mark, "America and the Bosnia Genocide", *New York Review of Books*, 4 Aralık 1997.

Davis, Mike, *Late Victorian Holocaust: El Niño Famines and the Making of the Third World*, Londra: Verso, 2001 [Davis, Mike., *Üzerinde Güneş Batmayan Katliam El Nino Kıtlıkları ve Üçüncü Dünyanın Açlıkla İnşası*, Çev. Umut Haskan, Yordam Kitap, 2012].

Dawkins, Richard, *The Blind Watchmaker*, New York: W.W. Norton, 1986 [Dawkins, Richard., *Kör Saatçi*, (Ciltli), Çev. Feryal Halatçı, TÜBİTAK Yay., 2013].

Desbois, Father Patrick, *The Holocaust by Bullets*, New York: Palgrave Macmillan, 2008.

Des Forges, Allison, *Leave None to Tell the Story*, New York: Human Rights Watch, 1999.

Devereux, George, *From Anxiety to Method in the Behavioral Sciences*, New York: Humanities Press, 1967.

Dicks, Henry V., *Licensed Mass Murder: A Sociopsychological Study of Some SS Killers*, New York: Basic Books, 1972.

Dikötter, Frank, *Mao's Great Famine: The History of China's Most Devastating Catastrophe, 1958–1962*, Londra: Bloomsbury, 2010.

Doorn, J.A.A. van ve W.J. Hendrix, *Het Nederlands/Indonesisch conflict: Ontsporing van geweld*, Dieren: De Bataafsche Leeuw, 1985.

Dresden, Sem, *Vervolging, vernietiging, literatuur*, Amsterdam: Meulenhoff, 1991.

Dunk, H.W. von der., *Voorbij de verboden drempel: De Shoah in ons geschiedbeeld*, Amsterdam: Prometheus, 1990.

Dutton, Donald G., *The Psychology of Genocide, Massacres and Extreme Violence: Why "Normal" People Come to Commit Atrocities*, Westport, CT: Praeger Security International, 2007.

Dwyer, Leslie ve Degung Santikarma, "'When the World Turned to Chaos': 1965 and Its Aftermath in Bali, Indonesia", Robert Gellately

ve Ben Kiernan, *The Specter of Genocide: Mass Murder in Historical Perspective* içinde, s. 289-305. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

Elias, Norbert, *The Germans: Power Struggles and the Development of Habitus in the Nineteenth and Twentieth Centuries*, (Der.) Michael Schröter ve Çev. Eric Dunning ve Stephen Mennell, New York: Columbia University Press, 1996. 1989'da ilk kez Almanca *Studien über die Deutschen* olarak basıldı.

———. "On the Process of Civilisation" [1939], Norbert Elias, *Collected Works* içinde, 6 Cilt, Dublin: University College Dublin Press, 2012.

———. "The Society of Individuals III: Changes in the We-I-Balance." In Norbert Elias, *The Society of Individuals*, Dublin: University College Dublin Press, 2010.

Ellman, Michael, "Soviet Repression Statistics: Some Comments", *Europe-Asia Studies* 54 (2002): s. 1151-72.

Erber, Ralph, "Perpetrators with a Clear Conscience: Lying, Self-Deception and Belief Change", Leonard S. Newman ve Ralph Erber, *Understanding Genocide: The Social Psychology of the Holocaust* içinde, s. 285-300, Oxford: Oxford University Press, 2002.

Fein, Helen, *Genocide: A Sociological Perspective*, *Current Sociology*, special issue, 38 (1990).

———. "Revolutionary and Antirevolutionary Genocides: A Comparison of State Murders in Democratic Kampuchea, 1975–1979, and in Indonesia, 1965–1966", *Studies in Society and History* 35 (1993): s. 796-823.

Fenichel, Otto, *The Psychoanalytic Theory of Neurosis*, New York: W. W. Norton, 1945. [Fenichel, Otto., *Nevrozların Psikoanalitik Teorisi, Çev. S. Tuncer,* Kişisel Yay., 1974].

Fings, Karola, "The Public Face of the Camps", Jane Caplan ve Nikolaus Wachsmann, *Concentration Camps in Nazi Germany: The New Histories* içinde, s. 108-26. Londra: Routledge, 2010.

Fletcher, Jonathan, *Violence and Civilization: An Introduction to the Work of Norbert Elias*, Cambridge: Polity, 1997.

Fogel, Joshua, *The Nanjing Massacre in History and Historiography*, Berkeley: University of California Press, 2000.

Fonagy, Peter ve diğ., *Affect Regulation, Mentalization, and the Development of the Self*, New York: Other Press, 2002.

Freud, Sigmund, *Civilization and Its Discontents* [1930], Albert Dickson, *The Penguin Freud Library*'da yeniden basıldı, 12 cilt, s. 243-340, Harmondsworth, UK: Penguin, 1991 [Freud, Sigmund., *Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları*, Çev. Aziz Yardımlı, İdea Yay., 2011].

———. *Group Psychology and the Analysis of the Ego* [1921], Yeniden basım, New York: Liveright, 1951 [Freud, Sigmund., *Grup Psikolojisi ve Ego Analizi*, Çev. Mehmet Ökten, Tutku Yay., 2014].

Friedländer, Saul, *The Years of Extermination: Nazi Germany and the Jews*, 2 Cilt: *1939–1945*, New York: HarperCollins, 2007.

Frijda, Nico H., *The Emotions*, Cambridge: Cambridge University Press ve Paris: Maison des sciences de l'homme, 1986.

———. "Emotions and Collective Violence", The International Conference on Women and Moral Emotions in Times of War and Peace konferansında sunulan makale, University of Haifa, June 1–2, 1998.

———. *The Laws of Emotion*, Mahwah, NJ: Erlbaum, 2006.

Fromm, Erich, *Anatomy of Human Destructiveness*, New York: Holt, Rinehart ve Winston, 1973 [Fromm, Erich., *İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri*, Çev. Şükrü Alpagut, Say Yay., 2016].

Fujii, Lee Ann, *Killing Neighbors: Webs of Violence in Rwanda.*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 2009.

Gat, Azar, *War in Human Civilization*, Oxford: Oxford University Press, 2006.

Gerlach, Christian, "The Wannsee Conference, the Fate of German Jews, and Hitler's Decision in Principle to Exterminate All European Jews". *Journal of Modern History* 70 (1998): s. 759-812.

Gilly, Adolfo, *The Mexican Revolution* [1971], Çev. Patrick Camiller, Londra: NLB, 1983.

Gobineau, Joseph de, *Essai sur l'inégalité des races humaines* [1853], Paris: Firmin Didot, 1933.

Goffman, Erving, *The Presentation of Self in Everyday Life*, Garden City, NY: Doubleday, 1959 [*Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*, Çev. Barış Cezar, Metis Yay., 2009].

Goldhagen, Daniel Jonah, *Hitler's Willing Executioners: Ordinary Germans and the Holocaust*, New York: Knopf, 1996.

Gomperts, Wouter, "Dysmentalization and Mentalization: A Psychoanalytical View of the Derailment of the Civilizing Process", The Fifteenth World Congress of Sociology'de sunulan makale, Brisbane, Australia, 7–13 Temmuz, 2002.

Gong, Xiaoxia, "The Logic of Repressive Action: A Case Study of Violence in the Cultural Revolution", Kam-yee Law, *The Chinese Cultural Revolution Reconsidered: Beyond Purge and Holocaust* içinde, s. 113-32, Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan, 2003.

Gottschalk, Keith, "The Rise and Fall of Apartheid's Death Squads, 1969–1993", Bruce B. Campbell ve Arthur D. Brenner, *Death Squads in Global Perspective: Murder with Deniability* içinde, s. 229-260, Londra: Palgrave Macmillan, 2000.

Goudsblom, Johan, *Fire and Civilization*, Londra: Penguin Books, 1997.

———. *Stof waar honger uit ontstond: Over evolutie en sociale processen*, Amsterdam: Meulenhoff, 2001.

Gourevitch, Philip, *We Wish to Inform You That Tomorrow We Will Be Killed with Our Families*, New York: Farrar, Straus ve Giroux, 1998.

Grandin, Greg, "Politics by Other Means", Etelle Higonnet, *Quiet Genocide: Guatemala 1981–1983* içinde, New Brunswick, NJ: Transaction, 2009.

Grossman, Dave, *On Killing: The Psychological Cost of Learning to Kill in War and Society*, Gözden geçirilmiş baskı, Boston: Little Brown, 2009.

Haffner, Sebastian, *The Meaning of Hitler*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1979 [Haffner, Sebastian., *Hitler Üzerine Notlar / Bir Despotun Patolojik Dünyası*, Çev. Nihat Tezeren, Gendaş Yay., 2001].

Haggard, Stephan ve Marcus Noland, *Famine in North Korea: Markets, Aid, and Reform*, New York: Columbia University Press, 2007.

Hancock, Ian, "Responses to the Porrajmos: The Romani Holocaust", Allan S. Rosenbaum, *Is the Holocaust Unique? Perspectives on Comparative Genocide* içinde, s. 69-96, Boulder, CO: Westview, 2001.

Haperen, Maria van ve diğ., *The Holocaust and Other Genocides*, Amsterdam: NIOD/Amsterdam University Press, 2012.

Haskell, Thomas L., "Capitalism and the Origins of the Humanitarian Sensibility, Bölüm 1 ve 2", *American Historical Review* 90 (1985): s. 339-61, s. 547-66.

Hatzfeld, Jean, *Machete Season: The Killers in Rwanda Speak*, New York: Farrar, Straus ve Giroux, 2005.

———. *The Strategy of Antelopes: Living in Rwanda After the Genocide*, Londra: Serpent's Tail, 2009.

Heder, Steve, "Cambodia", Dinah L. Shelton, *Encyclopedia of Genocide and Crimes Against Humanity* içinde, 3 cilt, 1: s. 141-6, Farmington Hills, MI: Thomson Gale, 2005.

Heerma van Voss, Bas, "Report on the Case Against Zoran Žigic' Before the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia", Basılmamış el yazması, 2011.

Heilbron, Johan, "Tegenoverdracht en mensenwetenschap –From Anxiety to Method in the Behavioral Sciences", *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* 28 (2001): s. 62-6.

Herzberg, Abel, *Eichmann in Jeruzalem*, The Hague: Bakker/Daamen, 1962.

Heuer, Hans-Joachim, *Geheime Staatspolizei: Über das Töten und die Tendenzen der Entzivilisierung*, Berlin: De Gruyter, 1995.

Heusch, Luc de, "Rwanda: Responsibilities for Genocide", *Anthropology Today* 11 (1995): s. 3-7.

Hilberg, Raul, *Perpetrators, Victims, Bystanders: The Jewish Catastrophe, 1933–1945*, New York: HarperCollins, 1993.

Hinton, Alexander Laban, *Why Did They Kill? Cambodia in the Shadow of Genocide*, Berkeley: University of California Press, 2005.

———. "Why Did You Kill? The Cambodian Genocide and the Dark Side of Face and Honor" ,*Journal of Asian Studies* 57 (1998): s. 93-122.

Hochschild, Adam, *King Leopold's Ghost: A Story of Greed, Terror, and Heroism in Colonial Africa*, New York: Mariner, 1999.

Hoetink, Harry, *The Two Variants in Caribbean Race Relations: A Contribution to the Sociology of Segmented Societies*, Çev. Eva M. Hooykaas, London: Oxford University Press, 1967.

Hoffman, Martin L., *Empathy and Moral Development.*, New York: Cambridge University Press, 2000.

Horowitz, Donald L. *The Deadly Ethnic Riot*, Berkeley: University of California Press, 2001.

Hovannisian, Richard G. "The Armenian Genocide: Wartime Radicalization or Premeditated Continuum?" Richard G. Hovannisian, *The*

Armenian Genocide in Perspective içinde, s. 3-18, New Brunswick, NJ: Transaction, 1986.

Howard-Hassman ve Rhoda E., "State-Induced Famine and Penal Starvation in North Korea", *Genocide Studies and Prevention* 7 (2012): s. 147-65.

Hughes, Everett C., "Good People and Dirty Work", *The Sociological Eye: Selected Papers* [1971] içinde, s. 87-97, New Brunswick, NJ: Transaction, 2009.

Hughes, John, *The End of Sukarno: A Coup That Misfired, a Purge That Ran Wild*, Londra: Angus ve Wilson, 1968.

Huizinga, Johan, *Geschonden wereld: Een beschouwing over de kansen op herstel van onze beschaving*, Haarlem: Tjeenk Willnk, 1945.

Hull, Isabel V., "Military Culture and the Production of 'Final Solutions' in the Colonies", Robert Gellately ve Ben Kiernan, *The Specter of Genocide: Mass Murder in Historical Perspective* içinde, s. 141-62, Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

Jaffrelot, Christophe, *Le syndrome pakistanais*, Paris: Fayard, 2013.

Jen, Yu-wen, *The Taiping Revolutionary Movement*, New Haven: Yale University Press, 1973.

Jensen, Olaf ve Claus-Christian W. Szejnmann, *Ordinary People as Mass Murderers: Perpetrators in Comparative Perspectives*, Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan, 2008.

Joas, Hans, "Sociology After Auschwitz: Zygmunt Bauman's Work and the Problems of German Self-understanding", *War and Modernity* içinde, s. 163-70, Cambridge: Polity, 2003.

Jobson, Richard, *The Golden Trade: A Discovery of the River Gambra and the Golden Trade of the Aethiopians* [1623], Londra: Dawsons of Pall Mall, 1968.

Jonas, Susanne, "Guatemala: Acts of Genocide and Scorched-Earth Counterinsurgency War", Samuel Totten ve Robert K. Hitchcock, *Genocide of Indigenous Peoples* içinde, s. 355-93, New Brunswick, NJ: Transaction, 2011.

Jones, James H., *Bad Blood: The Tuskegee Syphilis Experiment*, New York: Free Press, 1981.

Kaldor, Mary, *New and Old Wars*, 2. Basım, Cambridge: Polity, 2007.

Karnow, Stanley, *Vietnam: A History*, Yeniden basım, New York: Random House, 1991.

Katsuichi, Honda, *The Nanking Massacre: A Japanese Journalist Confronts Japan's National Shame*, Armonk, NY: Sharpe, 1999.

Katz, Fred E., *Ordinary People and Extraordinary Evil: A Report on the Beguilings of Evil*, Albany: State University of New York Press, 1993.

Katz, Jack, *Seductions of Crime: Moral and Sensual Attractions in Doing Evil*, New York: Basic Books, 1988.

Katz, Steven T., *The Holocaust in Historical Context*, Cilt 1: *The Holocaust and Mass Death Before the Modern Age*, New York: Oxford University Press, 1994.

Keane, Fergal, *Season of Blood: A Rwandan Journey*, Londra: Penguin, 1995.

Keeley, Lawrence J., *War Before Civilization: The Myth of the Peaceful Savage*, Oxford: Oxford University Press, 1996.

Khan, Yasmin, *The Great Partition: The Making of India and Pakistan*, New Delhi: Routledge, 2007.

Kiernan, Ben, *Blood and Soil: A World History of Genocide and Extermination from Sparta to Darfur*, New Haven: Yale University Press, 2007.

———. *The Pol Pot Regime: Race, Power, and Genocide in Cambodia Under the Khmer Rouge, 1975–1979*, New Haven: Yale University Press, 2002.

Kimonyo, Jean-Paul, *Rwanda: Un génocide populaire*, Paris: Karthala, 2008.

Klee, Ernst, Wili Dressen ve Volker Riess, *"The Good Old Days": The Holocaust as Seen by Its Perpetrators and Bystanders*, New York: Konecky ve Konecky, 1991.

Kleinen, John, "Cambodja: Het gevecht om de staat", *De Gids* 146 (1983): s. 605-18.

Knight, Ian, "Shaka Zulu", Dinah L. Shelton, *The Encyclopedia of Genocide and Crimes Against Humanity* içinde, 3 Cilt, s. 2: 945-6, Farmington Hills, MI: Thompson Gale, 2005.

Kris, Ernst, *Psychoanalytic Explorations in Art* [1936], New York: International Universities Press, 1952.

Kroslak, Daniela, *The Role of France in the Rwandan Genocide*, Londra: Hurst, 2007.

Kumar, Radha, "Settling Partition Hostilities: Lessons Learned, the Options Ahead", Ghislaine Glasson Deschaumes ve Rada Ivekovic, *Divided Countries, Separated Cities: The Modern Legacy of Partitions* içinde, s. 3-18, Oxford: Oxford University Press, 2003.

Kuper, Leo, *Genocide: Its Political Use in the Twentieth Century*, New Haven: Yale University Press, 1981.

Kürsat-Ahlers, Elçin, "Über das Toten in Genoziden: Ein Bilanz historisch-soziologischer Deutungen", Peter Gleichmann ve Thomas Kühne, *Massenssenhaftes Töten: Kriege und Genozide im 20. Jahrhundert* içinde, s. 180-206, Essen: Klar-text, 2004.

Lacoste, Charlotte, *Séductions du bourreau: Négation des victimes*, Paris: Presses Universitaires de France, 2010.

Lame, Danielle R. de., "Une colline entre mille, ou la calme avant la tempète: Transformations et blocages du Rwanda rural", *Doktora tezi*, Free University, Amsterdam, 1996.

Langenberg, Michael van, "Gestapu and State Power in Indonesia", Robert Cribb, *The Indonesian Killings, 1965–1966: Studies from Java and Bali* içinde, s. 45-61. Monash Paper on Southeast Asia, no. 21. Clayton, Victoria: Monash University, 1990.

Laponce, Jean, "Les langues comme acteurs internationaux: Phénomènes de contagion et phénomènes d'irradiation", Bertrand Badie, *Les relations internationales à l'épreuve de la science politique: Mélanges Marcel Merle* içinde, s. 211-24, Paris: Economica, 1993.

Lasswell, Harold D., *Psychopathology and Politics* [1930], Chicago: University of Chicago Press, 1960.

———. *World Politics and Personal Insecurity* [1934], *A Study of Power*'da yeniden basıldı. Glencoe, IL: Free Press, 1950.

Leadbetter, Bill, "Genocide in Antiquity", Israel W. Charny, *Encyclopedia of Genocide* içinde, 2 Cilt, 1: s. 272-5. Santa Barbara, CA: ABC-CLIO, 1999.

Lemarchand, René, *Burundi: Ethnic Conflict and Genocide*, Cambridge: Cambridge University Press ve Woodrow Wilson Center Press, 1996.

Levene, Mark, "The Changing Face of Mass Murder: Massacre, Genocide and Post-genocide", *International Social Science Journal* 54 (2002): s. 443-52.

———. *The Meaning of Genocide: Genocide in the Age of the Nation State,* Cilt 1., Londra: I.B. Tauris, 2005.

Lewy, Guenter, *The Nazi Persecution of the Gypsies*, Oxford: Oxford University Press, 2000.

———. "Were American Indians the Victims of Genocide?" *History News Network,* Eylül 2007, http://hnn.us/article/7302.

Lifton, Robert J., *The Nazi Doctors: Medical Killing and the Psychology of Genocide*, New York: Basic Books, 1986.

Lindquist, Sven, *Exterminate All the Brutes*, New York: New Press, 1996.

Lipman, Jonathan N. ve Steven Harrell, *Violence in China: Essays in Culture and Counterculture*, Albany: State University of New York Press, 1990.

Lipset, Seymour Martin ve Stein Rokkan, "Cleavage Structures, Party Systems, and Voter Alignments: An introduction", Seymour Martin Lipset ve Stein Rokkan, *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives* içinde, s. 1-64, New York: Free Press, 1967.

Lipstadt, Deborah E., *The Eichmann Trial*, New York: Nextbook/ Shocken, 2011.

Lowe, Keith, *Savage Continent: Europe in the Aftermath of World War II*, New York: Viking, 2012.

MacDonogh, Giles, *After the Reich: The Brutal History of the Allied Occupation*, New York: Basic Books, 2007.

Malkki, Liisa, *Purity and Exile: Violence, Memory, and National Cosmology Among Hutu Refugees in Tanzania*, Chicago: University of Chicago Press, 1995.

Mamdani, Mahmood, *When Victims Become Killers: Colonialism, Nativism, and the Genocide in Rwanda*, NJ: Princeton University Press, 2001.

Mandel, David R., "Instigators of Genocide: Examining Hitler from a Social-Psychological Perspective" ,Leonard S. Newman ve Ralph Erber, *Understanding Genocide: The Social Psychology of the Holocaust* içinde, s. 259-84, Oxford: Oxford University Press, 2002.

Mann, Michael, *The Dark Side of Democracy: Explaining Ethnic Cleansing*, Cambridge: Cambridge University Press, 2005 [Mann, Michael,

Demokrasinin Karanlık Yüzü Etnik Temizliği Açıklamak, Çev. Bülent Doğan, İthaki Yay., 2012].

———. "Were the Perpetrators of Genocide 'Ordinary Men' or 'Real Nazis'? Results from Fifteen Hundred Biographies", *Holocaust and Genocide Studies* 14 (2000): s. 331-66.

Marcus, David, "Famine Crimes in International Law", *American Journal of International Law* 97 (2003): s. 245-81.

Marples, David R., "Ethnic Issues in the Famine of 1932–33 in Ukraine", *Europe Asia Studies* 31 (2009): s. 505-18.

Marx, Karl, *Capital: A Critique of Political Economy* [1867], *Collected Works* içinde, Cilt 35., Moscow, New York NY: International Publishers, 1999, www.marxists.org/archive/marx/works.

Mascarenhas, Anthony, *The Rape of Bangla Desh*, Delhi: Vikas, [1971].

McAdam, Doug, Sidney Tarrow ve Charles Tilly, *Dynamics of Contention*, Cambridge: Cambridge University Press, 2001.

McCaa, Robert, "Missing Millions: The Demographic Costs of the Mexican Revolution", *Mexican Studies* 19 (2003): s. 367-400.

McCauley, Clark, "The Psychology of Group Identification and the Power of Ethnic Nationalism", Daniel Chirot ve Martin E.P. Seligman, *Ethnopolitical Warfare: Causes, Consequences, and Possible Solutions* içinde, s. 343-62. Washington, DC: American Psychological Association, 2001.

McNeill, William H., *Keeping Together in Time: Dance and Drill in Human History*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1995.

Melson, Robert, "Provocation or Nationalism: A Critical Inquiry into the Armenian Genocide of 1915", Richard G. Hovannisian, *The Armenian Genocide in Perspective* içinde, s. 61-84, New Brunswick, NJ: Transaction, 1986.

Mildt, Dick de, *In the Name of the People: Perpetrators of Genocide in the Reflection of Their Post-War Prosecution in West Germany: The "Euthanasia" and "Aktion Reinhard" Trial Cases*, The Hague: Martinus Nijhoff, 1996.

Milgram, Stanley, *Obedience to Authority: An Experimental View* [1974], New York: HarperCollins/Perennial, 2004.

Miller, Arthur G., "Explaining the Holocaust: Does Social Psychology Exonerate the Perpetrators?" Leonard S. Newman ve Ralph Erber,

Understanding Genocide: The Social Psychology of the Holocaust içinde, s. 301-24, Oxford: Oxford University Press, 2002.

Mironko, Charles K., "Social and Political Mechanisms of Mass Murder: An Analysis of the Perpetrators in the Rwandan Genocide", *Doktora tezi*, University of Michigan, 2004.

Muchembled, Robert, *Une histoire de la violence: De la fin du Moyen-Âge à nos jours*, Paris: Éditions du Seuil, 2008.

Mulisch, Harry, *Criminal Case 40/61, the Trial of Adolf Eichmann: An Eyewitness Account*, Çev. Robert Naborn, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2005.

Naimark, Norman M., *Fires of Hatred: Ethnic Cleansing in Twentieth-Century Europe*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2001.

Naumann, Bernd, *Auschwitz*, New York: Praeger, 1966.

Neitzel, Sönke ve Harald Welzer, *Soldaten: Protokolle vom Kämpfen, Töten und Sterben*, Frankfurt: Fischer, 2011.

Newbury, Catharine, *The Cohesion of Oppression: Clientship and Ethnicity in Rwanda, 1860–1960*, New York: Columbia University Press, 1988.

Nirenberg, David, *Communities of Violence: Persecution of Minorities in the Middle Ages*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1996.

Olusoga, David ve Casper W. Erichsen, *The Kaiser's Holocaust: Germany's Forgotten Genocide*, Londra: Faber ve Faber, 2010.

Orth, Karin, *Die Konzentrationslager-SS: Sozialstrukturelle Analysen und biographische Studien*, Göttingen: Wallstein, 2000.

Overy, Richard, *Interrogations: The Nazi Elite in Allied Hands, 1945*, New York: Penguin, 2011.

Parsons, Talcott, *Social Structure and Personality*, New York: Free Press, 1970,

Pinker, Steven, *The Better Angels of Our Nature: Why Violence Has Declined*, Londra: Penguin, 2011.

Pohl, Dieter, "Normalität und Pathologie—Sozialpsychologische Anmerkungen zur Psychogenese von Massenmördern", Peter Gleichmann ve Thomas Kühne, *Massenhaftes Töten: Kriege und Genozide im 20. Jahrhundert* içinde, s. 158-79, Essen: Klartext, 2004.

Port, Mattijs van de, *Gypsies, Wars, and Other Instances of the Wild: Civilisation and Its Discontents in a Serbian Town*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 1998.

Powell, Christopher, *Barbaric Civilization: A Critical Sociology of Genocide*, Montreal: McGill-Queen's University Press, 2011.

Power, Samantha, *"A Problem from Hell": America and the Age of Genocide*, New York: Perennial/Harper Collins, 2003.

Prunier, Gerard, *The Rwanda Crisis, 1959–1994: History of a Genocide*, Londra: Hurst, 1995.

Reemtsma, Jan Philipp, *Trust and Violence: An Essay on a Modern Relationship*, Çev. Dominic Bonfiglio, Princeton, NJ: Princeton University Press, 2012.

Reid, Anthony, *The Contest for North Sumatra: Atjeh, the Netherlands and Britain, 1858–1898*, Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1969.

Reid, Richard, *A History of Modern Africa: 1800 to the Present*, Chichester, UK: Wiley- Blackwell, 2009.

Reybrouck, David van, *Congo: Een geschiedenis*, Amsterdam: De Bezige Bij, 2010.

Riley-Smith, Jonathan, *The Oxford Illustrated History of the Crusades*, Oxford: Oxford University Press, 1995.

Robinson, Geoffrey, *The Dark Side of Paradise: Political Violence in Bali*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 1995.

Roekel, Evertjan van, *Nederlandse Vrijwilligers in de Waffen SS*, Utrecht: Het Spectrum, 2011.

Roth, Paul A., "Hearts of Darkness: 'Perpetrator History' and Why There Is No Why", *History of the Human Sciences* 17 (2004): s. 211-51.

Rummel, Rudolph J., *China's Bloody Century: Genocide and Mass Murder Since 1900*, New Brunswick, NJ: Transaction, 1991.

———. *Death by Government*, New Brunswick, NJ: Transaction, 1994.

———. *Statistics of Democide: Genocide and Mass Murder Since 1900*, Münster: LIT ve Piscataway, NJ: Transaction, 1998.

Ruthven, Malise, "The Albigensian Crusades", Frank Chalk ve Kurt Jonassohn, *The History and Sociology of Genocide: Analyses and Case Studies* içinde, s. 121-33, New Haven: Yale University Press, 1990.

Sagan, Eli, *At the Dawn of Tyranny: The Origins of Individualism, Political Oppression and the State*, Londra: Faber ve Faber, 1985.

Saideman, Stephen M., *The Ties That Divide: Ethnic Politics, Foreign Policy and International Conflict*, New York: Columbia University Press, 2001.

Sanders, Aafke, "The Evil Within: Genocide, Memory, and Myth Making in Cambodia", *Yüksek Lisans tezi*, Radboud University, Nijmegen, 2006.

Sandler, Joseph, Anna Freud ile birlikte, *The Analysis of Defense: The Ego and the Mechanisms of Defense Revisited*, New York: International Universities Press, 1985.

Saunders, J.J., *The History of the Mongol Conquests*, Londra: Routledge ve Kegan Paul, 1971.

Schendel, Willem van, *A History of Bangla Desh*, Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

Schelling, Thomas C., *The Strategy of Conflict*, Londra: Oxford University Press, 1960.

Schelvis, Jules, *Vernietigingskamp Sobibor* [1993], Amsterdam: De Bataafsche Leeuw, 2008.

Schlögel, Karl, "Nach der Rechthaberei: Umsiedlung und Vertreibung als europäisches Problem", Dieter Bingen, Wlodzimierz Borodziej ve Stefan Troebs, *Vertreibungen europäisch Erinnern? Historische Erfahrungen -Vergangenheitspolitik- Zukunftskonzeptionen* içinde, s. 11-33, Wiesbaden: Harrassowitz, 2003.

Schorsch, Eberhard, "Perversion, Liebe, Gewalt", *Beiträge zur Sexualforschung* 68 (1993): s. 53-60.

Schulte Nordholt, Henk, "A Genealogy of Violence", Freek Colombijn ve J. Thomas Lindblad, *Roots of Violence in Indonesia* içinde, s. 33-61, Leiden: KITLV, 2002.

Scott, James C., *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance*, New Haven: Yale University Press, 1985.

Scott, Peter Dale, "The United States and the Overthrow of Sukarno, 1965–1967", *Pacific Affairs* 58 (1985): s. 239-64.

Sémelin, Jacques, *Purify and Destroy: The Political Uses of Massacre and Genocide*, Çev. Cynthia Schoch, Londra: Hurst, 2007 [Sémelin, Jacques., *Arındırma ve Yok Etme: Katliam ve Soykırım Siyasi Kullanımları*, Çev. Melike Işık Durmaz, İletişim Yay., 2011].

———. "Rationalités de la violence extrême", *Critique Internationale* 6 (2000): s. 122-4.

Sereny, Gitta, *Into That Darkness: From Mercy Killing to Mass Murder*, New York: McGraw-Hill, 1974.

Shapira, Anita, "The Eichmann Trial: Changing Perspectives", *Journal of Israeli History* 23 (2004): s. 18-39.

Shaw, Martin, "The General Hybridity of War and Genocide", *Journal of Genocide Research* 9 (2007): s. 461-73.

Shelton, Dinah L., (Der.) *Encyclopedia of Genocide and Crimes Against Humanity*. 3 Cilt, Farmington Hills, MI: Thomson Gale, 2005.

Silvester, Jeremy ve Jan-Bart Gewald, *Words Cannot Be Found: German Colonial Rule in Namibia, 1890–1923; An Annotated Reprint of the 1918 Blue Book*, Leiden: Brill, 2003.

Simmel, Georg, *Sociology: Inquiries into the Construction of Social Forms* [1908], 2 Cilt, Çev. ve (Der.) Anthony J. Blasi, Leiden: Brill, 2009.

Smith, Roger W., "Human Destructiveness and Politics: The Twentieth Century as an Age of Genocide", Isidor Walliman ve Michael N. Dobkowski, *Genocide and the Modern Age: Etiology and Case Studies of Mass Death* içinde, s. 21-39, Westport, CT: Greenwood, 1987.

Snyder, Timothy, *Bloodlands: Europe Between Hitler and Stalin*, New York: Basic Books, 2010.

———. "Hitler vs Stalin: Who Killed More", *New York Review of Books*, 10 Mart 2011.

Sofsky, Wolfgang, *Die Ordnung des Terrors: Das Konzentrationslager*, Frankfurt: Fischer, 1997.

———. *Traktat über die Gewalt*, Frankfurt: S. Fischer, 1996.

Sontag, Susan, *Illness as Metaphor*, Harmondsworth, UK: Penguin, 1983. [Sontag, Susan., *Metafor Olarak Hastalık: Aids ve Metaforları*, Çev. Orhan Akınhay, Can Yay., 2015].

Sorabji, C., "A Very Modern War: Terror and Territory in Bosnia-Hercegovina", Robert A. Hinde ve Helen E. Watson, *War: A Cruel Necessity? The Bases of Institutionalized Violence* içinde, s. 80-90, Londra: Tauris Academic Studies, 1995.

Spence, Jonathan D., *God's Chinese Son: The Taiping Heavenly Kingdom of Hong Xiuquan*, Londra: HarperCollins, 1996.

Stannard, David E., *American Holocaust: Columbus and the Conquest of the New World*, New York: Oxford University Press, 1992 [Stannard, David E., *Amerika'nın Soykırım Tarihi: Beyaz Adamın Akıl Almaz Vahşeti*, Çev. Şaban Bıyıklı, Gaye Kitabevi Dağıtım, 2004].

———. "Uniqueness as Denial: The Politics of Genocide Scholarship", Alan S. Rosenbaum, *Is the Holocaust Unique? Perspectives on Comparative Genocide* içinde, s. 295-340, Boulder, CO: Westview, 2009.

Staub, Ervin, "The Psychology of Bystanders, Perpetrators and Heroic Helpers", Leonard S. Newman ve Ralph Erber, *Understanding Genocide: The Social Psychology of the Holocaust* içinde, s. 11-42, Oxford: Oxford University Press, 2002.

———. "The Roots of Evil: Social Conditions, Culture, Personality, and Basic Human Needs", *Personality and Social Psychology Review* 3 (1999): s. 179-92.

Stein, Howard F., "The Indispensable Enemy and American-Soviet Relations", Vamik D. Volkan, Demetrios A. Julius ve Joseph V. Montville, *The Psychodynamics of International Relations* içinde, Cilt 1: *Concepts and Theories*, s. 71-89, Lexington, MA: Lexington Books, 1990.

Steiner, John., "The SS Yesterday and Today: A Sociopsychological View", Joel E. Dimsdale, *Survivors, Victims, and Perpetrators: Essays in the Nazi Holocaust*'da yeniden basıldı, s. 405-56, New York: Hemisphere, 1980.

Stone, Dan, "The Holocaust and Its Historiography", Dan Stone, *The Historiography of Genocide* içinde, s. 373-99, Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan, 2010.

Straus, Scott, "How Many Perpetrators Were There in the Rwandan Genocide? An Estimate", *Journal of Genocide Studies* 6 (2004): s. 85-98.

———. *The Order of Genocide: Race, Power, and War in Rwanda*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 2006.

Strayer, John R., "The Albigensian Crusades: Background", Frank Chalk ve Kurt Jonassohn, *The History and Sociology of Genocide: Analyses and Case Studies* içinde, s. 115-20, New Haven: Yale University Press, 1990.

Su, Yang, *Collective Killings in Rural China During the Cultural Revolution*, New York: Cambridge University Press, 2011.

Suedfeld, Peter, "Theories of the Holocaust: Trying to Explain the Unimaginable", Daniel Chirot ve Martin E.P. Seligman, *Ethnopolitical Warfare: Causes, Consequences, and Possible Solutions* içinde, s. 51-70, Washington, DC: American Psychological Association, 2001.

Swaan, Abram de, *Bakens in Niemandsland: Opstellen over massaal geweld*, Amsterdam: Bert Bakker, 2007.

———. "Dysciviliation, Mass Extermination and the State", *Theory, Culture and Society* 18 (2001): s. 265-76.

———. *In Care of the State: Health Care, Education and Welfare in Europe and the USA in the Modern Era*, New York: Oxford University Press, 1988.

———. "'The Survivors' Syndrome: Private Problems and Social Repression", *The Management of Normality: Critical Essays in Health and Welfare* içinde, s. 195-204, Londra: Routledge, 1990.

———. "State of Outrage: The Fading Line Between Waging War and Fighting Crime", *European Journal on Criminal Policy and Research* 2 (1994): s. 7-15.

———. "Terror as a Governmental Service", M. Hoefnagels, *Repression and Repressive Violence* içinde, s. 40-50, Amsterdam: Swets ve Zeitlinger, 1977.

Talbot, Ian ve Gurharpal Singh, *The Partition of India*, Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

Temmerman, Els de, *De doden zijn niet dood: Rwanda, een ooggetuigenverslag*, Amsterdam: De Arbeiderspers, 1994.

Thurston, Anne F., "Urban Violence During the Cultural Revolution: Who Is to Blame?" Jonathan N. Lipman ve Stevan Harrell, *Violence in China: Essays in Culture and Counterculture* içinde, s. 149-74, Albany: State University of New York Press, 1990.

Tilly, Charles, *Coercion, Capital, and European States, AD 990–1990*, Cambridge, MA: Blackwell, 1990 [Tilly, Charles, *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu*, Çev. Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi Yay., 2001].

Todorov, Tzvetan, *Face à l'extrême*, Paris: Éditions du Seuil, 1994.

Tomasevitch, Jozo, *War and Revolution in Yugoslavia, 1941–1945*, Cilt 1: *The Chetniks*, Stanford, CA: Stanford University Press, 1975.

Tomasello, Michael, *Why We Cooperate*, Cambridge, MA: MIT Press, 2009.

Totten, Samuel, "Genocide in Guatemala", Samuel Totten, *Genocide of Indigenous Peoples* içinde, s. 271-98, New Brunswick, NJ: Transaction, 2011.

Totten, Samuel ve Paul R. Bartrop, *Dictionary of Genocide*, Westport, CT: Greenwood, 2008.

Trouwborst, Albert A., "The Political Economy of the Interlacustrine States in East Africa", Henri J.M. Claessen ve Pieter van de Velde, *Early State Economics* içinde, s. 97-108, *Political and Legal Anthropology Series*, Cilt 8, New Brunswick, NJ: Transaction, 1991.

Üngör, Uğur Ümit, *The Making of Modern Turkey: Nation and State in Eastern Anatolia, 1913–1950*, Oxford: Oxford University Press, 2011. [Üngör, Uğur Ümit, *Modern Türkiye'nin İnşası Doğu Anadolu'da Ulus, Devlet ve Şiddet*, İletişim Yay., 2016].

Üngör, Uğur Ümit ve Mehmet Polatel, *Confiscation and Destruction: The Young Turk Seizure of Armenian Property*, Londra: Continuum, 2011.

Valentino, Benjamin, Paul Huth ve Dylan Balch-Lindsay, "'Draining the Sea': Mass Killing and Guerrilla Warfare", *International Organization* 38 (2004): s. 375-407.

Vangroenweghe, Daniel, *Rood Rubber* [1985], Leuven: UItgeverij Van Halewyck, 2010.

Vansina, Jan, *Antecedents to Modern Rwanda: The Nyiginya Kingdom*, Madison: University of Wisconsin Press, 2004.

Veer, Paul van't, *De Atjeh-oorlog*, Amsterdam: De Arbeiderspers, 1969.

Vetlesen, Arne Johan, *Evil and Human Agency: Understanding Collective Evil-Doing*, Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

Volkan, Vamik D., "An Overview of Psychological Concepts Pertinent to Interethnic and/or International Relationships", Vamik D. Volkan, Demetrios A. Julius ve Joseph V. Montville, *The Psychodynamics of International Relations* içinde, Cilt 1: *Concepts and Theories*, s. 31-46, Lexington MA: Lexington Books, 1990.

Volkan, Vamik D., Gabriele Ast ve William F. Greer Jr., *The Third Reich in the Unconscious: Transgenerational Transmission and Its Consequences*, New York: Brunner Routledge, 2002.

Waal, Frans de, *Chimpanzee Politics: Power and Sex Among Apes*, New York: Harper ve Row, 1982.

———. *Our Inner Ape: A Leading Primatologist Explains Why We Are Who We Are*, New York: Penguin, 2005 [Waal, Frans de, *İçimizdeki Maymun; Biz Neden Biziz?*, Metis Yay., 2008].

Wacquant, Loïc J.D., "Elias in the Dark Ghetto", *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* 24 (1999): s. 340-8.

Wachsmann, Nickolaus, "The Dynamics of Destruction: The Development of the Concentration Camps, 1933–1945", Jane Caplan ve Nikolaus Wachsmann, *Concentration Camps in Nazi Germany: The New Histories* içinde, s. 17-42, Londra: Routledge, 2010.

Walker, Robert S. ve Drew H. Bailey, "Body Counts in Lowland South American Violence", *Evolution and Human Behavior* 34 (2013): s. 29-34.

Waller, James, *Becoming Evil: How Ordinary People Commit Genocide and Mass Killing*, New York: Oxford University Press, 2002.

———. "Perpetrators of the Holocaust: Divided and Unitary Self-Conceptions of Evildoing", *Holocaust and Genocide Studies* 10 (1996): s. 11-33.

Walter, Eugene V., "The Politics of Decivilization", Maurice R. Stein, Arthur J. Vidich ve David M. White, *Identity and Anxiety: Survival of the Person in Mass Society* içinde, s. 291-307, New York: Free Press, 1960.

———. "The Terror Under Shaka", Frank Chalk ve Kurt Jonassohn, *The History and Sociology of Genocide: Analyses and Case Studies* içinde, s. 224-9, New Haven: Yale University Press, 1990.

Weiss, John, "Review of Daniel Jonah Goldhagen, *Hitler's Willing Executioners: An Historian's View*", *Journal of Genocide Studies* 1 (1999): s. 257-72.

Weitz, Eric D., *A Century of Genocide: Utopias of Race and Nation*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 2003.

Welzer, Harald, "Mass Murder and Moral Code: Some Thoughts on an Easily Misunderstood Subject", *History of the Human Sciences* 17 (2004): s. 15-32.

———. *Täter: Wie aus ganz normalen Menschen Massenmörder werden*, Frankfurt: Fischer Verlag, 2005.

Werth, Nicolas, "Stalinist State Violence: A Reappraisal Twenty Years After the Archival Revolution", *Tijdschrift voor Geschiedenis* 124 (2011): s. 481-91.

Wesseling, Hendrik L., *The European Colonial Empires, 1815–1919*, Harlow: Pearson/Longman, 2004.

Wheatcroft, Stephen, "The Scale and Nature of German and Soviet Repression and Mass Killings, 1930–45", *Europe-Asia Studies* 48 (1996): s. 1319-53.

Whitaker, Mark D., "Tonghak Rebellion (Korea)", Andrea L. Stanton ve diğ., *Cultural Sociology of the Middle East, Asia, and Africa: An Encyclopedia* içinde, Cilt 3: *Cultural Sociology of East and Southeast Asia; Part 2, 1200 to 1900*, Thousand Oaks, CA: Sage, 2012, DOI: http://dx.doi.org/10.4135/9781452218458.

White, Lynn T., III. *Politics of Chaos: The Organizational Causes of Violence in China's Cultural Revolution*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1989.

Wielek, H., *De oorlog die Hitler won*, Amsterdam: Amsterdamsche Boeken Courantmaatschappij, 1947.

Wilkinson, Steven J., "Froids calculs et foules déchaînées: Les émeutes intercommunautaires en Inde", *Critique Internationale* 6 (2000–2001): s. 125-42.

Wolf, Eric R., *Peasant Wars of the Twentieth Century*, New York: Harper ve Row, 1969.

Wolfe, Tom, *The Bonfire of the Vanities*, New York: Farrar, Straus ve Giroux, 1988.

Wrangham, Richard W. ve Dale Peterson, *Demonic Males: Apes and the Origins of Human Violence*, New York: Houghton Mifflin Harcourt, 1996.

Wrong, Dennis H., "The Oversocialized Conception of Man in Modern Sociology" [1961], *Skeptical Sociology* içinde, s. 31-54, New York: Columbia University Press, 1976.

Young, Kenneth R., "Local and National Influences in the Violence of 1965", Robert Cribb, *The Indonesian Killings, 1965–1966: Studies*

from Java and Bali içinde, s. 63-99, Monash Paper on Southeast Asia, no. 21. Clayton, Victoria: Monash University, 1990.

Zajonc, Robert B., "The Zoomorphism of Human Collective Violence", Leonard S. Newman ve Ralph Erber, *Understanding Genocide: The Social Psychology of the Holocaust* içinde, s. 222-40, Oxford: Oxford University Press, 2002.

Zimbardo, Philip G., *The Lucifer Effect: How Good People Turn Evil*, Londra: Rider, 2007. [Zimbardo, Philip G., *Şeytan Etkisi*, Çev. Canan Coşkan, Say Yay., 2015].

Zwaan, Ton, "Crisis and Genocide in Yugoslavia, 1985–1995", Maria van Haperen ve diğ., *The Holocaust and Other Genocides* içinde, s. 121-43, Amsterdam: NIOD/Amsterdam University Press, 2012.

———. "'Modernity' and 'Barbarity' in Genocidal Processes", Basılmamış el yazması, 2007.

Kitle katliamları "modernite"nin, hatta "demokrasi"nin ya da aksine "medeniyetin çöküşü"nün veya "barbarlığın geri dönüşü"nün doruğa ulaşmasının bir göstergesi midir? Bu katliamları işleyen kişiler "sıradan" mı yoksa "psikopat" olarak mı nitelendirebilirler? Holokost vakasının başlı başına tarihsel bir tekilliğe, eşsizliğe sahip olduğu ya da diğer soykırım örnekleriyle kıyaslanabilir olduğu söylenebilir mi?

Elinizdeki kitap, yirminci yüzyılda meydana gelen yaklaşık yirmi adet kitlesel imha olayının analizini yaparak, geçirilen cinai cinnetlerin hangi koşullar altında patlak verdiğini ve bireylerin bu vakalarda yer almak için sonunda nasıl birer gönüllüye dönüştüklerini anlamak amacıyla, yukarıdaki çoğaltılabilecek soruları ve yaklaşımları tartışmaya açma niyetindedir. Bu hususta benzersiz bir görüş öne sürülmektedir: Haftalarca, aylarca, hatta yıllarca, tereddüt etmeden, acımasızca, kimi zaman da coşkuyla, iş olup bittikten sonra vicdan azabı duymadan hemcinslerini katleden kişiler, sadece zamane ideolojilere ya da emirlere itaat eden "sıradan insanlar"dır: "siz ve ben ya da herhangi biri aynı koşullar altında aynı şeyi yapmış olabilir." Abram de Swaan bu araştırmasında, kitle katliamlarının oluşumunu, gelişimini ve tanıklarını, olaylarda önemli roller oynayarak genellikle göz ardı edilen ya da harfi harfine itibar edilen kahramanları inceleyerek, baştanbaşa "kötülüğün sıradanlığı" tezini mercek altına alıyor...

AYRINTI • İNCELEME
ISBN: 978-605-314-349-9
9 786053 143499

35 ₺